

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК LAW HERALD 6'2024

Виходить шість разів на рік

Засновник:
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Журнал зареєстрований у Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р. Свідоцтво: серія ОД № 189. Перереєстрований Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р. (Свідоцтво: серія КВ № 2065) та Міністерством юстиції України 25 травня 2010 р. (Свідоцтво: серія КВ № 16683-5255ПР). Перереєстрований Державною реєстраційною службою України 14 листопада 2011 р. (Свідоцтво: серія КВ № 19241-9041 рп).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1414 від 25.04.2024 року

Мови видання: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Президією Вищої атестаційної комісії України включений до наукових видань, у яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанова від 9 липня 1999 р. – № 1-05/7, від 14 квітня 2010 р. – № 1-05/3, Наказ МОН України від 21.12.2015 р. № 1328 (додаток № 8)).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал включений до Переліку наукових фахових видань України в категорії «Б» в галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція): ISSN 1561-4999 (18 березня 1999 р.)

Передплатний індекс: 40318

Головний редактор

С. В. Ківалов

Редакційна колегія:

Ю. Ю. Бальцій

Л. Р. Біла-Тіунова

К. М. Глиняна

(відповідальний секретар)

К. А. Возняковська

Н. В. Волкова

С. П. Кравченко

А. Р. Крусян

С. В. Мазуренко

В. П. Пилипенко

Б. А. Пережняк

О. І. Сафончик

(заст. голов. редактора)

О. В. Степаненко

Г. І. Чанишева

І. О. Шаповалова

Бернд Візер

Геннадій Чобану

Відповідальний за випуск

О. П. Головка

*Нормативно-правові акти, розміщені у журналі, є неофіційною інформацією.
Передрук матеріалів, опублікованих у журналі, можливий лише з посиланням на журнал*

Рекомендовано вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 25.11.2024 р., протокол № 3

Редакційно-видавничий відділ НДЧ Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Академічна, 2, каб. 1007, м. Одеса, Україна, 65009
Телефон редакції: +38 066 821 82 28
Електронна пошта: yv@yurvisnyk.in.ua
Електронна адреса: www.yurvisnyk.in.ua

Здано до набору 18.11.2024.
Підписано до друку 27.11.2024.
Формат 70×108/16.
Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 31,55.
Тираж 100 прим.

Наукове видання
ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 6'2024

Друкарня ВД «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, 65101
Тел. +38 (095) 934 48 28,
+38 (097) 723 06 08

До авторів і читачів

Редакція науково-практичного фахового журналу «Юридичний вісник» запрошує до співробітництва вчених, практичних працівників, читачів, які цікавляться проблематикою журналу.

Матеріали для опублікування подаються українською або англійською мовами та повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам до наукових статей.

Наукова стаття має містити вступну частину з розкриттям актуальності проблеми дослідження, виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів, розгорнуті конкретні висновки за результатами дослідження та перспективи подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Обсяг статей, як правило, від 12 аркушів (кегель – 14, через 1,5 інтервали, усі поля по 2 см), інші матеріали – до 6 аркушів. Посилання по тексту оформлюються у квадратних дужках. Наприкінці тексту перед літературою вказуються ключові слова (до 5) мовою статті, резюме українською та англійською мовами (мінімум 1800 знаків). Перелік джерел (література) подається мовою оригіналу, розташовується після резюме та має містити вихідні дані джерел.

Для публікації на адресу yv@yurvisnyk.in.ua надсилаються:

1. СТАТТЯ У ФОРМАТІ MS WORD

2. ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА:

Прізвище, ім'я, по батькові автора

Науковий ступінь, звання, почесне звання

Місце роботи та посада

Контактний телефон

Адреса електронної пошти

Поштова адреса для відправки друкованого примірника

Резюме не подається за матеріалами для рубрик «Проблемна ситуація», «Публіцистика», «Наукове життя», «Критика і бібліографія», «Ювілеї», «Персоналії».

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, без зазначених додатків, повертаються авторові на доопрацювання. Редакція проводить рецензування матеріалів, їх перевірку на плагіат. Редакція зберігає право на коригування матеріалів та уточнення найменування.

Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних та інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, що надала матеріал.

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

І. Куненко

*Критерії класифікації видів юстиції:
теоретико-правовий аспект.....7*

Р. Негара, Ю. Даниленко-Негара *Посадові особи юридичної особи публічного права*

*в антикорупційному законодавстві:
теоретичний та практичний
аналіз законодавчих змін.....14*

А. Соцька

*Правові та практичні основи
підготовки юридичних документів
на прикладі рішень за темою
інвалідності.....24*

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

В. Бондар

*Особливості понятійно-
категоріального апарату та основні
наукові підходи до дослідження
адміністративно-правового
регулювання використання
інформаційних технологій
у сфері забезпечення безпеки
життєдіяльності.....30*

Ю. Бут

*Юридична визначеність
кримінального процесуального
законодавства як складова засади
верховенства права.....39*

Р. Ванджурак

*Гносеологічний аспект розсуду
суб'єктів правозастосування
(питання істини
у правозастосуванні).....46*

О. Варич

*Держава та особа: вектори взаємодії в
сучасних умовах.....60*

І. Давидова, В. Токарева

*Цифрова нерівність та право
на доступ до інтернету68*

Е. Іванченко

*Митне декларування:
ризики та правові наслідки76*

І. Копотун, Д. Куранда

*Оцінка фонових явищ, які
детермінують злочинність
у сфері виконання покарань,
у кримінальних провадженнях
за фактами вчинення
кримінальних правопорушень.....87*

С. Лінецький

*Інституціоналізація регламенту
Верховної Ради України через призму
досвіду його юридичної еволюції94*

В. Панкратова

*Електронна участь як засіб
підвищення рівня правосвідомості
громадян.....111*

О. Плотніков

*Конвенція про заборону або обмеження
застосування конкретних видів
звичайної зброї як парасольковий
інструмент та система
протоколів до неї.....118*

О. Сафончик

*Загальна характеристика
кредитно-фінансових зобов'язань
за законодавством України.....124*

В. Сачко, М. Кузнєцов

*Кримінальна характеристика та
захист виборчих прав суб'єктів
виборчого процесу: проблеми
та перспективи.....133*

В. Синьгубов

*Імплементация Україною
Директиви ЄС 2019/1023
про превентивну реструктуризацію:
фон, стан та виклики.....139*

І. Тарасова

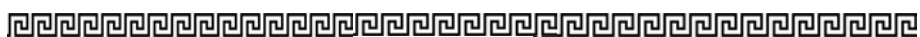
*Питання кримінальної
відповідальності за ненадання
домедичної допомоги в Україні.....153*

В. Устименко, Д. Радченко

*Запобігання змінам клімату:
господарсько-правові аспекти.....160*

В. Філатов

*Перспективи розвитку
інформаційного законодавства
в умовах перехідного періоду
в Україні.....181*

О. Хорошун
 Юридична визначеність
 та проблеми синтезування слідчих
 і оперативних функцій у статусі
 детективів НАБУ188

М. Чемерис
 Засади бюджетно-правового
 регулювання надання бюджетних
 грантів.....194

О. Ярмоленко
 Особливості участі органів
 державної податкової служби
 як кредитора у справі про
 банкрутство201

Трибуна Молодого Вченого

Р. Бойченко
 Окремі аспекти здійснення права
 приватної власності в Україні.....210

Мурадлі Айтadž
 Криміналістична характеристика
 злочинів, що вчиняються у сфері
 виробництва та реалізації
 споживчих товарів..... 218

В. Батвін'єв
 Міжнародний інституційний
 механізм забезпечення
 культурних прав..... 226

О. Бойчук
 Правові аспекти обмеження свободи
 договору: межі та можливості.....233

А. Гладкий
 Механізм Африканського Союзу
 щодо протидії тероризму
 і захисту жертв..... 239

М. Левченко
 Забезпечення права на розвиток
 у межах африканського регіону247

Н. Мартюхіна
 Внесок Організації Об'єднаних Націй
 з питань освіти, науки та культури
 у протидію мові ворожнечі.....255

І. Негода
 Цивільно-правові способи відновлення
 корпоративного контролю.....262

**О. Гончарова-Парфьонова,
 Ю. Таратинів**
 Особливості кримінальної
 відповідальності за провокацію
 кримінального правопорушення щодо
 неповнолітніх..... 269

CONTENTS

METHODOLOGY OF THEORY AND PRACTICE OF JURISPRUDENCE

Kunenko I.

*Criteria for the classification of types of justice: theoretical and legal aspect...*7

Nehara R., Danylenko-Nehara Yu.

Official of a legal entity under public law in anti-corruption legislation: theoretical and practical analysis of legislative changes..... 14

Sotska A.

Legal and practical basis of the preparation of legal documents on the example of decisions on the subject of disability..... 24

PROBLEMS AND JUDGMENTS

Bondar D.

*Features of the conceptual-categorical apparatus and main scientific approaches to the research of administrative-legal regulation of the use of information technologies in the sphere of ensuring life safety*30

But Yu.

*Legal certainty of criminal procedural legislation as a component of the rule of law.....*39

Vandzhurak R.

*Epistemological aspect of the discretion of law enforcement subjects (questions of truth in law enforcement).....*46

Varych O.

State and person: vectors of interaction in modern conditions..... 60

Davydova I., Tokareva V.

Digital inequality and the right to access the Internet..... 68

Ivanchenko E.

*Customs declaration: risks and legal consequences.....*76

Kopotun I. Kuranda D.

Assessment of background phenomena that determine crime in the field of execution of sentences, in criminal proceedings on the facts of committing criminal offenses..... 87

Linetskyi S.

Institutionalization of the Regulation of the Verkhovna Rada of Ukraine through the prism of the experience of its legal evolution..... 94

Pankratova V.

Electronic participation as a means of increasing citizens' legal awareness. 111

Plotnikov O.

The Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons as an Umbrella Instrument and the System of Protocols Thereto..... 118

Safonchuk O.

*General characteristics of credit and financial obligations under the legislation of Ukraine.....*124

Sachko V., Kuznietsov M.

Criminal characterization and protection of electoral rights of electoral subjects: problems and prospects..... 133

Sinegubov O.

*Ukraine's implementation of EU Directive 2019/1023 on preventive restructuring: background, status and challenges.....*139

Tarasova I.

*The issue of criminal liability for failure to provide pre-medical assistance in Ukraine.....*153

Ustymenko V., Radchenko D.

*Preventing climate change: economic and legal aspects.....*160

Filatov V.

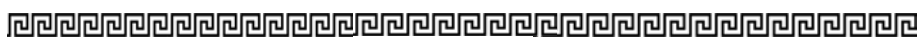
*Prospects for the development of information legislation in the conditions of the transition period in Ukraine.....*181

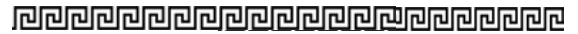
Khoroshun O.

*Legal certainty and problems of synthesizing investigative and operational functions in the status of NABU detectives.....*188

Chemerys M.

Basic provisions of budgetary and legal regulation of the provision of budgetary grants..... 194

Iarmolenko O.
*Peculiarities of participation
of the State Tax Service of Ukraine
as a creditor in bankruptcy cases.....*201

TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST

Boichenko R.
*Some aspects of exercising private
property rights in Ukraine.....*210

Muradly Aitadz.
*Forensic characteristics of crimes
committed in the sphere of production
and sale of consumer goods.....*218

Batviniev V.
*International institutional mechanism
for ensuring cultural rights.....*226

Boichuk O.
*Legal Aspects of Restriction of Freedom
of Contract: Limits and Possibilities..*233

Gladky A.
*African Union mechanism on counter-
terrorism and protection of victims... 239*

Levchenko M.
*Ensuring the right to development
within the African region.....*247

Matiyukhina N.
*The contribution of the United Nations
Educational, Scientific and Cultural
Organization to countering
hate speech.....*255

Negoda I.
*Civil-law methods of restoration
of corporate control.....*262

Goncharova O., Taratynov Yu.
*Features of criminal liability
for provocation of a criminal
offense and criminal legal measures
regarding minors.....*269

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 351.87:001.82

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.1>

І. Куненко,

кандидат юридичних наук, доцент

КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ВИДІВ ЮСТИЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Проблема класифікації видів юстиції є актуальною в сучасній юридичній науці, оскільки її недостатня розробленість ускладнює структурування правової системи та чітке визначення функцій різних її елементів. Попри значний внесок українських та зарубіжних учених, у вивчення теоретичних основ юстиції, питання розмежування її окремих видів потребує додаткового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана стаття ґрунтується на працях зарубіжних та вітчизняних науковців, які присвятили свої роботи визначенню загального поняття юстиції та її місця в правовій системі, досліджували окремі види юстиції. Так, Рудольф фон Ієринг, класик європейської правової думки, розглядав юстицію як основу правового порядку. Серед вітчизняних вчених, які розглядали фундаментальні теоретичні підходи до розуміння юстиції як правової категорії можна назвати О. Агапову, О. Гусареву І. Онопчук. У межах вивчення конкретних видів юстиції було опрацьовано праці, присвячені конституційній юстиції, серед яких варто відзначити дослідження Т. Цимбалістого, О. Мироненка, А. Грабильникова, І. Алексеєнка, М. Савчина. Питання адміністративної юстиції висвітлювали В. Стефанюк, О. Тихомиров, Т. Коломо-

єць, Ю. Георгієвський, Ю. Педько й А. Осадчий. Т. Федорова вивчала господарську юстицію, аналізувала її значення та функції. Серед дослідників кримінальної юстиції виділяються праці В. Маляренка, В. Півненка та В. Юрчишина, а ювенальна юстиція висвітлювалася у роботах Н. Крестовської, В. Шмеріги, Т. Новікової.

У наукових працях вказаних вчених визначення, в яких фігурує слово «юстиція», охоплюють широке коло суб'єктів та їх відносин, які так або інакше пов'язані з поняттям юстиції, відбиваючись у визначеннях її численних різновидів. Разом з тим, поняття юстиції як такої в них має різний зміст. Тому, незважаючи на значний внесок зазначених авторів, залишаються аспекти, які потребують подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження поняття юстиції як важливої складової правової системи, аналіз її видів та критеріїв класифікації. Автор прагне узагальнити теоретичні напрацювання з цього питання та розкрити взаємозв'язок між різними аспектами функціонування юстиції. Завданням статті є здійснення аналізу класифікаційних критеріїв, які дозволяють чітко розмежувати види юстиції.

Виклад основного матеріалу. Дослідивши енциклопедичну, довідкову та спеціалізовану літературу, в якій так чи інакше розглядалося

поняття юстиція та вивчивши основні наукові підходи щодо визначення поняття юстиції автор сформулював визначення юстиції, в контексті якого буде класифікувати її на види. Отже, юстиція – це особлива сфера (галузь) державного управління, в якій на основі принципу законності реалізується в сукупній діяльності публічно-владних органів та їх спеціалізованих установ правоохоронна функція держави. Тобто юстиція є сферою безпосередньої реалізації правоохоронної функції держави, а її межі мають визначатися межами правоохоронної функції [1].

У науковій літературі досліджуються різні види юстиції – конституційна, адміністративна, кримінальна, мирова, ювенальна, військова тощо. Однак, критерії класифікації як правило або не визначаються, або їм не приділяється належної уваги. Разом з тим, кожне поняття має бути поділене на види за певними ознаками (критеріями), які відображаються в понятті предмета (явища). Як відомо з логіки, поділ понять є необхідною умовою пізнання, завдяки йому впорядковується понятійний апарат науки, а також досягається об'єктивна упорядкованість предметного світу [2].

Визначаючи основу поділу, слід керуватися певною науковою або практичною метою. Крім того, поділ має бути таким, щоб мав значення і для науки, і для практики [3]. Ознака або сукупність ознак, з огляду на яку здійснюється поділ, називається його основою. Основою поділу може бути лише ознака, характерна для кожного елемента обсягу поняття [2].

Для того, щоб поділ був ефективним, слід дотримуватися кількох правил, а саме: 1) здійснюючи поділ родового поняття за будь-якою ознакою, належить стежити за тим, щоб перелічити всіх членів цього поділу; 2) поділ слід здійснювати за однією ознакою (критерієм); 3) члени поділу повинні виключати один одного; 4) поділ має бути послідовним.

Члени поділу повинні перебувати в такому відношенні до поняття, що ділиться, як вид до роду. Іншими словами, кожен член поділу повинен бути найближчим видом поділюваного поняття; 5) основа поділу має бути виразною, тобто при її обранні належить уникати оціночних понять, суб'єктивного ставлення тощо [4].

Поділ, в якому нове поняття є похідним від зміни видової ознаки, називається поділом за видозмінюваною ознакою. За допомогою поділу за видозмінюваною ознакою поняття розбивають на види на підставі специфічного виявлення ознаки у різних видах діленого поняття. Коли йдеться про поділ понять за видозмінюваною ознакою, то виявляється, що кожному члену ділення притаманна певна родова ознака, яка в кожному з них своєрідно виявляється. Ця ознака специфікується стосовно кожного члена поділу, що й визначає ознаку як видоутворюючу.

Отже, поділ поняття, унаслідок якого знаходять його види, має бути здійснений на основі конкретної родової ознаки (критерію), змінюваність якої веде до утворення нових видових понять. Основою поділу повинна бути ознака, суттєва в певному відношенні [5].

Оскільки юстиція є особливою сферою державного управління, в якій уповноважені законом суб'єкти здійснюють юридичну діяльність з охорони права, а правопорушення є приводом і підставою для юстиційної діяльності, визначають її предметний зміст, то і визначити види юстиції не можна, абстрагуючись від характеру правопорушень. Разом з тим, останні можуть бути класифіковані по-різному.

Так, в юридичній літературі розрізняють правопорушення за: сферами громадського життя (у сфері соціально-економічних відносин, суспільно-політичній сфері, сфері побуту і дозвілля) [6, с. 426–427]; характером нормативно-правового припису (матеріальні й процесуальні); суб'єк-

тами (вчинені фізичними особами або юридичними особами, правопорушення держави) [7, с. 229–230].

Також у наукових джерелах правопорушення класифікуються за такими двома головними ознаками: за галузями права і за ступенем суспільної небезпеки. За галузями права порушення поділяють на кримінальні, адміністративні, цивільні та дисциплінарні. Водночас вказано, що наведений перелік не є вичерпним і правопорушення можуть мати місце також в інших галузях права, якщо їхні ознаки зафіксовано у відповідній правовій нормі. Так, правопорушення можуть бути у сфері регулювання конституційного, податкового, господарського права, галузях міжнародного права тощо. За ступенем суспільної небезпеки та характером санкцій, що застосовуються до їх суб'єктів правопорушення поділяють на кримінальні правопорушення – злочини та кримінальні проступки, та на інші проступки, які можуть бути адміністративними, цивільними або дисциплінарними [6, с. 423; 8, с. 366; 9, с. 285].

Крім того за видами юридичної відповідальності правопорушення поділяють на кримінальні, адміністративні, цивільно-правові, трудові, конституційні, міжнародні та інші [10, с. 240].

У тісному зв'язку з класифікаціями різноманітних порушень права перебуває поділ юридичної відповідальності за них на відповідні її види. Зокрема, в юридичній літературі розрізняють конституційну, адміністративну, дисциплінарну, матеріальну, цивільно-правову, кримінальну юридичну відповідальність [6, с. 436; 7, с. 241–245].

Деякі вчені поділяють відповідальність на позитивну та негативну [11, с. 54]. Позитивна відповідальність, як правило, ґрунтується на законі та реалізується в межах загальних правовідносин. Це відповідальність у формі зобов'язання

щодо майбутньої поведінки суб'єкта. Метою даного виду відповідальності є визначити поведінку суб'єкта в тому напрямі, який необхідний для суспільства, держави, окремих громадян. Негативна відповідальність – це відповідальність у формі покарання, яка настає за протиправне діяння, вчинене після набуття юридичної сили нормою, яка класифікує дане діяння як протиправне і встановлює вид та міру юридичної відповідальності за нього. Вона виникає із факту скоєння правопорушення та являє собою негативні наслідки для правопорушника. Цей вид відповідальності здійснюється в межах охоронних правовідносин, суб'єктами яких є держава, в особі її органів, та правопорушник, який несе юридичний обов'язок перетерпіти негативні наслідки правопорушення, передбачені санкцією відповідної норми права [11, с. 54–55].

Також виділяють види юридичної відповідальності залежно від її функцій, а саме: правовідновлювальну (цивільно-правову і матеріальну) та штрафну (кримінально-правову, адміністративно-правову) [6, с. 438–439].

Існує точка зору, що поділ юридичної відповідальності за галузевою ознакою не охоплює видів відповідальності, які можуть існувати в межах однієї галузі, і не враховує факту, що дисциплінарна відповідальність притаманна не лише трудовому праву. Так, на думку М. Козюбри, більш сучасною класифікацією є групування видів юридичної відповідальності за критерієм її настання при порушенні норм приватного або публічного права. Підстави її настання, процедура притягнення до відповідальності, її конкретний прояв будуть залежати від того, норми публічного чи приватного права були порушені.

До публічних видів юридичної відповідальності автор відносить: 1) застосування заходів публічно-правового характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків. Видами

такої відповідальності держави за невиконання своїх обов'язків можуть бути конституційні та міжнародно-правові заходи; 2) конституційно-юридична відповідальність.

У сфері приватноправових відносин юридична відповідальність, на думку автора, може наставати за порушення норм цивільного права (їх ще називають «цивільно-правові делікти»). Також зазначається, що як публічному праву, так і приватному праву притаманні дисциплінарна, адміністративна та кримінальна відповідальність [8, с. 309–314].

Як головний критерій поділу юридичної відповідальності на види визначають також галузеву належність норми, за порушення якої особа несе відповідальність, а також зміст санкцій. Залежно від цього, розрізняють наступні види відповідальності: конституційну, кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, дисциплінарну та матеріальну.

За змістом санкції норми, яка застосовується щодо правопорушника (тобто за напрямком її впливу на суб'єкта правопорушення і характером негативних наслідків для нього), розрізняють відповідальність штрафну та правопоновлювальну [8, с. 380–384]. Також підставами видової класифікації юридичної відповідальності деякі автори називають часову спрямованість, цілі та предмет правового регулювання [11, с. 53].

На наш погляд, при визначенні видів юстиції необхідно насамперед виходити з її визначення як особливої сфери державного управління, в якій здійснюється специфічна юридична діяльність з охорони права, пов'язана з порушеннями права. При цьому необхідно враховувати, що юридичну діяльність держава здійснює не лише у відносинах із суб'єктами всередині країни, а й у зовнішніх відносинах з іншими державами. Таким чином, вона функціонує у двох різних правових системах – у національній правовій системі та як суб'єкта системи міжнародного права.

У зв'язку з цим ми повинні розділити юстиційну діяльність держави на дві сфери: на національну юстицію та міжнародну юстицію, від чого залежить визначення поняття «вид юстиції».

Основа видового визначення поняття юстиції належить шукати в національній юстиції, оскільки правова система держави виступає як первинна та визначальна щодо системи міжнародного права.

На нашу думку, види юстиції розрізняються між собою залежно від характеру порушення права, а точніше, порушення правових норм. Такі порушення норми можуть мати місце 1) при встановленні норми, тобто в законодавчій діяльності, 2) при введенні встановлених норм у дію, тобто у підзаконній юридичній діяльності, 3) в процесі дії норми права. В таких випадках виникає обумовлена правовою формою функціонування держави об'єктивна необхідність в особливій юридичній діяльності, предметом якої є охорона права від його порушення, тобто усунення правопорушень.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу думка вітчизняних науковців, яка принципово відрізняється від традиційних уявлень щодо класифікації правових актів. Так, М. Теплоку та О. Ющик вказують, що у процесі юридичного правоутворення потрібно розрізняти правові акти трьох видів, які відбивають доцільний рух процесу розгортання поняття юридичного права у логіці «загальне – особливе – одичне». Цими актами вони називають: 1) нормоустановчі, або законодавчі акти (загальне); 2) нормореалізаційні, що складають з першими «законодавство», тобто підзаконні нормативні юридичні акти (особливе); 3) нормовиконавчі акти, що включають: а) правомірні акти суб'єктів конкретних правовідношень і б) нормоутвердуючі (публічно-владні) акти застосування юридичного закону до регулювання правовідносин, порушених протиправними актами суб'єктів цих відносин (окреме, одичне).

З урахування цього, автори до позитивного права включають усі три види нормативних актів, протиставляючи останньому «негативне право» («протиправо») – як сферу індивідуальних (таких, що відхиляються від правових норм, протиправних) актів сваволі. При цьому вони застерігають проти абсолютизації даного протиставлення, вказуючи на існування в усіх країнах кримінально-правової галузі [12].

Якщо з такої позиції підходити до визначення характеру порушення правових норм, то вказані порушення здійснюються як суб'єктами влади, так і недержавними суб'єктами та приватними особами. Ними є порушення у сфері законодавчої юридичної діяльності (законодавча функція), у сфері діяльності щодо реалізації закону виконавчою владою (адміністративна функція) та юридичної діяльності стосовно усунення порушень права (правоохоронна функція).

Щодо правоохоронної діяльності, то вона стосується порушення права не тільки в названих трьох сферах юридичної діяльності, але також має справу з тими порушеннями права, які мають місце у правовідносинах недержавних суб'єктів, зокрема, у приватноправових відносинах тощо.

Для усіх вказаних порушень права встановлені різні види юридичної відповідальності, міри якої на підставі закону (або договору, передбаченого законом), застосовуються суб'єктами юстиції до порушників права.

Отже, з урахуванням цього, для визначення видів юстиції ми обираємо предметний критерій здійснення правоохоронної функції держави, тобто характер правопорушень та юридичної відповідальності за них. Таким чином ми маємо перед собою такі предметні сфери: 1) законодавча сфера і порушення в законодавчій діяльності; 2) адміністративна сфера і порушення у сфері виконавчої діяльності (адміністративної функції); 3) правоохоронна сфера, пов'язана

з усіма іншими порушеннями вимог законодавства суб'єктами права, що діє в національній правовій системі. До цих порушень належать кримінальні, цивільні й дисциплінарні правопорушення в процесі реалізації конкретних правовідносин.

З огляду на такий критерій видового поділу сфери юстиції, можна запропонувати наступні види юстиції: конституційна, адміністративна, кримінальна, цивільна та трудова юстиція.

Висновки. Проведений аналіз підтвердив доцільність класифікації юстиції за предметним принципом, що враховує види правопорушень та юридичну відповідальність. Названими видами юстиції охоплюється увесь обсяг поняття юстиції, що відповідає вимогам логіки щодо видового поділу поняття [5]. Такий підхід забезпечує логічну узгодженість і практичну застосовність. Запропоноване розмежування видів юстиції може слугувати базою для подальших наукових досліджень у сфері теорії держави і права, а також для удосконалення законодавства та правозастосовної практики.

У статті досліджується юстиція як окрема сфера державного управління, у межах якої реалізується правоохоронна функція держави. Автор аналізує наукові концепції цього поняття, пропонує узагальнене визначення та здійснює класифікацію видів юстиції, обґрунтовуючи необхідність цього процесу відповідно до логічних принципів поділу понять. Вказується, що у науковій літературі досліджуються різні види юстиції – конституційна, адміністративна, кримінальна, мирова, ювенальна, військова тощо. У наукових працях визначення, в яких фігурує слово «юстиція», охоплюють широке коло суб'єктів та їх відносин, які так або інакше пов'язані з поняттям юстиції, відбиваючись у визначеннях її численних різно-

видів, а саме поняття юстиції як такої в них має різний зміст. Критерії класифікації юстиції як правило або не визначаються, або їм не приділяється належної уваги. Разом з тим, як відомо з логіки, поділ понять є необхідною умовою пізнання, отже кожне поняття має бути поділене на види за певними ознаками, які відображаються в понятті предмета. Поділ поняття, унаслідок якого знаходять його види, має бути здійснений на основі конкретної родової ознаки, змінюваність якої веде до утворення нових видових понять. Основою поділу повинна бути ознака, суттєва в певному відношенні. У роботі акцентується увага на тому, що оскільки юстиція є особливою сферою державного управління, в якій уповноважені законом суб'єкти здійснюють юридичну діяльність з охорони права, а правопорушення є приводом і підставою для юстиційної діяльності, визначають її предметний зміст, то і визначати види юстиції не можна, абстрагуючись від характеру правопорушень. Окремо окреслено проблематику класифікації юридичної відповідальності та її вплив на визначення видів юстиції. Робиться висновок, що для визначення видів юстиції доцільно обрати предметний критерій здійснення правоохоронної функції держави, тобто характер правопорушень та юридичної відповідальності за них.

Робота базується на сучасних наукових дослідженнях, враховує різноманітні підходи до класифікації правопорушень і юридичної відповідальності, а також розглядає перспективи вдосконалення теоретичного апарату юстиційної діяльності.

Ключові слова: юстиція, види юстиції, правопорушення, юридична відповідальність, правоохоронна функція держави.

Kunenko I. Criteria for the classification of types of justice: theoretical and legal aspect

The article examines justice as a separate sphere of public administration, within which the law enforcement function of the state is implemented. The author analyzes the scientific concepts of this concept, proposes a generalized definition and classifies the types of justice, justifying the need for this process in accordance with the logical principles of the separation of concepts. It is indicated that in the scientific literature various types of justice are studied – constitutional, administrative, criminal, justice of the peace, juvenile, military, etc. In the legal scientific literature, definitions that include the word "justice" cover a wide range of subjects and their relationships, which are somehow connected with the concept of justice, reflected in the definitions of its numerous varieties, and the concept of justice as such has a different meaning in them. The criteria for classifying justice are usually either not defined, or they are not given due attention. At the same time, as is known from logic, the division of concepts is a necessary condition for cognition, therefore each concept must be divided into types according to certain features that are reflected in the concept of the subject. The division of the concept, due to which its species are found, should be carried out on the basis of a specific generic feature, the variability of which leads to the formation of new species concepts. The basis for the division should be a feature which is significant in a certain respect. The work emphasizes that since justice is a special sphere of state administration, in which subjects authorized by law carry out legal activities to protect the law, and offenses are the pretext and basis for judicial activity, determine its substantive content, it is impossible to determine the types of justice, abstracting from the nature of

offenses. The issues of classification of legal liability and its influence on the definition of types of justice are separately outlined. It is concluded that to determine the types of justice, it is advisable to choose the objective criterion of the implementation of the law enforcement function of the state, that is, the nature of offenses and legal liability for them.

The work is based on modern scientific research, takes into account various approaches to the classification of offenses and legal liability, and also considers the prospects for improving the theoretical apparatus of judicial activity.

Key words: justice, types of justice, offenses, legal liability, law enforcement function of the state.

Література:

1. Куненко І. С. Співвідношення юстиції та поліції: теоретичні та практичні аспекти. Аналітично-порівняльне правознавство: електронне наукове фахове видання. 2024. № 5. С. 88-93. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/312916>
2. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту: навчальний посібник. Черкаси: Брама-Україна, 2011. 68 с. URL: https://eprints.cdu.edu.ua/245/1/Солодка_Л._Л._Логіка,_методи_логіч._аналізу.pdf
3. Жеребкін В. Є. Логіка: Підручник. 9-те вид., стер. К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. 255 с. URL: <https://textbook.com.ua/authors/viezherebkin>
4. Лебедєв В. О. Логіка: Конспект лекцій. Харків: УкрДАЗТ, 2013. 84 с. URL: <http://lib.kart.edu.ua/bitstream/123456789/6905/1/Конспект%20лекцій.pdf>
5. Конверський А. Є. Логіка. Підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. К.: Центр учбової літератури, 2012. 296 с. URL: <https://library.nusta.edu.ua/depository/Оцифровані%20документи/ЛОГИКА%203%20ВИДАННЯ.pdf>
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
7. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Влащенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
8. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf>
9. Теорія держави і права : підручник / ТЗЗ [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
10. Теорія держави і права: навчальний посібник. О. В. Фатхундінова, І. С. Куненко, Л. О. Максимова, К. В. Хлабистова. К.: КНТ, 2022. 328 с.
11. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах: Монографія Кол. авторів; За заг. ред. Н. М. Оніщенко. К.: Видавництво «Юридична думка», 2009. 216 с.
12. Теплюк М., Ющик О. Поняття та класифікація правових актів: критичний вимір. Вісник Національної академії правових наук України Харків : Право, 2024. Т. 31. № 2. С. 34-45. URL: <https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprnu-2-2024-r/ponyattya-ta-klasifikatsiya-pravovikh-aktiv-kritichny-vimir>

УДК 35.084.3:328.185 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.2>**Р. Негара,**

доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Ю. Даниленко-Негара,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОСАДОВІ ОСОБИ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА В АНТИКОРУПЦІЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН

Постановка завдання. З прийняттям та набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану» від 20.09.2023 № 3384-IX [1], основним призначенням якого було довгоочікуване відновлення електронного декларування в умовах правового режиму воєнного стану, положення ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» (далі – Закон) [2] також було доповнено офіційним визначенням поняття «посадова особа юридичної особи публічного права», у якому докорінно змінено підхід до визначення цих суб'єктів, на яких поширюється дія Закону.

Зазначена законодавча новація суттєвим чином вплинула на перелік суб'єктів, на яких поширюється дія Закону, та відповідно сферу застосування превентивних антикорупційних механізмів, які поширюються на посадових осіб юридичних осіб публічного права. Наприклад, за інформацією Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) внаслідок прийняття такої редакції

поняття «посадова особа юридичної особи публічного права» кількість декларантів зменшиться орієнтовно на 50 000 осіб [3]. У свою чергу, кількісне зменшення суб'єктів, на яких поширюватиметься дія інших превентивних антикорупційних механізмів, зокрема обмежень щодо одержання подарунків, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, правил етичної поведінки, є ще більш суттєвим, оскільки обов'язок подання декларацій первинно поширювався далеко не на всіх посадових осіб юридичних осіб публічного права (наприклад, згідно з ч. 5 ст. 45 Закону [2] воно не поширюється на посадових осіб закладів, установ та організацій, які здійснюють основну діяльність у сфері освіти [крім керівників вищих навчальних закладів та їх заступників]).

Незважаючи на таку значущість та суттєвий вплив на прикладне втілення превентивних антикорупційних механізмів, передбачених Законом, поява офіційного визначення поняття «посадова особа юридичної особи публічного права» у чинному законодавстві у сфері запобігання корупції та його застосування на протязі вже більш ніж року, не привернула належної уваги теоретиків та практиків, що

є істотним недоліком доктрини, що вимагає якнайшвидшого усунення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці визначення суб'єктів, на яких поширюється дія Закону та визначених превентивних антикорупційних механізмів приділяли увагу у своїх доробках такі вчені як Л. Р. Біла-Тіунова, С. В. Ківалов, Т. О. Коломєць, В. К. Колпаков, Д. В. Приймаченко, В. В. Прокопенко, М. І. Хавронюк, О. П. Хамходера та ін. Але посадові особи юридичних осіб публічного права як суб'єкти, на яких поширюється дія Закону, зокрема поняття, ознаки та критерії виокремлення, досліджувалися фрагментарно, здебільшого щодо застосування до них окремих превентивних антикорупційних механізмів. Окрім того, існуючі напрацювання не враховують останніх законодавчих змін.

Постановка завдання. У зв'язку з цим, метою статті є теоретичний та практичний аналіз визначення в антикорупційному законодавстві посадових осіб юридичних осіб публічного права¹ з урахуванням законодавчих змін.

Виклад основного матеріалу. Першочергово слід зазначити, що поняття «посадова особа юридичної особи публічного права» використовувалося з первинної редакції Закону, головним чином, з метою позначення суб'єктів, на яких поширюється дія Закону, а саме посадові особи юридичних осіб публічного права, які не зазначені у п. 1 ч. 1 цієї статті, є особами, які для цілей цього Закону прирівнювались до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону [4]). Змістовна спрямованість та призначення цього поняття у законодавстві про запобігання корупції не змінилося і до теперішнього часу.

¹ Одразу зауважимо, що проблематика віднесення юридичних осіб до юридичних осіб публічного права та їх розмежування з юридичними особами приватного права (у т.ч. передбачених п. 3 ч. 1 ст. 3 та п. 2 ч. 2 ст. 62 Закону України «Про запобігання корупції» [2]) не є метою цієї статті.

Поряд з цим, офіційного визначення поняття «посадова особа юридичної особи публічного права», його ознак, критеріїв віднесення до посадових осіб окремих працівників юридичних осіб публічного права або хоча б примірного переліку Закон не містив. Відсутнім визначення цього поняття було і в інших законодавчих актах, що, безперечно, відносило його до оціночних понять та неминуче ускладнювало правозастосовну практику. Заповнювалась ця прогалина Закону передусім доктринальними розробками та правозастосовною практикою (здебільшого, судовою практикою та роз'ясненнями НАЗК).

У науково-практичній літературі визначати належність працівників юридичних осіб публічного права до посадових осіб пропонувалось за допомогою таких понять як «адміністративно-господарські» та «організаційно-розпорядчі» повноваження (функції, обов'язки) [5, с. 90; 6, с. 50]. При цьому, «адміністративно-господарськими» визначались обов'язки з управління або розпорядження державним, колективним чи комунальним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо), а «організаційно-розпорядчими» – обов'язки по здійсненню керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях [5, с. 102]. У свою чергу, в науково-практичному коментарі за загальною редакцією Т.О. Коломєць та В. К. Колпакова слушно зверталась увага на те, що під час визначення посадових осіб державних чи комунальних підприємств потрібно враховувати також положення Господарського кодексу України, відповідно до ч. 3 ст. 65 якого керівник підприємства, головний бухгалтер, члени наглядової ради (у разі її утворення), виконавчого органу й інших

органів управління підприємства, згідно зі статутом, є посадовими особами цього підприємства. Статутом підприємства посадовими особами можуть бути визнані й інші особи [6, с. 50]. Цим, з одного боку підкреслювалася потенційна невичерпність переліку посадових осіб у конкретній юридичній особі публічного права, та, з іншого вказувалося на те, що визначальним для віднесення працівника юридичної особи публічного права є не найменування посади, яку він займає, а обсяг і характер покладених на нього завдань, функцій та повноважень.

Аналогічної позиції послідовно дотримувалося і НАЗК у перших роз'ясненнях щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю, затверджених рішенням від 11.08.2016 № 3 [7] та їх подальших змінах і доповненнях [8]. Таким чином, офіційна позиція НАЗК полягає у встановленні критеріїв, за допомогою яких визначалася належність конкретних працівників юридичних осіб публічного права до посадових осіб за розширювальним підходом, відповідно до якого до посадових осіб зараховувалися фактично усі працівники юридичних осіб публічного права, які займали керівні посади.

Загалом, за майже 9-ти річний період чинності Закону вирішення питань віднесення працівників юридичних осіб публічного права до посадових осіб набуло усталеної правозастосовної практики, але все одно остаточної відмови від «ручного» режиму так і не відбулося, оскільки за рекомендацією НАЗК – «при визначенні того, чи є працівник юридичної особи публічного права посадовою особою, враховується обсяг та характер здійснюваних ним функцій. Тому навіть у разі невизначення працівника посадовою особою у статутних чи інших внутрішніх документах підприємства він може

бути посадовою особою і бути суб'єктом декларування в розумінні Закону (з огляду на здійснювані ним адміністративно-господарські та організаційно-розпорядчі функції)» [9]. Інакше кажучи для визначення працівника юридичної особи публічного права посадовою особою необхідно визначити обсяг і характер покладених на нього завдань, функцій та повноважень, зокрема на підставі аналізу посадової інструкції, положень про структурні підрозділи, інших внутрішніх документів, якими може бути визначено завдання, функції та повноваження (зокрема, порядки, положення, правила, інструкції тощо), а також зв'язки з іншими працівниками (зокрема, штатний розпис), та статуту (положення) юридичної особи публічного права.

Висловлювалася в літературі й критика відсутності чіткого переліку посадових осіб юридичних осіб публічного права, на яких поширюється дія Закону, зокрема, В.О. Белоусов зазначає, що це призводить до неоднакового застосування норм права як правоохоронними та судовими органами, так і самими юридичними особами, ускладнює питання кваліфікації корупційних правопорушень [10, с. 94]. Якщо в частині неоднакового застосування норм права з висловленою думкою можливо погодитися, з огляду на те, що традиційно складним є напрацювання однамітного розуміння та застосування оціночних понять суб'єктами правозастосування, то щодо ускладнення питань кваліфікації, висловлена думка щонайменше потребує уточнення. Поняття «посадова особа юридичних осіб публічного права» може впливати на кваліфікацію як корупційних правопорушень, так і правопорушень, пов'язаних з корупцією, причому, на останні в більшій мірі, враховуючи їх кількісне переважання.

Таким чином, навіть, за відсутності офіційного визначення поняття «посадова особа юридичної особи публіч-

ного права» доктринальними розробками та інтерпретаційною діяльністю спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції було упорядковано правозастосовну практику дії превентивних антикорупційних механізмів, передбачених Законом. Звісно, існуючий стан не був ідеальним, оскільки в результаті цього непоодинокими були випадки допущення помилок, як щодо зарахування, так і щодо виключення окремих працівників юридичних осіб публічного права з числа посадових осіб. Це, а також необхідність заповнення прогалини в антикорупційному законодавстві цілком ймовірно й зумовило законодавчого схвалення його офіційного визначення.

Відповідно до абз. 9 ч. 1 ст. 1 Закону посадова особа юридичної особи публічного права – голова та член наглядової ради, ради директорів, виконавчого органу, комісії з припинення (комісії з реорганізації, ліквідаційної комісії), ліквідатор, керівник, заступник керівника, головний бухгалтер, корпоративний секретар такої юридичної особи публічного права, а також особа, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу, та її заступники, голова та члени іншого органу управління юридичної особи (крім консультативного), якщо утворення такого органу передбачено законом або статутом юридичної особи публічного права [2].

Аналіз змісту цього поняття першочергово свідчить про його універсальність, тобто спрямованість на охоплення максимальної кількості юридичних осіб публічного права. Підтвердженням цього є, наприклад, «особа, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу», «голова та члени іншого органу управління юридичної особи (крім консультативного)». З огляду на те, юридичні особи публічного права можуть утворюватися багатьма суб'єктами в різних організаційно-правових формах, що обумовлено особливостями зако-

нодавчого регулювання², метою та призначенням, їм притаманні нерідко індивідуальні особливості внутрішньої структури та склад керівних органів, а також специфічні повноваження та способи їх реалізації, така «універсалізація» поняття «посадова особа юридичної особи публічного права» є не тільки допустимою, а й необхідною мірою.

Також слід зазначити, що перелік посад, які для цілей Закону є посадовими особами юридичних осіб публічного права є вичерпним та не підлягає розширювальному тлумаченню. При цьому, окремі із зазначених посад сформульовані узагальнено, як наприклад голови та члени іншого органу управління юридичної особи (крім консультативного), якщо утворення такого органу передбачено законом або статутом юридичної особи публічного права. Але, визначені у цьому випадку критерії (зокрема, належність до органів управління, відсутність консультативного призначення) суттєво спрощує віднесення працівників юридичних осіб публічного права до посадових осіб.

Визначальним є те, що у цьому визначенні до посадових осіб юридичних осіб публічного права законодавець вирішив відносити виключно працівників, які займають керівні посади або посади в керівних органах в юридичних особах публічного права, намагаючись виключити з переліку посадових осіб юридичних осіб

² В законодавстві можуть встановлюватися конкретні організаційно-правові форми для утворення юридичних осіб публічного права відповідного призначення. Наприклад, заклад вищої освіти як суб'єкт господарювання може діяти в одному із таких статусів: бюджетна установа; неприбутковий заклад вищої освіти; прибутковий заклад вищої освіти (ч. 1 ст. 27 Закону України «Про вищу освіту»); заклади охорони здоров'я державної власності можуть утворюватися та функціонувати як державні некомерційні підприємства або державні установи (ч. 12 ст. 16 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»), а комунальної власності – як комунальні некомерційні підприємства або комунальні установи (ч. 13 ст. 16 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»).

публічного права керівників структурних підрозділів (крім головного бухгалтера). Ймовірно, залишення головного бухгалтера у переліку посадових осіб юридичних осіб публічного права обумовлено специфікою покладених на нього обов'язків, зокрема забезпечення бухгалтерського обліку, але при цьому залишається незрозумілими підстави виключення з цього переліку керівників юридичної служби, служби управління персоналом, внутрішнього аудиту тощо, завдання та функції яких є не менш важливими.

У контексті цього наступною рисою досліджуваного поняття є одночасне використання двох способів встановлення кола посадових осіб юридичних осіб публічного права. Перший полягає у прямому зазначенні посад, перебуваючи на якій працівник є посадовою особою, зокрема керівник, заступник керівника³, головний

³ НАЗК у своїх роз'ясненнях звертає увагу на те, що під формулюванням «заступник керівника» слід розуміти осіб, які обіймають штатні посади заступників керівників, а у разі відсутності таких посад – осіб, які виконують (можуть виконувати) посадові обов'язки керівника на час його відпустки, хвороби, відсутності, звільнення та/або здійснюють повноваження з керування (управління) юридичною особою публічного права або забезпечення її діяльності. Стосовно цього необхідно звернути увагу на те, що фактично на будь-якого працівника юридичної особи публічного права, у т.ч. такого, що не вважається посадовою особою, може бути покладено виконання обов'язків його керівника (наприклад, у разі відсутності заступників та невеликої штатної чисельності). У зв'язку з цим, під час виконання обов'язків керівника такий працівник юридичної особи публічного права вважатиметься також посадовою особою та на нього поширюватиметься дія положень Закону. Це може бути будь-який орган управління юридичної особи, який уповноважений приймати рішення щодо її функціонування та діяльності. У роз'ясненнях НАЗК наводить приклад членів вченої ради закладу вищої освіти, які вважаються посадовими особами, оскільки вчена рада є органом управління закладу вищої освіти (абз. 9 ч. 1 ст. 1 Закону, ч. 1 ст. 36 Закону України «Про вищу освіту»). У такому випадку до посадових осіб закладів фахової передвищої освіти належать члени педагогічної ради, яка є органом управління закладу фахової передвищої освіти (ч. 1 ст. 37 Закону України «Про фахову передвищу освіту»), члени педагогічної ради, яка є органом управління закладу загальної середньої освіти (ч. 1 ст. 36, ч. 1 ст. 40 Закону України «Про повну загальну середню освіту»).

бухгалтер тощо. Другий – у визначенні умов, за наявності яких працівник юридичної особи публічного права вважається посадовою особою, зокрема особа, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу або його заступник; голова та члени іншого органу управління юридичної особи (крім консультативного), якщо утворення такого органу передбачено законом або статутом юридичної особи публічного права. Причому превалює перший, із виокремлених способів, оскільки у аналізованому понятті переважає кількість прямих вказівок на конкретні посади в юридичних особах публічного права.

Важливим у контексті з'ясування впливу законодавчого визначення поняття «посадова особа юридичної особи публічного права» є визначення особливостей його дії під час відновлення компанії декларування за 2021–2022 роки та у відносинах щодо притягнення до юридичної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією.

Стосовно дії під час відновлення компанії декларування за 2021–2022 роки слід зазначити, що йдеться про ситуації, за яких до 12.10.2023 працівник юридичної особи публічного права вважався посадовою особою, і відповідно на нього поширювався обов'язок щодо подання декларацій, а після внесення змін посадовою особою вже не вважається.

НАЗК з цього приводу однозначно вказує, що ні, подавати декларації не потрібно, адже у цих випадках особа втрачає статус суб'єкта декларування і вимоги фінансового контролю більше не поширюються на неї [11, с. 54–55]. При цьому ігнорується те, що станом на момент необхідності подання декларацій за 2021–2022 роки ці особи вважались суб'єктами декларування, і відповідно до повинні були цей обов'язок виконати за звичайних умов, але через зупинення декларування, виконання

ними цього обов'язку було лише відтерміновано, перенесено на більш пізній строк. У зв'язку з цим, фактичне звільнення працівників юридичних осіб публічного права, які вже не вважаються посадовими особами, від подання декларацій виглядає спірним, що не спростовується приведеними НАЗК прикладами⁴.

Водночас, така позиція НАЗК є суперечливою й з огляду на неоднакове ставлення до працівників юридичних осіб публічного права, які вже не вважаються їх посадовими особами, але подали декларації до 12.10.2023 за 2021–2022 роки та, які не подавали їх. Річ у тім, що у період зупинення обов'язку щодо подання декларацій у суб'єктів декларування залишалось право на їх подання у добровільному порядку (статистичні дані свідчать, що окремі посадові особи юридичних осіб публічного права подавали декларації за 2021–2022 роки у добровільному порядку [12]), але з урахуванням

позиції НАЗК могли цього не робити після відновлення компанії декларування. Видається, що забезпечення рівності таких працівників юридичних осіб публічного права та недопущення дискримінації можливо шляхом заборони здійснення контролю та проведення перевірок декларацій працівників юридичних осіб публічного права, які вже не вважаються їх посадовими особами. Також допустимим та ефективним способом унеможливлення неоднакового ставлення до працівників юридичних осіб публічного права, які після 12.10.2023 не вважаються їх посадовими особами, є видалення, за їх письмовою заявою до НАЗК, декларацій, поданих за 2021–2022 роки, з публічної частини Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Стосовно притягнення до юридичної відповідальності працівників юридичних осіб публічного права, які на момент вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією вважались посадовими особами, але після цього, зокрема, під час притягнення до юридичної відповідальності вже не є посадовими особами, необхідно враховувати наступне. Аналіз положень Кодексу України про адміністративні правопорушення [13] та Кримінального кодексу України [14], якими встановлено відповідальність за правопорушення, пов'язані з корупцією, стосовно визначення їх суб'єктів свідчить про використання у примітках до них бланкетних норм, які відсилають до відповідних положень Закону. При цьому, за загальним правилом, особа повинна бути суб'єктом правопорушення, пов'язаного з корупцією на момент його вчинення. Проте, з урахуванням положень ч. 1 ст. 58 Конституції України, згідно з яким закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи [15], виключення працівника юридичної

⁴ Додатково, обґрунтовуючи свою позицію Національне агентство з питань запобігання корупції наводить два приклади. Перший стосується помічників суддів, які з 18.10.2019 по 23.10.2020 вважались суб'єктами декларування. У зв'язку з набранням чинності 24.10.2020 Законом України, відповідно до якого їх вилучено з числа таких суб'єктів, НАЗК вважає, що помічники суддів, а також особи, які звільнилися з цієї посади, не зобов'язані подавати декларації будь-якого виду. Другий – керівників, заступників керівників самостійних структурних підрозділів, філій, інших працівників юридичних осіб публічного права, які мають повноваження здійснювати організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції, які були суб'єктами декларування до 11.10.2023 включно. У зв'язку з набранням чинності Законом № 3384-IX, НАЗК вважає, що їхні посади вилучено з числа суб'єктів декларування, тому такі особи не зобов'язані подавати декларації будь-якого виду (у т. ч. декларації при звільненні, щорічні декларації за 2021, 2022, 2023 роки). Але, очевидно, що ці приклади є різнопорядковими, якщо перший – сформульовано за звичайних умов законодавчих змін системи суб'єктів, на яких поширюється дія Закону, у т.ч. обов'язок декларування, застосування яких до регулювання відповідних суспільних відносин є лінійним, то другий – надзвичайних умов, за яких обов'язковість декларування було не скасовано, а лише відтерміновано (зокрема, положеннями Закону України від 08.07.2022 № 2381-IX – протягом дев'яноста календарних днів з дня припинення чи скасування воєнного стану).

особи публічного права із складу його посадових осіб унеможливує притягнення до відповідальності.

Висновки. У підсумку необхідно зазначити, що доповнення чинного антикорупційного законодавства офіційним визначенням поняття «посадова особа юридичної особи публічного права» є необхідним та спрямовується на його змістовне удосконалення та правозастосовну практику, оскільки використовується для визначення сфери дії Закону в цілому та окремих превентивних антикорупційних механізмів зокрема. Встановлено, що офіційне визначення поняття «посадова особа юридичної особи публічного права» використовується виключно для цілей Закону, є універсальним (спрямовується на охоплення максимальної кількості юридичних осіб публічного права з урахуванням притаманних їм особливостей) та вичерпним (містить виключний перелік посад, які віднесено до посадових осіб).

З'ясовано, що до посадових осіб юридичних осіб публічного права віднесено насамперед працівників, які займають керівні посади або посади в керівник органах в юридичних особах публічного права, та одного з керівників структурного підрозділу юридичної особи публічного права – головного бухгалтера. Акцентовано увагу на відсутності послідовності у віднесенні до посадових осіб юридичних осіб публічного права керівників інших структурних підрозділів.

Виокремлено та охарактеризовано два способи встановлення кола посадових осіб юридичних осіб публічного права: перший – у прямому зазначенні посад, перебуваючи на яких працівник є посадовою особою; другий – у визначенні умов, за наявності яких працівник юридичної особи публічного права вважається посадовою особою. Охарактеризовано вплив офіційного визначення поняття «посадова особа юридичної особи публічного права» під час відновлення ком-

панії декларування за 2021–2022 роки та у відносинах щодо притягнення до юридичної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією.

Перспективними напрямами подальших досліджень посадових осіб юридичних осіб публічного права є аналіз посад, яких віднесено до посадових осіб юридичних осіб публічного права, зокрема щодо охоплення усіх керівних посад в юридичних особах публічного права, доцільності їх визнання посадовими особами та необхідності їх звуження чи розширення, а також характеристика превентивних антикорупційних механізмів, що поширюються на посадових осіб юридичних осіб публічного права, та визначення особливостей механізму їх дії.

Стаття присвячена дослідженню поняття «посадова особа юридичної особи публічного права» в антикорупційному законодавстві з урахуванням законодавчих змін.

Охарактеризовано стан законодавчого регулювання та правозастосовної практики поняття «посадова особа юридичної особи публічного права» до появи офіційного визначення. З'ясовано, що ця прогалина антикорупційного законодавства заповнювалась правовою доктриною та інтерпретаційною діяльністю судів та НАЗК. Визначення належності працівників юридичних осіб публічного права до посадових осіб здійснювалось через обсяг та характер покладених на них адміністративно-господарських та організаційно-розпорядчих повноважень (функцій, обов'язків). Акцентується увага на тому, що за майже 9-ти річний строк чинності Закону України «Про запобігання корупції» вирішення питань віднесення працівників юридичних осіб публічного права до посадових осіб набуло усталеної правозастосовної практики, але все одно остаточної відмови від «ручного» режиму так і не відбулося.

Проаналізовано офіційне визначення поняття «посадова особа юридичної особи публічного права». Обґрунтовано, що офіційне визначення поняття «посадова особа юридичної особи публічного права» використовується виключно для цілей Закону, є універсальним (спрямовується на охоплення максимальної кількості юридичних осіб публічного права з урахуванням притаманних їм особливостей) та вичерпним (містить виключний перелік посад, які віднесено до посадових осіб). З'ясовано, що до посадових осіб юридичних осіб публічного права віднесено насамперед працівників, які займають керівні посади або посади в керівних органах в юридичних особах публічного права, та одного з керівників структурного підрозділу юридичної особи публічного права – головного бухгалтера. Акцентовано увагу на відсутності послідовності у віднесенні до посадових осіб юридичних осіб публічного права керівників інших структурних підрозділів. Виокремлено та охарактеризовано два способи встановлення кола посадових осіб юридичних осіб публічного права: перший – у прямому зазначенні посад, перебуваючи на яких працівник є посадовою особою; другий – у визначенні умов, за наявності яких працівник юридичної особи публічного права вважається посадовою особою.

Охарактеризовано вплив офіційного визначення поняття «посадова особа юридичної особи публічного права» під час відновлення компанії декларування за 2021-2022 роки та у відносинах щодо притягнення до юридичної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією.

Визначено перспективні напрями подальших наукових досліджень.

Ключові слова: посадова особа юридичної особи публічного права, публічна служба, публічний служ-

бовець, превентивні антикорупційні механізми, інструменти публічного адміністрування, обмеження щодо одержання подарунків, конфлікт інтересів, правила етичної поведінки, декларування.

Nehara R., Danylenko-Nehara Yu. Official of a legal entity under public law in anti-corruption legislation: theoretical and practical analysis of legislative changes

The article is devoted to the study of the concept of “official of a legal entity under public law” in anti-corruption legislation, taking into account legislative changes.

The state of legislative regulation and law enforcement practice of the concept of “official of a legal entity under public law” before the appearance of an official definition is described. It is found that this gap in anti-corruption legislation was filled by legal doctrine and interpretative activities of courts and the NACP. The determination of whether employees of legal entities under public law are officials was carried out based on the scope and nature of the administrative, economic and organizational and managerial powers (functions, responsibilities) assigned to them. Attention is focused on the fact that over the almost 9-year period of validity of the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption”, resolving issues of classifying employees of legal entities under public law as officials has become an established law enforcement practice, but still, the final rejection of the “manual” regime has not occurred.

The official definition of the concept of “official of a legal entity under public law” is analyzed. It is substantiated that the official definition of the concept of “official of a legal entity under public law” is used exclusively for the purposes of the Law, is universal (aimed at cov-

ering the maximum number of legal entities under public law, taking into account their inherent features) and exhaustive (contains an exclusive list of positions that are attributed to officials). It is found that officials of legal entities under public law include primarily employees who hold managerial positions or positions in the management bodies of legal entities under public law, and one of the heads of a structural unit of a legal entity under public law – the chief accountant. Attention is focused on the lack of consistency in the attribution of heads of other structural units to officials of legal entities under public law. Two methods of establishing the circle of officials of legal entities under public law are identified and characterized: the first is in the direct indication of the positions in which an employee is an official; the second is in determining the conditions under which an employee of a legal entity under public law is considered an official.

The impact of the official definition of the concept of “official of a legal entity under public law” during the renewal of the declaration company for 2021-2022 and in relations with bringing to legal liability for offenses related to corruption is characterized.

Promising directions for further scientific research are identified.

Key words: official of a legal entity under public law, public service, public servant, preventive anti-corruption mechanisms, public administration tools, restrictions on receiving gifts, conflict of interest, rules of ethical conduct, declaration.

Література:

1. Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану: Закон України від 20.09.2023 № 3384-IX. Дата оновлення: 20.09.2023.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3384-20#Text> (дата звернення 01.12.2024).

2. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Дата оновлення: 08.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#top> (дата звернення 01.12.2024).

3. Закон про відновлення декларавання скорочує кількість декларантів на 50 тисяч – НАЗК звернулось до Президента з пропозиціями змін. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/zakon-pro-vidnovlennya-deklaruvannya-skorochuye-kilkist-deklarantiv-na-50-tysyach-nazk-zvernulos-do-prezydenta-z-propozytsiyamy-zmin/> (дата звернення 01.12.2024).

4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Дата оновлення: 14.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/ed20141014#top> (дата звернення 01.12.2024).

5. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / Наук. ред. Хавронюк М.І. Київ: Ваіме, 2018. 472 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/e/376786.pdf> (дата звернення: 01.12.2024).

6. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання корупції» / за заг. ред. Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 588 с. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/1637576138689343.pdf> (дата звернення 01.12.2024).

7. Про роз’яснення щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 11.08.2016 № 3. С. 3. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/11.08_3.pdf (дата звернення 01.12.2024) (втратило чинність).

8. Про роз’яснення щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 11.08.2016 № 3 (із змінами і доповненнями, станом на 08.02.2019). С. 7–12. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/>

uploads/2019/04/2-1.pdf (дата звернення 01.12.2024) (втратило чинність).

9. Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю (подання декларації, повідомлення про суттєві зміни в майновому стані, повідомлення про відкриття валютного рахунку): роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції від 29.12.2021 № 11. С. 26. URL: https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/1111_compressed.pdf (дата звернення 01.12.2024).

10. Белоусов В.О. Адміністративно-правові засади запобігання корупції у сфері охорони здоров'я людини: дис. ... д-ра філософ.: 081-Право. Київ, 2024. 216 с.

11. Роз'яснення щодо фінансової доброчесності: застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю (подання декларації, повідомлення про суттєві зміни в майновому стані, повідомлення про відкриття валютного рахунку) від 13.11.2023 № 4 (зі змінами): посібник Національного агентства з питань запобігання корупції станом на 10.01.2024. URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/>

Categories/de/fc/defc8acd1c0429683d0ecc13f40f58942c5a0840b29c79d1ac1ed36c bc4c44c957058448.pdf (дата звернення 01.12.2024).

12. Rodion Nehara, Kateryna Shvets, Mikhail Sidor, Anatolii Berlach, Julia Iurynets. |Public Administration in the Implementation of Preventive Anti-Corruption Mechanisms: A Case Study of Anti-Corruption Declaration in Times of Martial Law. CERIDAP: Rivista Interdisciplinare Sul Diritto Delle Amministrazioni Pubbliche. Fascicolo 3/2024. DOI: 10.13130/2723-9195/2024-4-140 (дата звернення 03.12.2024).

13. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. Дата оновлення: 25.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 01.12.2024).

14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 21.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 01.12.2024).

15. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.12.2024).

УДК 342.9:364.3

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.3>**А. Соцька,**

доктор юридичних наук,
доцент кафедри
Національної академії статистики, обліку та аудиту;
радник голови
Національної Асамблеї людей з інвалідністю України

ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ НА ПРИКЛАДІ РІШЕНЬ ЗА ТЕМОЮ ІНВАЛІДНОСТІ

Постановка проблеми. Якісне написання документів, особливо юридичних, є вкрай важливим, особливо коли йдеться про документи розпорядчого характеру із вказівками до вчинення певних дій чи утримання від них. Тому, необхідне напрацювання відповідних механізмів для спрощення процесу підготовки рішень та забезпечення їх очікуваної ефективності й результативності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усупереч важливості задекларованої теми статті відсутні наукові дослідження відповідного спрямування, які б носили загальний характер. Переважно в заявленому контексті вивчається питання написання судових рішень.

Метою статті є визначення законодавчих та практичних аспектів написання юридичних документів на прикладі рішень із питань інвалідності.

Виклад основного матеріалу. У наукових колах прийнято виокремлювати ті чи інші види документів та класифікувати їх. Прикладом є класифікація нормативно-правових актів за їх юридичною силою. Однак, беззаперечно, незалежно від рівня та сфери регулювання документу, всі юридичні тексти повинні бути грамотними, чіткими та професійними.

Аналізуючи вимоги, якими керуються відповідні суб'єкти нормотворення під час підготовки нормативно-правових актів, обов'язковим

є дотримання чотирьох пунктів:

1) *поспіх у підготовці документів недоречний, а часто шкідливий.* Тому, необхідне чітке усвідомлення задачі та спрямування зусиль на її досягнення;

2) *потрібно виконувати вимоги нормопроектувальної техніки.*

На сьогодні законодавець визначив низку правил, пов'язаних із підготовкою проектів нормативно-правових актів, дотримання яких під час написання юридичних текстів забезпечить їх професійність, чіткість, відсутність дуалізму в розумінні.

Зокрема йдеться про:

1) Правила підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України, затверджені постановою Уряду від 6 вересня 2005 р. № 870 [4];

2) Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки (Методичні рекомендації), прийняті Апаратом Верховної Ради України в редакції від 27 листопада 2014 року [2].

Принагідно в Україні було б вкрай доцільно прийняти Закон про закон, який би чітко регламентував питання механізму підготовки та вимоги до змісту відповідних документів. Це значно б спростило роботу в цьому напрямі, а також сприяло б прийняттю більш професійних, якісних та ефективних законодавчих актів.

Окрім іншого, у вищезазначених

правилах визначено принципи підготовки документів, до яких віднесено:

– логічну послідовність. Полягає у логічному зв'язку всіх елементів документа. Йдеться не лише про документ у цілому, а й про кожне конкретне речення;

– ясність викладу, точність опису. Базується на правильному та професійно грамотному доборі слів і словосполучень, точності, лаконічності і водночас доступності мови документа;

– відсутність суперечностей. Неприпустима суперечність смислового плану, коли наведені в тексті положення не узгоджуються одне з одним або взаємно виключаються, а також використання розмовної лексики і русизмів. Також слід уникати професіоналізмів;

– лаконічність. Слід попередньо обдумувати зміст документа, складення плану, оптимальної заміни складних речень простими. Не бажаними є також дієприкметникові та дієприслівникові звороти у значній кількості;

– правильність компонування проекту документа. Кожен аспект порушеного питання повинен зайняти певне місце в його логічній структурі та не збігатися з іншим аспектом;

– нормативність мовних засобів офіційно-ділового стилю. Мова документів повинна відповідати сучасним правописним нормам. Слід вживати слова (терміни) у значеннях, закріплених за ними словником [4];

3) рекомендується дотримуватися певного алгоритму дій під час підготовки та безпосередньо написання тексту проекту документа.

Передусім необхідно визначитися з вихідними документами (чинними нормативно-правовими актами, попередніми рішеннями з питання, яке потребує вирішення, рішеннями з дотичних питань), на основі чи виходячи з яких готується відповідний документ, проаналізувати їх зміст та спосіб викладення інформації.

На наступному етапі варто скласти

проект структури документа, адже досить часто імпровізація у вирішенні важливих питань призводить лише до затягування в часі процесу написання та узгодження проекту рішення.

Наприклад, якщо йдеться про внесення змін до чинного документа. Принагідно такі зміни можуть носити різний характер. Це може бути 1) нова редакція документа (у разі зміни більшої частини тексту чи внесення істотних змін) або його частини, чи речень; 2) заміна чи виключення слів; 3) доповнення чинного документа. У такому випадку документ може мати таку структуру: назва; преамбула (підстава внесення змін); назва документа, до якого вносяться зміни; безпосередньо зміни; набрання чинності змінами; дата документа, номер та підпис відповідальної особи. Приміром, Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про права інвалідів і Факультативного протоколу до неї»: «Верховна Рада України постановляє: 1. У назві та тексті Закону України «Про ратифікацію Конвенції про права інвалідів і Факультативного протоколу до неї» (Відомості Верховної Ради України, 2010 р., № 9, ст. 77) слово «інвалідів» замінити словами «осіб з інвалідністю». 2. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування. Президент України П. Порошенко 7 вересня 2016 року № 1490-VIII» [3].

Ще одним прикладом може бути Меморандум про взаєморозуміння між Програмою розвитку ООН та Дитячим фондом ООН і Всесвітньою організацією охорони здоров'я та Міжнародною організацією праці та обласною державною адміністрацією в рамках Партнерства ООН зі сприяння правам людей з інвалідністю: 1) преамбула (про причини та передумови прийняття, принципи взаємодії); 2) сторони дійшли згоди про співробітництво в такому: ...; 3) розділ I «Ціль»; 4) розділ II «Сфери співробітництва»

(сторони домовились про співробітництво у сфері розвитку потенціалу місцевих органів державної влади, організацій для людей з інвалідністю, широкої громадськості у двох обра-них регіонах області щодо застосування принципів доступності та універсального дизайну); 5) розділ III «Консультації та обмін інформацією» (сторони повинні на регулярній основі інформувати один одного і консультивати з питань спільних інтересів щодо взаємного співробітництва тощо); 6) розділ IV «Реалізація Меморандуму» (механізм реалізації та спільного фінансування заходів); 7) розділ V «Публічна політика» (оприлюднення результатів співпраці); 8) розділ VI «Строк дії, припинення та внесення змін»; 9) розділ VII «Повідомлення та адреси»; 10) розділ VIII «Різне»; 11) розділ IX «Набуття чинності».

Наступний етап – безпосередньо написання документу. Слід дотримуватися таких вимог до змісту тексту:

- логічне чи хронологічне (якщо це протокол) викладення;
- взаємопов’язаність положень;
- відсутність суперечностей;
- узгодженість з актами законодавства. Положення повинні включати необхідні аспекти правових норм, бажано без імпровізації, тлумачення, перефразування. У разі необхідності перефразувати, необхідно максимально точно відобразити зміст норми, щоб не допустити його неправильного трактування.

Для прикладу, частина перша статті 23 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»: «Жестова мова як мова осіб з вадами слуху є засобом спілкування та навчання і захищається державою.» [6]. Для цілей підготовки юридичного тексту процитовану норму можна або ж переписати слово в слово, або дещо перефразувати так, щоб зберігся зміст. Зокрема: а) на державу покладено обов’язок захищати державну мову; б) жестова

мова є засобом спілкування та навчання осіб з порушеннями слуху; в) особи з порушеннями слуху спілкуються жестовою мовою.

Важливо пам’ятати, що законодавча термінологія є динамічною, вона постійно знаходиться в стані вдосконалення у зв’язку з розвитком правовідносин, установленням нових цінностей чи переосмисленням старих. Так, ще кілька років тому поняття «інвалід» широко застосовувалося. Водночас завдяки зусиллям громадянського суспільства в Україні як і в усьому цивілізованому світі прийнято вживати термін «особа з інвалідністю». Крім того, відносно таких осіб поняття «вада» також застосовувати неприпустимо. У результаті вживається термін «порушення». Однак не до всіх законодавчих актів унесено відповідні зміни. Тому, вкрай важливо вивчати тему, за якою готується той чи інших правовий текст;

- оптимальна стислість викладу тексту, уникнення зайвих слів і речень, які не несуть смислового навантаження;
- доступність для розуміння цільовою аудиторією;
- точність та уніфікованість термінології, особливо коли йдеться про застосовувані в законодавстві поняття. Неприпустимо інтерпретувати норми та положення законодавства, адже це може спотворити зміст чинної норми, спричинити її двояке розуміння, що вкрай негативно вплине на практичну реалізацію. Різні слова не можуть вживатися для визначення одного поняття. Одне і те ж слово не може вживатися для визначення різних понять. Вживання синонімів не допускається [4].

Обов’язково, готуючи ті чи інші правові рішення, необхідно неухильно дотримуватися вимоги частини другої статті 1 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [6] в частині залучення представників громад-

ських об'єднань осіб з інвалідністю до підготовки рішень, що стосуються прав та інтересів осіб з інвалідністю, всіма дотичними до відповідної теми суб'єктами. Водночас таке залучення повинне відбуватися як щодо рішень, які безпосередньо стосуються означеної категорії осіб, так і у випадку рішень, які зачіпають цю тему опосередковано.

Аналогічного змісту норму закріплено в абзаці третьому пункту 7 § 33 глави 1 «Акти Кабінету Міністрів» розділу 4 «Підготовка проектів актів Кабінету Міністрів» Регламенту Кабінету Міністрів України, затвердженого постановою Уряду від 18 липня 2007 р. № 950. Зокрема вона вимагає під час підготовки проекту урядового акта з питань, що стосуються прав осіб з інвалідністю, в обов'язковому порядку надсилати його, окрім іншого, всеукраїнським громадським організаціям осіб з інвалідністю, їх спілкам відповідно до статутної діяльності, а результати обговорення відображати в пояснювальній записці [5].

Зазначені норми Закону й Регламенту кореспондуються з частиною третьою статті 4 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, згідно з якою під час розробки й застосування законодавства й стратегій, спрямованих на виконання цієї Конвенції, і в рамках інших процесів ухвалення рішень з питань, що стосуються осіб з інвалідністю, держави-учасниці тісно консультуються з особами з інвалідністю, зокрема дітьми з інвалідністю, й активно залучають їх через організації, що їх представляють [1];

4) потрібно максимально скрупульозно перевіряти остаточний проєкт юридичного тексту на предмет відповідності актам вищої юридичної сили, грамотності тощо.

Висновки. Резюмуючи, потрібно пам'ятати про високий рівень відповідальності під час підготовки юридичних текстів, адже переважно вони мають вплив на розвиток, перебіг тих

чи інших правовідносин. За таких умов халатність, поспіх, умисне чи несвідоме ігнорування потребуючих вирішення питань чи окремих їх аспектів можуть мати своїм наслідком, як мінімум, погіршення якості життя тих, кого стосуватиметься прийняте рішення, а інколи – унеможливлення доступу до важливих товарів і послуг, необхідних бодай для елементарного біологічного виживання.

Стаття присвячена питанню особливостей написання юридичних документів. У ній досліджено алгоритм написання юридичних документів через існуючий брак наукового вивчення та недостатність правової регламентації цього питання. Виокремлено чотири основні моменти, необхідні для врахування під час підготовки відповідних текстів, а саме: поспішність у підготовці документів є недоречною і нерідко завдає шкоди; важливо дотримуватись вимог нормопроектувальної техніки, а також слідувати чіткому алгоритму дій під час підготовки та написання тексту проєкту документа; особливу увагу слід приділяти ретельній перевірці остаточного проєкту юридичного тексту, щоб забезпечити його відповідність актам вищої юридичної сили, грамотність і точність формулювань. Особливу увагу приділено принципам підготовки документів. Серед відповідних принципів такі: логічна послідовність; ясність викладу, точність опису; відсутність суперечностей; лаконічність; правильність komponування проєкту документа; нормативність мовних засобів офіційно-ділового стилю. Охарактеризовано алгоритм дій під час підготовки та безпосередньо написання проєкту юридичного документу (1) аналіз вихідних документів (чинних нормативно-правових актів, попередніх рішень щодо питання, яке потре-

бує вирішення, а також рішень із суміжних питань); 2) підготовка проєктної структури документа; 3) написання документа з урахуванням ключових вимог, таких як логічна або хронологічна послідовність, взаємопов'язаність положень, відсутність суперечностей та відповідність чинному законодавству). Матеріал супроводжується прикладами рішень із питань, пов'язаних із темою інвалідності, зокрема законами України, ймовірною структурою Меморандуму між міжнародними та національними інституціями, суперечностями щодо застосовуваної термінології (на прикладі запровадження використання в національному законодавстві поняття «особа з інвалідністю») тощо.

Ключові слова: юридичний документ, особа з інвалідністю, нормопроектувальна техніка, алгоритм дій, громадське об'єднання осіб з інвалідністю.

Sotska A. Legal and practical basis of the preparation of legal documents on the example of decisions on the subject of disability

The article is devoted to the issue of the peculiarities of writing legal documents. It examines the algorithm for writing legal documents due to the existing lack of scientific study and insufficient legal regulation of this issue. Four main points are highlighted that need to be taken into account when preparing the relevant texts, namely: haste in preparing documents is inappropriate and often harmful; it is important to comply with the requirements of regulatory drafting techniques, as well as follow a clear algorithm of actions when preparing and writing the text of a draft document; special attention should be paid to a thorough check of the final draft of the legal text to ensure its compliance with acts of higher legal force, literacy and accuracy of formu-

lations. Special attention is paid to the principles of document preparation. Among the relevant principles are the following: logical consistency; clarity of presentation, accuracy of description; absence of contradictions; brevity; correctness of the layout of the draft document; normativeness of the language means of the official business style. The algorithm of actions during the preparation and direct writing of a draft legal document is described (1) analysis of source documents (current regulatory legal acts, previous decisions on the issue that needs to be resolved, as well as decisions on related issues); 2) preparation of the draft structure of the document; 3) writing the document taking into account key requirements, such as logical or chronological sequence, interrelationship of provisions, absence of contradictions and compliance with current legislation). The material is accompanied by examples of decisions on issues related to the topic of disability, in particular the laws of Ukraine, the probable structure of the Memorandum between international and national institutions, contradictions regarding the terminology used (on the example of the introduction of the concept of "person with a disability" in national legislation), etc.

Key words: legal document, person with a disability, normative drafting technique, algorithm of actions, public association of persons with disabilities.

Література:

1. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю. Офіційний вісник України. № 17. 2010. Ст. 799.

2. Правила оформлення проєктів законів та основні вимоги законодавчої техніки (Методичні рекомендації). Апарат Верховної Ради України. Вид. 4 (випр. і доп.). К., 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0002451-06#Text>

3. Про внесення зміни до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про права інвалідів і Факультативного протоколу до неї»: Закон України від 7 верес. 2016 р. № 1490-VIII URL:

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1490-19#Text>

4. Про затвердження Правил підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 6 верес. 2005 р. № 870. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/870-2005-%D0%BF#Text>

5. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України : постанова

Кабінету Міністрів України від 18 лип. 2007 р. № 950 // Урядовий кур'єр. № 138. 2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF#Text>

6. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 берез. 1991 р. № 875-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. № 21. 1991. Ст. 252.

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

УДК 342.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.4>**В. Бондар,**кандидат наук з державного управління,
ректор

Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

ОСОБЛИВОСТІ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ТА ОСНОВНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Початок будь-якого дослідження включає визначення понятійно-категоріального апарату, який буде використовуватися в процесі наукового пошуку, а також правильний підбір наукових підходів до дослідження певного явища чи процесу. Тому дослідження такої багатоаспектної тематики як адміністративно-правове регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності вимагає в першу чергу з'ясування змісту тих наукових категорій, які є предметом наукового аналізу та потребують удосконалення, враховуючи актуальні питання їх практичної реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту завжди знаходились в центрі уваги науковців. Так, питанням забезпечення безпеки життєдіяльності присвятили свої роботи такі відомі науковці як Ф. Апшай, Т. Гринюк, К. Марченко, О. Оришака, О. Остапенко, О. Халак, О. Хитра, О. Чекигін та інші дослідники.

Правове регулювання викори-

стання інформаційних технологій (цифровізації) у різних сферах суспільного життя досліджували такі відомі науковці як М. Бабик, В. Бевзенко, Д. Біленька, О. Берназюк, М. Віхляев, О. Гунбіна, К. Дубова, С. Єсімов, Т. Ковальова, Т. Коломоєць, О. Комаров, А. Комзюк, А. Краковська, І. Лопушинський, К. Оксютенко, А. Омельченко, М. Серебро, Р. Стефанчук, І. Тищенко та інші.

Проте, особливості понятійно-категоріального апарату та основні наукові підходи до дослідження адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності ще не були предметом окремого наукового аналізу, що актуалізує необхідність підготовки даної публікації.

Постановка завдання. Метою публікації є визначення особливостей понятійно-категоріального апарату та основних наукових підходів до дослідження адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності.

Методологія даної публікації традиційно об'єднує три групи методів

наукового пошуку. Першу групу складають філософські методи дослідження, а саме, метод діалектики, його закони та прийоми, а також метод метафізики. Серед загальнонаукових методів дослідження (друга група методів) більшою мірою застосовуються прийоми логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, порівняння), системний та структурно-функціональний методи. Третю групу складають спеціально-юридичні методи дослідження, серед яких більшою мірою застосовуються формально-юридичний метод та метод юридичного моделювання.

Також, враховуючи тему дослідження, активно використовуються такі наукові підходи як: інструментальний, цивілізаційний, телеологічний та синергетичний.

Результати дослідження. Ключовою категорією даного дослідження є інформаційні технології, використання яких об'єктивно потребує належного адміністративно-правового врегулювання.

Інформаційні технології (скорочено – ІТ) визначають як систему методів, процесів та способів використання обчислювальної техніки і систем зв'язку для створення, збору, передачі, пошуку, оброблення та поширення інформації з метою ефективного організації діяльності людей [1, с. 227].

Таким чином, інформаційні технології – це всі існуючі та проєктовані технічні та програмні засоби роботи з інформацією, включаючи використання комп'ютерів, серверів, телекомунікаційного обладнання, програмного забезпечення, Інтернет тощо.

Вказані технічні засоби справедливо називають цифровими інструментами або інструментами цифровізації, адже інформація в процесі її збору, передачі, обробки та зберігання переводиться у цифровий формат, що дозволяє значно оптимізувати, прискорити та автоматизувати вказані процеси.

Інформаційні технології настільки поширені в сучасному суспільстві, що останнє по праву називають інформаційним. Процеси цифровізації охопили фактично всі сфери суспільних відносин і без Інтернету, смартфона, планшета, комп'ютера чи ноутбука ми вже не уявляємо своє життя.

Цифрові (інформаційні) технології значно полегшують життя людини, проте і створюють нові проблеми, пов'язані із необхідністю захисту інформації, персональних даних, протидії поширенню шкідливого програмного забезпечення, дезінформації, спаму (інформаційного сміття) тощо. Суттєвою проблемою є використання інформаційних технологій із протиправною метою.

Вищевказаним обумовлюється необхідність правового врегулювання використання інформаційних технологій, тобто створення органами публічної адміністрації чітких правил гри в цифровому просторі, а також встановлення юридичної відповідальності за порушення вказаних правил.

Використання інформаційних технологій тісно пов'язано із забезпеченням безпеки життєдіяльності, адже, як вже було зазначено, інформаційні технології не тільки полегшують життя, але й створюють нові загрози життю та здоров'ю людей. Водночас вказані технології активно використовуються для автоматизації процесів забезпечення безпеки життєдіяльності, починаючи від систем охорони праці на підприємствах, в установах та організаціях, автоматизованих протипожежних систем, і закінчуючи використанням технологій штучного інтелекту для прогнозування виникнення надзвичайних ситуацій та здійснення контролю показників різноманітних датчиків на об'єктах критичної інфраструктури та підвищеної небезпеки.

В. Кошель, Г. Сав'юк та Б. Дзундза визначають безпеку життєдіяльності як галузь знання та науково-практичну діяльність, що спрямовані

на формування безпеки і попередження небезпеки шляхом вивчення загальних закономірностей виникнення небезпек, їхніх властивостей, наслідків їхнього впливу на організм людини, основ захисту здоров'я та життя людини і середовища її проживання від небезпек. Крім того, на думку вказаних науковців, безпека життєдіяльності – це інтегральна наука, що вивчає небезпеки та негативну дію на людину екзогенних та ендогенних факторів у всіх сферах життєдіяльності людини [2, с. 8].

Узагальнюючи вищезазначене, В. Кошель, Г. Сав'юк та Б. Дзундза зазначають, що безпека життєдіяльності – це наука, що вивчає проблеми безпечного перебування людини в середовищі – природному, техногенному, соціальному, в процесі різних видів її діяльності. Вона, на їх думку, є більш універсальною, ніж окремі напрямки наукових досліджень, такі як охорона праці чи цивільний захист, адже дві останні розглядають лише окремі випадки безпеки в конкретних ситуаціях, зокрема охорона праці вивчає питання безпеки людини, яка знаходиться в умовах виробництва, а цивільний захист – в надзвичайних ситуаціях, тоді як безпека життєдіяльності – у всіх життєвих обставинах [2, с. 8].

Таким чином, безпека життєдіяльності – найбільш загальне поняття, що включає в себе і питання охорони праці, і питання цивільного захисту.

О. Арламов зазначає, що виходячи з сучасних уявлень, безпека життєдіяльності є багатогранним об'єктом розуміння і сприйняття дійсності, який потребує інтеграції різних стратегій, сфер, аспектів, форм і рівнів пізнання. Складовими цієї галузі є різноманітні науки про безпеку [3, с. 2].

За визначенням, який наводить О. Арламов, безпека життєдіяльності – це галузь знання та науково-практична діяльність, спрямована на вивчення загальних закономірностей виникнення небезпек, їхніх

властивостей, наслідків їхнього впливу на організм людини, основ захисту здоров'я та життя людини і середовища її проживання від небезпек, а також на розробку і реалізацію відповідних засобів та заходів щодо створення і підтримки здорових та безпечних умов життя і діяльності людини як у повсякденних умовах побуту та виробництва, так і в умовах надзвичайних ситуацій [3, с. 3].

Водночас, зазначає О. Арламов, під цивільним захистом розуміється «система організаційних, інженерно-технічних, санітарно-гігієнічних, протиепідемічних та інших заходів, які здійснюються центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підпорядкованими їм силами і засобами, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, добровільними рятувальними формуваннями, що забезпечують виконання цих заходів з метою запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій, які загрожують життю та здоров'ю людей, завдають матеріальних збитків у мирний час і в особливий період» [3, с. 79].

Крім того, О. Арламов наводить схематичне визначення цивільного захисту України як державної системи органів управління, сил та засобів, створеної для організації та забезпечення захисту населення від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного, соціально-політичного та воєнного характеру [3, с. 79].

Наведене визначення найбільш точно та лаконічно відображає структуру національної системи цивільного захисту.

У відповідності до ст. 4 Кодексу цивільного захисту України, цивільний захист – це комплекс заходів, які реалізуються на території України в мирний час та в особливий період і спрямовані на захист населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних

і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки [4].

Таким чином, цивільний захист є складовою системи забезпечення безпеки життєдіяльності як більш широкого поняття. Безпека життєдіяльності як наука розглядає всі засоби забезпечення безпеки людини у відносинах між людиною та природою, людиною та технічними засобами, а також у різноманітних суспільних відносинах, включаючи відносини із забезпечення пожежної, хімічної, біологічної, радіаційної безпеки, охорони праці, захисту територій та населення від надзвичайних ситуацій та їх наслідків тощо.

Водночас цивільний захист пов'язаний із захистом населення та територій від надзвичайних ситуацій природного, техногенного, соціального та воєнного характеру, а також із ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій та мінімізацією їх негативного впливу на життя і здоров'я людей, навколишнє природне середовище тощо.

Отже, досліджуючи питання адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності неможливо оминати увагою і питання використання вказаних технологій в системі цивільного захисту України, що є складовою загальної системи забезпечення безпеки життєдіяльності населення України.

В свою чергу, адміністративно-правове регулювання слід розглядати як цілеспрямований владний вплив органів публічної адміністрації за допомогою норм адміністративного права на суспільні відносини, пов'язані із публічним управлінням та публічними інтересами з метою реалізації основних функцій держави, включа-

ючи реалізацію та захист прав і свобод людини.

Ознаками адміністративно-правового регулювання є: використання в основному імперативного методу правового регулювання, що не виключає використання органами публічної адміністрації диспозитивного методу та методу рекомендації; владно-управлінський вплив на суспільні відносини, через який розкриваються основні функції держави як регулятора суспільних відносин; здійснення адміністративно-правового регулювання виключно суб'єктами владних повноважень органів публічної адміністрації; здійснення нормотворчості виключно на підставі, на виконання та у відповідності до законів України.

Адміністративно-правове регулювання суспільних відносин здійснюється в основному через відомчу нормотворчість у формі наказів центральних органів виконавчої влади, спільних наказів органів публічної адміністрації, проте важливу роль в адміністративно-правовому регулюванні суспільних відносин відіграє і нормотворчість Президента України.

Суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням безпеки життєдіяльності, безумовно містять публічний інтерес, адже однією з основних функцій держави є забезпечення безпеки населення від загроз природного, техногенного, соціального та воєнного характеру. Використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності також пов'язано із публічним інтересом – оптимізувати (автоматизувати), удосконалити механізми забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту.

Адміністративно-правове регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності забезпечує єдиний, стандартизований підхід до використання відповідного ліцензованого програмного забезпечення для автоматизації систем забезпечення безпеки життєдіяльності, тобто

сумісність цифрових продуктів, які використовуються різними органами публічної адміністрації. Крім того, адміністративно-правове регулювання вказаних суспільних відносин дозволяє забезпечити належний рівень захисту інформаційних ресурсів шляхом їх централізованого криптографічного шифрування, а також дозволяє оперативно поширювати позитивний досвід використання певного програмного забезпечення, окремих технічних засобів на територію всієї держави.

Отже, існує об'єктивна необхідність адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності.

Окрему увагу необхідно приділити науковим підходам, які доцільно використовувати в процесі дослідження обраної тематики.

Так, інструментальний науковий підхід пов'язаний із інструментальною теорією права, яка розглядає право не як систему нав'язаних державою прав, заборон та обов'язків, а як систему реальних та дієвих правових засобів (інструментів) досягнення приватної чи публічної мети.

Правовим засобам у контексті інструментальної теорії права окреме дисертаційне дослідження присвятив О. Онуфрієнко [5]. Так, на його думку, правові засоби – це система субстанціональних та діяльнісних правових явищ, за допомогою яких конкретні суб'єкти правовідносин досягають приватних та публічних цілей [5, с. 14–15].

О. Ганзенко зазначає, що «правові засоби» є ключовою категорією інструментальної теорії права і в найбільш загальному розумінні являють собою систему правових форм, методів, способів і прийомів досягнення приватних чи публічних цілей суб'єктами правовідносин. Такий підхід до розуміння права, на думку О. Ганзенка, дає змогу сприймати його не як сукупність нав'язаних держа-

вою заборон, зобов'язань і дозволів, а як систему реальних інструментів задоволення потреб, реалізації інтересів особи, суспільства та держави в цілому [6, с. 36–37].

В цілому слід погодитись із такою позицією, адже інструментальний підхід до сутності права дозволяє розкрити увесь його потенціал, встановити увесь спектр правових засобів, які можуть бути використані для досягнення бажаного результату.

Таким чином, інформаційні технології в контексті інструментального підходу слід розглядати як набір конкретних інструментів, цифрових засобів досягнення публічної чи приватної мети. В свою чергу, для адміністративно-правового врегулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності доцільно використовувати увесь правовий інструментарій адміністративного права (як імперативний, так і диспозитивний методи правового регулювання, метод рекомендації, судову та адміністративну практику, накази та спільні накази органів публічної адміністрації тощо).

Цивілізаційний підхід передбачає урахування під час дослідження зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності національних правових традицій та звичаїв, особливостей національної правосвідомості та правової культури, яка сформована під впливом певних цивілізаційних чинників, а також урахування правових традицій та звичаїв, особливостей суспільної правосвідомості та правової культури тієї держави, досвід якої у певній сфері правового регулювання досліджується.

Враховуючи перспективну мету України набути повноправного членства в Європейському Союзі, особливо значення в контексті використання цивілізаційного наукового підходу набуває приведення понятійно-категоріального апарату у сфе-

рах інформаційного права та безпеки життєдіяльності у відповідність до стандартів Європейського Союзу. Так, перед органами публічної адміністрації стоїть ключове завдання – адаптувати національне законодавство до права ЄС, включаючи адміністративно-правові засади використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності.

Телеологічний науковий підхід вимагає від дослідника не здійснювати дослідження заради самого дослідження. Науковий пошук повинен мати конкретну мету, до прикладу – розробку конкретних пропозицій щодо внесення змін до чинного національного законодавства або пропозиції щодо розробки перспективного нормативно-правового акту. Так, щодо правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності важливо забезпечити як теоретичну, так і практичну значимість проведеного дослідження. Результатом дослідження вказаної теми повинні стати проекти внесення змін до Кодексу цивільного захисту України, Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», а також пропозиції до перспективного Закону України «Про штучний інтелект» тощо.

Синергетичний науковий підхід передбачає дослідження механізму правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності як складної системи, що прагне до самоорганізації та самовдосконалення, адже кожен уповноважений суб'єкт владних повноважень, який здійснює нормотворчу діяльність у вказаній сфері суспільних відносин, повинен узгоджувати свої дії, проекти з іншими суб'єктами владних повноважень (які, зокрема, реалізують державну політику у сфері цифрової трансформації України) і результатом такої спільної діяльності (об'єднання

зусиль) повинен бути синергетичний ефект – розробка та прийняття якісного та ефективного законодавства, практична реалізація якого задовольнить як публічні, так і приватні інтереси учасників відповідних правовідносин.

Крім того, синергетичний підхід передбачає урахування всіх факторів, які впливають або потенційно можуть впливати на особливості використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності, а також передбачає використання знань з природничих та технічних наук, які стосуються питань забезпечення безпеки життєдіяльності, а також містять інформацію про інноваційні інформаційні технології, які дозволять удосконалити систему цивільного захисту та механізм забезпечення безпеки життєдіяльності населення в цілому.

Як справедливо зазначає В. Погребняк, потреба у постійній модернізації методологічного інструментарію юридичної науки є однією з нагальних тем, що ніколи не залишається поза увагою науковців [7, с. 70].

О. Балинська та В. Ященко також справедливо зауважують, що постійна динаміка розробки методології правознавства, багатозначність розуміння, тлумачення і застосування в юриспруденції різноманітних підходів як методологічних, що не завжди відповідає природі методології як явищу, зумовило потребу у пошуку найбільш адекватного, так би мовити, не лінійного методологічного підходу, що забезпечував би об'єктивне дослідження права і правових явищ. Діалектика як філософська методологія тут повною мірою не спрацьовує через її прикладну не розробленість саме стосовно правових явищ, політичну заангажованість, насамперед у роки тоталітаризму, домінування в сучасній правовій теорії позитивізму, що не визнає загальних світоглядних підходів до розуміння права. Звідси апеляція правознавців до окре-

мих наук як методології дослідження [8, с. 3].

Синергетика, на думку О. Балинської та В. Яценко, як підхід до дослідження права важлива передусім своїми методологічними можливостями відкриття внутрішніх механізмів самоорганізації права як системи і ствердження конструктивних напрямів її подальшого розвитку. Саме синергетика, і це беззаперечно, орієнтує розвиток системи права, вказуючи вихід її зі стану ентропії на зламі соціальних епох, що проявляється у транзитивності більшості соціальних інститутів, цінностей і норм, а отже, зумовлює виникнення нових соціальних структур і спричиняє зміни в організації управління суспільством. Синергетика здатна забезпечити вивчення права механізмами спонтанного формування і збереження складних систем, зокрема тих, що перебувають у стані нестійкої рівноваги із зовнішнім середовищем, потребують підтримки стабільності та здатні до самоорганізації [8, с. 11].

Таким чином, змістовне та всебічне дослідження актуальних питань адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності необхідно здійснювати із використанням провідних наукових підходів, серед яких більшою мірою доцільно застосовувати інструментальний, цивілізаційний, телеологічний та синергетичний підходи.

Висновки. Проведений аналіз особливостей понятійно-категоріального апарату та основних наукових підходів до дослідження адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності дозволяє сформулювати висновок про те, що ключовими категоріями, які застосовується у даному дослідженні є поняття адміністративно-правового регулювання, інформаційних технологій, безпеки життєдіяльності та цивільного захисту.

Інформаційні технології є узагальненою категорією, яка включає в себе всі технічні та програмні засоби роботи з інформацією. Безпека життєдіяльності також є найбільш загальною категорією, що характеризує суспільні відносини, пов'язані із захистом людини, населення в цілому та територій від різноманітних небезпек (впливу негативних факторів навколишнього природного середовища, техногенних небезпек, загроз від об'єктів підвищеної небезпеки та критичної інфраструктури, наслідків соціальних та воєнних конфліктів тощо) і включає в себе поняття цивільного захисту.

Окремо слід підкреслити необхідність адміністративно-правового врегулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності з метою забезпечення сумісності програмного забезпечення та поширення позитивного досвіду використання інноваційних інформаційних технологій у вказаній сфері суспільних відносин.

Також проведене дослідження дає підстави сформулювати висновок про необхідність приведення національного понятійно-категоріального апарату у сферах інформаційного права та забезпечення безпеки життєдіяльності до стандартів Європейського Союзу з метою адаптації національного законодавства та юридичної практики до права ЄС.

Крім того, об'єктивно є необхідність використання провідних наукових підходів для дослідження різних аспектів адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності, серед яких ключовими є інструментальний, цивілізаційний, телеологічний та синергетичний наукові підходи.

Телеологічний підхід, зокрема, передбачає, що метою будь-якого дослідження у сфері права повинна бути практично значима мета, наприклад, розробка конкретних пропози-

цій щодо внесення змін до чинного законодавства або прийняття перспективних нормативно-правових актів. Отже, проведене дослідження є теоретико-методологічною основою для аналізу актуальних питань адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності з метою формування раціональних пропозицій щодо удосконалення національного адміністративного законодавства та юридичної практики у вказаній сфері суспільних відносин.

Наукова публікація присвячена аналізу особливостей понятійно-категоріального апарату та основних наукових підходів до дослідження адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності.

Зазначається, що використання інформаційних технологій тісно пов'язано із забезпеченням безпеки життєдіяльності, адже, інноваційні інформаційні технології не тільки полегшують життя, але й створюють нові загрози життю та здоров'ю людей. Водночас вказані технології активно використовуються для автоматизації процесів забезпечення безпеки життєдіяльності.

Акцентовано увагу на необхідності адміністративно-правового врегулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності, що має забезпечити сумісність програмного забезпечення та поширення позитивного досвіду використання інноваційних інформаційних технологій у вказаній сфері суспільних відносин.

Сформульовано висновок про необхідність використання провідних наукових підходів для дослідження різних аспектів адміні-

стративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності, серед яких виділено інструментальний, цивілізаційний, телеологічний та синергетичний наукові підходи.

В контексті використання цивілізаційного наукового підходу підкреслено необхідність приведення національного понятійно-категоріального апарату у сферах інформаційного права та забезпечення безпеки життєдіяльності до стандартів Європейського Союзу з метою адаптації національного законодавства та юридичної практики до права ЄС.

Ключові слова: наукові підходи, понятійний апарат, адміністрування, публічна адміністрація, безпека життєдіяльності, інформатизація, інформаційні технології, штучний інтелект, правове регулювання.

Bondar D. Features of the conceptual-categorical apparatus and main scientific approaches to the research of administrative-legal regulation of the use of information technologies in the sphere of ensuring life safety

The scientific publication is devoted to the analysis of the features of the conceptual and categorical apparatus and the main scientific approaches to the study of the administrative and legal regulation of the use of information technologies in the field of ensuring life safety.

It is noted that the use of information technologies is closely related to ensuring life safety, because innovative information technologies not only make life easier, but also create new threats to the life and health of people. At the same time, these technologies are actively used to automate the processes of ensuring life safety.

Attention is focused on the need for administrative and legal regulation of the use of information technologies in

the field of ensuring life safety, which should ensure software compatibility and the dissemination of positive experience in the use of innovative information technologies in the specified field of public relations.

The conclusion is formulated on the need to use leading scientific approaches to study various aspects of administrative and legal regulation of the use of information technologies in the field of ensuring life safety, among which instrumental, civilizational, teleological and synergistic scientific approaches are highlighted.

In the context of using a civilizational scientific approach, the need to bring the national conceptual and categorial apparatus in the fields of information law and ensuring life safety to the standards of the European Union is emphasized in order to adapt national legislation and legal practice to EU law.

Key words: scientific approaches, conceptual apparatus, administration, public administration, life safety, informatization, information technologies, artificial intelligence, legal regulation.

Література:

1. Плескач В.Л., Затонацька Т.Г. Інформаційні системи і технології на підприємствах: підручник. К.: Знання, 2011. 718 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1KHnGifjfcHmWWhNV89WWC193eJQsjAiF/view>

2. Кошель В.І., Сав'юк Г.П., Дзундза Б.С. Безпека життєдіяльності: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: НАІР, 2018. 163 с.

3. Арламов О.Ю. Безпека життєдіяльності та цивільний захист: конспект лекцій. Інститут енергозбереження та енергоменеджменту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». К., 2018. 93 с. URL: <https://orcb.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/09/BZDCZkonspekt.pdf> (дата звернення: 07.11.2024).

4. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. № 5403-VI. Дата оновлення: 21.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 07.11.2024).

5. Онуфрієнко О.В. Правові засоби у контексті інструментальної теорії права: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»; Національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2004. 18 с.

6. Ганзенко О.О. Теорія правових засобів у контексті інструментальної теорії права. Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. 2016 № 3. С. 36-42.

7. Погребняк В.Я. Синергетичний підхід у методології дослідження механізму переходу цивільних прав та обов'язків. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 1. № 6. Т. 1. С. 70-73.

8. Балинська О.М., Яценко В.А. Синергетика як методологічна парадигма юридичних досліджень. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 4. С. 3-12.

Ю. Бут,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Науково-дослідного інституту публічного права

ЮРИДИЧНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЯК СКЛADOVA ЗАСАДИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Постановка проблеми. Юридична визначеність законодавства є гарантією ефективної дії загальноправової засади верховенства права. Адже відповідно до положень ч. 3 Конституції України головним обов'язком держави є утвердження та забезпечення прав і свобод людини; забезпечення прав і свобод, крім усього іншого, потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод [1]. При цьому, забезпечення реалізації вимог принципу правової визначеності є запорукою ефективної реалізації та захисту прав людини [2, с. 55].

Ознака юридичної визначеності характеризує якість розуміння закону та однозначність його застосування. Так, Європейський суд з прав людини у справі «Щокін проти України» 2011 року зазначив, що верховенство права є одним із основоположних принципів демократичного суспільства та притаманний усім статтям Конвенції. Відсутність в національному законодавстві необхідної чіткості та точності, які зумовили можливість різного тлумачення правових норм, порушує вимогу «якості закону», передбачену Конвенцією, та не забезпечує адекватний захист від свавільного втручання публічних органів державної влади у права людини (п. 56) [3].

Стан дослідження. Верховенство права загалом та юридичну

визначеність зокрема досліджували такі науковці як Я. О. Берназюк, С. П. Головатий, В. Г. Гончаренко, О. М. Дроздов, М. І. Козюбра, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, В. В. Михайленко, В. Т. Нор, А. М. Приймак, П. М. Рабинович, В. В. Рожнова, В. Т. Тертишник, О. С. Ткачук, С. В. Шевчук та інші. Варто також зауважити на працях зарубіжних науковців, зокрема: Р. С. Аллана, Т. Бінгема, А. В. Дайсі.

Вказані вище вчені зробили вагомий внесок у розробку засади верховенства права, визначення та характеристики її основних ознак, зокрема і ознаки юридичної визначеності законодавства. Втім, ознака юридичної визначеності потребує окремої уваги, зокрема і через призму кримінальних процесуальних правовідносин.

Метою цієї статті є характеристика юридичної визначеності кримінального процесуального законодавства як складової верховенства права, виокремлення її основних ознак та з'ясування її значення для правозастосовної практики загалом, та кримінального процесу зокрема.

Виклад основного матеріалу. Британський вчений А. В. Дайсі наприкінці XIX сторіччя розробив теорію верховенства права та виділив три стрижневі характерні ознаки цього правового явища. Перша – нікого не може бути покарано, крім як за порушення приписів права, які мають бути однозначними і передбаченими, з тим щоб скеровувати дії

або справи людей та унеможливити їх покарання ретроспективно (законність та визначеність). Друга – ніхто не повинен бути понад приписами права та всіх (у суспільстві) підпорядковано приписам однаково (рівність). Третя ознака – верховенство права впливає не з писаної конституції, а зі «звичайного (витвореного судами) права» [4].

Результати дослідження. У вказаній теорії юридична визначеність як обов'язкова складова верховенства права прослідковується у його першій ознаці, яка передбачає, що приписи права мають бути однозначними та передбачуваними.

З розвитком законодавства та вдосконаленням теорії права складові засади верховенства права також вдосконалювалися. Зокрема, Том Бінгем виділяє уже вісім складових елементів верховенства права, а саме: 1) доступність приписів права (у тому значенні, що вони мають бути дохідливими, чіткими й передбаченими); 2) проблеми щодо юридичних прав необхідно розв'язувати на підставі приписів нормативних актів, а не дискреції; 3) рівність перед приписами права; 4) владу треба здійснювати правомірно, справедливо й розумно; 5) людські права має бути захищено; 6) належить забезпечити наявність засобів розв'язання спорів без надмірних витрат коштів або невиправданого зволікання; 7) судові процеси мають бути справедливими; 8) додержання державою її зобов'язань як за міжнародним правом, так і за національним [5; 6, с. 26–27].

Тобто, ознака юридичної визначеності виділяється вченим як окрема ознака характеристики верховенства права, яку він розкриває за допомогою таких властивостей – ясність, чіткість, зрозумілість та передбачуваність.

Вищевказані наукові розробки були враховані Венеційською Комісією, яка з метою уніфікації підходів до трактування та застосування

засади верховенства права виокремила такі її складові: 1) законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавілля; 4) доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами; 5) дотримання прав людини; 6) заборона дискримінації та рівність перед законом [7, с. 177; 6, с. 28].

Отже, викладене вище дозволяє стверджувати, що конституційні основи доктрини верховенства права є базовими для з'ясування сутності цього принципу в теорії права загалом, та в теорії кримінального процесу зокрема. Однак, як зауважує В. В. Михайленко, необхідно враховувати специфіку правовідносин між державою та особою й особливості кримінальної процесуальної діяльності [8, с. 50].

Варто зауважити, що вимога юридичної визначеності є важливою умовою в питанні довіри до судової системи та ключовою вимогою забезпечення справедливого судочинства. На цьому акцентується увага у рішеннях Конституційного Суду України. Зокрема, у рішенні від 5 червня 2019 року Конституційний Суд України вказав, що принцип юридичної визначеності як елемент верховенства права є істотно важливим для довіри до судової системи та верховенства права; для того, щоб досягти цієї довіри, держава має зробити текст закону легкодоступним; вона також зобов'язана дотримуватися законів [9].

Окрім цього, правову визначеність і виконання судових рішень О. С. Ткачук виокремлює як окремих структурний (легітиміційний) елемент права на справедливий судовий розгляд [10, с. 75].

Слід вказати, що як у рішеннях Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини, так і у вищезгаданій доповіді Венеційської Комісії наголошується на тому,

що текст закону має бути легкодоступним. Нормативний акт має бути, за можливості, доведено до загального відома ще до його застосування (п. 44) [6, с. 29]. Зокрема, у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Фельдман проти України» 2010 року вказано, що згідно з критерієм якості приписи права мають бути доступними для заінтересованої особи, яка могла б передбачати наслідки їх застосування щодо себе, та не суперечити принципам верховенства права (п. 23) [11].

Окрім цього, цілком справедливо ключовою ознакою юридичної визначеності визнається вимога (як принцип) передбачуваність правових норм. Передбачуваності закону приділяється окрема увага у Доповіді Венеційської Комісії 2011 року та вказується, що юридична визначеність вимагає, щоб метою правових норм було також забезпечення передбачуваності ситуацій та правовідносин. При цьому органи державної влади зобов'язані додержувати приписів запроваджених нормативних актів та застосовувати їх передбачно й послідовно. Передбачуваність означає, що нормативний акт має бути передбачуваним стосовно своїх наслідків: його має бути сформульовано з достатньою мірою чіткості та зрозумілості з тим, щоб суб'єкти права мали змогу регулювати свою поведінку згідно з законодавчими нормами [6, с. 29].

Тобто, під час кримінального провадження передбачуваністю дозволяє учасникам кримінальних процесуальних правовідносин розуміти наслідки реалізації ними своїх процесуальних прав та повноважень та бути впевненими у своїх очікуваннях щодо їх змісту та обсягу.

Отже, кожен учасник кримінального провадження відповідно до конкретних кримінальних процесуальних правовідносин має орієнтуватися в тому, яка саме норма Кримінального процесуального кодексу застосовується у певному випадку, та мати

чітке розуміння щодо настання конкретних правових наслідків у відповідних правовідносинах з огляду на розумну та передбачувану стабільність правових норм.

Так, у рішенні Конституційного Суду України наголошується, що складником принципу юридичної визначеності як вимоги верховенства права є принцип правомірних сподівань, який, за тлумаченням Венеційської Комісії, виражає ідею, що органи публічної влади повинні додержуватись не лише приписів актів права, а й своїх обіцянок та пробуджених у особи сподівань; згідно з доктриною правомірних сподівань – ті, хто чинить добросовісно на підставі права, яким воно є, не повинні відчувати краху надій щодо своїх правомірних сподівань. Юридичну визначеність за доктриною правомірних сподівань слід розуміти як право особи розраховувати не лише на стабільність приписів актів права, чітке розуміння юридичних наслідків їх застосування, а також на послідовність законодавця в питаннях регулювання певних правовідносин [9].

Тобто, вимога «правомірного сподівання» як ознака юридичної визначеності законодавства передбачає, що держава загалом повинна додержувати взятих на себе зобов'язань. Під час здійснення кримінального провадження цей обов'язок покладається на органи досудового розслідування, прокуратури та суду.

Окрім цього, юридична визначеність також вимагає додержання принципу остаточності судового рішення. Це підтверджується рішенням Європейського суду з прав людини у справі «Горнсбі проти Греції» 1997 року, де наголошується, що п. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини проголошує «право на справедливий суд». Однак, це право було б ілюзорним, якби правова система Договірної держави допускала, щоб остаточне судове рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося (п. 40) [12].

Отже, юридична визначеність кримінального процесуального закону є істотною умовою довіри до діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду, які зобов'язані додержувати приписів кримінального процесуального законодавства та застосовувати їх передбачувано й послідовно. Окрім цього, для ефективної реалізації положення юридичної визначеності важливо щоб текст закону був легкодоступним для ознайомлення з ним учасників кримінального провадження, а судові рішення відповідали вимозі остаточності.

Варто також зауважити, що категорією «юридична визначеність» досить часто оперує Конституційний Суд України при тлумаченні законодавства та перевірки відповідності його норм нормам Основного Закону. Адже в ч. 1 ст. 8 Конституції України задекларовано засаду верховенства права, де передбачено що «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» [13].

Так, у рішенні Конституційного Суду України від 16 листопад 2022 року наголошується, що однією з вимог принципу верховенства права (правовладдя) є вимога юридичної визначеності (як принцип). Принцип юридичної визначеності є істотно важливим у питаннях дієвості верховенства права (правовладдя). При цьому юридична визначеність тлумачиться як чіткість та зрозумілість у викладенні норм актів права, унаслідок чого кожна особа має впевненість у розумній стабільності норм права, передбачності ситуацій та інших юридичних наслідках застосування таких норм (п. 4.4) [14].

Отже, вищенаведене свідчить, що юридична визначеність як обов'язкова ознака, верховенства права вимагає від законодавця при формулюванні правових норм чіткості, зрозумілості, однозначності та їх передбачуваності (прогнозованості) для забезпечення стабільного правового становища людини (п. 4.3) [15].

Аналіз вищенаведених рішень Конституційного Суду України дозволяє виокремити основні вимоги до законодавства, які є критеріями визначення його відповідності засаді юридичної визначеності. Зокрема, кримінальне процесуальне законодавство вважається юридично визначеним, якщо його положення відповідають таким критеріям: 1) чіткість та зрозумілість; 2) однозначність тлумачення; 3) передбачувана (прогнозована) стабільність; 4) легітимність очікуваних результатів.

Слід також звернути увагу, що юридична визначеність законодавства є гарантією верховенства права при тлумаченні його норм, зокрема і норм Кримінального процесуального кодексу України. Так, Я. О. Берназюк зазначає, що якщо при тлумаченні законодавства судом буде встановлено, що окремі положення закону не відповідають критерію «якість закону», то суд має застосувати найбільш сприятливий для особи спосіб тлумачення закону [16]. На це вказує і Велика Палата Верховного Суду у постанові від 6 листопада 2018 року, де зазначено, що норми законодавства, які допускають неоднозначне або множинне тлумачення, завжди трактуються на користь особи [17].

Тобто при відсутності чіткості законодавчих норм чи наявності колізій необхідно застосувати найбільш сприятливий для особи спосіб тлумачення цих норм права. Окрім цього, слід відмітити, що при подоланні колізій законодавства враховується вимога ієрархічності, а при наявності конкуренції між різними правами різних учасників кримінального провадження перевага має надаватися більш важливому процесуальному закону.

Висновки. Хоча Кримінальний процесуальний кодекс України і не оперує терміном «юридична визначеність», ця вимога є обов'язковою для кримінального процесуального законодавства. Адже вона є істотною умо-

вою довіри до діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду, які зобов'язані додержувати приписів кримінального процесуального законодавства та застосовувати їх передбачувано й послідовно. Текст кримінального процесуального законодавства відповідає вимозі юридичної визначеності, якщо він відповідає таким критеріям: чіткість та зрозумілість, однозначність тлумачення, передбачувана стабільність, легітимність очікуваних результатів. Важливо, щоб текст закону був легкодоступним, а судові рішення відповідало вимозі остаточності. При відсутності чіткості законодавчих норм чи наявності колізій необхідно застосувати найбільш сприятливий для особи спосіб тлумачення норм кримінального процесуального законодавства.

У статті охарактеризовано вимогу юридичної визначеності кримінального процесуального закону як одну із обов'язкових складових елементів засади верховенства права. Зауважується, що вимога юридичної визначеності є суттєво важливою в питанні довіри до судової системи та ключовою умовою забезпечення справедливого судочинства. Юридична визначеність дозволяє учасникам кримінальних процесуальних правовідносин передбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх очікуваннях щодо того, що кримінальні процесуальні права та повноваження, їх зміст та обсяг будуть реалізовані.

Здійснено системний аналіз рішень Конституційного Суду України та встановлено основні правила тлумачення юридичної визначеності. Юридичну визначеність кримінального процесуального законодавства слід розуміти через такі її складові елементи: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабіль-

ність наявного законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (легітимні очікування).

Зауважується, що кожен учасник кримінального процесу відповідно до конкретних обставин має орієнтуватися в тому, яка саме норма права застосовується у певному випадку, та мати чітке розуміння щодо настання конкретних правових наслідків у відповідних правовідносинах з огляду на розумну та передбачувану стабільність норм права. Юридична визначеність передбачає додержання принципу остаточності судового рішення.

Аналіз кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики дозволив стверджувати, що при подоланні колізій законодавства враховується вимога ієрархічності, а при наявності конкуренції між різними правами різних учасників кримінального провадження перевага має надаватися більш важливому процесуальному закону.

Ключові слова: засади кримінального провадження, верховенства права, юридична визначеність, передбачуваність правових норм, кримінальне провадження.

But Yu. Legal certainty of criminal procedural legislation as a component of the rule of law

The article characterizes the requirement of legal certainty of the criminal procedural law as one of the mandatory components of the principles of the rule of law. It is noted that the requirement of legal certainty is essential in the issue of confidence in the judicial system and a key condition for ensuring fair trial. Legal certainty allows participants in criminal procedural legal relations to foresee the consequences of their actions and be confident in their expectations that criminal procedural rights and pow-

ers, their content and scope will be realized.

A systematic analysis of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine has been carried out and the basic rules for interpreting legal certainty have been established. The legal certainty of criminal procedural legislation should be understood through its constituent elements: accuracy, clarity, unambiguity of the rules of law; the right of a person in his actions to rely on reasonable and predictable stability of existing legislation and the ability to foresee the consequences of the application of the rules of law (legitimate expectations).

It is noted that each participant in the criminal process, in accordance with specific circumstances, should be guided by what rule of law applies in a particular case, and have a clear understanding of the occurrence of specific legal consequences in the relevant legal relations, taking into account the reasonable and predictable stability of the rules of law. Legal certainty implies compliance with the principle of finality of a court decision.

The analysis of criminal procedural legislation and law enforcement practice allowed us to assert that when overcoming conflicts of law, the requirement of hierarchical nature is taken into account, and in the presence of competition between the different rights of different participants in criminal proceedings, preference should be given to more important procedural law.

Key words: principles of criminal procedure, rule of law, legal certainty, predictability of legal norms, criminal proceedings.

Література:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» від 24 грудня 2004 року

№ 22-рп/2004. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-04#Text>

2. Приймак А. М. Принцип правової визначеності: поняття та окремі аспекти. Наук. записки нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». К., 2010. Т. 103: Юридичні науки. С. 53–55.

3. Справа «Шокін проти України» (заяви № 23759/03 та № 37943/06) рішення Європейського суду з прав людини від 14 жовт.2010 року. Остаточне 14 січ. 2011 року. Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text

4. Albert Venn Dicey. Introduction to the Study of the Law of the Constitution (LF ed.) [1915]. URL : <http://oll.libertyfund.org/titles/dicey-introduction-to-the-study-of-the-law-of-the-constitution-lf-ed.>

5. Tom Bingham. The Rule of Law. URL: https://books.google.com.ua/books?id=6UsjX-IUJ4C&pg=PT8&hl=ru&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false

6. Доповідь Венеційської Комісії «Про правовладдя», ухвалена на 86-му пленарному засіданні (25–26 березня 2011 року). Право України. 2019. № 11. С. 14-38.

7. Верховенство права : доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні, Венеція, 25–26 берез. 2011 р. Право України. 2011. № 10. С. 168–184.

8. Михайленко В.В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 281 с.

9. Рішеннях Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою товариства з обмеженою відповідальністю «Метро Кеш Енд Кері Україна» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців 24, 25, 26 розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення деяких положень та усунення суперечностей, що виникли при прийнятті Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» від 23 березня 2017 року № 1989-VIII. від 5 черв. 2019 року № 3-р(І) / 2019. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19#Text>

10. Ткачук О. С. Класифікація елементів права на справедливий суд:

національна теорія та практика Європейського Суду з прав людини. Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Вип. 1. С. 71–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjiv_2016_1_16

11. *Справа «Фельдман проти України»* (заяви № 76556/01 та 38779/04) рішення Європейського суду з прав людини від 8 квітня 2010 року. Остаточне від 8 лип. 2010 року. Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_613#Text

12. *Справа «Горнсбі проти Греції»* (Case of Hornsby v. Greece) : рішення Європейського суду з прав людини від 19 берез. 1997 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079

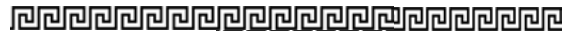
13. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р. ; із змін та допов. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Приватного акціонерного товариства „Одестеплокомуненерго“ щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису статті 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (щодо непорушності права власності) від 16 лист. 2022 року № 9-р(II)/2022. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-22#Text>

15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців тринадцятого, чотирнадцятого пункту 32 розділу I Закону України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи" та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу першого підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання) від 27 лют. 2018 року № 1-р/2018. Верховна Рада України. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18#Text>

16. Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. Судово-юридична газета. 2020. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yakskladova-printsipu-verkhovenstva-prava-tagarantiya-zastosuvannya-sudom-nauibilshspriyatlivogo-dlya-osobi-tlumachennya-zakonu>

17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06 лист. 2018 року у справі № 812/292/18. ІПС ЛІГА: ЗАКОН. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/77911136>

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.6>**Р. Ванджурак,**доктор філософії з права,
докторант Національної академії внутрішніх справ,
адвокат

ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ РОЗСУДУ СУБ'ЄКТІВ ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ (ПИТАННЯ ІСТИНИ У ПРАВАЗАСТОСУВАННІ)

Постановка проблеми. Одним із невіддільних від людини специфічних різновидів її духовної діяльності є пізнання, тобто притаманне їй від народження прагнення досягнути навколишній світ, отримати знання про оточуючі її предмети, з'ясувати причину природних та суспільних явищ і процесів тощо.

Розділом філософії, яка опікується питаннями пізнання, є гносеологія – вчення про пізнання або теорію пізнання, яка намагається дати відповідь, зокрема на питання що таке пізнання, яка його природа, можливість, способи і джерела, для чого воно потрібне, що пізнання дає людині, чи існують його межі й т.п.

В той час, споконвічною і найважливішою проблемою теорії пізнання, як і власне всієї філософії загалом, є проблема пошуку істини. Не виключенням є й філософія права, що, як окремий розділ філософії, займається дослідженням сенсу права як такого, його сутності та поняття, місця у світі, держави й життя кожної людини тощо. Не останнє місце з поміж предметного кола зацікавленості філософії права посідає розсуд, як узаконена можливість уповноважених на це посадових осіб держави (суб'єктів правозастосування¹) ухвалювати свої рішення,

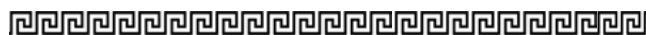
у тому числі й на основі особистого внутрішнього переконання, тоді, коли закон не регулює, чи не в повній мірі регулює виниклі правовідносини.

Зі свого боку будь-який розсуд намагається оперувати істинними знаннями, так як відчуття істинності прийнятого рішення легалізує його в очах самого суб'єкта правозастосування (в протилежному випадку цей суб'єкт застосує дискреційні повноваження всупереч своєму внутрішньому переконанню, яке будучи основою розсуду, навряд може бути з його точки зору хибним). Тож, є цілком очевидним, що розсуд суб'єктів правозастосування неможливий без певних пізнавальних процедур щодо предмету вирішуваних ними питань при ухваленні дискреційних рішень.

Дослідження на предмет гносеологічного аспекту розсуду суб'єктів правозастосування є актуальним й мають вагомий значення для більш глибокого пізнання цього явища правозастосовної діяльності, особливо в теперішній час, коли крен процесуального доказування хилиться в сторону забезпечення змагальності сторін у справі та привалює перед завданням встановити істину в ній.

Виходячи з цього, **метою даного дослідження** є проаналізувати гносеологічний аспект розсуду суб'єктів правозастосування та з'ясувати роль встановлення істини при здійсненні дискреційних повноважень.

¹ Позаяк коло осіб, наділених дискреційними повноваженнями, доволі широке й досягнути їх усіх у цьому дослідженні неможливо й навряд чи доцільно, суб'єктами прийняття процесуальних рішень (суб'єктами правозастосування) слід вважати посадових осіб з дискреційними повноваженнями в судових і правоохоронних органах України.

Матеріали та методи. У ході цього дослідження автором було розглянуто низку публікацій вітчизняних і зарубіжних науковців та проаналізовано їхні напрацювання з порушеної проблематики. Встановлено, що з однієї сторони постійно зростає кількість наукових розробок у заявленій проблематиці (очевидно, з огляду на важливість та актуальність значних трансформацій у сфері правозастосування), тоді як з іншої – доводиться констатувати відчутний дефіцит наукових розвідок у цьому напрямку. Це значною мірою теж зумовлене відносно недавніми змінами у процесуальній парадигмі, пов'язаними з переходом від принципу встановлення об'єктивної істини до принципу змагальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принагідно варто відзначити, що такі трансформації спричинили вельми гострі дискусії в сучасній юридичній літературі.

З одного боку, вони знайшли чимало прибічників, головним аргументом яких є твердження про те, що свобода загалом і свобода у тлумаченнях істини є фундаментальною ознакою демократії. Як зазначає Т. Г. Шоріна, поява феномену постправди засвідчує культурну ситуацію де-легітимації класичних визначень понять істини, правди, самого знання, фактів і реальності й, водночас, легітимації вільної розумової спекуляції ними, за якої об'єктивний спосіб доведення релятивізується (тобто, є доволі відносним). Якщо не факт і об'єктивна реальність служать мірою істини, то такою мірою стає воля людини, яка перетворює власне «Я» на абсолютний творчий принцип буття» [1, с. 118].

Аналогічні думки висловлює й О. Ю. Висоцький, наполягаючи на тому, що істина за доби постмодерну не знаходиться, не встановлюється, а конструюється та навіюється. Її можливості функціонувати саме як істини обумовлюються здатністю

наратора переконати реципієнтів у істинності повідомлення [2, с. 130]. Тим самим аргументується теза про «недоречність» принципу встановлення істини у процесуальній діяльності загалом та у дискреційних міркуваннях зокрема, оскільки головним завданням при цьому є «наративне переконання» учасників судового розгляду та «психологічне схилення» їх на свій бік.

З іншого ж боку, як слушно зауважує В. Т. Нор, попри те, що законодавець при регламентації процесу доказування не вживає терміну «істина», реалізація приміром у кримінальному процесі принципу встановлення та дослідження обставин справи повно, всебічно і об'єктивно є необхідною умовою і наслідком її досягнення. Тільки за умови проведення всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи визначеними кримінально-процесуальним законом засобами можна досягти встановлення істини у справі та вирішити завдання кримінального судочинства. Що ж до того факту, що в кримінально-процесуальному законі принцип встановлення істини сформульований і закріплений не безпосередньо, а опосередковано, то його слід розцінювати скоріше як недогляд, технічний недолік законодавця, а не як нову філософію правосуддя, що допускає постановлення вироків на підставі ймовірного знання про злочин, його суб'єкта та вину» [3, с. 3].

Опоненти спрямованості процесуальної діяльності на встановлення істини у справі зазвичай посиляються на те, що «в силу обмеженості засобів людського пізнання ніхто не може отримати абсолютно достовірне знання про існування злочину; той, хто збагнув межі людського пізнання, ніколи не припускати, що він може бути без сумніву переконаний в абсолютній відсутності будь-якої помилки» [4, с. 167].

У той же час, варто визнати, що абстрактність чи обмеженість

у нашому доступі не можуть бути підставою для касування факту існування явища. Такий хибний підхід схожий на заперечення існування гравітаційного поля тільки тому, що ми його не бачимо. Факт обмежених можливостей встановлення істини не має бути завадою для впровадження механізмів, які в максимально можливий спосіб знижують суб'єктивізм і наближають нас до об'єктивного результату [5, с. 111].

Як стверджує Н. А. Гураленко, лише за умови пошуку істини, прагнучи до її встановлення, судовий процес набуває своєї природної суті і відрізняється від формального вирішення справи, тоді як судова пізнавальна спрямованість поза істиною призводить до зневіри, нігілізму та рівнозначна відмові від правосуддя [6, с. 19].

У сучасній філософсько-правовій та спеціально-юридичній літературі, незважаючи на відзначену тенденцію поширюваного «дистанціювання» від поняття «істини» у процесуальній діяльності, продовжуються дослідження проблематики, пов'язаної з формами та методами оптимізації розслідування, доказових процедур, дискреційних міркувань тощо. В цьому відношенні варто згадати наукові праці таких авторів, як П. Біленчук, О. Гвоздік, Ю. Грошевий, А. Єрмоленко, В. Журавель, А. Каліновська, Ю. Мірошніченко, А. Старушкевич, В. Тертишник, О. Федосова та багато інших.

Наряду із зазначеним, пропонується у цьому дослідженні метод гносеологічного аналізу полягає у встановленні координаційних відношень між суб'єктом та об'єктом пізнавальної діяльності, дослідженні специфіки відображення реальності на різних рівнях сприйняття та осмислення світу людиною, а також форм фіксації у емпіричному (заснованому на досвіді) та теоретичному знанні результатів цієї діяльності. Будучи необхідною умовою здійс-

нення правосуддя, істинна інформація щодо змісту та обставин розслідуваної події складає лише предмет розсуду, а тому далеко не у будь-якому випадку є достатньою умовою для прийняття розумного та справедливого процесуального рішення.

Результати дослідження. Здійснення філософсько-правового аналізу будь-якого явища передбачає насамперед його дослідження в онтологічному аспекті, тобто в системі його зв'язків з відповідним ареалом буттєвого середовища, у якому це явище генерується та функціонує, позаяк лише таким чином можна досягти об'єктивізації знань про нього, прагнення якої є визначальною ознакою наукового мислення. Що ж стосується можливостей, шляхів та засобів отримання таких знань, то вони визначаються на рівні гносеологічного аналізу, який полягає у встановленні координаційних відношень між суб'єктом та об'єктом пізнавальної діяльності, дослідженні специфіки відображення реальності на різних рівнях сприйняття та осмислення світу людиною, а також форм фіксації у емпіричному та теоретичному знанні результатів цієї діяльності. Відтак, можна стверджувати, що головним цільовим спрямуванням такої діяльності є отримання істинного знання.

Поняття «істина» є фундаментальною гносеологічною категорією, яка разом з категоріями добра, краси і свободи відбиває глибинний смисл людського світосприйняття та осягнення буття, шукань людського духу та творення гуманістичних ідеалів; виражає сутнісний зміст та безпосередню мету пізнавального процесу і характеризує його результат – знання як адекватне відображення суб'єктивної та об'єктивної реальності в свідомості людини [7, с. 252].

У сучасній юридичній науці та процесуальній практиці простежується дедалі відчутніше дистанціювання від поняття «істини», зокрема, в контексті

запровадження принципу змагальності сторін. Одним з найбільш поширених аргументів такої переорієнтації є посилення насамперед на неоднозначність самого змісту цього поняття. Що й стало причиною плюралізму його філософських інтерпретацій, і, відповідно, розширенню спектру альтернативних теорій істини.

У започаткованій ще в епоху Античності «класичній науці» ідеал наукової істини був варіантом кореспондентної теорії. Відповідно до цього ідеалу, істина становить об'єктивне за змістом й адекватне знання про реальний світ сам по собі. Криза класичного ідеалу наукової істини в ХХ ст. була сприйнята по-різному. З одного боку, знайшлися досить численні прихильники непорушності цього ідеалу, інші – шукали нові шляхи в інтерпретації наукової істини. Такі передумови стали причиною того, що поряд із кореспондентною теорією істини в ХХ ст. посилений інтерес до інших теорій істини: когерентної, прагматистської, конвенціоналістської, семантичної, регулятивної тощо [8, с. 27]. Тож, врешті-решт, доводиться констатувати, що сучасне розуміння наукової істини виявляється плюралістичним, і вибір між різними теоріями істини й різними смислами цього поняття в рамках кожної теорії виявляється значною мірою справою інтуїтивного вибору [8, с. 29].

Проте, варто зауважити, що згідно з позицією Європейського суду з прав людини, засаду змагальності прийнято розглядати як основоположну складову концепції «справедливого судового розгляду» у розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Європейської конвенції з прав людини)², що містить споріднені принципи рівності сторін у процесі та ефективної участі.

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) Конвенція, Протокол від 04.11.1950 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Відповідним правилом гарантується «процесуальна» справедливість, тобто змагальні провадження, у процесі яких у суді на рівних засадах заслуховуються аргументи сторін [9, с. 178]. Йдеться про те, що під «змагальністю» слід розуміти не прагнення виграти справу за будь-яку ціну (навіть за рахунок ігнорування істинного стану речей), а, насамперед, у процесуальній рівності сторін та неупередженості в аргументуванні їхніх позицій.

Ці нормативні вимоги жодним чином не передбачають звільнення сторін від обов'язку доведення (а, отже, обґрунтування істинності) як представлених перед судом доказових матеріалів, так і позицій, що на їх підставі відстоюються.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК України³, у кримінальному провадженні підлягають доказуванню: подія кримінального правопорушення; винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання тощо.

При цьому, як передбачено ч. 2 ст. 17 КПК України, ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом. Тож для дотримання стандарту доведення поза розумним сумнівом недостатньо, щоб версія обвинувачення була лише більш вірогідною за версією захисту. Законодавець вимагає, щоб будь-який обґрунтований сумнів у тій версії події, яку відстоює обвинувачення, був спростований фактами,

³ Кримінальний процесуальний кодекс України Закон від 13.04.2012 № 4651-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

встановленими на підставі допустимих доказів, і єдина версія, якою розумна і безстороння людина може пояснити всю сукупність фактів, установлених у суді, є та версія подій, яка дає підстави для визнання особи винною за пред'явленим обвинуваченням»⁴.

У логіко-гносеологічному плані зміст цієї вимоги є рівнозначним зобов'язанню саме до встановлення істини у справі. Варто наголосити, що специфіка філософського пізнання полягає, передусім, у його спрямованості на виявлення сутнісної природи досліджуваних феноменів, а не лише форм їхньої даності суб'єктові у його досвіді. Такі характеристики реальності не можуть бути об'єктами безпосереднього сприйняття, а тому щодо них можна мати, здебільшого, гіпотетичні (відповідно, неоднозначні) уявлення.

На відміну ж від філософського пізнання, у ході кримінального провадження необхідно встановлювати лише факти наявності чи відсутності розслідуваних подій та обставин, абстрагуючись, певна річ, від їхньої природи, сутнісних механізмів тощо. У такому разі зміст поняття «істина» постає у своїй цілком недвозначній формі, зокрема: чи дійсно розслідувана подія мала місце, чи є обвинувачувана особа причетною до цієї події, чи має ця подія ознаки кримінального правопорушення тощо. Тому відповіді на подібні питання можуть бути однозначно оцінювані як істинні чи хибні.

Коли ж йдеться про достатність істинних (очевидних чи попередньо перевірених) доказів для доведення певного процесуального висновку, то вони мають визнаватися такими лише за умови можливості обґрунтованого відхилення на їх підставі протилежного варіанту цього висновку [10, с. 5] (згідно зі згаданим вище стандартом доказування поза розумним сумнівом).

⁴ Постанова ККС ВС від 05.05.2020 р. «Про необхідність дотримання стандарту доведення вини осіб у незаконному заволодінні транспортним засобом поз розумним сумнівом». Електронне джерело: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87365803>

З огляду на відзначені обставини, навряд чи прийнятними є намагання підмінити істину, в процесі судової дискреції, постправдою, як формою ідеологічної вищості, коли іншу особу прагнуть переконати в чомусь незалежно від того, є для цього переконливі докази чи ні [11, с. 29].

Закономірним результатом посилення описаних тенденцій стало не лише «розмивання» межі між правдою та брехнею, істиною та фальшивою вигадкою, але й своєрідна «легалізація брехні», її виправдання тими чи іншими економічними, політичними чи ідеологічними інтересами. Колишня брехня була замінена певними неоднозначними твердженнями, які не відповідають дійсності, однак їх важко кваліфікувати як явну брехню. І тому люди більше не «обманюють», а «перебільшують», «помилково висловлюються», «вибірково розкривають інформацію», «маскують правду», чи «підсолджують» її, або, нарешті, «вони представляють правду в сприятливому світлі» [12, с. 108].

Слід згадати, що в історії вже траплялися непоодинокі випадки, коли пов'язаний з феноменом постправди емоційний вплив ставав вирішальним при ухваленні судових рішень. Для прикладу можна навести судовий процес над Давньогрецьким мислителем Сократом⁵, де граничний суб'єкти-

⁵ Давньогрецького мислителя Сократа звинуватили у розбещенні молоді, який нібито застерігав своїх учнів від сліпої віри у суспільно визнаних богів та сприяв формуванню у них навичок самостійного розумного мислення, протиставляючи їх тим самим авторитету державних правителів та офіційних законів. За результатами голосування Радою п'ятисот з незначною перевагою голосів було прийнято первинне рішення щодо застосування смертної кари по відношенню до підсудного, але після того, як Сократ легко та переконливо спростував усі звинувачення на його адресу, заявивши у підсумку, що «волю закону чи суду треба терпіти так само, як волю батьків; вона може бути несправедливою, але підлягає безумовному виконанню», число прибічників його страти, як це не парадоксально, суттєво збільшилося при остаточному голосуванні. Річ у тім, що у ході подальшого розсуду було використано тактику впливу на батьківські емоції членів суддівської колегії, апелюючи при цьому до аргументів, що Сократ, схилиючи молодь до самостійного мислення, придепловав їй ідею непокорі батьківській волі (що цілком суперечило наведеному вище словам Сократа)

візм у вирішенні цієї справи викликав широке обурення, що вийшло далеко за межі Афін і на досить тривалі часи стимулювало у колах інтелектуальної еліти спрямування пізнавальної активності на розробку методологічних підвалин та критеріїв раціонального мислення. Після цього раціональним вважалося лише таке мислення, принципова організація якого узгоджувалася із всезагальними законами буття. Виключно за цієї умови його результати могли претендувати на об'єктивну істинність і називатися знаннями, а не просто суб'єктивною гадкою [13, с. 131].

Здавалося б, у ХХІ столітті, у добу проголошеного верховенства права, такі упереджені судові процеси неможливі в принципі, але на наше переконання, «медіаційний простір» в інформаційному суспільстві має не менший вплив на розсуд суду, ніж емоції в Елладі. Як слушно зауважує Н.Кушакова-Костицька, історичний досвід розвитку людської цивілізації засвідчує, що впровадження прогресивних технологій має суперечливий характер: з одного боку, це – нові блага та можливості, а з іншого – негативні явища, які часто супроводжуються злочинними виявами як стосовно індивідуума та соціальних груп, так і людства загалом. Дослідниця стверджує, що характерною особливістю інформаційного суспільства є виникнення нового понятійного апарату, певних змін і диференціювання вже сталих термінів, пов'язаних з його функціонуванням. Непринципово стає розбіжність у змісті понять «інформація» та «дезінформація» [14, с. 313–314].

Позаяк розсуд суб'єктів правозастосування здійснюється аж ніяк не в якомусь «інформаційному вакуумі», а в умовах відповідного соціокультурного середовища, вплив якого на хід вироблення та прийняття процесуальних рішень подекуди виявляється значно більшим за прагнення встановити істину [15, с. 86]. Проте, на наше переконання, без реалізації

цього прагнення поняття «правової справедливості» (як, власне, і сама ідея права загалом) перетворюється на примарну фікцію.

В той час, не варто вважати виправданими переконання, що в суб'єктів правозастосування лише одне завдання – встановити істину в справі, адже, по-перше, це може призвести до безграничного суб'єктивізму, коли такий суб'єкт всупереч наявним доказам буде вирішувати на власний розсуд винуватість чи невинуватість особи (приміром, по її вигляду чи поведінкою останньої), а по-друге, все-таки емпіричною основою здійснення процесуальної дискреції є насамперед наявні у справі доказові матеріали, тобто фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84 КПК України). Тож на цьому гносеологічному рівні розсуду в першу чергу має бути здійснена оцінка доказів, наданих суб'єктам правозастосування. При чому така оцінка передбачає узгодження юридичних та логічних умов їхньої прийнятності [10].

Як регламентується ч. 1 ст. 94 КПК України, доказові матеріали повинні бути оцінені з точки зору їхньої належності, допустимості, достовірності та достатності, тоді як відповідно до ст. 85 цього Кодексу, належними вважаються докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Варто наголосити, що зміст поняття «підтвердження» має розглядатися не лише у юридичній, але

й насамперед у логічній площині, де визначаються об'єктивні підвалини цієї законодавчої вимоги, оскільки в іншому разі дискреційний процес стикатиметься з непереборним суб'єктивізмом в оцінках доказів. Для прикладу, факт виявлення зняття вбивства (із явними слідами крові потерпілого) при обшуку помешкання підозрюваного може тлумачитись досить неоднозначно: з одного боку, його можна подати як прямий доказ, що підтверджує вину підозрюваного, а з іншого – як підтвердження спроби дезорієнтувати слідство (оскільки у таких випадках виконавець, зазвичай, позбавляється зняття злочину та слідів причетності до нього). Тож належність доказів з точки зору їхньої значущості для підтвердження певних обставин розслідуваної справи потребує оцінювання на предмет їхньої відповідності логічним умовам доказової аргументації» [16, с. 58].

У свою чергу юридичні умови допустимості доказів теж передбачають встановлення відповідності нормативним критеріям процедур виявлення, фіксації, опису, пакування та вилучення доказів у ході кримінального провадження [17, с. 302]. Тим паче, що у чинному кримінально-процесуальному законодавстві досить детально визначені умови недопустимості доказів (ст. 87, 88, 88¹, 89 КПК України).

Проте, як і у випадку згадуваних вище умов належності доказів, оцінка їх допустимості має здійснюватись також і у логічному аспекті, бо знову ж таки, зібрані докази можуть цілком відповідати усім нормативно-правовим умовам, будучи в той же час логічно несумісними (тобто недопустимими з точки зору принципів умов раціональності доказових процедур, вже хоча б через те, що на суперечливих аргументах можна однаково успішно побудувати як обґрунтування, так і спростування одного й того ж висновку) [16, с. 58–59].

В плані ж оцінки достовірності та достатності доказів чинне процесу-

альне законодавство не встановлює яких-небудь спеціальних нормативних критеріїв, обмежуючись лише загальною апеляцією до «внутрішнього переконання» суб'єктів правозастосування (ч. 1 ст. 94 КПК України).

Ця обставина викликала наростаючу хвилю критики в сучасній юридичній літературі, зумовлену насамперед тим, що головний недолік внутрішнього переконання – це вплив суб'єктивних факторів на прийняття рішень у кримінальному провадженні й не тільки в кримінальному. Беручи до уваги те, що внутрішнє переконання відноситься до категорії, що відображає суб'єктивне ставлення до об'єктивної реальності, особиста думка і особиста впевненість однієї особи щодо достовірності та достатності доказів, що підтверджують або спростовують винність того чи іншого підозрюваного (обвинуваченого), не можуть бути мірилом об'єктивності. При тому не варто забувати й про таке явище, як професійна деформація, коли з роками у значній частині працівників правоохоронних органів виробляється певний стійкий обвинувальний стереотип до оцінки доказової інформації» [18, с. 326].

З метою звуження можливостей переростання дискреційних повноважень на особистий свавільний розсуд суб'єктів прийняття процесуальних рішень законодавцем нормативно закріплено, що внутрішнє переконання приміром судді повинно ґрунтуватися на всебічному, повному й об'єктивному розгляді в судовому процесі всіх обставин провадження в їх сукупності, керуючись законом. Однак, не можна ігнорувати той факт, що визначення повноти, всебічності та об'єктивності дослідження обставин конкретного провадження покладене на того ж самого суддю, який визначає, які з наданих сторонами доказів стосуються конкретної справи, а які ні; які докази мають значення, а які потрібно залишити поза увагою. За таких умов оцінка доказів зводиться

до логічно-когнітивної операції і тому виходить за межі процесуальних дій із доказування. Іншими словами, оскільки розумовий процес протікає перш за все за законами мислення, а не права, оцінка доказів не може бути виключно об'єктом правового регулювання, де площина психологічних механізмів пізнавальної діяльності судді не врахована [19, с. 202].

Без належної оцінки доказів (особливо з точки зору їхньої достовірності) як емпіричної бази будь-яких дискреційних міркувань унеможливується забезпечення процесуальної доказовості як такої. Приміром, стандарт доказування «обґрунтована підозра» не слід тлумачити в плані звільнення слідчих суддів від обов'язку ретельного аналізу й оцінювання доказів, встановлення фактичних обставин справи, детального дослідження дії особи, вирішення питань стосовно допустимості доказів та кваліфікації.

Ю. Є. Радзівський переконаний, що внутрішнє переконання суб'єктів правозастосування (як результат оцінки доказів) не може бути сформоване без оцінки доказів; оцінка доказів обов'язково має передувати прийняттю будь-якого рішення слідчого судді в порядку судового контролю» [20, с. 632].

Іншими словами, не стільки внутрішнє переконання має бути основою оцінки доказових матеріалів, скільки, навпаки, встановлення достовірності, належності, допустимості та достатності доказів повинно стати підґрунтям для переконаності у розумності та справедливості будь-яких процесуальних рішень. Первинним джерелом раціонально-теоретичних узагальнень та висновків є емпіричні знання та практичний досвід, від міри відповідності яких об'єктивним характеристикам самої відтворюваної ними реальності істотно залежить адекватність таких рішень.

Проте, якщо на емпіричному рівні розсуду оцінюються доказові факти та

свідчення на предмет їхнього застосування в якості аргументаційної основи останнього, то формування позиції суб'єкта правозастосування у вирішуваній справі потребує переходу на більш високий гносеологічний рівень. Тобто, на рівень концептуально-теоретичного аналізу, спрямованого на визначення та обґрунтування адекватного рішення в даній справі.

Головна особливість такого аналізу, на відміну від збору та оцінки доказового емпіричного матеріалу, полягає у його зосередженні не стільки на фактичних свідченнях про окремі обставини справи, скільки на раціональному осмисленні наявних фактів у їх системній єдності з точки зору відповідних загальних принципів та нормативних засад. Тим самим уможливується, по-перше, кваліфікація дії, що є предметом розсуду, шляхом її дедуктивного підведення під певну законодавчу норму, а, по-друге, – отримання з аналізованої таким чином інформації тих ключових висновків, котрі можуть бути підставами для дискреційних коригувань, приміром призначуваних судом санкцій при визначенні міри покарання за вчинення певного правопорушення.

Слід погодитися також з тим, що хід та результати розсудових міркувань значною мірою залежать й від фахового досвіду суб'єктів правозастосування, їх аналітичної культури, а також основних орієнтирів їхнього правового світогляду, що складають концептуальний фундамент професійної свідомості суб'єкта правозастосування. Адже цей суб'єкт приймає певне процесуально-правове рішення у конкретній справі, ґрунтуючись, насамперед, на власних уявленнях про право як таке, про ознаки й критерії правової справедливості, про підстави, якими визначаються та мотивуються юридичні санкції тощо.

Варто також зазначити, що такі уявлення формуються під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних соціокультурних чинників. До перших

належать економічні, політичні, соціальні, природні та інші умови життя суспільства, у яких здійснюється правове регулювання. Тоді як до других, освіта суб'єкта правозастосування, його особистість та емоційність, вплив колег, інтелектуальних факторів, прийнятої юридичної думки тощо [21, с. 141].

Не треба забувати й про те, що в добу інтернету негативний вплив на судочинство стає щодня більш відчутним й у той же час все менш позитивним. Якщо двері нарадчої кімнати суду до настання ери інформаційного суспільства хоч умовно закривалися, то наразі вони відкриті повністю. Прямуючи до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення, суддя не відключається від інтернету й не припиняє бути учасником суспільних процесів. Якщо колись для того, щоб будь-яка справа набула розголосу й резонансу і, зрештою, стала відома судді, необхідний був час, то наразі цьому судді достатньо мати гаджет та інтернет [22, с. 106]. А далі справа за технологіями.

Втім, є очевидним, що обмежити суддів від впливу інформаційних технологій не вдасться, а тому на заваді цьому може стати лише перевірка й підтвердження доказами будь-яких, навіть, здавалося б, очевидних фактів [22, с. 106].

Разом з цим варто зауважити, що самі по собі докази (навіть ретельно перевірені й підтвержені) ще не здатні забезпечити згадану незалежність. Дієвим засобом досягнення цієї мети може стати вивіреність дискреційних висновків з точки зору законірних об'єктивно-логічних відношень між компонентами дискреційних міркувань, а не з огляду на поточні тренди суб'єктивної думки громадськості, заангажовані політичні гасла, економічні інтереси тощо.

Ведучи мову про суспільний вплив на характер правового світогляду суб'єктів правозастосування, причетних до прийняття дискреційних

рішень, доцільно у першу чергу зважати на типологію організації суспільно-політичних відносин у тому соціумі, де формується й функціонує цей світогляд. До прикладу, якщо це відбувається в межах певного диктаторського режиму, то пріоритетною умовою пом'якшення (чи навіть скасування) кримінальних санкцій є виявлення обвинувачуваним своєї лояльності до чинної влади; і, навпаки, – у разі відсутності такої лояльності, покарання може виявитися непомірно суворим. Коли ж йдеться про демократичне суспільство з розвинутими інститутами громадянської самоорганізації, то у цьому випадку пріоритетними будуть судові рішення, що сприятимуть автономізації особистості, створення умов її саморозвитку та повноцінного залучення до нормального суспільного життя [23, с. 193].

Так, у сучасній Росії масовими є випадки, коли навіть за вчинення тяжких злочинів особи, що «довели» свою вірність кремлівському режимові участю у військовій агресії проти України, обмежувалися умовним строком або ж проти них взагалі не відкривали кримінального провадження. У той же час, багатьох людей було засуджено на тривалі терміни позбавлення волі за виявлення пацифістської позиції чи просто за відмову підтримання агресивної політики російського уряду [23, с. 193].

В межах правової культури та правосвідомості розрізняють науково-теоретичну та практичну форми. Зміст першої складають ідеї, концепції, погляди, що відзначаються високим рівнем узагальненості та систематизації засвоєння права. Цей рівень правосвідомості формується в результаті спеціальної науково-дослідницької діяльності на основі поглибленого аналізу правових знань, а також правотворчої практики [24, с. 241].

Значущість професійної правосвідомості та правової культури (зокрема, аналітичної) особливо

рельєфно виявляється при вирішенні так званих «нетипових» справ, які не «вписуються» у стандартну модель правозастосовної діяльності. Остання полягає у простому підведенні вирішуваного випадку під загальну законодавчу норму шляхом своєрідного «перевідкриття» її абстрактного змісту у конкретно взятій ситуації. Проте неординарний характер розвитку суспільних відносин передбачає, що їх розвиток та зміни не підпорядковуються раз і назавжди заданій, жорстко визначеній функції математичного порядку, він призводить до утворення так званих нетипових ситуацій правозастосовного процесу [25, с. 68]. Відповідним чином, виникає потреба у додаткових дискреційних міркуваннях, спрямованих на компенсацію регулятивного «дефіциту» чинних правових норм, неспроможних охопити всі потенційні нюанси їх практичних застосувань.

У подібних випадках у ряді галузей процесуальної діяльності використовуються, зокрема, такі відомі методологічні прийоми, як аналогія закону та аналогія права (окрім кримінального процесу), що потребують відповідних фахових знань, умінь та навичок в плані пошуку шляхів отримання достатньо вмотивованого рішення у конкретній справі.

Наприклад, цивільним процесуальним законом не врегульовані дії суду в разі, якщо учасник виконавчого провадження оскаржив бездіяльність виконавця, але той, до закінчення розгляду скарги, усунув цю бездіяльність, тобто вчинив ту дію, яку вимагалось вчинити згідно з законодавством, і при цьому скажник не відмовляється від скарги. Вбачається, що в такому разі доцільно за аналогією закону застосовувати норму п. 2 ч. 1 ст. 255 ЦПК України⁶, яка врегульовує схожі правовідносини у позовному провадженні та перед-

бачає закриття провадження у справі у випадку відсутності предмета спору [26, с. 86].

У разі неможливості до регулювання певних відносин застосувати аналогію закону, вони регулюються відповідно до загальних засад законодавства у розглядуваній сфері. Тобто застосовується аналогія права (як це, до прикладу, передбачено ч. 2 ст. 8 ЦК України⁷). У таких випадках нормативні прогалини компенсуються шляхом апелювання до принципів права, котрі мають доволі широкий діапазон їхньої регулятивної функції.

Попри те, що у сучасній юридичній літературі подекуди висловлюються сумніви щодо доцільності легалізації інституту аналогії, оскільки це посилює ризики «виходу суддів за межі поведінки, чітко закріпленої для них у процесуальному законодавстві» [27, с. 107], Велика Палата Верховного Суду в Постанові від 08 червня 2022 року в справі № 2-591/11⁸ наголосила, що «необхідність інституту аналогії (аналогії закону та аналогії права) впливає з того, що закон призначений для його застосування в невизначеному майбутньому, але законодавець, встановлюючи регулювання, не може охопити всі життєві ситуації, які можуть виникнути. Отже, аналогія призначена для заповнення прогалин, а не для обходу чи невиконання чинних правових норм; проте безпідставне застосування аналогії там, де вона не може бути застосована, дійсно породжує порушення законодавчо закріплених меж повноважень суду» [26, с. 81–82].

Що ж стосується «проблемних справ» у кримінальному процесі (де згідно з ч. 4 ст. 3 КК України⁹ застосу-

⁷ Цивільний кодекс України. Закон від 16.01.2003 № 435-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁸ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8.06.2022 р. в справі № 2-591/11 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105110382>

⁹ Кримінальний кодекс України : Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

⁶ Цивільний процесуальний кодекс України. Закон від 18.03.2004 № 1618-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

вання закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено), то тут численні труднощі, зумовлені вимушеною загальністю та абстрактністю нормативних формулювань, можуть виникати вже навіть на етапі кваліфікації. Наприклад, нещодавнє доповнення Кримінального кодексу України новою статтею 111-1 «Колaborаційна діяльність» потягнуло за собою низку проблем, пов'язаних із правозастосуванням у відповідних кримінальних провадженнях. Одна з них полягає у тому, що наразі у законодавстві відсутні чітко сформульовані і послідовні правила, за якими можна було б визначити, чи використала особа умови воєнного стану при скоєнні злочину, чи ні (що, вочевидь, є важливим для призначення суворішого покарання). При цьому майже у третині винесених вироків щодо злочинів за ст. 111-1 КК України визнано наявну обставину, що обтяжує покарання за п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України, а саме вчинення злочину з використанням умов воєнного стану, і водночас у жодному із згаданих вироків не міститься будь-яких конкретних даних про те, як саме обвинувачений використав умови воєнного стану для вчинення інкримінованого йому злочину.

Аналіз наявної судової практики, у тому числі Верховного Суду, свідчить про існування різних підходів щодо того, чи є вже сам факт вчинення злочину в умовах воєнного стану достатніми для встановлення наявності відповідної обставини за п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України, або натомість «використання умов воєнного стану» повинно мати конкретний опис, а відповідна обставина для обтяження покарання не може автоматично застосовуватись до кожного передбаченого КК України злочину, який вчинено після 24 лютого 2022 року [28].

На нашу думку, професійно-правова культура суб'єкта правозастосування у ході дискреційного вирішення

цих питань має спрямовуватися не стільки на законотворчу ініціативу щодо конкретизації обставин для застосовності згаданого обтяження санкцій (адже жодна з таких уточнюючих новел не охоплюватиме всього спектру можливих варіацій цих обставин), скільки на творчий пошук тих доказових матеріалів, з яких би логічно випливав висновок, по-перше, про добровільність колaborаційної діяльності обвинувачуваного і, по-друге, про отримання ним вигоди від цієї діяльності. Але цей підхід передбачатиме не суто механічне застосування «букви закону», а дійсно професійний розсуд суб'єкта правозастосування, висновки якого мають бути обґрунтованими як юридично, так і логічно.

Як бачимо, на раціонально-теоретичному рівні дискреції здійснюється той змістовно-смысловий аналіз конкретних обставин справи крізь призму зазначених загальних орієнтирів, який не може бути «алгоритмізованим» на кшталт математичних чи формально-логічних процедур. Результативність такого аналізу залежить здебільшого від професійної кваліфікації суб'єктів правозастосування, їхнього практичного досвіду та інтуїції, а також здатності не тільки концептуально усвідомлювати зміст ідеї правової справедливості, але й «відчувати» його психологічно.

Висновки. Попри відчутне у сучасній юридичній науці та процесуальній практиці дистанціювання від поняття «істини», зокрема в контексті запровадження принципу змагальності сторін, діючі наразі стандарти доведення поза розумним сумнівом є рівнозначним зобов'язанням до встановлення істини у справі.

Відносність та суб'єктивність підходів у сучасній науці до тлумачення змісту істини жодним чином не виправдовує доктрину «переходу від істини до постправди» при здійсненні дискреційних міркувань. У такому разі може стати фіктивним саме

поняття процесуальної доказовості, тоді як процесуальна істина полягає у чіткій та обґрунтованій констатації наявності чи відсутності певних обставин.

Ефективність встановлення істини у ході розсуду істотно залежить від взаємоузгодження емпіричних (заснованих на досвіді) й теоретичних методів та оцінки доказових матеріалів, що складають основу дискреції та необхідності застосування теоретично узагальнених та систематизованих підходів, здатних забезпечити її вдосконалення.

Актуальність дослідження гносеологічного аспекту розсуду суб'єктів правозастосування зумовлено перш за все тим, що попри значну зацікавленість науковців питаннями розсудових процедур, існує неабиякий дефіцит у наукових розвідках пропонованої теми. З іншого боку – в юридичних колах не вичухають дискусії щодо необхідності розсуду як інструменту правозастосування загалом й питання доцільності встановлення істини в доказових процедурах зокрема. В цьому дослідженні здійснено спробу проаналізувати розсуд суб'єктів правозастосування з філософського погляду, зокрема крізь призму гносеологічного аналізу поняття розсуду в контексті встановлення істини при ухваленні дискреційних рішень. З'ясовано, що всупереч відчутному на сьогодні дистанціюванню від поняття «істина» (через запровадження принципу змагальності сторін), чинні наразі стандарти доведення поза розумним сумнівом є рівнозначним зобов'язанню до встановлення істини у справі. Також встановлено, що відносність та суб'єктивність підходів у сучасній науці до тлумачення змісту істини жодним чином не виправдовує доктрину «переходу від істини до постправди», позаяк у такому

разі може стати фіктивним саме поняття процесуальної доказовості. Відтак, за результатами проведеного дослідження сформовано висновок, що ефективність встановлення істини у ході розсуду істотно залежить від взаємоузгодження емпіричних (заснованих на досвіді) та теоретичних методів при оцінці суб'єктом правозастосування доказових матеріалів, які складають основу дискреції. Здійснене дослідження розсуду суб'єктів правозастосування в спосіб гносеологічного аналізу є оригінальним та має певну наукову новизну, позаяк до цього часу розглядувані питання з подібного кута зору на такому рівні не досліджувались. До того ж аналіз цього явища правозастосування у запропонований спосіб має й практичну значущість, адже неможливо досягнути той чи інший предмет або явище без його пізнання та бажання здобути максимально істинні знання про нього.

Ключові слова: розсуд; дискреція; гносеологія; істина; філософія права

Vandzhurak R. Epistemological aspect of the discretion of law enforcement subjects (questions of truth in law enforcement)

The relevance of the study of the epistemological aspect of the discretion of law enforcement subjects is due primarily to the fact that, despite the significant interest of scientists in the issues of discretionary procedures, there is a considerable deficit in scientific investigations of the proposed topic. On the other hand, in legal circles, discussions about the need for discretion as a tool of law enforcement in general and the question of the expediency of establishing the truth in evidentiary procedures in particular do not subside. In this study, an attempt was made to analyze the discretion of law enforcement subjects from a philosophical point of

view, in particular through the prism of the epistemological analysis of the concept of discretion in the context of establishing the truth when making discretionary decisions. It has been found that, contrary to the distancing from the concept of "truth" that is felt today (due to the introduction of the principle of adversariality of the parties), the currently valid standards of proof beyond a reasonable doubt are equivalent to the obligation to establish the truth in the case. It was also established that the relativity and subjectivity of approaches in modern science to the interpretation of the content of truth in no way justify the doctrine of "transition from truth to post-truth", since in this case the very concept of procedural evidentiary may become fictitious. Therefore, based on the results of the research, a conclusion was formed that the effectiveness of establishing the truth in the course of judgment depends significantly on the coordination of empirical (based on experience) and theoretical methods in the assessment by the subject of law enforcement of evidentiary materials that form the basis of discretion. The conducted study of the discretion of law enforcement subjects in the way of epistemological analysis is original and has a certain scientific novelty, since until now the issues considered from a similar point of view have not been studied at such a level. In addition, the analysis of this phenomenon of law enforcement in the proposed way has practical significance, because it is impossible to understand this or that subject or phenomenon without knowing it and the desire to gain the most truthful knowledge about it.

Key words: discretion of law enforcement agencies; discretionary powers; ontology; deontology; philosophy of law.

Література:

1. Шоріна Т.Г. Постправа як реальність девальвованої культури в епоху кризи сучасної демократії. Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. 2020. № 1 (31). С. 114-121.
2. Висоцький О.Ю. Постправа: концептуальні та праксеологічні виміри. Грані. 2018. Т. 22. №10. С. 128-133. DOI: <https://doi.org/10.15421/1718138>.
3. Нор В.Т. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2010. № 2. С. 1-14.
4. Піх Ю. Матеріальна істина як мета та засада кримінального провадження федеративної республіки Німеччини. Вісник Львівського університету. 2019. Вип. 69. С. 161-172.
5. Дуфенюк О.М. Полярність та конвергенція об'єктивності та суб'єктивності у кримінальному провадженні. Прикарпатський юридичний вісник. 2023. Вип. 1(48). С. 110-116. DOI: <https://doi.org/10.32782/ррив.v1.2023.22>.
6. Гураленко Н. А. Істина у посткласичному вимірі: окремі аспекти суддівського пізнання. Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. Т. 1. С. 18-19.
7. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори); І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ: Абрис, 2002. 742 с.
8. Заглада В.М. Взаємозближення наукової істини і цінностей в сучасному науковому пізнанні. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2018. Вип. 1(84). С. 26-31.
9. Теміров Ч.М. Змагальність сторін як системоутворюючий елемент балансу процесуальних прав сторін у кримінальному провадженні. *Dictum factum*. 2023. Вип. 1(13). С. 176-183. DOI: <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2023-1-13-176-183>.
10. Ванджурак Р.В. Логічні правила доведення як аналог внутрішнього переконання в контексті аргументаційних процедур доказування. *Акту-*

- альні дослідження правової та історичної науки. Випуск 58: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 13–14 лютого 2024 р.) / редкол.: О. Яремко та ін. ГО “Наукова спільнота”. WSZIA w Opolu. Тернопіль : ФО – П Шпак В.Б. 2024. 100 с. ISSN 2617-2364.
11. Лі Макінтайр. Постправда / Лі Макінтайр ; Роксоляна Свято ; Микола Ковальчук, Любов Краснюк. Київ : ArtHuss, 2021. 208 с.
12. Саноцька Н. Я. Контури постправди в інформаційному суспільстві. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2017. Вип. 20. С. 108–111. URL: <http://hdl.handle.net/11300/11467>.
13. Ванджурак Р. Вплив давньогрецької філософії права на сучасну українську юриспруденцію : монографія. Київ : Вістка, 2023. 248 с.
14. Кушакова-Костицька Н. Філософсько-правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні : монографія. Київ : Логос, 2019. 346 с.
15. Ванджурак Р. В. Вплив громадської думки на внутрішнє переконання суб'єктів правозастосування в процесі реалізації дискреційних повноважень. Філософські та методологічні проблеми права. 2024. No 1 (27). С. 82-91. doi: <https://doi.org/10.33270/01242702.82>.
16. Гвоздік О.І., Старенький О.С. Логіка формування доказової бази в кримінальному провадженні. Філософські та методологічні проблеми права. 2022. № 2(24). С. 56-63. DOI: <https://doi.org/10.33270/02222402.56>.
17. Рожнова, В. В. (2013). Недопустимість доказів у кримінальному провадженні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ, (1), 301-306.
18. Каліновська А. Оцінка доказів у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 11. С. 323-328. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.55>.
19. Скорейко В.В. Когнітивна оцінка доказів судом (на прикладі впливу недопустимих доказів на формування внутрішнього переконання суддів). Наукові записки. Серія: Право. 2023. Вип. 14. С. 198-203. DOI: <https://10.36550/2522-9230-2023-14-198-203>.
20. Радзівський Ю.Є. Оцінка доказів при застосуванні слідчим суддям стандарту доказування «обґрунтована підозра». Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. С. 628-633. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.110>.
21. Барак А. Суддівський розсуд. Київ : Вид. «Центр учбової літератури», 2022. 320 с.
22. Ванджурак Р. В. Вплив постправди на суддівський розсуд: минуле, сьогодення, майбутнє. Філософські та методологічні проблеми права. 2023. No 1 (25). С. 102–109. doi: [10.33270/01232502.102](https://doi.org/10.33270/01232502.102).
23. Осауленко А.О. Функції кримінального покарання: загальнотеоретичний аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 4. С. 190-193.
24. Холоденко А.О. Правова свідомість працівника суду як соціально-правовий феномен. Часопис Київського університету права. 2023. № 4. С. 240-244. DOI: <https://10.36695/2219-5521.4.2023.46>.
25. Жильцов О.Л. Правозастосовний розсуд як вид нетипового застосування права. Юридичний бюлетень. 2018. Вип. 7. Ч. 1. С. 66-72.
26. Токарчук Л.М. До питань застосування аналогії закону в цивільному судочинстві України. Правова держава. 2023. Вип. 49. С. 80-91. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.49.276045>.
27. Карнаух Т. М. Проблеми застосування правової аналогії у цивільному судочинстві України. Наукові записки. Том 3. Юридичні науки. 2010. С. 106-108.
28. Смірнов С. Які найпоширеніші проблеми при кваліфікації злочинів за ст. 111-1 КК України? Юридична газета online: Всеукраїнське професійне юридичне видання. № 824 від 14.03.2024 р. (jur-gazeta.com).

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.7>**О. Варич,**

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДЕРЖАВА ТА ОСОБА: ВЕКТОРИ ВЗАЄМОДІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Постановка проблеми. Проблема людини, суспільства, держави, їх аналіз сягає в «сиву давнину». Ще Аристотель писав про людину як «політичну тварину». Формування громадянського суспільства і самого поняття «громадянин» починається в Стародавній Греції, а набуває розвитку в Стародавньому Римі. Марк Тулій Цицерон писав, що люди, пов'язані між собою, складають громадянську общину, а надбанням такої общини, народу є держава. Платон у трактатах «Законодавство» і «Держава» зазначав, що державі потрібна людина, а людині – держава, справедливість у них однакова, та й людина може бути моральною лише в державі [1, с. 17].

Сучасний світ вносить свої корективи та встановлює глобальні виклики численним інституційним утворенням за допомогою яких є можливим забезпечити сучасні процеси консолідації та управління життєдіяльністю соціуму. При цьому найбільшим інституційним утворенням в такому контексті виступає саме держава, яка здатна вирішувати найбільш глобальні завдання в різних сферах суспільного розвитку. Звідси випливає, що проблема з'ясування та дослідження ціннісних орієнтирів сучасної держави набуває особливого значення та лежить у площині надзвичайно важливих та дискусійних питань і пов'язується з необхідністю з'ясування самої природи ціннісних орієнтирів держави як одних із аспек-

тів ціннісної системи сучасного суспільного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу статті складають наукові дослідження В. Алексеєва, О. Бакумова, С. Бобровник, О. Денєги, А. Кубка, В. Ладиченка, Л. Мельник, Н. Оніщенко, С. Яремчука, О. Шмоткіна та інших.

Формулювання цілей статті. Визначальною ціллю статті є дослідження векторів взаємодії держави та особи шляхом з'ясування значення та особливостей функціонування держави з метою встановлення зворотного зв'язку із суспільством на засадах паритетності.

Виклад основного матеріалу. Існування та розвиток сучасного суспільства та держави проходить в період складних історичних, політичних, економічних, соціальних перетворень, коли відбуваються значні зміни традиційних основ ціннісних орієнтирів життєдіяльності суспільства та держави. Перехід традиційних ціннісних орієнтирів суспільства та держави від авторитаризму, від корупційної держави до соціально орієнтованого суспільства та правової держави, по суті, означає зміну цілей та пріоритетів сучасних суспільства та держави. Саме тому, на нашу думку, належний розвиток та функціонування будь-якої держави має концентрувати увагу на розвитку, насамперед, ціннісних орієнтирів суспільства в цілому. В першу

чергу, це пов'язано з тим, що держава повинна реагувати на зміни у соціальному середовищі та встановити зворотній зв'язок із суспільством на засадах паритетності. Власне тому існує безпосередня взаємозалежність: зміни у світогляді населення слугують індикатором трансформації основних ціннісних орієнтирів сучасної держави. Сам процес осмислення та аналізу таких змін дозволяє в значній мірі з'ясувати найбільш ефективні ціннісно-орієнтаційні напрямки діяльності самої держави.

Теоретичний аналіз поняття ціннісних орієнтирів несе не лише науково-пізнавальне навантаження, а також дозволяє з'ясувати визначальні напрямки та моделі функціонування сучасної держави, розробити досконалі шляхи реформування економічних, політичних, соціальних, освітніх сфер державного управління.

Цінності та ціннісні орієнтації як теоретичні категорії є предметом дослідження багатьох наук: філософії, соціології, психології, педагогіки тощо. Втім, аксіологічний підхід у дослідженні саме державно-правових явищ та категорій є надзвичайно важливий як в межах філософії права, так і на теренах юридичної науки, адже розкриває їх не лише крізь призму ідей про їх ціннісну основу, а і визначає багатоманітність явищ правової дійсності, з'ясовує взаємозв'язок різних понять та категорій, а також характеризує їх глибинну сутність та значення для суспільства.

Разом з тим, філософія права (як філософія взагалі) є сферою категоріального мислення, а юридична наука (як і будь-яка наука) – областю понятійного мислення. При цьому категоріальні та понятійні стилі мислення завжди взаємодіють. Понятійне визначення завжди є об'єктивним, воно формує поняття шляхом визначення сукупності певних властивостей предмету [2, с. 122].

Поняття ціннісних орієнтацій держави можливо розглядати як певну

сукупність ієрархічно пов'язаних між собою ціннісних характеристик держави, як важливих аспектів сутності, елементів внутрішньої структури та сторін буття держави. Втім, слід наголосити на тому, що ціннісні орієнтири держави формуються у процесі тісного діалогу між державою та суспільством, державою та особою. Тобто важливою є ідея з одного боку підвищення ролі суспільства відносно регулювання різних сфер його життєдіяльності, а з іншого – підтримка та гарантування такої життєдіяльності виступає основним ціннісним орієнтиром держави.

Власне, суспільство та держава – базові елементи системи взаємовідносин. І допоки існує людина – існуватиме суспільство, а від структурованості суспільства буде залежати належне функціонування держави [3, с. 14], яке в значній мірі буде здійснюватись за допомогою комунікації між людиною, державою та суспільством.

Така комунікація покликана забезпечити: 1) для людини – утвердження її самоцінності в діапазоні від суспільної думки до правових норм, створення достатньої законодавчої бази для реалізації політичних свобод, соціальних гарантій і справедливості, захисту від державно-чинов–ницької сваволі та соціальної стихії; 2) для суспільства – рівну правову захищеність державою усіх його соціальних прошарків, безумовну пріоритетність основ, що забезпечують безконфліктність, структурованість і політичну упорядкованість суспільного життя, режим громадянського миру і злагоди, загальний захист суспільства як цілісного, соціально диференційованого, саморегульовального організму від негативного впливу зовнішніх чинників, зрештою – можливість контролю суспільства над державою, прозорість і підзвітність діяльності його структур; 3) для держави – адекватне втілення прав людини у правові норми і в механізми захисту цих прав, що

відкидає політичний волюнтаризм владних структур, соціальну і національну дискримінацію, панування права в усіх сферах життя, формування оптимальної, самодостатньої системи державно-політичних інститутів, створення умов для продуктивної законотворчої діяльності, результати якої відповідають інтересам людини і втілюються в повсякденному житті через потужний виконавчий механізм, ефективний поділ усіх гілок влади [5, с. 18–19].

Натомість, необхідно зауважити, що протягом значного історичного періоду держава узурпувала право регламентувати суспільні відносини, підкоряючи при цьому суспільство. І лише на сучасному етапі розвитку ті суспільства, що репрезентовані, в основному західними демократіями, можуть проявити активну участь у правотворчому процесі, де норми права виступають органічним продовженням існуючих соціальних зв'язків та відносин між суспільством та державою [3, с. 26]. Саме такі зв'язки мають сформувати визначальні ціннісні орієнтири сучасної держави.

Не випадково, аспекти визначальних ціннісних орієнтирів сучасної держави знайшли відображення в документі Копенгагенської наради Конференції по людському виміру НБСЄ (1990 р.), який закріпив, що правова держава означає не просто формальну законність, яка забезпечує регулярність і послідовність у досягненні й підтримці демократичного порядку, а й справедливість, засновану на визнанні й повному прийнятті вищою цінністю людську особистість й гарантування цього установами, що утворюють структури, які забезпечують найбільш повний її прояв [5, с. 1]

У демократичній державі перш за все її ціннісний зміст полягає у тому, що державою забезпечується свобода особистості. Забезпечення свободи особистості та суспільства в цілому багато в чому пов'язане з відповідальністю держави перед особистістю.

Тому відповідальність можна кваліфікувати також як «певну міру свободи». Такий підхід логічно обумовлює висновок, що сутність соціальної відповідальності ґрунтується на загальнолюдських цінностях і нерозривно пов'язана із поняттям свободи: вони взаємопов'язані і не існують один без одного. Не можна жити в суспільстві й мати тільки права (свободи), і не мати відповідних обов'язків перед суспільством (відповідальності). Одночасно носій відповідальності повинен мати необхідну сукупність можливостей (свободи) для реалізації певних обов'язків. Єдність свободи й відповідальності відображається в єдності прав і обов'язків громадян [6, с. 44].

Як справедливо зазначила Н. Оніщенко, з урахуванням особливого статусу держави як публічного суб'єкта навряд чи необхідно при реалізації юридичної відповідальності держави прагнути до встановлення вини самої держави або конкретних службовців, оскільки найчастіше неможливо встановити осіб, винних у порушенні прав людини. Тому достатнім є встановлення самого факту порушення прав і свобод людини державним органом або його службовцями, щоб це стало підставою юридичної відповідальності держави перед приватною особою. Принцип презумпції винуватості держави [7, с. 4] і є відображенням змін в аксіосфері держави за сучасної доби. В такому напрямку ціннісні орієнтири держави ґрунтуються на засадах загальнолюдських цінностей, впливають із соціальної відповідальності та отримують прояв у єдності прав, обов'язків як держави так і суспільства.

Натомість, відповідальність особи перед державою існує при будь-якому типі держави, що виявляється у дотриманні певних заборон, наприклад, щодо заборони створення незаконних військових формувань, виконання обов'язків, зокрема, сплатити податок, а також встановлення обмежень у випадку правопорушень [8, с. 124].

Як зазначалось, ціннісні орієнтири держави формуються у процесі тісного діалогу між державою та суспільством, державою та особою. Саме тому, закріплюючи у чинному законодавстві міру свободи, держава аналогічно, у цій самій мірі, обмежує себе у власних рішеннях та діях, бере на себе певні зобов'язання щодо забезпечення справедливості у відносинах з кожним громадянином.

Держава має орієнтуватись на здійснення своєї діяльності виключно в юридичних межах з метою забезпечення оптимального поєднання інтересів як суспільства так і безпосередньо самої держави [8, с. 83]. Зокрема, держава може делегувати приймати окремі юридичні акти громадським та іншим недержавним організаціям, надавати силу закону судовим чи адміністративним прецедентам, нормативним договорам та угодам. Це означає, що процес формування права може відбуватись як зверху вниз, так і знизу вгору, виростаючи, тим самим, з правил поведінки, що склались у суспільстві, а державі залишатиметься лише закріпити такі правила. З обранням такої стратегії право створюватиметься всім суспільством, але виходитиме від держави як офіційного його представника [3, с. 34].

Важливим аспектом ціннісних орієнтирів сучасної держави є утвердження свободи особистості та соціальної справедливості. Власне формальну основу аксіологічних властивостей рівності, свободи та справедливості, основних природних прав людини на міжнародному рівні закріпила Загальна Декларація прав людини 1948 року. Слушною в цьому напрямку є позиція Б. Малишева, який підкреслює, що зазначеним документом вперше на глобально-юридичному рівні було запропоновано всім державам світу визнати систему основних прав людини, імплементувати її у національні системи законодавства та забезпечити її охорону

і захист. За допомогою Загальної Декларації прав людини категорії «справедливість», «рівність», «свобода», «гуманізм», які є цілями моральної та правової систем соціального регулювання, отримали своє всесвітнє юридичне закріплення та юридичну конкретизацію [9, с. 148].

Свобода, як стан особистості, у суспільстві є однією з дискусійних проблем правової науки, адже завжди належить до вищих соціальних та політико-правових цінностей. У цьому напрямку, ґрунтуючись на історичних та демократичних засадах можливо виокремити три основні постулати сучасного ціннісного виміру: рівність, свобода та справедливість [10, с. 5–6]. При чому, саме свободі надається визначальне значення, оскільки вона має найвищу цінність як для окремої особи, так і суспільства в цілому. Право на свободу людини в Україні гарантує Основний Закон держави. Стаття 29 Конституції України проголошує: «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність».

Проголосивши в статті 3 Конституції України людину найвищою соціальною цінністю, законодавець на конституційному рівні по суті визначив основний соціальний вектор у взаємовідносинах між людиною і державою. Цей вектор можна відобразити формулою «від людини – до держави», а не навпаки, як це було властиво за часів до незалежності України. Це важливе положення Основного Закону України слід вважати гуманістичною засадою діяльності держави. І це означає, що держава в цій діяльності має бути обмежена правами та свободами людини. При цьому, саме стан справ у захисті прав і свобод людини, їх реалізації і є тим критерієм, за яким слід оцінювати рівень розвитку будь-якої держави й суспільства зокрема. Ми вважаємо, що не тільки закріплення, а в першу чергу стан здійснення, охорони й захисту основних прав і свобод громадянина є визначальним показником

цивілізованості, культури будь-якої держави та суспільства.

І в цьому сенсі надзвичайно важливого значення набуває забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційних прав і свобод людини. Ці умови можуть бути матеріальними, організаційними, духовними, правовими та іншими. І всі вони роблять реальністю здійснення основних прав і свобод, виконання обов'язків людини та громадянина і забезпечують їх охорону від незаконних обмежень та посягань [11, с. 49].

Згідно зі статтею 21 Конституції України «права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними». Це означає, що більшість прав і свобод, гарантованих Конституцією, не даровані людині державою. Вони їй належать від народження, а держава це визнає як факт. За словами англійського філософа К. Поппера, головним завданням демократичного законодавства є визначення ступеня свободи, який слід залишити громадянам, не ставлячи при цьому під загрозу ту свободу, яку держава мусить захищати [12].

В такому напрямку взаємозв'язок держави та особи характеризується певним дуалізмом: з одного боку права людини належать їй від природи, вона має їх незалежно від держави. При цьому основним завданням держави є створення умов для забезпечення їх реалізації та запобігання їх порушенню. Це так званий гуманістичний підхід до взаємодії держави та особи. З іншого боку – саме держава надає особі її права та встановлює її можливості (державинський підхід). Втім, у демократичній державі її ціннісний зміст полягає в тому, що забезпечується свобода особистості. Для того, щоб реалізувати таке забезпечення держава повинна встановити певні обмеження, заборони, контроль у суспільному житті [13, с. 56] на засадах паритетності. У цьому напрямку слушною є позиція А. Колодія, який

зазначає, що свобода людини – це її можливість діяти в межах чинного законодавства за власним розсудом [14, с. 122].

Свобода особи – це свобода в межах окреслених правом і заснованою на ньому конституцією держави. А втім принцип свободи поширюється на всіх суб'єктів правовідносин, у тому числі і на особу, а також на державу. Свобода особи полягає в можливості «робити все, що прямо не заборонено законом». На відміну від свободи індивіда, свобода держави, її органів та інших суб'єктів (юридичних осіб публічного права) полягає в можливості робити тільки те, що «прямо передбачено законом». Крім того, наявність у держави суверенітету дає змогу говорити про її свободу у світовій спільноті. Спільне між наведеними свободами полягає у тому, що жодна з них не може бути безмежною.

Свобода, в наслідок її особливої цінності надавати індивідам можливість задовольняти їх різноманітні потреби, не здатна формуватись лише з обмежень, тобто її першоджерелом не може бути дозвіл за принципом «менше свободи – більше свободи». Державі з метою гарантування свободи кожного необхідне визначення і збереження меж існуючої свободи, тобто повинен діяти принцип «від неупорядкованості свободи до її впорядкованості». Таким чином, визначення меж свободи є встановлення її змістовних характеристик, чим і визначаються її межі. У цьому випадку правове визначення свободи одержує належне забезпечення, тобто право не тільки здатне визначати межі можливості індивіда, але й представляє йому можливість зберігати, захищати, відновлювати все, що перебуває в межах його свободи.

Висновки. Враховуючи вищезазначене можливо сформулювати наступні висновки. Держава та суспільство є незалежними, автономними, але в той же час взаємозалеж-

ними та взаємодоповнюючими одна одну сферами. Їх взаємовідносини можливо побудувати на основі ряду принципів, які власне і здатні сформулювати основні ціннісні орієнтири сучасної держави: 1) паритетність взаємовідносин тобто необхідність тісного діалогу між державою та суспільством, державою та особою; 2) відповідність рівня розвитку держави рівню розвитку суспільства; 3) побудова взаємовідносин між державою та особою на засадах взаємоповаги та взаємної відповідальності; 4) встановлення комунікації між особою, державою та суспільством.

У сфері взаємодії із суспільством та особою на засадах паритетності держава має на основі цих принципів сформулювати систему визначальних ціннісних орієнтирів, які будуть, зрештою, виступати результатом їх співпраці та партнерських взаємовідносин. В цьому напрямку серед визначальних ціннісних орієнтирів можливо виокремити: 1) закріплення прав людини як найвищої соціальної цінності (за формулою «від людини – до держави»), гарантування, охорона та захист якої виступає головним напрямком у діяльності держави; 2) утвердження свободи особистості та соціальної справедливості шляхом законодавчого закріплення меж існуючої свободи та створення відповідних механізмів його впровадження; 3) встановлення безпосереднього взаємозв'язку свободи та відповідальності, прав і обов'язків; 4) забезпечення свободи особистості та суспільства в цілому, що пов'язується з відповідальністю держави перед особистістю; 5) знаходження соціального компромісу між суспільством та державою з метою гармонізації суспільно-державних відносин на паритетних засадах.

Стаття присвячена дослідженню векторів взаємодії держави та особи в умовах сьогодення, що відбувається у наступних

напрямах. По-перше, в статті за основу обрано ціннісний (аксіологічний) підхід оскільки саме він у дослідженні державно-правових явищ та категорій є надзвичайно важливий як в межах філософії права, так і на теренах юридичної науки, адже розкриває їх не лише крізь призму ідей про їх ціннісну основу, а і визначає багатоманітність явищ правової дійсності, з'ясовує взаємозв'язок різних понять та категорій, а також характеризує їх глибинну сутність та значення для суспільства. Разом з тим, у статті аксіологічний підхід обрано з метою посилення розуміння, з одного боку, людини, як найвищої соціальної цінності, а з іншого – держави як інституційного утворення, що здатне закріпити та забезпечити сучасні процеси консолідації та управління життєдіяльністю соціуму. В цьому напрямку належний розвиток та функціонування будь-якої держави має спрямовувати увагу на розвиток, насамперед, ціннісних орієнтирів суспільства в цілому адже саме зміни у соціальному середовищі слугують орієнтиром трансформаційних перетворень ціннісних орієнтирів сучасної держави.

По-друге, у статті розкрито сутність понять людина, особа та держава як базових елементів в системі комунікації, де важливого значення набуває впорядкована структурованість самого суспільства, адже від цього буде залежати належне функціонування держави. З метою дослідження означених аспектів у статті значна увага приділяється комунікативному підходу. В цьому напрямку суспільство – це соціальний фундамент держави і водночас соціальне середовище, в якому вона функціонує. Комунікація між ними будується на паритетних засадах, проте визначальним є зворотний зв'язок саме від суспільства оскільки воно фор-

мує державу, її інститути спрямовує і контролює її діяльність.

По-третє, значна увага у статті приділяється питанням свободи особистості та соціальної справедливості. У цьому напрямку вектор дослідження спрямований на з'ясування питань відповідальності держави перед особою. Державі з метою гарантування свободи кожного необхідне визначення і збереження меж існуючої свободи тобто встановлення її змістовних характеристик.

Ключові слова: держава, особа, громадянське суспільство, відповідальність держави перед особою, свобода особи.

Varych O. State and person: vectors of interaction in modern conditions

The article is devoted to the study of vectors of interaction between the state and the person in the present conditions, which takes place in the following directions. First, the article is based on the value (axiological) approach because it is in the study of state-legal phenomena and categories that it is extremely important both within the philosophy of law, and in the field of legal science, because it reveals them not only through the prism of ideas about their value basis, and determines the diversity of the phenomena of legal reality, finds out the relationship of different concepts and categories, and also characterizes their deep essence and significance for society. At the same time, in the article the axiological approach is chosen to refer to the understanding, on the one hand, of a person as the highest social value, and on the other – of the state as an institutional entity that is able to consolidate and ensure modern processes of consolidation and management of the vital activity of society. In this direction, the proper development and functioning of any state should direct atten-

tion to the development, first of all, of the value orientations of society as a whole, because it is changes in the social environment that serve as a guideline for transformational transformations of the value orientations of the modern state.

Secondly, the article reveals the essence of the concepts of man, person and state as the basic elements in the system of communication, where the ordered structure of society itself becomes important, because the proper functioning of the state will depend on it. In order to study these aspects, the article pays considerable attention to the communicative approach. In this direction, society is the social foundation of the state and at the same time the social environment in which it functions. Communication between them is built on an equal footing, but the feedback from society is decisive because it forms the state, its institutions direct and control its activities.

Thirdly, considerable attention in the article is paid to the issues of individual freedom and social justice. In this direction, the research vector is aimed at clarifying the issues of state responsibility to the person. The state, in order to guarantee the freedom of everyone, needs to define and preserve the boundaries of the existing freedom, that is, to establish its meaningful characteristics.

Keywords: state, person, civil society, responsibility of the state to the person, freedom of the person.

Key words: state, person, civil society, responsibility of the state to the person, freedom of the person.

Література:

1. Костицький М.В., Кушакова-Костицька Н.В. Про ієрархію та взаємодію в системі «людина-громадянське суспільство-держава». Взаємодія громадянського суспільства, особи і держави: вектор удосконалення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-й річниці Конституції

- України (м. Київ, 22 червня 2021 р.). Київ: Київський регіональний центр НАПрН України, 2021. 240 с.
2. Табачковський В.Г., Булатов М.О., Хамітов Н.В. Філософія: Світ людини. К.:Либідь, 2003. С. 121-138.
3. Алексєєв В.М. Взаємовідносини держави та суспільства: навч. посіб. Дніпро: ГРАНІ, 2019. 179с.
4. Телешун С. О., Рейтерович І. В., Ситник С. В. Взаємодія держави і суспільства в процесах публічної політики : наук. Розробка. К.: НАДУ, 2013. 44 с.
5. Документи Копенгагенської наради Конференції по людському виміру НБСЕ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_082#Text (дата звернення: 27.12.2024).
6. Яремчук С.В. До проблеми формування інституту відповідальності держави перед особою Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична. 2014. Вип. 3. С. 41-52.
7. Оніщенко Н.М., Сунєгін С.О. Відповідальність держави перед особою в контексті розвитку громадянського суспільства. Державо та право. 2012. Вип. 64. С. 3-11.
8. Крестовська Н.М. Теорія держави і права: Елементарний курс. Н.М. Крестовська, Л.Г.Маввєєва. Х.:ТОВ «Одіссей», 2007. 432 с.
9. Малишев Б.В. Загальна декларація прав людини 1948 року та сучасне праворозуміння. Вісник Вищої ради юстиції. 2012. № 3 (11). С. 147-60.
10. Поняття рівності у філософії права. URL: http://www.philosophylawdep.chnu.edu.ua/professors/files/publications/serhiy_bodnar/06.pdf. (дата звернення: 27.12.2024).
11. Кушніренко О. Г. Людина як найвища соціальна цінність: проблема дієвості конституційних гарантій. Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина : зб. тез наук. доповідей і повідомл. II Міжнар. наук.-практ. конф. 6 грудня 2013 р., м. Полтава. Х.: Право, 2013. 616 с.
12. Критичний раціоналізм та інші ідеї Карла Поппера. URL: <https://www.irf.ua/krytychnyj-racjonalizm-ta-inshy-ideyi-karla-poppera/> (дата звернення: 26.12.2024).
13. Городяненко В. Г. Соціологія: посібник для студ. Вузів. К. : Академія, 1999. 383 с.
14. Колодій А.М., Опришко І.В. Правознавство: Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2000. – 640 с.

УДК 340.12:004.738.5:342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.8>**І. Давидова,**

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

В. Токарева,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВА НЕРІВНІСТЬ ТА ПРАВО НА ДОСТУП ДО ІНТЕРНЕТУ

Постановка проблеми. Цифрова нерівність є однією з ключових проблем сучасного суспільства, яка впливає на соціально-економічну рівність, доступ до освіти, медицини та інших базових послуг. У світі, де цифрові технології стають невід'ємною частиною життя, доступ до Інтернету вже сприймається не лише як технічна можливість, а й як фундаментальне право людини. Від доступу до Інтернету, залежить: можливість вирватися з бідності, навчатися, працювати та соціально інтегруватися. Однак значна частина населення залишається виключеною з цифрового середовища через економічні, соціальні чи технічні бар'єри. Цифрова нерівність поглиблює вже існуючі соціальні, економічні та освітні дисбаланси, створюючи нові виклики для забезпечення рівних можливостей. Постає питання про необхідність забезпечення рівного доступу до цифрових технологій у контексті різних країн, культур та економічних умов тощо та співвідношення цифрової нерівності та права на доступ до Інтернету.

Стан дослідження. Тема цифрової нерівності досліджується в контексті глобальної цифровізації, зокрема такими науковцями, як Мануель Кастельс (аналізує вплив інформаційного суспільства на соціальні структури), та Ян ван Дейко (деталізує

поняття «цифрового розриву») та ін. Організації, такі як ООН, ЮНЕСКО, та Світовий банк, регулярно публікують звіти щодо рівня доступу до Інтернету в різних регіонах. У контексті права на доступ до Інтернету актуальні дослідження фокусуються на правових ініціативах та успішних кейсах європейських країн, які вже закріпили це право законодавчо. Водночас недостатньо уваги приділено комплексному аналізу цифрової нерівності як мультидисциплінарного феномену та розробці стратегій її подолання в контексті євроінтеграції України.

Метою статті є дослідження специфіки співвідношення цифрової нерівності та права на доступ до Інтернету.

Виклад основного матеріалу. Визначення цифрового розриву, відносно конституційно правового виміру, можна при широкому тлумаченні Конституції. Тлумачення сутності «розриву» в умовах цифровізації, може визначити як позбавлення певних соціальних груп доступу до засобів комунікації та доступ до Інтернету, у дискримінації осіб на тих, хто мають можливість бути учасниками відносин і Інтернеті та тих хто позбавлений такої можливості, вочевидь торкається визначення правового статусу особи, що регламентується Конституцією України.

Ст. 24 Конституції, передбачає, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. У сучасних умовах інституційно-правова рівність осіб у реалізації своїх прав можлива лише у разі рівного доступу осіб до інформаційно комунікаційних технологій.

В умовах інформаційного суспільства значущими стають гарантії соціальної рівності, а принцип «цифрової рівності» має бути передбачений та забезпечений державними гарантіями. З огляду на те, що перелік ознак передбачений Конституцією є відкритим, уявляється доцільним включити в норми статті ознаку як доступ до Інтернету та інформаційно комунікаційних технологій, та гарантування державою рівності прав та свобод осіб незалежно від можливості доступу до інформаційно комунікаційних технологій та доступу до мережі Інтернет.

Відповідно до ч. 2 ст. 34 Конституції України кожна особа рівною мірою наділена правом вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб. Таким чином, Конституція України гарантує автономне право на інформацію, що включає право «збирати» інформацію. Крім того, ст. 32 Конституції України передбачає право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею. Ст. 50 Конституції гарантує право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту (така інформація не може бути засекречена). Звідки випливає, що рівність грома-

дян у реалізації права на інформацію можливо досягти у разі подолання або зменшення цифрового розриву.

Реалізація рівності прав громадян та осіб які не є громадянами звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації за допомогою застосування засобів зв'язку та направлення через Інтернет електронних звернень зауваженнями, скаргами та пропозиціями (згідно із ст. 1, 5 Закону України «Про звернення громадян») можлива за умови забезпечення належного доступу до Інтернету. В умовах цифрового розриву право особи звернутися за допомогою електронних засобів зв'язку та мережі стає обмеженим, на кожному етапі: доступ до Інтернету, створення та підготовка звернення, відправка на електронну адресу установи, отримання відповідь на електронну пошту відправника.

Для розуміння чинників які впливають на зміст та особливості реалізації прав людини, науковці розглядають три рівня або види цифрової нерівності. М. Рагнеда називає такі рівні цифрового розриву, на яких проявляється нерівність у реалізації особами своїх прав: «1) рівень доступу до Інтернету та інших ІКТ; 2) рівень цифрових компетенцій користувачів та цифрових навичок, або рівень використання розміщених в Інтернеті інформаційних ресурсів; 3) рівень соціальних переваг, які користувачі набувають у разі грамотного та повноцінного застосування цифрових технологій у професійному та особистому житті» [1]. Саме нерівність у отриманні доступу до Інтернету та користуванні його перевагами є наслідком чинників, які впливають на цифровий розрив, як то: економічних, вікових, освітніх гендерних та територіальних тощо.

Завдяки Інтернету особи мають можливість отримувати інформа-

(інструмент), а не як власне мета (п. 9) [9]. Водночас слід приймати до уваги, що документ прийнято було більше двадцяти років тому.

Рекомендації щодо розвитку та використання багатомовності та загального доступу до кіберпростору, прийняті Генеральною конференцією ЮНЕСКО 15 жовтня 2003 року (п. 6), закликають держави-члени та міжнародні організації визнавати й підтримувати загальний доступ до Інтернету як засіб сприяння реалізації прав людини, передбачених статтями 19 і 27 Загальної декларації прав людини (ЗДПЛ). Згідно з Рішенням Постійної Ради ОБСЄ від 7 грудня 2004 року, держави-учасниці повинні вживати заходів для забезпечення відкритості та загальнодоступності Інтернету як платформи, яка гарантує свободу думок і вираження, визначених у ЗДПЛ, а також сприяти розширенню доступу до Інтернету через домашні підключення та заклади освіти.

У 2003 році Комітет міністрів Ради Європи в Декларації про свободу комунікації в Інтернеті зазначив, що держави члени Ради Європи мають заохочувати доступ усіх до Інтернет-сервісів без дискримінації та доступною ціною [10].

У Декларації Комітету міністрів з прав людини та верховенства права у інформаційному суспільстві СМ(2005)56 «Права людини та верховенство закону у інформаційному суспільстві» визнається, що обмеження та відсутність доступу до інформаційних та комунікаційних технологій може позбавити людей можливості повністю реалізувати власні цивільні права.

У доповіді Спеціального доповідача Ф. Ла Рю представленого ООН від 16.05.2011 р., яка носить рекомендаційний характер, вперше на такому рівні загальний доступ до Інтернету було розглянуто з позицій фундаментальних правами людини та закликалися забезпечення державами

загального доступу до Інтернету та мінімально обмежувати поширення інформації через Інтернет [11]. Доповідь, стала поштовхом для поширення точки зору про визнання доступу до Інтернету стала Доповідь Ф. Ла Рю [12]. Хоча у Доповіді не міститься теза про визнання право на доступ до Інтернету в якості нового «невід'ємного» права людини. У Доповіді Інтернет розглядається в якості «ключового засобу» реалізації свободи вираження поглядів, гарантованих ст. 19 ЗДПЛ. У наступних доповідях Спеціального доповідача з питань заохочення та захисту прав на свободу поглядів та їх вільне вираження розвивається підходи із забезпечення доступу до Інтернету [13].

У 2014 році у Рекомендації СМ/Rec (2014)6 також було наголошено, що люди, які покладаються на Інтернет у своїй діяльності, очікують, що Інтернет-сервіси будуть доступними, безпечними, надійними та надаватиметься без дискримінації [14].

Резолюція ООН про право на недоторканість приватного життя у цифрове сторіччя від 18 грудня 2013 року. Аналогічні акти прийняті в межах регіональних міждержавних (наднаціональних) організацій та об'єднань (наприклад, Декларація Комітету міністрів Ради Європи з прав людини та верховенства права в Інформаційному суспільстві від 5 травня 2003 року). При цьому на регіональному рівні провадиться спеціальне нормативно-договірне регулювання (зокрема, Акт ЄС про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних від 27 квітня 2016 року) [15].

Важливість доступу до Інтернету для реалізації права людини було відображено у Резолюції Ради ООН про сприяння, захист та реалізацію прав в Інтернеті від 27.06.2016 р. У Резолюції приділено увагу питанню покращення доступу до Інтернету, обов'язку держав співпрацювати між собою у цьому напрямку, підвищу-

вати стандарти освіти, зважати на гендерну рівність та людей з особливими потребами. Доступ до Інтернету не називається в якості права людини, у документі, вірогідно через відсутність єдності розуміння змісту даного права у законодавстві різних держав. [16]

Кодекс онлайн-прав ЄС наголошує, що кожна людина повинна мати можливість отримувати доступ та поширювати будь-яку інформацію. Реалізація права на доступ до Інтернету повинно забезпечуватися підключенням до мережі зв'язку загального користування... заходи, пов'язані з доступом споживачів до послуг та пристроїв або їх використанням, що може обмежувати ці основні права та свободи, можуть запроваджуватися державою-членом лише у разі якщо це доречно, співрозмірно та необхідно в демократичному суспільстві [17].

Деякі елементи забезпечення доступу до Інтернету як права другого покоління передбачені в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 25 вересня 2015 р. № A/RES/70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року» де в межах мети 9 «Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеосяжній та стійкій індустріалізації та інновацій» вказується про істотне розширення доступу до інформаційно-комунікаційних технологій та прагнення до забезпечення загального та недорогого доступу до Інтернету у найменш розвинених державах до 2020 року [18].

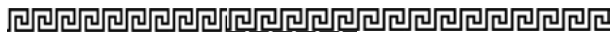
Аналіз міжнародно-правових актів дає підстави стверджувати, що розвиток концепції права доступу до Інтернету відбувається у тісному зв'язку із правом вираження поглядів та правом на інформацію. Огляд міжнародно-правових актів та Доповіді Франка Ла Рю, свідчить, що більшість з них уникають визначати доступ до Інтернету в якості права людини, а переважно називають його умовою або засобом реалізації особам своїх прав

та свобод та розширення можливостей Інтернету як засобу реалізації конституційних прав.

Щодо закріплення в законодавствах держав, то право доступу до Інтернету не отримало однозначного визнання на національному рівні, та деякі держави обрали шлях прямого або опосередкованого визнання права у своєму законодавстві: закріплення у конституціях; законодавчих актах; актах органів судової влади. Можна виділити декілька підходів в оформленні прав на доступ до Інтернету у різних державах: перший шлях пов'язаний із внесенням змін у зміни та закріплення у законодавстві право доступу до Інтернету; другий шлях пов'язаний із внесенням змін до конституції; третій шлях обумовлений закріпленням права в рішеннях судових органів. Де перший підхід пов'язаний із внесенням змін у законодавство та віднесення доступу до Інтернету до універсальних та загальнодоступних послуг (як, наприклад, це закріплено у законодавстві Естонії, Фінляндії, Іспанії, Італії); другий підхід пов'язаний із внесенням змін до конституції (наприклад, Греція прийняла на себе обов'язок спростити доступ до передання електричних сигналів інформації, а також можливості з її створення, обміну та поширення); третій шлях пов'язаний із закріпленням у актах судових органів (наприклад, Конституційний суд Коста-Ріки визнав доступ до Інтернету невід'ємним засобом для реалізації основних прав людини, а державні органи електров'язку зобов'язанні підтримувати надання послуг електров'язку та користування мережею, а Конституційний суд Франції у рішенні від 2009 року фактично визнав доступ до Інтернету одним із необхідних у сучасних умовах способів реалізації свободи вираження поглядів).

Висновки. Цифрова нерівність залишається одним із ключових викликів на шляху до побудови інклюзивного інформаційного суспільства.

Україна, як частина глобального цифрового середовища, стикається з низкою проблем, пов'язаних із нерівномірним доступом до Інтернету через регіональні, соціальні, економічні та вікові фактори.

Досвід України демонструє, що для зменшення цифрового розриву важливе значення має поєднання державної політики, приватних ініціатив та міжнародної співпраці. Зокрема, зусилля щодо розвитку цифрової інфраструктури, впровадження програм цифрової освіти та забезпечення доступності інформаційно-комунікаційних технологій для вразливих груп населення мають бути пріоритетними.

Водночас визнання доступу до Інтернету як базового права людини, як це практикується в деяких країнах, може стати важливим кроком для забезпечення рівності можливостей та соціальної справедливості. Розширення доступу до Інтернету сприятиме не лише подоланню цифрової нерівності, а й зміцненню демократії, підвищенню економічної конкурентоспроможності та розширенню прав і свобод громадян.

Стаття присвячена дослідженню специфіки співвідношення цифрової нерівності та права на доступ до Інтернету.

Звертається увага на те, що цифрова нерівність є однією з ключових проблем сучасного суспільства, яка впливає на соціально-економічну рівність, доступ до освіти, медицини та інших базових послуг. Від доступу до Інтернету, залежить: можливість вирватися з бідності, навчатися, працювати та соціально інтегруватися. Однак значна частина населення залишається виключеною з цифрового середовища через економічні, соціальні чи технічні бар'єри. Цифрова нерівність поглиблює вже існуючі соціальні, економічні та освітні дисбаланси, створюючи нові виклики для

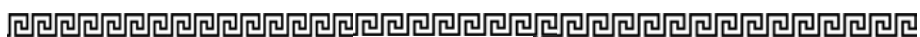
забезпечення рівних можливостей. Постає питання про необхідність забезпечення рівного доступу до цифрових технологій у контексті різних країн, культур та економічних умов тощо та співвідношення цифрової нерівності та права на доступ до Інтернету.

Зроблено висновок, що цифрова нерівність залишається одним із ключових викликів на шляху до побудови інклюзивного інформаційного суспільства. Україна, як частина глобального цифрового середовища, стикається з низкою проблем, пов'язаних із нерівномірним доступом до Інтернету через регіональні, соціальні, економічні та вікові фактори.

Встановлено, що досвід України демонструє наступне: для зменшення цифрового розриву важливе значення має поєднання державної політики, приватних ініціатив та міжнародної співпраці. Зокрема, зусилля щодо розвитку цифрової інфраструктури, впровадження програм цифрової освіти та забезпечення доступності інформаційно-комунікаційних технологій для вразливих груп населення мають бути пріоритетними.

Зроблено висновок, що визнання доступу до Інтернету як базового права людини, як це практикується в деяких країнах, може стати важливим кроком для забезпечення рівності можливостей та соціальної справедливості. Розширення доступу до Інтернету сприятиме не лише подоланню цифрової нерівності, а й зміцненню демократії, підвищенню економічної конкурентоспроможності та розширенню прав і свобод громадян.

Ключові слова: цифрова нерівність, право на доступ до Інтернету, економічне становище, цифрові технології, цифровізація, інформаційне суспільство, правовідносини, права людини, міжнародна співпраця, економічна конкурентоспроможність.

Davydova I., Tokareva V. Digital inequality and the right to access the Internet

The article is devoted to the study of the specifics of the relationship between digital inequality and the right to access the Internet.

Attention is drawn to the fact that digital inequality is one of the key problems of modern society, which affects socio-economic equality, access to education, medicine and other basic services. The ability to escape poverty, study, work and social integration depends on access to the Internet. However, a significant part of the population remains excluded from the digital environment due to economic, social or technical barriers. Digital inequality deepens existing social, economic and educational imbalances, creating new challenges for ensuring equal opportunities. The question arises about the need to ensure equal access to digital technologies in the context of different countries, cultures and economic conditions, etc. and the relationship between digital inequality and the right to access the Internet.

The conclusion is made that digital inequality remains one of the key challenges on the way to building an inclusive information society. Ukraine, as part of the global digital environment, faces a number of problems related to uneven access to the Internet due to regional, social, economic and age factors.

It is established that the experience of Ukraine demonstrates the following: a combination of state policy, private initiatives and international cooperation is important for reducing the digital divide. In particular, efforts to develop digital infrastructure, implement digital education programs and ensure the accessibility of information and communication technologies for vulnerable groups of the population should be prioritized.

It is concluded that recognizing access to the Internet as a basic

human right, as practiced in some countries, can be an important step in ensuring equality of opportunities and social justice. Expanding access to the Internet will contribute not only to overcoming digital inequality, but also to strengthening democracy, increasing economic competitiveness and expanding the rights and freedoms of citizens.

Key words: digital inequality, right to access the Internet, economic situation, digital technologies, digitalization, information society, legal relations, human rights, international cooperation, economic competitiveness.

Література:

1. Ragnedda M. Conceptualizing digital capital. *Telematics and Informatics*. 2018. V. 35, no. 8. Pp. 2366–2375.
2. Декларація Комітету Міністрів Ради Європи про підтримку прав людини та верховенства права в інформаційному суспільстві. URL: <https://pravo.org.ua/deklaratsiya-komitetu-ministriv-rady-evropy-pro-pidtrymku-prav-lyudyny-ta-verhovenstva-prava-v-informatsijnomu-suspilstvi/>
3. Довжук І. Цифрова нерівність в інформаційному суспільстві. *Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація*. 2022. № 14. С. 233-252.
4. Vach A., Shaffer G. Digital Human Capital: Developing a Framework for Understanding the Economic Impact of Digital Exclusion in Low-Income Communities. *Journal of Information Policy*. 2013. Vol. 3. Pp. 247-266.
5. Ranchordas S. The digitalization of government and digital exclusion: Setting the scene. *University of Groningen faculty of law research paper*. Groningen, 2020. 31 p. URL : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3663051
6. Швидка Т., Ніколенко А., Законодавче закріплення права на доступ до Інтернету. *Підприємництво господарство і право*. 2021. № 5. С. 145-150.
7. Глобальні цілі. Декларація тисячоліття ООН. URL: <https://edera.gitbook.io/world-2030/znauu-prava-i-zminyuu-sovit/chapter2>
8. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства. URL:

<https://studies.in.ua/inform-pravo-shporu/2201-oknavska-hartya-globalnogo-informatsynogo-susplstoa.html>

9. Декларація принципів "Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті". URL: https://docs.dtki.ua/doc/995_c57

10. Declaration on freedom of communication on the Internet (Adopted by the Committee of Ministers on 28 May 2003 at the 840th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805dfbd5.

11. La Rue, F. UN. Human Rights Council. Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression. Geneva. A/HRC/23/40 UN, 17 Apr. 2013. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/756267?ln=ru&v=pdf>

12. ООН визнала доступ до Інтернету невід'ємним правом людини 07.06.11. URL: <https://www.unian.ua/science/504107-oon-viznala-dostup-do-internetu-nevidemnim-pravom-lyudini.html>

13. Доповідь Спеціального доповідача з питання про заохочення та захист

права на свободу переконань та їх вільний вираз. ООН. URL: <https://undocs.org/ru/A/68/362>

14. Recommendation CM/Rec(2014)6 of the Committee of Ministers to member States on a Guide to human rights for Internet users (Adopted by the Committee of Ministers on 16 April 2014 at the 1197th meeting of the Ministers' Deputies): https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805c6f3d.

15. The right to privacy in the digital age: Resolution adopted by the General Assembly on 18 December 2013. URL: <http://undocs.org/A/RES/68/167>

16. Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development UNGA 27 June 2016 A/HRC/32/L.20 URL: https://www.article19.org/data/files/Internet_Statement_Adopted.pdf

17. Code of EU online rights. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/code-eu-online-rights>.

18. Резолюція, ухвалена Генеральною Асамблеєю від 25.09.2015. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/70/1>

УДК 356.2:346.7

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.9>**Е. Іванченко,**

кандидат юридичних наук,
професор Української технологічної академії,
докторант Науково-дослідного інституту приватного права
і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України,
радник Асоціації митних брокерів України

**МИТНЕ ДЕКЛАРУВАННЯ:
РИЗИКИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ**

Постановка завдання. Митне декларування товарів є важливою складовою у процесі митного контролю та оформлення товару. Від рівня професійної підготовки декларанта залежать правильність декларування та своєчасність оформлення товару. Зазвичай митним оформленням займаються досвідчені фахівці – митні посередники (брокери), які розуміються у митних правилах, товарознавстві, оподаткуванні, у питаннях адміністративного, господарського, цивільного, морського права тощо. Митне декларування є одним із основних видів надання послуг з боку митного посередника та (або) безпосереднім виконанням обов'язків з боку суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) при заявленні товару до митниці з метою здійснення митного контролю та оформлення.

Практика доводить, що декларування товарів власними силами здійснюється, як правило, суб'єктами великого або середнього підприємства. Для таких суб'єктів господарювання, навіть за найнижчих тарифів митного брокера фінансово доцільно доручити митне оформлення фахівцям, що є його штатними працівниками. При цьому, працівник декларанта має бути професіоналом, оскільки його робота сповнена нюансів: від належного кодування товарів, що переміщуються через митний кордон України до визначення їх митної вартості [1, с. 97].

Вчинення належного декларування товару з заповненням митної декларації (МД) забезпечує своєчасне, безперешкодне митне оформлення та випуск заявленого товару у вільне використання. Проблематика особливостей митного декларування товарів і пов'язаних з цим ризиків частково розглядалася нами раніше у наукових публікаціях [2; 3] в яких, незважаючи на період дії правового режиму воєнного стану, доводилась необхідність та терміновість нормативно-правового регулювання зазначеного питання.

Стан дослідження. Ризики пов'язані з митним декларуванням товарів існували завжди. Під ризиками слід розуміти негативні наслідки, які у нашому дослідженні, виникають за непередбачуваних обставин, які неможливо, або майже неможливо прорахувати наперед у процесі митного декларування товару. Ніхто не відміняв «людський фактор», недосконалість митного законодавства, технічні збої у програмному забезпеченні при заповненні МД тощо. Напевно, вони залишатимуться і в майбутньому, як фактор непередбачуваних обставин. У нашому дослідженні ми розглянемо окремі з них (недекларування товару, процедура спрощеного декларування партії товарів, визначення митної вартості при оподаткуванні товарів), які на нашу думку, є більш актуальними у процедурі митного декларування та потре-

бують подальшого нормативно-правового врегулювання для їх усунення та (або) мінімізації.

Постановка завдання. Метою статті є всебічне дослідження ризиків, які виникають при митному декларуванні товарів, застосуванні процедури спрощеного декларування партії товарів у межах однієї товарної позиції УКТЗЕД визначенні митної вартості при оподаткуванні товарів.

Результати дослідження. Для з'ясування поняття «митне декларування» доцільно звернутись до Митного кодексу України (Кодексу) [4], як основного закону що регулює митну справу. У відповідності до пункту 1 статті 257 Кодексу декларування здійснюється шляхом заявлення за встановленою формою (письмовою, усною, шляхом вчинення дій) точних відомостей про товари, мету їх переміщення через митний кордон України, а також відомостей, необхідних для здійснення їх митного контролю та митного оформлення. Пунктом 6 цієї статті передбачено, що положення про митні декларації (МД) та форми цих декларацій затверджуються Кабінетом Міністрів України, а порядок заповнення таких декларацій та інших документів, що застосовуються під час митного оформлення товарів, транспортних засобів комерційного призначення, – центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику. На виконання цього пункту Постановою Кабінету Міністрів України від 21.05.2012 року № 450 «Питання, пов'язані із застосуванням митних декларацій» затверджено *Положення про митні декларації та форми цих декларацій* [5] та Наказом Міністерством фінансів України від 30.05.2012 року № 651 *Порядок заповнення митних декларацій на бланку єдиного адміністративного документа* [6].

Введення правового режиму воєнного стану вплинуло на зміну пріоритетності напрямів реалізації завдань державної митної політики, спряму-

вавши її на посилення існуючих безпечових аспектів та спрощення митних процедур і формальностей [7, с. 26]. Своєчасне вирішення цих завдань вимагає від державних органів влади невідкладних заходів по вдосконаленню чинного митного законодавства, в тому числі у напрямку вдосконалення процедури митного декларування товарів з заповненням МД.

В розрізі вирішення цих завдань розглянемо окремі питання митного декларування товару та пов'язані з ними ризики, які безпосередньо впливають на результат митного контролю та оформлення товарів, а саме: 1) *недекларування товару* за обставинами, які не залежать від декларанта і в подальшому можуть привести до негативних наслідків – складання протоколу про порушення митних правил; 2) питання пов'язані із *процедурою спрощеного декларування партії товарів у межах однієї товарної позиції УКТЗЕД*; 3) *визначення митної вартості при оподаткуванні товарів*.

1. Недекларування товарів

Недекларування товарів є одним із видів порушень митних правил з виникненням ризиків при здійсненні митної брокерської діяльності. Відповідно до статті 458 Кодексу – порушення митних правил є адміністративним правопорушенням, яке являє собою протиправні, винні (умисні або з необережності) дії чи бездіяльність, що посягають на встановлений цим Кодексом та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх митним органом для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на митні органи цим Кодексом чи іншими законами України, і за які цим Кодексом передбачена адміністративна відповідальність.

Згідно статті 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення [8] – адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

З точки зору митної практики оформлення товарів, не завжди є можливість з боку декларанта по незалежним від нього причинам, фахової підготовки та досвіду об'єктивно оцінити ризики пов'язані з порушенням митних правил, а саме в нашому випадку – *недекларування товару*. Це відбувається за різних обставин та ситуацій, які не залежать напряму від декларанта і, в якості прикладів, наведемо декілька з них. У нашому випадку, для більш детального аналізу, розглянемо *приклад* ситуацій, котрі є умовні та не є вичерпними, які можуть виникнути при недекларуванні товару із заповненням МД у режимі «імпорт» для юридичних осіб.

Приклад 1. При завантаженні вантажу на адресу отримувача (імпортера), перевізник (водій) без відома відправника (експортера) поклав у вантажний відділ транспортного засобу особисті речі: запасне колесо, ремкомплект, продукти харчування, одяг тощо.

Приклад 2. Вантажовідправник (експортер) разом з основним вантажем поклав у незначній кількості до основного складу товару рекламну продукцію, каталоги, сувеніри тощо.

Приклад 3. Замість 5000 одиниць продукції (наприклад: взуття, одяг, канцелярські товари, засоби гігієни тощо) при митному огляді та підрахунку виявилось 5003 одиниці. Тобто незначна кількість за незначною митною вартістю товару, яка суттєво не впливає на розмір сплати митних платежів.

Приклад 4. При зважуванні отриманого вантажу (наприклад: корм для тварин, декоративний гравій, цукор тощо) на митному терміналі замість вказаної ваги -22500 кг. по факту виявилось – 22550 кг.

У всіх чотирьох випадках виявлені незадекларовані товари, які не вказані а ні в товаросупровідних документах, а ні в заявленій декларантом МД. З точки зору декларанта, і на нашу думку це справедливо, зазначені приклади підпадають під форс-мажорні обставини, а саме – обставини незалежні від нього та його дій. Але з точки зору чинного законодавства його дії підпадають під ознаки статті 472 Кодексу, пункт 1 – *Недекларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення*. Недекларування товарів (крім тих, що переміщуються через митний кордон України громадянами), транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України, тобто незаявлення за встановленою формою точних та достовірних відомостей (наявність, найменування або назва, кількість тощо) про товари, транспортні засоби комерційного призначення, які підлягають обов'язковому декларуванню у разі переміщення через митний кордон України, – тягне за собою *накладення штрафу в розмірі 100 відсотків вартості цих товарів, транспортних засобів з конфіскацією зазначених товарів, транспортних засобів*.

Тобто, формально, згідно статті 472 Кодексу є всі підстави для притягнення декларанта до адміністративної відповідальності з усіма правовими наслідками, що наш погляд, не зовсім доцільно і справедливо та створює дисбаланс як з юридичної (співвідношення: порушення – відповідальність), так і економічної (незначна кількість та вартість виявленого незадекларованого товару з незначною сплатою митних платежів) точки зору і потребує додаткового норматив-

но-правового унормування з метою раціонального здійснення митного контролю та доцільності притягнення декларанта до адміністративної відповідальності або без такої. Крім того, є ймовірність створення умов до корупціогенного фактору, який може виникнути виходячи із формальної сторони незначного порушення митних правил. Вирішення зазначеного питання потребує системного аналізу з відпрацюванням існуючої практики застосувань притягнень до адміністративної відповідальності, а також визначення переліку нормативних документів, які потребують змін.

Одним із шляхів вирішення та врегулювання зазначеного питання, на нашу думку, є заповнення та подання до митного оформлення додаткової (коригуючої) МД на незадекларований товар, наприклад, з літерою «Д» (додаткова) або «К» (коригуюча) з дотриманням вимог (в разі необхідності з внесенням змін та (або) доповнень) Постанови Кабінету Міністрів України від 21.05.2012 року № 450 «Питання, пов'язані із застосуванням митних декларацій», яким затверджено Положення про митні декларації та форми цих декларацій, та Наказу Міністерства фінансів України від 30.05.2012 року № 651 «Про затвердження Порядку заповнення митних декларацій на бланку єдиного адміністративного документа» із сплатою за незадекларований товар митних платежів у кратному розмірі. Кратний розмір встановлюється нормативно в залежності від виду товару, його кількості, митної вартості та розміру сплати митних платежів. У цьому випадку ми досягаємо дві цілі: перша – забезпечення сплати належних митних платежів і друга – декларування незадекларованого товару. Кратність по сплаті митних платежів, на наш погляд, по суті і буде відповідальністю за недекларування товару і повною мірою відповідати розміру незначної провини, яка має бути визначена нормативно.

Рішення про застосування додаткової (коригуючої) МД з метою прискорення процесу митного контролю та оформлення товару приймається на рівні керівника митного підрозділу або уповноваженої особи в якому здійснюється митне оформлення товару за заявою декларанта (митного брокера) з врахуванням визначених критеріїв по кількості та вартості незадекларованих товарів. Нумерація та облік зазначеної МД здійснюється з прив'язкою до основної декларації шляхом внесення інформації до відповідних граф МД. Усі питання пов'язані з можливістю та порядком застосування додаткової (коригуючої) МД мають бути закріплені нормативно і мати конкретний вичерпний перелік умов та вимог. Також вважаємо за необхідне нормативно визначити, що декларант (митний посередник) має право самостійно обирати спосіб щодо подальшого оформлення товару: через складання протоколу відносно незадекларованого товару, або з складанням додаткової (коригуючої) МД та сплатою митних платежів.

В результаті запровадження запропонованого порядку, ми отримаємо наступні *суттєві* переваги:

- економія державних коштів при впровадженні у порушенні митних правил (нерациональна задіяність митних органів, судів, виконавчої служби);
- не відволікаємо державні органи (митні, експертні, судові) по суті справи на незначні правопорушення (спрямування кадрового потенціалу для вирішення більш складних та важливих завдань);
- сприяння зовнішньоекономічній та митній посередницькій діяльності (уникнення простою транспортних засобів, скорочення часу митного контролю та оформлення товару).

Також необхідно, з метою належного здійснення митного контролю та оформлення незадекларованого товару запровадити деякі *обмеження*. А саме, дія запропонованого

(стаття 485 Кодексу). Звичайно, для уникнення вірогідності порушення митних правил при декларуванні товару з боку декларанта, а відповідно і уникнення ризику, який виникає в разі виявлення інших позицій товару, цей шлях має сенс. Також це доцільно при декларуванні широкого асортименту продукції (дрібні речі, фурнітура, запасні частини до приладів тощо), коли вигідніше, як з юридичної так і практичної точки зору, декларування за одним класифікаційним кодом з метою прискорення митного контролю та оформлення товару і уникнення додаткової процедури для визначення коду по кожній позиції товару.

Недоліками при спрощеному декларуванні партії товарів, які класифікуються в різних товарних підпозиціях згідно з УКТЗЕД, на наш погляд, є декларування за одним класифікаційним кодом, що може спричинити додаткові матеріальні витрати з боку декларанта за рахунок сплати додаткових митних платежів (по суті за товар, якого немає), на які він має «закладатись» при розрахунку витрат пов'язаних з митним оформленням товару. Також до недоліків можна віднести внесення до бази даних митної вартості товарів Держмитслужби інформації щодо оформленого товару за найбільшою ставкою мита у межах однієї товарної позиції УКТЗЕД і, таким чином, це може привести до підвищення митної вартості товарів імпортованих або експортованих для інших суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що в свою чергу підвищує розмір сплати митних платежів за оформлення цього товару. І нарешті, застосування процедури спрощеного декларування партії товарів у межах однієї товарної позиції УКТЗЕД може призвести до викривлення митної статистики у зв'язку із декларуванням товару під іншим класифікаційним кодом ніж той що був імпортований або експортований по факту. Вочевидь, що має сенс запровадження

більш досконалих механізмів, які б враховували як інтереси держави, так і суб'єктів ЗЕД та митних посередників. Міжнародні норми та стандарти митної політики за європейськими правилами мають забезпечити процес швидкого та безперешкодного входження України до Європейського співтовариства. Тому дуже важливо імплементувати європейські правила до законодавства України, але з обережністю, з врахуванням інтересів вітчизняного бізнесу. Це має бути виважена економічна і політична позиція щодо стратегічних цілей України, закріплена у нормативно-правових документах.

3. Визначення митної вартості товару при оподаткуванні товарів

Оцінка товарів для митних цілей (або визначення митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України), як визначають науковці [11, с. 45], є однією з найскладніших процедур у митній справі, і від умов та правил її проведення залежить ефективність заходів, як тарифного, так і нетарифного регулювання. Використовуючи різні нормативні підходи до визначення митної вартості, держава може посилювати фіскальну спроможність митних платежів, стимулювати товаропотік у певному напрямі або навпаки, перешкоджати імпорту чи експорту товару у випадках формування митної вартості згідно з адміністративно-фіксованою системою цін. При цьому, зміна методів оцінки митної вартості може бути додатковим протекціоністським бар'єром на шляху імпорту товарів, а не тільки збільшувати обсяги митних нарахунків. Одним із аспектів такої партнерської співпраці є врегулювання питань, щодо належного визначення митної вартості при декларуванні товарів, які переміщуються із ЄС на митну територію України або навпаки. Зазначений аспект тривалий час був і залишається дискусійними, як в правовій науці, так і в щоденній

практиці суб'єктів ЗЕД (резидентів і нерезидентів), при взаємодії із органами Держмитслужби. Наведене дає нам підстави констатувати, що нормативне закріплення належного та об'єктивного порядку визначення митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України – це ключове завданням на шляху набуття нашою державою повноцінного членства в ЄС.

Порядок та методи визначення митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України, встановлені розділом III Кодексу і базуються на положеннях статті VII Генеральної угоди з тарифів й торгівлі 1994 року [12] та Угоди про застосування статті VII ГАТТ (Угода) [13] і є однаковими для всіх товарів, які переміщуються через митний кордон України.

Заявлення митної вартості товарів здійснюється декларантом або уповноваженою ним особою під час декларування товарів у порядку, встановленому розділом VII та главою 8 Кодексу.

Відповідно до частини другої статті 52 Кодексу декларант або уповноважена ним особа, які заявляють митну вартість товару, зобов'язані заявляти митну вартість, визначену ними самостійно, у тому числі за результатами консультацій з митним органом; подавати достовірні відомості про визначення митної вартості, які повинні базуватися на об'єктивних, документально підтверджених даних, що піддаються обчисленню; нести всі додаткові витрати, пов'язані з коригуванням митної вартості або наданням митному органу додаткової інформації.

Під час здійснення контролю правильності визначення митної вартості товарів митний орган зобов'язаний, серед іншого, перевіряти числове значення заявленої митної вартості, наявність у поданих документах усіх відомостей, що підтверджують числові значення складових митної

вартості товарів, чи відомостей щодо ціни, що була фактично сплачена або підлягає сплаті за ці товари (пункт 1 частини четвертої статті 54 Кодексу).

У разі якщо надані згідно з частиною другою статті 53 Кодексу документи містять розбіжності, які мають вплив на правильність визначення митної вартості, наявні ознаки підробки або не містять всіх відомостей, що підтверджують числові значення складових митної вартості товарів, чи відомостей щодо ціни, що була фактично сплачена або підлягає сплаті за ці товари, декларант або уповноважена ним особа на письмову вимогу митного органу зобов'язані протягом 10 календарних днів надати (за наявності) додаткові документи.

Повноваження митного органу щодо можливості запиту додаткових документів передбачено як статтею 53 Кодексу, так і статтею 17 Угоди. Стаття 17 Угоди передбачає, що ніщо не повинно тлумачитися так, що обмежує або ставить під сумнів право митних адміністрацій упевнитися в істинності або точності будь-якої заяви, документа чи декларації, поданої для цілей митної оцінки.

Частиною п'ятою статті 54 Кодексу за митним органом закріплено право упевнюватися в достовірності або точності будь-якої заяви, документа чи розрахунку, поданих для цілей визначення митної вартості у випадках, встановлених Кодексом, письмово запитувати від декларанта або уповноваженої ним особи додаткові документи та відомості, якщо це необхідно для прийняття рішення про визнання заявленої митної вартості.

У разі неподання декларантом або уповноваженою ним особою документів згідно з переліком та відповідно до умов, зазначених у частинах другій – четвертій статті 53 Кодексу, або відсутності у цих документах всіх відомостей, що підтверджують числові значення складових митної вартості товарів, чи відомостей щодо ціни, що була фактично сплачена або підля-

гає сплаті за ці товари, митний орган може відмовити у митному оформленні товарів за заявленою декларантом або уповноваженою ним особою митною вартістю (пункт 2 частини шостої статті 54 Кодексу).

Згідно з частиною третьою статті 54 Кодексу за результатами здійснення контролю правильності визначення митної вартості товарів митний орган визнає заявлену декларантом або уповноваженою ним особою митну вартість чи приймає письмове рішення про її коригування відповідно до положень статті 55 Кодексу.

Виходячи з вищевикладеного, незважаючи на законодавчо унормований, в тому числі і такий, що відповідає нормам міжнародного права, порядок дій і взаємодії митного органу та декларанта з визначення митної вартості в процедурі декларування товару, на нашу думку, занадто громіздкий і зарегламентований, цілком залежить від «людського фактору», призводить до викривлення митної статистики та нерідко служить предметом дискусій і маніпуляцій як з боку митного органу (підвищення митної вартості), так і з боку декларанта (заниження митної вартості). Це в свою чергу створює додаткові ризики для декларанта при визначенні митної вартості товару та обумовлює нагальну потребу у вдосконаленні і доробці цього порядку в інтересах обох сторін без втрат надходження митних платежів до державного бюджету України.

У процесі визначення митної вартості при декларуванні товарів декларант значною мірою зацікавлений у швидкому та об'єктивному вирішенні питання, так як фактори своєчасного митного оформлення та правильність визначення митної вартості є суттєвими для подальшого безперешкодного випуску товару у вільне використання. У зв'язку з чим вважаємо за доцільне розглянути на виконавчому та законодавчому рівнях

державних органів влади з залученням громадської спільноти, що задіяна у процесі митного контролю та оформлення товарів (громадські ради, асоціації імпортерів та митних брокерів тощо) питання щодо внесення змін та доповнень до Митного та Податкового кодексів в контексті удосконалення визначення митної вартості товару. А саме, за основу для оподаткування товарів, що ввозяться на митну територію України, пропонується застосовувати тільки податок на прибуток, який був отриманий після продажу цих товарів. Для цього необхідно в нормативно-правовому та IT сенсі розробити податково-фінансовий механізм щодо контролю податковими та митними органами сплати податків з прибутку продавця в ланцюзі продаж до кінцевого споживача. На кожному етапі продажу цього товару має бути автоматичне оподаткування за різницею між заявленою при ввезенні та кінцевою митною вартістю реалізованого на території України товару. В подальшому це дозволить здійснювати *об'єктивне* оподаткування без викривлення митної статистики та втручання «людського фактору» при визначенні посадовими особами митних органів вартості імпортованих товарів, що в свою чергу мінімізує корупційну складову, буде стимулювати зовнішньоекономічну торгівлю та прискорить випуск товарів у вільне використання. Також з метою оптимізації митних процедур для зменшення корупційних ризиків на кордоні, зокрема, в частині визначення митної вартості при декларуванні товарів, фахівцями [14] пропонується: 1) перенесення контролю митної вартості зі стадії митного оформлення на пост-аудит як однієї з основних форм митного контролю; 2) введення централізованого оприлюднення рішення щодо митної класифікації товарів (за прикладом ЄС), включаючи рішення податкових органів по документальних перевірках та судові рішення у справах стосовно

правильності класифікації, що безпосередньо впливає з правильності оцінки митної вартості товарів та впливає на обсяг надходження митних платежів до державного бюджету України.

Висновки. Підводячи підсумок дослідженню ризиків, які виникають при митному декларуванні товарів, застосуванні процедури спрощеного декларування партії товарів у межах однієї товарної позиції УКТЗЕД та контролю за визначенням митної вартості при оподаткуванні товарів, вважаємо за потрібне наголосити на тому, що запровадження більш досконалих механізмів з імплементацією європейських правил до законодавства України, які б враховували як інтереси держави, так і інтереси суб'єктів ЗЕД та митних посередників (брокерів), дозволить в подальшому уникнути ризиків при декларуванні товарів, оптимізує роботу державних органів України задіяних у процесі митного контролю та оформлення товарів, забезпечить спрощення митних процедур і формальностей, що в свою чергу мінімізує корупціогенні фактори, сприятиме зовнішньоекономічній діяльності та поповненню державного бюджету України.

Стаття присвячена дослідженню ризиків, які виникають при митному декларуванні товарів, застосуванні процедури спрощеного декларування партії товарів у межах однієї товарної позиції УКТЗЕД, визначенні митної вартості при оподаткуванні товарів.

Автором доведено, що при оформленні товарів, не завжди є можливість з боку декларанта по незалежним від нього причинам, фахової підготовки та досвіду об'єктивно оцінити ризики пов'язані з порушенням митних правил при декларуванні товару. Це відбувається за різних обставин та ситуацій, які напряду не залежать від декларанта і можуть розгляда-

тися, які такі що не мають суттєвого впливу на результати митного контролю та оформлення товару але несуть за собою негативні наслідки для декларанта. Також автором зосереджено увагу на недосконалості нормативно-правової бази у застосуванні процедури спрощеного декларування партії товарів у межах однієї товарної позиції УКТЗЕД та контролю визначення митної вартості при оподаткуванні товарів.

Проведений аналіз дозволив прийти до висновку, що наявність вищевказаних проблем, які виникають при митному декларуванні товарів, потребує системного аналізу з відпрацюванням існуючої практики застосувань притягнень до адміністративної відповідальності, а також визначення переліку нормативних документів, які потребують змін. Крім цього, за результатами аналізу, автор стверджує, про доцільність запровадження більш досконалих механізмів щодо застосування процедури спрощеного декларування партії товарів у межах однієї товарної позиції УКТЗЕД та визначенні митної вартості при оподаткуванні товарів.

Митне декларування товару – це процес, який повинен відповідати потребам сучасного митного контролю та оформлення товарів з врахуванням інтересів не тільки держави, а і суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та митних посередників, які безпосередньо задіяні у ньому та несуть повну відповідальність за заявлені дані відносно переміщеного через митний кордон України товару. Запровадження нових технологій митного декларування з імплементацією європейських правил до законодавства України з боку держави забезпечить мінімізацію ризиків пов'язаних з митним оформленням товару, стимулювання зовнішньої

торгівлі, зростання економіки та надходження платежів до державного бюджету України.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, декларант, митна вартість товару, митна декларація, митне декларування товару, митний посередник, порушення митних правил, процедура спрощеного декларування партії товарів.

Ivanchenko E. Customs declaration: risks and legal consequences

The article is devoted to the study of the risks arising in the course of customs declaration of goods, application of the procedure for simplified declaration of a consignment of goods within one commodity item of the UCGFEA, and determination of customs value in the course of taxation of goods.

The author proves that when clearing goods, it is not always possible for the declarant to objectively assess the risks associated with violation of customs rules when declaring goods for reasons beyond their control, professional training and experience. This occurs under various circumstances and situations that are not directly dependent on the declarant and may be considered as not having a significant impact on the results of customs control and clearance of goods, but entailing negative consequences for the declarant. The author also focuses on the imperfection of the regulatory framework in applying the procedure for simplified declaration of a consignment of goods within one commodity item of the UCGFEA and control over the determination of customs value in the course of taxation of goods.

The analysis has led to the conclusion that the existence of the above problems arising from the customs declaration of goods requires a systematic analysis with the development of the existing practice of

bringing to administrative responsibility, as well as the identification of the list of regulatory documents that need to be amended. In addition, based on the results of the analysis, the author argues that it is advisable to introduce more advanced mechanisms for applying the simplified procedure for declaring a consignment of goods within one commodity item of the UCGFEA and for determining the customs value for taxation of goods.

Customs declaration of goods is a process that should meet the needs of modern customs control and clearance of goods, taking into account the interests of not only the state, but also foreign economic operators and customs intermediaries who are directly involved in it and are fully responsible for the declared data regarding the goods transported across the customs border of Ukraine. The introduction of new customs declaration technologies with the implementation of European rules into Ukrainian legislation by the state will ensure minimization of risks associated with customs clearance of goods, stimulation of foreign trade, economic growth and receipt of payments to the state budget of Ukraine.

Key words: administrative liability, declarant, customs value of goods, customs declaration, customs declaration of goods, customs intermediary, violation of customs rules, simplified declaration procedure for a consignment of goods.

Література:

1. Іванченко Е. П. Визначення митної вартості об'єктів права інтелектуальної власності в процедурі митного декларування товарів: господарсько-правовий аспект. *Право і суспільство*. № 1/2024. Т. 1. С. 94-108. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/1_2024/part_1/17.pdf.

2. Іванченко Е. П. Ризики у здійсненні митної брокерської діяльності при декларуванні товарів. *Розвиток міжнародних економічних відносин в умовах глобаль-*

них викликів: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 3-4 травня 2024 року) / За заг. ред.: М. М. Палінчак, В. П. Приходько, В. В. Химинець та ін. – Львів-Торунь : Liha-Pres, 2024. –212с. С. 110-113.

3. Іванченко Е. П. Митне брокерське підприємництво: декларування товарів у межах однієї товарної позиції УКТЗЕД. Підприємництво та торгівля: сучасний стан і перспективи розвитку: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (16 трав. 2024 р.) / відп. ред. О. М. Полінкевич, І. В. Кривов'язюк, М. В. Войчук. Електрон. дані. Луцьк: Вежа Друк, 2024. 152 с. С. 19-22.

4. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.

5. Питання, пов'язані із застосуванням митних декларацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2012 р. № 450. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2012-n#Text>.

6. Про затвердження Порядку заповнення митних декларацій за формою єдиного адміністративного документа : Наказ Міністерства фінансів України від 30.05.2012 р. № 651. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1372-12#Text>.

7. Іванченко Е.П. Особливості діяльності митних брокерів в умовах правового режиму воєнного стану: сучасний стан та перспективи правового регулювання. Юридичний вісник. 2023. № 6. С. 26-36. URL: http://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://pp-law.in.ua/archive/4_2023/2.pdf.

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

9. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо врегулювання процедури складання митних декларацій на товари, які класифікуються у межах однієї товарної позиції згідно з УКТ ЗЕД, відповідно до Митного кодексу Європейського Союзу: Закон України від 27 липня 2022 року № 2458-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2458-20#Text>.

10. Урядовий портал: Верховна Рада ухвалила зміни до Митного кодексу для спрощення процесу декларування товарів. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/verkhovna-rada-ukhvalyla-zminy-do-mytneho-kodeksu-dlia-sproshchennia-protsesu-deklaruvannia-tovariv>.

11. Петросян В.О. Процедура визначення митної вартості товарів: адміністративно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2023. 221 с.

12. Генеральна угода про тарифи й торгівлю 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/981_003.

13. Угода про застосування статті VII Генеральної угоди про тарифи й торгівлю 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_011#Text.

14. Рада бізнес омбудсмена. Зменшення корупційних ризиків на митниці. На основі звіту: ТОП-10 рекомендацій 2023 року. URL: <https://boi.org.ua/recommendations-post/16667-2/>.

УДК 343.85
DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.10>

І. Копотун,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
головний науковий співробітник науково дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням
Донецького державного університету внутрішніх справ

Д. Куранда,

здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

ОЦІНКА ФОНОВИХ ЯВИЩ, ЯКІ ДЕТЕРМІНУЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ, У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА ФАКТАМИ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Постановка проблеми. У даній науковій статті, виходячи з отриманих результатів вивчення архівних кримінальних проваджень за фактами вчинення злочинів у сфері виконання покарань України впродовж 2013–2023 рр., зроблено висновок про значний вплив фонових явищ, які мають місце у даній галузі суспільної діяльності, на формування детермінаційного комплексу причин і умов, що сприяють злочинності у процесі виконання – відбування покарань.

Встановлено також, що негативний вплив фонових явищ на індивідуальний механізм реалізації протиправної поведінки серед засуджених визначено лише у 63% кримінальних провадженнях, а серед персоналу органів і установ виконання покарань (УВП) – у 28% таких процесуальних документах.

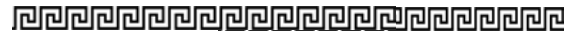
Визначено, що вплив фонових явищ на злочинність у сфері виконання покарань проявляється у таких формах, як: кримінальна субкультура, яка є домінуючою у місцях позбавлення волі серед засуджених; злочинність персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України; наявність в осіб, які

тримаються у виправних колоніях, великої кількості заборонених предметів (спиртних напоїв; наркотичних засобів; грошей, т. ін.).

Враховуючи отримані результати зазначеного наукового дослідження, зроблено висновок про те, що основним об'єктом злочинних посягань як з боку засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, так і з участю персоналу органів і УВП, є сфера обігу наркотичних засобів тощо, що детерміновано для обох цих суб'єктів злочину впливом фонових явищ, які функціонують у сфері виконання покарань України на протязі досліджуваного у цій роботі періоду 2013–2023 рр.).

Констатовано також, що зазначена проблематика має значний теоретико-прикладний характер та потребує у зв'язку з цим активізації комплексних наукових пошуків з означеної тематики дослідження.

Як свідчить практика та результати вивчення спеціальних наукових розробок [1], у структурі рецидивної злочинності (ст. 34 Кримінального кодексу (КК) України) певну питому вагу мають й кримінальні правопору-

шення, які вчиняються засудженими, що відбувають покарання у місцях позбавлення волі [2, с. 88–137]. При цьому у детермінаційному комплексі причин і умов [3, с. 191–192] так званої пенітенціарної злочинності [4, с. 594–610] чільне місце займають фонові явища, які є характерними для сфери виконання покарань України впродовж її незалежності (1991–2024 рр.) [5, с. 72–119].

У першу чергу, мова йде про ті із них, які спричиняють негативний вплив не тільки на виправно-ресоціалізаційний процес (ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК)), але й на стан запобігання кримінальним правопорушенням у вказаній галузі суспільної діяльності, а саме – це:

а) високий рівень концентрації у місцях позбавлення волі осіб, засуджених за вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів (ст. 12 КК) (умисних вбивств; злочинів, вчинених у складі організованих груп; крадіжок та інших кримінальних правопорушень проти власності, т. ін.) [6];

б) постійна наявність у засуджених заборонених предметів (спиртних напоїв; наркотичних засобів; грошей, т. ін.) (додаток 3 до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП)) [7];

в) значний рівень злочинності персоналу ДКВС України, яка з 1991 року [8, с. 1] і до сьогодні зросла майже у 6-ть разів [9, с. 12–14];

г) вплив на особу засудженого кримінальної субкультури [10, с. 3–12];

г) інші фонові явища [5, с. 120–171].

У такій ситуації, без сумніву, досить важливо вивчати вказані суспільно небезпечні явища на всіх рівнях наукового пізнання, включаючи й емпіричний, зокрема й шляхом аналізу архівних кримінальних проваджень за фактами вчинення кримінальних правопорушень у процесі виконання – відбування покарань [11, с. 112–157].

Саме з цих міркувань, для реалізації завдань даної наукової статті був

обраний метод вивчення архівних кримінальних проваджень, а також визначено її *мету* – на підставі узагальнених результатів дослідження довести необхідність активізації комплексних доктринальних пошуків з означеної проблематики, їх актуальність та теоретико-прикладне значення.

У свою чергу, *головним завданням* даної роботи є всебічний кримінологічний аналіз зазначених кримінальних проваджень, які були зареєстровані у сфері виконання покарань України впродовж 2013–2023 рр., а також формулювання у зв'язку з цим науково обґрунтованих висновків щодо ролі і місця фонових явищ у детермінації злочинності у вказаній галузі суспільних відносин.

Стан дослідження. Результати вивчення наукової літератури вказують на те, що досить активно у своїх наукових працях розробляють питання щодо впливу фонових явищ на детермінаційний комплекс причин і умов злочинності такі учені, як: О. М. Бандурко, В. С. Батиргареева, І. Г. Богатирьов, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, О. М. Джу́жа, В. М. Дрьомін, О. О. Книженко, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, О. Є. Користін, О. М. Костенко, О. М. Литвак, В. Л. Мисливий, А. А. Музика, Є. Л. Стрельцов, В. О. Туляков, П. А. Фріс, В. І. Шакун, О. О. Юхно, О. Н. Ярмиш та ін.

Поряд з цим, досі емпіричних досліджень з означених питань, стосовно оцінки фонових явищ, які детермінують злочинність у сфері виконання покарань є недостатньою, що потребує додаткового вивчення архівних кримінальних проваджень за фактами вчинення кримінальних правопорушень у зазначеній галузі суспільних відносин.

Постановка завдання. Саме тому, в даній науковій роботі здійснена спроба за результатами вивчення вказаних архівних кримінальних проваджень визначити рівень актуальності, теоретичної та практичної

значущості таких видів дослідження для розробки обґрунтованих заходів, спрямованих на усунення, блокування, нейтралізацію тощо впливу фонових явищ на детермінацію злочинності у сфері виконання покарань.

Виклад основного матеріалу. Зазначене наукове дослідження проведено у січні 2025 року та охопило 12 регіонів України (Вінницьку, Волинську, Житомирську, Запорізьку, Київську, Львівську, Одеську, Полтавську, Рівненську, Харківську, Хмельницьку та Черкаську області).

Всього було вивчено 739 архівних кримінальних проваджень за фактами вчинення злочинів у сфері виконання покарань України, де відповідну роль у їх детермінації відіграли й фонові явища. При цьому предметом дослідження стали вказані кримінальні правопорушення за 2013–2023 рр., вчинені як засудженими, які відбували покарання у виправних колоніях, так і персоналом зазначених кримінально-виконавчих установ закритого типу.

Зокрема, структуру вчинених злочинів, суб'єктами яких були особи, які тримались у виправних колоніях, склали наступні із них:

1. Всього за 2013–2023 рр. з боку засуджених було зареєстровано вчинення 316 кримінальних правопорушень, а саме:

1.1. Умисне вбивство (ст. 115 КК) – 21 (7%);

1.2. Умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК) – 23 (7%);

1.3. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК) – 25 (8%);

1.4. Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК) – 17 (5%);

1.5. Злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК) – 83 (26%);

1.6. Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 393 КК) – 11 (4%);

1.7. Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або

прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я особи (ст. ст. 307, 309 КК) – 136 (43%).

2. Вплив на детермінацію вчинених засудженими злочинів проявлявся в наступному: встановлено що у 199 кримінальних провадженнях у їх загальній кількості:

2.1. Дії зазначених осіб, вчинені у стані алкогольного чи наркотично-токсикологічного сп'яніння склали – 19 (10%) проваджень;

2.2. Дії зазначених суб'єктів кримінальних правопорушень, вчинених у стані обмеженої осудності (ст. 20 КК) становили – 7 (3%);

2.3. Дії зазначених суб'єктів, вчинені з використанням колюче ріжучих предметів склали – 37 (18%);

2.4. Дії зазначених осіб, вчинені з використанням грошей (валюти, гривні, т. ін.) становили – 49 (25%).

2.5. Дії зазначених суб'єктів кримінальних правопорушень, вчинені у зв'язку з дотриманням правил і вимог кримінальної субкультури нараховують – 65 (33%);

2.7. Дії зазначених осіб, вчинені з використанням потенційних можливостей інших фонових явищ, які мають місце у сфері виконання покарань (високого рівня віктимності, злочинності персоналу УВП, прогалини в організації охорони та ізоляції засуджених, ін.) налічують – 22 (11%).

Отже, якщо узагальнити отримані результати аналізу кримінальних проваджень за фактами вчинення злочинів у 2013–2023 рр. засудженими у сфері виконання покарань, то можна констатувати наступне:

а) вплив фонових явищ на детермінацію злочинності в процесі виконання – відбування покарань встановлено у 63% кримінальних провадженнях, тобто рівень такого кореляційного зв'язку між протиправною поведінкою суб'єктів кримінальних правопорушень та детермінаційним комплексом причин і умов, які сприяють її реалізації засудженими, є очевидним та пріоритетним в індивіду-

альному механізмі вчинення злочинів у вказаній галузі суспільної діяльності;

б) у структурі фонових явищ, які здійснюють негативний вплив на формування та розвиток злочинності у сфері виконання покарань, 33% складають ті із них, що пов'язані зі змістом кримінальної субкультури;

в) у структурі злочинів, які вчиняються засудженими в процесі виконання – відбування покарань, 43% складають ті із них, що посягають на сферу обігу наркотичних засобів тощо (ст. ст. 307, 309 КК), які у свою чергу, відносяться до фонових явищ;

г) у переліку фонових явищ значну питому вагу займають ті із них, які стосуються злочинності персоналу ДКВС України (11%), що створює своєрідний «порочний ланцюг» між останніми та засудженими, які відбувають покарання під охороною, контролем і наглядом цих осіб, а також знаходяться у підпорядкуванні та під владним впливом, з метою реалізації мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства України, а також протиправних діянь представників адміністрації УВП, що пов'язані зі зловживанням своїми службовими повноваженнями.

Саме тому, як встановлено в ході даного дослідження, не менш важливими, у сенсі вирішення його завдань, є й отримані результати вивчення кримінальних правопорушень за фактами вчинення злочинів персоналом ДКВС України (всього 423 таких випадки, які були зареєстровані впродовж 2013–2023 рр.).

Їх структура мала наступний вигляд:

1). Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК) – 98 (23%);

2). Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК) – 39 (9%);

3). Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК) – 19 (5%);

4). Зловживання впливом (ст. 369-2 КК) – 14 (3%);

5). Кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів тощо (ст. ст. 307, 309 КК) – 203 (48%);

6). Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 305 КК) – 17 (4%);

7). Службова недбалість (ст. 367 КК) – 34 (8%).

Вплив фонових явищ на злочинність персоналу ДКВС встановлено у 119 кримінальних провадженнях або 28% у їх загальній структурі. При цьому він проявлявся в наступних формах:

а) використання грошей, які незаконно зберігали засуджені при собі (ст. 107 КВК) – 45 випадків (38%);

б) використання та збут вилучених у засуджених наркотичних засобів тощо – 35 випадків (29%);

в) вчинення злочинів у стані алкогольного та іншого сп'яніння – 16 випадків (13%);

г) вчинення кримінальних правопорушень з використанням владних повноважень – 12 випадків (10%);

г) використання при вчиненні злочинів інших фонових явищ (можливостей близьких родичів засуджених; розміщення останніх у жилих приміщеннях та договору співмешканців у них; наданні робочих місць на виробництві; т. ін.) – 11 випадків (10%).

Висновки. Таким чином, узагальнивши результати аналізу кримінальних проваджень за фактами вчинення злочинів персоналом ДКВС України у 2013–2023 рр., можна констатувати наступне:

1. У структурі злочинності даних суб'єктів кримінальних правопорушень найбільшу питому вагу мають ті із них, які пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів (48%), що співпадає зі впливом даного фонового явища у сфері виконання покарань з кількісно-якісними показниками

злочинності засуджених, яка має місце у процесі виконання – відбування покарань, а це, у свою чергу, є однією із детермінаційних корелянт причинного комплексу, який сприяє у цілому вчиненню кримінальних правопорушень у зазначеній галузі суспільної діяльності.

2. Серед форм негативного впливу фонових явищ на злочинність персоналу органів і УВП пріоритетне місце належить тим із них, що пов'язані з використанням грошей і цінностей, які вилучаються у засуджених (ст. 102 КВК) (38%), що також співпадає з таким самим протиправним діянням, яке характерне для останніх у процесі виконання – відбування покарань.

3. Значна частина кримінальних правопорушень, які вчиняються персоналом ДКВС України у сфері виконання покарань (13%), як, власне, і з участю засуджених (10%), здійснюється вказаними суб'єктами злочинів у стані алкогольного, наркотичного або іншого сп'яніння, що свідчить про відповідний вплив фонових явищ на формування і розвиток їх протиправної поведінки.

У цілому ж, якщо виходити з результатів вивчення архівних кримінальних проваджень у сфері виконання покарань України за 2013–2023 рр., то слід зробити висновок про те, що зазначена проблематика носить значний теоретико-прикладний характер та потребує у зв'язку з цим активізації комплексних наукових пошуків, спрямованих на нейтралізацію, блокування, усунення тощо впливу фонових явищ на детермінацію злочинності, яка має місце у процесі виконання – відбування покарань за участю як засуджених, так і персоналу органів і УВП.

У даній науковій статті, виходячи з отриманих результатів вивчення архівних кримінальних проваджень за фактами вчинення злочинів у сфері виконання покарань України

впродовж 2013–2023 рр., зроблено висновок про значний вплив фонових явищ, які мають місце у даній галузі суспільної діяльності, на формування детермінаційного комплексу причин і умов, що сприяють злочинності у процесі виконання – відбування покарань.

Встановлено також, що негативний вплив фонових явищ на індивідуальний механізм реалізації протиправної поведінки серед засуджених визначено лише у 63% кримінальних провадженнях, а серед персоналу органів і установ виконання покарань (УВП) – у 28% таких процесуальних документах.

Визначено, що вплив фонових явищ на злочинність у сфері виконання покарань проявляється у таких формах, як: кримінальна субкультура, яка є домінуючою у місцях позбавлення волі серед засуджених; злочинність персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України; наявність в осіб, які тримаються у виправних колоніях, великої кількості заборонених предметів (спиртних напоїв; наркотичних засобів; грошей, т. ін.).

Враховуючи отримані результати зазначеного наукового дослідження, зроблено висновок про те, що основним об'єктом злочинних посягань як з боку засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, так і з участю персоналу органів і УВП, є сфера обігу наркотичних засобів тощо, що детерміновано для обох цих суб'єктів злочину впливом фонових явищ, які функціонують у сфері виконання покарань України на протязі досліджуваного у цій роботі періоду 2013–2023 рр.).

Констатовано також, що зазначена проблематика має значний теоретико-прикладний характер та потребує у зв'язку з цим активізації комплексних наукових пошуків з означеної тематики дослідження.

У даній науковій статті, виходячи з отриманих результатів вивчення архівних кримінальних проваджень за фактами вчинення злочинів у сфері виконання покарань України впродовж 2013–2023 рр., зроблено висновок про значний вплив фонових явищ, які мають місце у даній галузі суспільної діяльності, на формування детермінаційного комплексу причин і умов, що сприяють злочинності у процесі виконання – відбування покарань.

Встановлено також, що негативний вплив фонових явищ на індивідуальний механізм реалізації протиправної поведінки серед засуджених визначено лише у 63% кримінальних проваджень, а серед персоналу органів і установ виконання покарань (УВП) – у 28% таких процесуальних документах.

Визначено, що вплив фонових явищ на злочинність у сфері виконання покарань проявляється у таких формах, як: кримінальна субкультура, яка є домінуючою у місцях позбавлення волі серед засуджених; злочинність персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України; наявність в осіб, які тримаються у виправних колоніях, великої кількості заборонених предметів (спиртних напоїв; наркотичних засобів; грошей, т. ін.).

Враховуючи отримані результати зазначеного наукового дослідження, зроблено висновок про те, що основним об'єктом злочинних посягань як з боку засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, так і з участю персоналу органів і УВП, є сфера обігу наркотичних засобів тощо, що детерміновано для обох цих суб'єктів злочину впливом фонових явищ, які функціонують у сфері виконання покарань України на протязі досліджуваного у цій роботі періоду 2013–2023 рр.).

Констатовано також, що зазначена проблематика має значний теоретико-прикладний харак-

тер та потребує у зв'язку з цим активізації комплексних наукових пошуків з означеної тематики дослідження.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; фонові явища; злочинність; сфера виконання покарань; респонденти; емпіричне дослідження; детермінація; засуджений; персонал органів і установ виконання покарань.

Kopotun I. Kuranda D. Assessment of background phenomena that determine crime in the field of execution of sentences, in criminal proceedings on the facts of committing criminal offenses

In this scientific article, based on the results of the study of archival criminal proceedings on the facts of committing crimes in the field of execution of sentences in Ukraine during 2013–2023, a conclusion is made about the significant influence of background phenomena that take place in this area of social activity on the formation of a determinant complex of causes and conditions that contribute to crime in the process of execution – serving sentences.

It was also established that the negative impact of background phenomena on the individual mechanism of implementing illegal behavior among convicts was identified in only 63% of criminal proceedings, and among the personnel of bodies and institutions for the execution of sentences (Penalty Service) – in 28% of such procedural documents.

It was determined that the influence of background phenomena on crime in the field of execution of sentences manifests itself in such forms as: criminal subculture, which is dominant in places of deprivation of liberty among convicts; criminality of the personnel of the State Penitentiary Service (SKP) of Ukraine; the presence of persons held in correctional colonies of a large number of prohibited items (alcoholic beverages; narcotics; money, etc.).

Taking into account the results of the above-mentioned scientific research, it was concluded that the main object of criminal encroachments both by convicts serving sentences in the form of deprivation of liberty for a certain period, and with the participation of personnel of bodies and correctional facilities, is the sphere of circulation of narcotic drugs, etc., which is determined for both of these subjects of crime by the influence of background phenomena that function in the field of execution of sentences in Ukraine during the period studied in this work (2013–2023).

It was also stated that the above-mentioned issues are of significant theoretical and applied nature and therefore require the intensification of comprehensive scientific research on the specified research topic.

Empirical studies on the specified issues, in relation to the assessment of background phenomena that determine criminality in the field of execution of punishments, is insufficient, which requires additional study of archival criminal proceedings based on the facts of the commission of criminal offenses in the specified field of social relations.

That is why, in this scientific work, an attempt was made based on the results of the study of the specified archival criminal proceedings to determine the level of relevance, theoretical and practical significance of such types of research for the development of reasonable measures aimed at eliminating, blocking, neutralizing, etc., the influence of background phenomena on the determination of criminality in the field of execution of punishments.

It was also established that the specified problem has a significant theoretical-applied nature and therefore requires the activation of comprehensive scientific research on the specified research topic.

Key words: criminal offense; background phenomena; crime; sphere of execution of sentences; respondents; empirical research; determination; convict; personnel of bodies and institutions of execution of sentences.

Література:

1. Батиргареева В. С. Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2010 588 с.
2. Батиргареев А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : У 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : У 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
5. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія): посіб. / за ред. О. М. Джужі. Київ: НАВС, 2013. 620 с.
6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс генерального прокурора: оф. вебсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
7. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затверджені наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
8. Про деякі показники діяльності установ кримінально-виконавчої системи МВС України у 1991 році: Інформаційний бюлетень. Київ: Головне управління виконання покарань МВС України, 1992. 28 с.
9. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році: Інформ. бюлетень. Київ: Департамент ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.
10. Боровик А. В., Колб О. Г. Тлумачний словник пенітенціарної лексики: науково-довідкове видання. Луцьк: СПД Гадак Ж. В. друкарня «Волиньполіграф», 2018. 340 с.

УДК 342.53:165.611-043.86

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.11>**С. Лінецький,**здобувач кафедри Права та публічного управління
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»,
помічник-консультант народного депутата України

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ РЕГЛАМЕНТУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДОСВІДУ ЙОГО ЮРИДИЧНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ

Вступ. Одним із ключових напрямів реформування українського парламенту є модернізація Регламенту Верховної Ради України (далі – Регламент) як визначального нормативно-правового акта, покликаного регулювати та систематизувати всі парламентські процедури. Адже, попри понад 30-річний період розвитку вітчизняного парламентаризму, останній так і не набув довершених та сталих організаційно-правових форм. Значною мірою причиною цього стала недостатня увага з боку держави, суспільства та й самого парламенту до розвитку правових засад регулювання парламентських процедур. У ході розвитку вітчизняного парламентаризму у перші десятиліття незалежності України розвиток таких процедур перебував під пильним наглядом багатьох видатних державних діячів, політиків юристів та сприяв утвердженню суб'єктності й авторитету парламенту, зміцненню засад його незалежності від Президента та Уряду. Згодом ці набути були значною мірою девальвовані. Очевидне нехтування процедурно-процесуальними аспектами функціонування парламенту разом зі стрімкою політизацією та депрофесіоналізацією призвели його до стану глибокої кризи. Легкість зміни регламентних норм в умовах існування депутатської «монобільшості» у Верховній Раді України дев'ятого скликання часто провокує легковажне ставлення до

відповідних процедур, часом призводить до нехтування правами парламентської меншості, відводить останній периферійне місце у політичних процесах. Водночас додержання Регламенту, його повне й неухильне впровадження у парламентські відносини, підпорядкування Верховної Ради України вимогам законів є предметом інтересу лише для небагатьох відданих ентузіастів, які здебільшого мають справу з парламентськими процедурами за посадою. На цьому тлі половинчасті, часто незавершені, переважно косметичні реформаторські заходи, практиковані в попередні роки в Україні, не призвели до помітного поліпшення роботи представницького органу, не зумовили радикального зростання рівня професіоналізму депутатського корпусу, його відповідальності та підзвітності. Саме тому ідеї парламентської реформи залишаються актуальними понині.

В Україні не перший рік тривають наукові, суспільні та політичні дискусії про комплексну парламентську реформу, в якій наріжне місце посідала б модернізація Регламенту. Проведення такої реформи вимагає глибокого дослідження всіх значимих аспектів організації парламентської роботи, критичного переосмислення набутого досвіду правового регулювання парламентських процедур. А це, своєю чергою, вимагає ретельного аналізу інституціалізації Регла-

менту через призму його юридичної еволюції.

Стан дослідженості. У вітчизняній юриспруденції еволюція парламентського регламенту на тлі становлення вітчизняної моделі парламентаризму не була предметом окремих досліджень. Вона фрагментарно розглядалася в наукових працях ряду українських фахівців, зокрема, Ю. Барабаша, Ю. Бисаги, О. Богачової, Н. Ганжи, В. Гончаренка, В. Журавського, А. Зайця, І. Звоздецької, В. Кафарського, О. Копиленка, Л. Кривенко, М. Маркуш, Р. Мартинюка, Ю. Перерви, В. Погорілка, А. Ришелюка, С. Саса, А. Селіванова, В. Скоморохи, О. Скрипнюка, І. Словської, О. Совгірі, М. Теплюка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка, О. Юшика та ін. Проте комплексного та завершеного дослідження інституціалізації Регламенту через призму його юридичної еволюції упродовж новітнього періоду розбудови Української суверенної і незалежної держави так і не було здійснено, що зумовлює актуальність пропонованої розвідки.

Метою статті є історико-правове дослідження інституціалізації Регламенту через призму його юридичної еволюції з виокремленням її ключових особливостей та етапів.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до розгляду такої еволюції, маємо зазначити, що вона супроводжувала якісні зміни в державному будівництві сучасної України та становлення її правової системи – при переході від несамостійної радянської республіки у складі СРСР до утворення всіх атрибутів незалежної держави. Саме в цьому контексті слід оцінювати появу сучасного парламентського регламенту в Україні як відображення тих політико-правових процесів, що були продиктовані глибокими змінами в політичному кліматі, які сталися наприкінці так званої «перебудови» в Радянському Союзі (1985–1991 рр.)

й охопили трансформацію республіканських державно-владних структур (з 1989-1990-х рр.) [5, с. 264–269]. Такі зміни супроводжувалися конституційною реформою, яка, щоправда, мала досить вузький, рамковий характер і не виходила за межі загальносоюзного правового регулювання. У цих умовах основні засади сучасної форми парламентського Регламенту були закладені Законом УРСР «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 27.10.1989 р. № 8303-XI. Згідно з ним до Конституції України вперше була введена окрема стаття 114, яка передбачала, що «порядок діяльності Верховної Ради Української РСР та її органів визначається Регламентом Верховної Ради Української РСР та іншими законами Української РСР, що видаються на основі Конституції Української РСР» [30]. Із цього формулювання випливав, по-перше, конституційно визначений статус Регламенту як нормативно-правового акта, що мав імперативно бути прийнятий нею, по-друге, статус Регламенту як закону («визначається Регламентом Верховної Ради Української РСР та іншими законами»), по-третє, цільова спрямованість Регламенту – врегулювання порядку діяльності Верховної Ради Української РСР та її органів, по-четверте, невичерпність такого регулювання лише Регламентом («визначається Регламентом Верховної Ради Української РСР та іншими законами»), по-п'яте, «підконституційний» статус Регламенту («видається на основі Конституції Української РСР»). Таким чином, ще Законом 1989 р. була встановлена єдина форма Регламенту – закон. Отже, є всі підстави погодитися з висновком академіка Ю. Шемшученка, що прийняття Закону від 27.10.1989 р. означало початок трансформації радянської форми загальнодержавного представництва у парламентську [48, с. 193], що супроводжувалося й закріпленням необхідності прийняття Регламенту.

Всупереч цьому, 22.05.1990 р. Верховна Рада України затвердила Тимчасовий регламент засідань Верховної Ради України дванадцятого скликання [39] як акт підзаконного характеру – постановою Верховної Ради УРСР. Фактично від цього моменту у визначення форми парламентського регламенту була закладена певна юридична колізія: Конституція недвозначно вимагала прийняття Регламенту у формі закону, натомість народні депутати України схилилися до ухвалення його у формі підзаконного акта – постанови. При цьому варто відзначити відносну сталість Тимчасового регламенту як важливу характеристику цього правового акта. До нього протягом чотирьох років вносилися зміни лише чотири рази, що засвідчило відносну стабільність більшості регламентних норм. Можливо, цьому посприяла відсутність партійного представництва у новообраній Верховній Раді України (де існувала чітко виражена стала комуністична депутатська більшість (так звана «група 239» [12, с. 241]) та порівняно нечисленне опозиційне депутатське об'єднання «Народна Рада» [17]), а відтак відсутність міжпартійних конфліктів, та доволі проста структура Тимчасового Регламенту, до якої не варто було вносити численні зміни. Так, він складався з: 1) преамбули; 2) 28 пунктів, які деталізували основні парламентські процедури, щоправда, розмежування цих процедур перебувало ще в зародковому стані. Цим Регламентом установлювався сесійний порядок роботи (пленарні засідання парламенту та засідання комісій між ними), вимоги щодо кворуму для прийняття рішень (більшість від фактично обраної кількості депутатів), а також для прийняття рішень з процедурних питань (більшістю від присутніх депутатів), детально визначався порядок обрання Голови Верховної Ради України і його заступників, встановлювалося правило прийняття рішень Верховної

Ради України, зазвичай, після попереднього обговорення їх проектів відповідними постійними комісіями, передбачалося право депутатського запиту, формування депутатських груп за територіальним чи іншим принципом, встановлювалися інститути таємного та відкритого голосування, був навіть установлений порядок проведення відкритого голосування за допомогою електронної системи підрахунку голосів. Головною перевагою цього акта була інсталяція постійно діючого парламенту, який самостійно визначався з правилами своєї роботи. При цьому припинилася практика кількадечних сесій Верховної Ради УРСР, натомість уже починаючи з першої сесії Верховної Ради УРСР дванадцятого скликання, сесії тривали в середньому по кілька місяців. Наприклад, перша сесія Верховної Ради УРСР дванадцятого скликання тривала з 15.05.1990 до 03.08.1990 р. [1, с. 118].

Водночас у Тимчасовому регламенті був відсутній загальний порядок розгляду питань, він шоразу мав визначатися Верховною Радою України, що певною мірою дестабілізувало парламентські процедури, вносило елементи нерегульованості і невизначеності в їх реалізацію. Зокрема, дуже поверхово була виписана законодавча процедура, було відсутнє її розмежування з іншими процедурами. У зв'язку з відсутністю багатопартійних виборів не існувало й інституту депутатських фракцій. Загалом, цей документ багато в чому поступався класичним регламентам парламентів цивілізованих країн світу, що пояснювалося тим, що Верховна Рада УРСР була структурним складником радянської моделі представницьких органів державної влади, далекої від парламентаризму [2, с. 38]. Якщо ж оцінювати цей Регламент з точки зору реалій в яких він ухвалювався, а не порівнюючи з детальністю регулювання парламентських процедур, що ми

спостерігаємо зараз, то слід визнати, що з його ухваленням було зроблено помітний крок уперед до створення сучасного корпусу правил парламентської процедури, яка почала набувати своєї формальної визначеності. По суті, Тимчасовий Регламент став тим нормативним фундаментом, на якому відбувався весь подальший розвиток правил парламентської процедури протягом 1990–2024 рр. У своєму змісті він у вкрай стислому вигляді містив більшість ідей, які згодом набудуть свого змістовного розкриття і нарощення нормативним матеріалом у подальшому. Слабкість Регламенту як правового акта та його недоліки дискутувалися не так проблемами його недостатнього опрацювання, як загальним баченням специфіки регламентного врегулювання парламентських процедур, бачення яких перебувало ще на ранньому етапі свого розвитку. Уявлень щодо цих процедур у вітчизняній юридичній науці бракувало, а запозичення із зарубіжного, зокрема європейського та американського досвіду були доволі поверховими і фрагментарними у зв'язку із слабкою обізнаністю вітчизняних теоретиків права та вчених-конституціоналістів із ними. Тому сталої інтелектуальної основи для регламентного регулювання парламентських процедур зарубіжні концепції та регламентні моделі на той час ще не могли становити.

На наш погляд, вагомі суспільно-політичні та спеціально-юридичні передумови для становлення сучасної форми Регламенту заклали положення Декларації про державний суверенітет УРСР від 16.07.1990 р. [3] Із її приписів впливав якісно новий статус парламенту, що детермінував докорінні зміни у структурі і змістові його Регламенту, а саме: із принципу повновладдя народу – широта компетенції Верховної Ради України, яка мала супроводжуватися докладним урегулюванням процесуального порядку реалізації такої компетенції;

із формули про розподілу влади – постійний характер парламентської діяльності, що зумовлювало необхідність існування парламентських процедур постійного (а не тимчасового) характеру; із формули про верховенство законів в Україні – утвердження якісно нової ролі закону як акта, вищого за своєю юридичною силою на території Республіки, що зумовлювало трансформацію всього законодавчого процесу, що мало відобразитися на регламентному рівні. Нову якість закону мав відобразити у своєму змісті Регламент, деталізуючи законодавчу процедуру у спосіб, який мав остаточно закріпити стат законів як нормативно-правового акта вищої юридичної сили, який би регулював найважливіші суспільні відносини та припинив радянську практику нівеляції ролі законів у масиві нормативно-правових актів радянських владних органів, як і в політичному житті СРСР [5, с. 269]. Посутньо із положень Декларації про державний суверенітет України впливала якісно нова філософія Регламенту: це мав бути звід правил саме парламентської роботи, на відміну від регламентів Верховних Рад радянських часів, які не мали постійного характеру діяльності та не володіли широкою компетенцією. Щоправда, конституційна формула про поширення компетенції Верховної Ради України на всі питання, що не входять згідно з Конституцією до компетенції органів державної виконавчої чи судової влади, а також не є таким, що вирішується виключно всеукраїнським референдумом (частина друга статті 97 Конституції України у редакції 14.02.1992 р. [26]), вносила елементи невизначеності в парламентські процедури, не дозволяючи сформулювати їх вичерпний перелік.

Статус Тимчасового Регламенту суттєво зміцнів в ієрархії законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Акта проголошення незалежності України 24.08.1991 р. [35] та ухвале-

ного незабаром після цього Акта Закону України «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 р. [34] Згідно з Актом проголошення незалежності України було встановлено, зокрема, що «віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України» [35], а відповідно до статті 3 Закону України «Про правонаступництво України» було встановлено, що «закони Української РСР та інші акти, ухвалені Верховною Радою Української РСР, діють на території України, оскільки вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України» [34]. Із цих формулювань випливало, що: 1) Тимчасовий Регламент зберігав свою чинність; 2) він не підлягав скасуванню; 3) його дія обмежувалася таким регулюванням, яке не суперечило законам України, ухваленим після проголошення незалежності України. Практичний порядок застосування закону по відношенню до Тимчасового регламенту був поставлений під сумнів, оскільки на той час ще не існувало жодного органу, на який було би покладено завдання з визначення відповідності чи невідповідності норм Регламенту нормам законів. Таким чином, застосування цієї норми Закону по відношенню до норм Тимчасового Регламенту, а згодом і Регламенту 1994 р. здійснювалося довільно та непослідовно, без чіткої фіксації порядку застосування. Певним чином, за належним застосуванням Регламенту мала слідувати постійна комісія, що опікувалася питаннями додержання регламенту та депутатською етикою, але її компетенція була обмеженою.

Важливою рисою Регламенту було й те, що він мав забезпечувати правонаступність у роботі парламенту від скликання до скликання, а отже, під сумнів ставилася доцільність його існування саме як акта тимчасового характеру. Уже Постановою Верховної Ради України «Про Регламент Верховної Ради України» від 11.05.1994 р. № 2/94-ВР було прийнято рішення «продовжити чинність Тимчасового

регламенту Верховної Ради України дванадцятого скликання до прийняття Регламенту Верховної Ради України [37]. У такий спосіб було забезпечено безперервність здійснення законодавчої влади та реалізації її суб'єктом парламентських процедур. Іншим аспектом забезпечення безперервності дії регламентного регулювання стало рішення Верховної Ради України про утворення робочої групи по доопрацюванню проекту Регламенту [31]. Відповідною Постановою Верховної Ради України комісіям Верховної Ради України у питаннях законодавства і законності та мандатній і з питань депутатської етики доручалося організувати доопрацювання проекту Регламенту з урахуванням матеріалів, що надійшли до цих комісій, і подати його до 01.11.1992 р. на розгляд Президії Верховної Ради України. Насправді діяльність робочої групи протривала ще два роки і завершилася лише в наступному скликанні Верховної Ради України (тринадцятому, за нинішнім обчисленням скликань Верховної Ради України – другому) прийняттям Регламенту від 27.07.1994 р. До складу робочої групи (на чолі з відомим українським ученим-конституціоналістом, професором В. Погорілком) були включені й окремі фахівці-юристи, проте їхня кількість була порівняно незначною, щоб твердити про помітний вплив юридичної науки на процеси творення нового Регламенту. Затягування в часі опрацювання нового Регламенту зумовлювалося і політичними обставинами: достроковими виборами 1994 р. до Верховної Ради України другого (тринадцятого) скликання¹ та переформатуван-

¹ Відповідно до Закону України «Про визначення порядку обчислення скликань Верховної Ради України від 01.02.2000 р. № 1420-XIV, виходячи з факту проголошення незалежності України 24.08.1991 р. і набуття повноважень законодавчого органу незалежної держави Україна Верховною Радою УРСР XII скликання, було встановлено, що відлік скликань Верховної Ради України починається з Верховної Ради УРСР XII скликання, яка стала Верховною Радою України I скликання. Відповідно, обрані у 1994 та 1998 рр. законодавчі органи є Верховною Радою другого та відповідно третього скликань. Див.: [19].

ням складу робочої групи, з якої вибула частина народних депутатів України, які не були обрані до нового складу парламенту. Доопрацювання проекту парламентського Регламенту у Верховній Раді України другого скликання очолив народний депутат України В. Носов, під керівництвом якого було підготовлено унікальний для свого часу нормативно-правовий акт – як за обсягом проведеної роботи, так і за змістом вміщених у ньому новацій, в яких розробники прагнули врахувати кращі елементи зарубіжного парламентського досвіду, з якими вони встигли ознайомитися за порівняно нетривалий час діяльності робочої групи.

Новий Регламент було прийнято 27.07.1994 р. [40] Унікальність його полягала в надзвичайно високій, як для свого часу, деталізації парламентських процедур та в спробі охопити регулюванням всі сутнісні аспекти функціонування Верховної Ради України та її органів і посадових осіб. З точки зору внутрішніх характеристик, цей Регламент став і першим парламентським Регламентом кодифікаційного характеру. Ключові формально-правові характеристики Регламенту 1994 р. були вміщені в його статтях 1.0.1. і 1.0.2. [40] Згідно з ними Регламент мав призначення, поряд із Конституцією України, законами про постійні комісії Верховної Ради України, статус народного депутата України, іншими законодавчими актами визначати порядок діяльності Верховної Ради України, її органів та посадових осіб. При цьому цікавою була юридична специфіка цього законодавчого акта: формально не будучи законом, він наділявся «силою закону», що перетворювало Регламент на дуалістичний нормативно-правовий акт, який поєднував у собі ознаки як закону (сила закону), так і підзаконного нормативно-правового акта (уведений у дію Постановою Верховної Ради України, зміни до нього вносилися її постановами). Крім того, важливою особливістю Регламенту

1994 р. стало те, що до предмету його регулювання належали такі питання, як порядок скликання і проведення сесій Верховної Ради України, її засідань, формування органів державної влади, визначення законодавчої процедури, порядку здійснення контрольної діяльності, процедури окремих видів діяльності Верховної Ради, її органів і організацій, народних депутатів, посадових осіб та інші процедури, а також функції органів Верховної Ради України та її посадових осіб, які впливають з їх повноважень, установлених Конституцією України [40]. Як впливає з наведеного предметного переліку, у сфері регулювання Регламенту опинилося дві групи правовідносин: 1) власне парламентські процедури (законодавча, контрольна та інші); 2) функції органів Верховної Ради України та її посадових осіб, які впливали з їх повноважень, встановлених Конституцією України. Визначення предметом регулювання Регламенту другої групи відносин не було, на наш погляд, оптимальним. По-перше, воно не відповідало статті 114 Конституції України в редакції 1992 р., а згодом і Конституції України 1996 р. [10], а, крім того, віднесення до процесуального акта, яким по суті і був Регламент, питань визначення функцій органів Верховної Ради України та її посадових осіб не відповідало правовій природі цього акта. Він був збудований не за лінійним, а за функціональним принципом: окремі блоки питань оформлювалися як своєрідна «закрита» підсистема в системі регламентних норм. Загалом у Регламенті було 11 розділів, і нумерація статей була наскрізною лише в межах цих розділів. Це суттєво ускладнювало роботу з ним, а також містив у своїй структурі численні бланкетні норми, що, на думку авторів розробників Регламенту 1994 р., мало ущільнити зміст цього документу. Проте на практиці його застосування пов'язувалося з численними колізіями, зумовле-

ними, зокрема, саме надмірністю відсилюючого апарату та браком у ряді випадків норм, які були б загальнозрозумілими. Отже, цей Регламент був ускладненим, громіздким, що загалом негативно позначилося на його застосуванні, зокрема об'єктивно перешкоджало оперативному ухваленню багатьох державно значущих рішень [6, с. 204].

У Регламенті 1994 р. вперше присутня надзвичайна деталізація в правовому регулюванні парламентських процедур, що не було властиво регламентам радянських часів, а також чітка настанова на безперервний характер діяльності легіслатури. Тут також присутня диференціація парламентських процедур на установчі, законодавчі, контрольні як головні, провідні, а також на спеціальні. [40] На відміну від Регламенту 1990 р., Регламент 1994 р. регулював і окремі фрагменти партійної діяльності: багатопартійність у парламенті України виразилася у формуванні поряд із депутатськими групами також і депутатських фракцій, кількість яких не була сталою і часто змінювалася, що додавало політичній нестабільності при практичному застосуванні норм Регламенту 1994 р. Отже, цьому актові стала притаманною політизація, яка утвердилася в українському парламенті і стала невід'ємною ознакою правового регулювання парламентських процедур. Автори Регламенту подбали про рівне ставлення до різних політичних сил, представлених у парламенті, запровадивши принцип пропорційного представництва при формуванні парламентських органів (комісій), а також у ході реалізації права на виступ, що можна розцінювати як важливий крок уперед у розвитку вітчизняного парламентаризму. Також характерно, що крім суто парламентських процедур, Регламент 1994 р. регулював і дещо ширше коло питань, а саме: питання самоорганізації парламенту (проведення сесій та засідань, права народних депутатів,

депутатських груп і фракцій у парламенті, обрання посадових осіб Верховної Ради України та їх звільнення, формування постійних та тимчасових спеціальних комісій), а також питання функціонування Секретаріату Верховної Ради України, її кошторису та порядку обчислення строків, які застосовуються в Регламенті. Так, у структурі Верховної Ради України продовжувала (до ухвалення Конституції України 1996 р.) [50] функціонувати Президія Верховної Ради України на правах постійно діючого колегіального органу, яка мала доволі суттєві контрольні та організаційні повноваження та певною мірою була своєрідною противагою одноособовій владі Голови Верховної Ради України [6, с. 176–177].

Характерно, що спробу законсервувати унікальне становище Регламенту в системі національного законодавства було зроблено в Конституційному Договорі від 08.06.1995 р., відповідно до частини п'ятої статті 7 якого було встановлено, що Верховна Рада України працює відповідно до Регламенту, який має силу Закону, тобто в Договорі була відтворена формула, вміщена в самому Регламенті 1994 р. [9]. Надалі ж Регламент не був приведений у відповідність із Конституцією України, ухваленою 28.06.1996 р. Між тим, у ній була закладена вже інша правова новація: у частині п'ятій статті 82 Основного Закону України було зазначено, що «порядок роботи Верховної Ради України встановлюється Конституцією України та законом про регламент Верховної Ради України» [10]. Це формулювання повинно було зняти подальші дискусії щодо форми регламенту, проте ця конституційна формула не була реалізована на практиці в Регламенті 1994 р., який до 2006 р. діяв у формі підзаконного нормативно-правового акта. Практика внесення змін до Регламенту постановами тривала аж до 2006 р. (всього за цей період було внесено 10 парламентських постанов

зі змінами), тобто до скасування цього Регламенту у 2006 р., з прийняттям Регламенту 16.03.2006 р. Варто вказати, що вже в 1998 р. така практика була визнана Конституційним Судом України (далі – КСУ) неконституційною, адже КСУ виходив з того, що визначення Регламенту як такого, що «має силу закону», не є тотожним поняттю «закон» як форми нормативно-правового акта, що приймається Верховною Радою України відповідно до встановленої Конституцією України законодавчої процедури. Тож за Конституцією України таким правовим актом має бути закон про регламент [41].

Проте законодавець фактично неодноразово ігнорував юридичну позицію КСУ. Так, 08.02.2000 р. була прийнята Постанова Верховної Ради України «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України» № 1426-III [25], згідно з якою було встановлено, що до прийняття закону про регламент: 1) рішення Верховної Ради з процедурних та організаційних питань приймаються більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, крім випадків, передбачених Конституцією та законами України (до цього діяло правило більшості від присутніх на засіданні депутатів); 2) за пропозицією народних депутатів України рішення Верховної Ради України, що включені до порядку денного, можуть прийматися без доповіді по них, запитань та обговорення (до цього діяло правило імперативного попереднього обговорення кожного питання порядку денного); 3) Регламент діє в частині, що не суперечить Конституції і законам України та цій Постанові. Зазначена Постанова стала безпрецедентним прикладом обмеження внутрішньопарламентської демократії, зокрема обговорення питань порядку денного, яке перетворилося на інструмент маніпуляцій у руках тодішньої парламентської більшості. Крім того, уперше формально визнаний таким

що мав силу закону парламентський Регламент був поставлений в ієрархічно підпорядковане становище цій Постанові, що черговий раз підкреслило необхідність якнайшвидшого розв'язання колізії з конституційною формою парламентського Регламенту. Як зауважив суддя КСУ В. Скомороха, «відсутність закону про Регламент Верховної Ради України не може бути підставою для врегулювання Верховною Радою України постановами тих питань, які мають вирішуватися виключно законами України» [14].

Важливо зазначити, що в період дії Регламенту 1994 р. в парламенті України напрацьовувалися проекти законів про регламент, як того вимагала Конституція України. Проте всі вони мали, та би мовити, більш чи менш чітко виражений «суб'єктивно-авторський» характер і не спиралися на широкий консенсус між представленими в Верховній Раді України депутатськими фракціями і групами. Тому домогтися прийняття Регламенту Верховної Ради України на основі Конституції України та у формі, яка б відповідала вимогам Основного Закону, – закону – на основі цих розробок до 2006 р., цілком природно, не вдалося.

Виходячи з історичного досвіду та політико-правових традицій, конституційна реформа 2004 р., якою було запропоновано нову конституційну модель організації і функціонування публічної влади та запроваджено парламентсько-президентську республіку [51, с. 7], значно розширила сферу компетенції Верховної Ради України, прискорила процес децентралізації державного управління, сприяла становленню європейської моделі держави [52, с. 18]. Внесення змін до Конституції України 08.12.2004 р. [21] стимулювало законодавців і до прискорення роботи над Регламентом. Адже в ході конституційної реформи до Основного Закону України були внесені доволі несистемні зміни, внаслідок яких: 1) зі статей 82 і 88

були вилучені згадки про закон про регламент; 2) у статтях 83 (частини п'ята і дев'ята), 85 (пункт 15 частини першої), 88 (частина третя) містилися вказівки на Регламент, а не на закон про регламент; 3) зберегла чинність частина друга статті 19 Конституції України, згідно з якою «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України»; 4) зберіг чинність пункт 21 частини першої статті 92 Конституції України, згідно з яким «виключно законами визначаються організація і порядок діяльності Верховної Ради України» [10]. Вилучення з конституційного тексту двох згадок про закон про регламент було проінтерпретовано деякими народними депутатами України як можливість ухвалення нового Регламенту, який би враховував розширену внаслідок конституційних змін парламентську компетенцію, як підзаконного нормативно-правового акта. Крім того, конституційними змінами уперше була інституціалізована парламентська коаліція, засади створення, діяльності та припинення якого мав визначати Регламент. Тим самим на Регламент самою Конституцією України, зміни до якої набрали чинності з початку каденції парламенту 5-го скликання (2006 р.), були покладені нові завдання, реалізувати які довелося у стислі строки, аби забезпечити приведення законодавства у відповідність із Конституцією України. Саме в цьому розрізі слід розглядати ухвалення нового Регламенту 2006 р. У відповідь на потребу конституціоналізації Регламенту в парламенті була створена робоча група під керівництвом Першого заступника Голови Верховної Ради України А. Мартинюка, яка досить оперативно на початку 2006 р. напрацювала відповідний текст проекту, який значною мірою враховував законопроектні розробки

народних депутатів України, зроблені протягом попередніх років. Тож після нетривалих дебатів, без застосування процедури двох читань 16.03.2006 р. новий Регламент був ухвалений парламентом України у цілому у вигляді постанови № 3547-IV [38]. З введенням у дію цього Регламенту був визнаний таким, що втратив чинність не лише Регламент 1994 р. і Постанова про порядок введення його в дію, але і дві окремі постанови Верховної Ради України – «Про затвердження Положення про «День Уряду України» у Верховній Раді України» та «Про затвердження положень про проведення парламентських слухань у Верховній Раді України та слухань у комітетах Верховної Ради України». Питання порядку проведення дня Уряду у Верховній Раді України та парламентських слухань були інкорпоровані до структури нового Регламенту, який, таким чином, суттєво розширився. Він включав 6 розділів, до яких увійшли 39 глав і 235 статей. Поряд із цим, його розробники пішли шляхом суттєвого спрощення парламентських процедур, відмовившись від громіздкої системи внутрішньої нумерації статей у межах окремих розділів та великої кількості бланкетних норм, що було властивим для Регламенту 1994 р. і викликало чимало нарікань. Натомість положення Регламенту 2006 р. виклалися гранично чітко і зрозуміло, що більшою мірою відповідало потребам правозастосування, адже користуватися Регламентом часто доводилося народним депутатам України, які вперше отримали депутатський мандат та не володіли глибокими знаннями тонкощів юриспруденції, а тим більше регламентного регулювання парламентських процедур. Водночас цей Регламент став найбільш політизованим з-поміж усіх, які досі регулювали парламентські процедури в Україні. Це відбулося за рахунок насичення його змісту якісно новою главою 12 «Коаліція депутатських

фракцій у Верховній Раді України» (статті 61-67). Крім того, у Регламенті, за відсутності закону про тимчасові спеціальні та тимчасові слідчі комісії Верховної Ради України, було врегульовано більшість питань, пов'язаних із функціонуванням цих парламентських органів, що підтвердило «компенсаторний» характер Регламенту. Було надзвичайно деталізовано випи-сано законодавчу процедуру. Проте це стосувалося лише особливостей розгляду та ухвалення законів Верховною Радою України, натомість розгляд та прийняття постанов Верховної Ради України були врегульовані доволі побіжно.

За період своєї дії (16.03.2006 – 01.04.2008 рр.) Регламент 2006 р. лише п'ять разів зазнавав змін, які стосувалися здебільшого політичної частини (врегулювання питань пов'язаних з організацією та діяльністю депутатських фракцій та коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України). Проте у зв'язку з Рішенням КСУ від 01.04.2008 р. № 4-рп/2008 він був визнаний неконституційним повністю та втратив чинність [42]. Формальним приводом для ухвалення такого рішення стала невідповідність Конституції України правової форми Регламенту (постанова Верховної Ради України). Але ухваливши таке рішення, КСУ не подбав про те, щоб надати парламентові хоч якийсь час для приведення у відповідність до Конституції України Регламенту. Тому в регулюванні порядку роботи Верховної Ради України з 01.04.2008 р. утворився правовий вакуум, що, зважаючи на постійний характер діяльності Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади в державі, було неприпустимим. Саме тому в порядку компромісного рішення до розробки нового закону про регламент було запропоновано ухвалити Тимчасовий регламент шляхом прийняття спеціальної постанови. 08.04.2008 р. Верховна Рада України прийняла Постанову «Про деякі питання нормативно-пра-

вового забезпечення порядку роботи Верховної Ради України» № 247-VI [28], згідно з якою на період до законодавчого врегулювання питань організації та порядку діяльності Верховної Ради України діятиме Тимчасовий регламент. Разом з тим, Комітету Верховної Ради України з питань Регламенту, депутатської етики та забезпечення діяльності Верховної Ради України підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проект закону про Регламент. Граничного строку реалізації цієї Постанови не було вказано, що дозволило не поспішати з підготовкою проекту закону про регламент. У зв'язку з цим Тимчасовий регламент набув характеру постійного документу та застосовувався так само, як і його попередник – Регламент 2006 р. Змістовних змін, порівняно з Регламентом 2006 р., він не зазнав, змінивши лише правову форму з Регламенту на Тимчасовий регламент. Наслідком зволікання з підготовкою проекту закону про регламент стало ухвалення КСУ нового Рішення від 17.09.2008 р. № 16-рп/2008, згідно з яким тепер уже Тимчасовий регламент було визнано неконституційним і вкотре вказано на необхідність прийняття виключно закону про регламент Верховної Ради України [43]. Тим самим КСУ недвозначно вказав, що за відсутності закону про регламент погодитися з регулюванням порядку діяльності парламенту підзаконними актами він не може. При цьому він не дав відповіді і на питання, якими нормативними актами мають керуватися парламентарії до ухвалення закону про Регламент. Вкотре Рішенням КСУ була створена ситуація правового вакууму, коли визнання неконституційним Тимчасового регламенту повністю унеможливило надалі здійснювати роботу Верховної Ради України без належної процесуально-правової основи. Розв'язуючи цю колізію, парламентарії вкотре вдалися до паліативного рішення: був ухвалений Закон «Про організацію і порядок

діяльності Верховної Ради України» від 04.09.2008 р. № 374-VI [32], згідно з яким було встановлено, що організація і порядок діяльності Верховної Ради України встановлюються Конституцією України, законами України про статус народних депутатів України, про комітети, про тимчасові спеціальні і тимчасові слідчі комісії Верховної Ради України, іншими законами України та Регламентом. У такий спосіб народні депутати України спробували, по суті, «обійти» Рішення КСУ, лише формально затвердивши Регламент законом, проте сам Регламент законом так і не став, залишившись, як це впливало з пункту 1 Закону «Про організацію і порядок діяльності Верховної Ради України», окремим правовим актом. Регламент як окремий акт (не закон і не постанова) був підписаний Головою Верховної Ради України А. Яценюком 19.09.2008 р. № 547-VI [32].

Повторивши свої правові позиції від 01.04.2008 р. № 4-рп/2008 та від 17.09.2008 р. № 16-рп/2008, КСУ у Рішенні від 26.11.2009 р. № 30-рп/2009 вже втретє змушений був констатувати, що Регламент має прийматися виключно як закон України за встановленою процедурою його розгляду, ухвалення і набрання ним чинності [44]. Відповідно, як Закон України «Про організацію і порядок діяльності Верховної Ради України» від 04.09.2008 р. № 374-VI, так і Регламент від 19.09.2008 р. № 547-VI були визнані такими, що не відповідають Конституції України. Лише після цього Рішення КСУ Верховна Рада України дала доручення своєму Комітетові з питань Регламенту, депутатської етики та організації роботи підготувати та внести на розгляд парламенту проект закону про Регламент. Відповідний проект було підготовлено та внесено 09.02.2010 р. і вже 10.02.2010 р. прийнято як закон [36]. Особливих дебатів довкола його ухвалення не було, оскільки за основу закону був при-

йнятий «старий» текст Регламенту 2006 р. із збереженою практично в недоторканному вигляді «старою» структурою (склався з шести розділів, які вміщували першопочатково 240 статей). Тому подальша еволюція Регламенту буда зумовлена внесенням змін до нього. Наприклад, у зв'язку з поверненням у зв'язку з Рішенням КСУ від 30.09.2010 р. № 20-рп/2010 [45] до редакції Конституції України 1996 р. на підставі Закону України «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України» від 08.10.2010 р. № 2600-VI [23], із Регламенту були вилучені глави 12-13, що регулювали засади організації та діяльності коаліції депутатських фракцій та парламентської опозиції. Проте і після повернення до редакції Конституції України зі змінами від 08.12.2004 р. згідно із Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21.02.2014 р. № 742-VII [20] норми щодо коаліції та опозиції не були включені до Регламенту. Склалася парадоксальна ситуація: відповідаючи Конституції України з точки зору форми, Регламент перестав відповідати їй з точки зору змісту окремих положень, а точніше з точки зору такого регламентного упушення, яким є прогалина в регулюванні процедур утворення, діяльності та припинення діяльності коаліції депутатських фракцій. Тому КСУ у Рішенні від 20.06.2019 р. № 6-р/2019 змушений був звернути на цю прогалину увагу [46]. Характерно, що зазначене законодавче упушення не виправила і Верховна Рада України 9-го скликання, обрана на позачергових виборах 21.07.2019 р. Таким чином, формування коаліції у парламенті 9-го скликання відбувалося поза регламентними процедурами, внаслідок елементарної відсутності останніх. Ситуацію врятувало те, що в чинному парламенті коаліція представлена фракцією з правами коаліції, а тому без правового регулю-

вання створення коаліції на рівні Регламенту формально можна обійтися, обмежуючись загальними нормами статті 83 Конституції України про можливість функціонування фракції з правами коаліції [10], проте припинення діяльності такої коаліції відразу ж наštтовхнеться на брак законодавчого регулювання.

Як показує досвід діяльності українського парламенту [4; 7; 8; 11; 13; 16; 49], питання комплексної реформи парламентських процедур «успадкувала» Верховна Рада України 9-го скликання. Проте, вважаємо, що перебіг еволюції Регламенту на цьому етапі має бути предметом окремого дослідження.

Висновки. Еволюція парламентського регламенту в Україні – це процес історичного розвитку правил парламентської процедури, формально акумульованих в єдиному законодавчому акті (Регламенті парламенту), що супроводжується зміною як самих різновидів цих регламентів, так і внесенням до них змін у ході їх дії як особливих законодавчих актів. Ключовою, з формально-правового боку, специфікою такої еволюції було насамперед те, що упродовж періоду незалежності України змінювався й еволюціонував не один регламент парламенту, а кілька його видів, що змінювали почергово один одного. Отже, замість удосконалення чинного Регламенту парламентарії вдалися до ухвалення різних версій регламенту, які по-різному корелювали з конституційно визначеною його формою та предметом регулювання. Відтак, за 1990-2010 рр. змінилося шість регламентів, які по-різному корелювали з потребами розвитку парламентаризму, з різним ступенем враховували існуючу форму державного правління, з різним ступенем оперативності та деталізації врегулювання парламентській відносини.

Така еволюція одночасно була відображенням підходів законодавців до вирішення проблеми формулювання

і зміни правил своєї поведінки в стінах парламенту та, разом з тим, одним із ключових складників історії розвитку національної моделі парламентаризму. Логіка цієї еволюції була значною мірою детермінована перебігом державно-правового будівництва в Україні, віхи якого уособлюють такі документи, як Декларація про державний суверенітет України 1990 р., Акт проголошення незалежності України 1991 р., Конституції України 1978 і 1996 рр., закони про внесення змін до Конституції України 1992, 2004, 2016, 2019 рр., а також деякі рішення КСУ, які відображали позицію офіційної правової доктрини щодо субстантивної ролі парламентського Регламенту та його місця в системі національного законодавства. Із кожним з цих визначальних правових документів пов'язані певні зміни в концептуальних підходах до формулювання правил організації парламентських процедур, які стали невід'ємним показником еволютивної здатності та політико-правової «зрілості» національної моделі парламентаризму.

Періодизація розвитку Регламенту Верховної Ради України може бути відтворена так: 1) Тимчасовий Регламент Верховної Ради України (до 1991 р. – УРСР), що діяв упродовж 1990–1994 рр.; 2) Регламент, ухвалений постановою Верховної Ради України, але такий, що мав силу закону, – діяв у 1994–2006 рр.; 3) Регламент, затверджений постановою Верховної Ради України і не мав сили закону, – діяв протягом 2006-2008 рр.; припинив чинність у зв'язку з визнанням його неконституційним (01.04.2008 р.); 4) Тимчасовий Регламент, затверджений постановою Верховної Ради України від 08.04.2008 р., що діяв до визнання його неконституційним 17.09.2008 р.; 5) Регламент, затверджений Постановою Верховної Ради України від 19.09.2008 р., – формально діяв до 26.11.2009 р., у зв'язку з визнанням його неконституційним (реально діяв до 10.02.2010 р., оскільки інших

регламентів до цього часу не було ухвалено парламентом, а останній не міг працювати без норм, обов'язкових для всіх парламентських процедур); 6) Регламент Верховної Ради України, затверджений Законом від 10.02.2010 р. № 1861-VI, – діє дотепер, формально є законом, зміни до нього вносяться законами України. Кожен з означених вище етапів уособлений прийняттям формально нового Регламенту, хоча текстуально і структурно регламенти 2006–2010 рр. були вельми подібними. З-поміж шести варіантів Регламенту, що формально діяли протягом 1991–2024 рр., лише останній – Регламент 2010 р. – відповідає Конституції України, маючи форму закону, натомість регламенти 2006, 2008 та 2009 рр. були визнані неконституційними саме з причин невідповідності Конституції України їх правової форми.

Метою статті є історико-правове дослідження інституціоналізації Регламенту через призму його юридичної еволюції з виокремленням її ключових особливостей та етапів. Показано, що еволюція парламентського регламенту в Україні – це процес історичного розвитку правил парламентської процедури, формально акумульованих в єдиному законодавчому акті (Регламенті), що супроводжується зміною як самих різновидів цих регламентів, так і внесенням до них змін у ході їх дії як особливих законодавчих актів. Ключовою, з формально-правового боку, специфікою такої еволюції було насамперед те, що упродовж періоду незалежності України змінювався не один регламент парламенту, а кілька його видів, що змінювали по чергово один одного. Отже, замість удосконалення чинного Регламенту парламентарії вдалися до ухвалення різних версій регламенту, які по-різному корелювали з конституційно визначеною його формою та предметом регу-

лювання. Відтак, за 1990–2010 рр. змінилося шість регламентів, які по-різному корелювали з потребами розвитку парламентаризму, з різним ступенем враховували існуючу форму державного правління, з різним ступенем оперативності та деталізації врегульовували парламентській відносини. З'ясовано, що така еволюція одночасно була відображенням підходів законодавців до вирішення проблеми формування і зміни правил своєї поведінки в стінах парламенту та, разом з тим, одним із ключових складників історії розвитку національної моделі парламентаризму. Логіка цієї еволюції була значною мірою детермінована перебігом державно-правового будівництва в Україні. Запропоновано таку періодизацію еволюції Регламенту Верховної Ради України: 1) Тимчасовий Регламент Верховної Ради України (до 1991 р. – УРСР), що діяв упродовж 1990–1994 рр.; 2) Регламент, ухвалений постановою Верховної Ради України, але такий, що мав силу закону, – діяв у 1994–2006 рр.; 3) Регламент, затверджений постановою Верховної Ради України і не мав сили закону, – діяв протягом 2006–2008 рр.; припинив чинність у зв'язку з визнанням його неконституційним (01.04.2008 р.); 4) Тимчасовий Регламент, затверджений постановою Верховної Ради України від 08.04.2008 р., що діяв до визнання його неконституційним 17.09.2008 р.; 5) Регламент, затверджений Постановою Верховної Ради України від 19.09.2008 р., – формально діяв до 26.11.2009 р., у зв'язку з визнанням його неконституційним; 6) Регламент Верховної Ради України, затверджений Законом від 10.02.2010 р. № 1861-VI, – діє дотепер, формально є законом, зміни до нього вносяться законами України. Кожен з означених вище етапів був уособлений прийняттям формально нового Регламенту, хоча

текстуально і структурно регламенти 2006-2010 рр. були вельми подібними. З-поміж шести варіантів Регламенту, що формально діяли протягом 1991–2024 рр., лише останній – Регламент 2010 р. – відповідає Конституції України, маючи форму закону, а регламенти 2006, 2008 та 2009 рр. були визнані неконституційними саме з причин невідповідності Конституції України їх правової форми.

Ключові слова: Конституція України, Регламент Верховної Ради України, парламент, парламентські процедури, Конституційний Суд України, конституційна реформа.

Linetskyi S. Institutionalization of the Regulation of the Verkhovna Rada of Ukraine through the prism of the experience of its legal evolution

The purpose of the article is a historical and legal study of the institutionalization of the Regulation through the prism of its legal evolution with the identification of key features and stages of this evolution. It is shown that the evolution of parliamentary Regulation in Ukraine is a process of historical development of the rules of parliamentary procedure, formally accumulated in a legislative act (the Regulation of Parliament), which is accompanied by changes in both the varieties of these rules themselves and the introduction of changes to them during their operation as special legislative acts. The key, from the formal and legal side, specificity of such evolution was primarily that during the period of Ukraine's independence, not one set of Regulation changed, but several of its types, which changed each other in turn. So, instead of improving the current Regulation, parliamentarians resorted to adopting different versions of the rules, which correlated differently with its constitutionally defined form

and subject of regulation. Thus, in 1990–2010, six Regulations changed, which correlated differently with the needs of the development of parliamentarism, considered the existing form of state government to varying degrees, and regulated parliamentary relations with varying degrees of efficiency and detail. It was found that such an evolution was simultaneously a reflection of the approaches of legislators to solving the problem of formulating and changing the rules of their behavior within the walls of parliament and, at the same time, one of the key components of the history of the development of the national model of parliamentarism. The logic of this evolution was largely determined by the course of state and legal construction in Ukraine. The following periodization of the evolution of the Regulation of the Verkhovna Rada of Ukraine is proposed: 1) Temporary Regulation of the Verkhovna Rada of Ukraine (before 1991 – the Ukrainian SSR), which were in force during 1990–1994; 2) Regulation adopted by a resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine, but which had the force of law, were in force in 1994–2006; 3) Regulation approved by a resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine and did not have the force of law, were in force during 2006-2008; ceased to be valid due to its recognition as unconstitutional (01.04.2008); 4) Temporary Regulation approved by a resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 08.04.2008, which were in force until their recognition as unconstitutional on 17.09.2008; 5) The Regulation, approved by the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 19.09.2008, – formally operated until 26.11.2009, due to its recognition as unconstitutional; 6) The Regulation of the Verkhovna Rada of Ukraine, approved by the Law of 10.02.2010 No. 1861-VI, – are in force to this day, are formally a law, and are amended by the laws

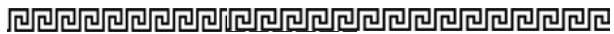
of Ukraine. Each of the above stages was embodied in the adoption of a formally new Regulation, although the text and structure of the Regulations of 2006–2010 were very similar. Of the six versions of the Regulations, which were formally in force during 1991–2024, only the last one – the Regulation of 2010 – complies with the Constitution of Ukraine, having the form of a law, and the regulations of 2006, 2008 and 2009 were declared unconstitutional precisely because their legal form did not comply with the Constitution of Ukraine.

Key words: Constitution of Ukraine, Regulation of the Verkhovna Rada of Ukraine, parliament, parliamentary procedures, Constitutional Court of Ukraine, constitutional reform.

Література:

1. Гончаренко В. Верховна Рада УРСР за Конституцією Української РСР 1978 р. Вісник Академії правових наук України. 2016. № 1 (52) С. 111–119.
2. Гончаренко В. Д. Регламенти законодавчих органів України за радянських часів. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 1 (84). С. 30–42.
3. Декларація про державний суверенітет УРСР від 16.07.1990 р. № 55-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. № 31. Ст. 429.
4. Доповідь та Дорожня Карта щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. URL: <https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20160301RES16508/20160301RES16508.pdf>.
5. Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні: Навч. посібник. Харків: Право, 2007. 280 с.
6. Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. Київ: Парламентське вид-во, 1999. 248 с.
7. Зайченко Ю., Базилівська О., Баранюк О., Кошман А. Концептуальна записка щодо удосконалення законодавчого процесу в Україні. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/PRP_Concept_note_legislative_process_UKR.pdf.
8. Ковальчук В. Роль опозиції в демократичному парламенті: пошук балансу між легітимною владою та тиранією більшості. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Юридичні науки". 2022. № 2 (34). С.179–190.
9. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. Відомості Верховної Ради України. 1995. N 18. Ст. 133.
10. Конституція України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141
11. Лабораторія законодавчих ініціатив. Право на спам: чи варто обмежити можливість реєстрації законопроектів? URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/pravo-na-sпам-chi-var-to-obmezhit-tozhlivist-rejestratsiji-zakonoprojektiv.html>.
12. Литвин В. Політична арена України: діючі особи та виконавці. Київ: Абрис, 1994. 495 с.
13. Матвієнко С. Турборежим: немає часу на пояснення. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/smatvienko/5ddea203668cc>.
14. Окрема думка судді Конституційного Суду України Скоморохи В. Є. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України» (справа про утворення фракцій у Верховній Раді України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na17d710-98#Text>.
15. Основи вітчизняного парламентаризму: Підручник для студентів вищих навчальних закладів: У двох томах / За заг. ред. В. А. Гошовської. Т. 1. Київ: НАДУ при Президентові України, 2021. 408 с.
16. Пивовар М. С. Правові засади взаємодії державної влади та опозиції в період демократичної трансформації: перспективи законотворення: дис. ... д-ра філософії з галузі знань 08 «Право»: 081 «Право». Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України. Львів, 2020. 211 с.

17. Підкова І. Парламентська опозиція в процесах суверенізації Української РСР: Народна рада і Всесоюзний референдум 1991. Історичні студії Східноєвропейського університету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2014. Вип. 11-12. С. 107-114.

18. Про введення в дію Регламенту Верховної Ради України: затверджено Постановою Верховної Ради України від 27.07.1994 р. № 130/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 35. Ст. 339.

19. Провизначення порядку обчислення скликань Верховної Ради України: Закон України від 01.02.2000 р. № 1420-XIV. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 8. Ст. 52].

20. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21.02.2014 р. № 742-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 11. Ст. 143.

21. Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 08.12.2004 р. № 2222-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. N 2. Ст. 44.

22. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 28. Ст. 532.

23. Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України: Закон України від 08.10.2010 р. № 2600-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 10. Ст. 64.

24. Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України щодо протидії зловживанням правами народних депутатів України у ході законодавчої процедури: Закон України від 16.04.2020 р. № 561-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 20. Ст. 143.

25. Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 08.02.2000 р. № 1426-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. N 10. Ст. 87.

26. Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) України: Закон України від 14.02.1992 р. № 2113-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 20. Ст. 271.

27. Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України: Указ Президента України № 264/2007 від 02.04.2007 р. Офіційний вісник Президента України № 1 від 02.04.2007 р.

28. Про деякі питання нормативно-правового забезпечення порядку роботи Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 08.04.2008 р. № 247-VI. Відомості Верховної Ради України. 2008. N 19-20, 21-22. Ст. 211.

29. Про заходи з реалізації рекомендації щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 17.03.2016 р. № 1035-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 14. Ст. 149.

30. Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон УРСР від 27.10.1989 р. № 8303-XI. Відомості Верховної Ради УРСР. 1989. № 45 (Додаток). Ст. 624.

31. Про організацію доопрацювання проекту Регламенту Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 21.08.1992 р. N 2579-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. N 39. Ст. 590.

32. Про організацію і порядок діяльності Верховної Ради України: Закон України від 04.09.2008 р. № 374-VI. Відомості Верховної Ради України. 2009. N 12. Ст. 147.

33. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент): Закон України від 10.09.2019 р. № 39-IX. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 40. Ст. 212.

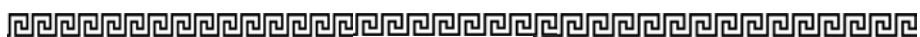
34. Про правонаступництво України: Закон України від 12.09.1991 р. № 1543-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 46. Ст. 617.

35. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 р. № 1427-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 38. Ст. 502.

36. Про Регламент Верховної Ради України: затверджено Законом України від 10.02.2010 р. № 1861-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 14-15, № 16-17. Ст. 133.

37. Про Регламент Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 11.05.1994 р. № 2/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1994. N 20. Ст. 123.

38. Про Регламент Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 16.03.2006 р. 3547-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. N 23, N 24-25. Ст. 202.

39. Про Тимчасовий регламент засідань Верховної Ради України дванадцятого скликання: Постанова Верховної Ради УРСР від 22.05.1990 р. № 6-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. № 25. Ст. 391.

40. Регламент Верховної Ради України від 27.07.1994 р. № 129/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 35. Ст. 338.

41. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України "Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України" (справа про утворення фракцій у Верховній Раді України) від 03.12.1998 р. № 17-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-98#Text>.

42. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 219 Регламенту Верховної Ради України (справа про Регламент Верховної Ради України) від 01.04.2008 р. № 4-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-08#Text>.

43. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 105 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частин шостої, сьомої, дев'ятої статті 83 Конституції України (справа про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України) від 17.09.2008 р. № 16-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-08#Text>.

44. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про організацію і порядок діяльності Верховної Ради України" та Регламенту Верховної Ради України від 26.11.2009 р. № 30-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v030p710-09#Text>.

45. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30.09.2010 р. № 20-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>

46. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України „Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів“ від 20.06.2019 р. № 6-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text>

47. Селіванов А. Верховна Рада України – основа сучасного парламентаризму і правопорядку. Голос України. 10.12.2021 р.

48. Український парламентаризм: минуле і сучасне / За ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Парламентське вид-во, 1999. 368 с.

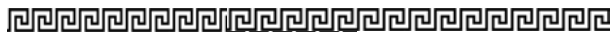
49. Чебаненко О. Законодавчий спам. URL: <https://uifuture.org/publications/24854-zakonodavchui-sпам/>.

50. Шемшученко Ю. С., Батанов О. В. Президія Верховної Ради України. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2011. Т. 8: Па – Прик. С. 494.

51. Яковлев А. А. Конституційний процес в Україні: теоретичні і практичні аспекти реалізації: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Національний університет «Острозька академія», Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2021. 460 с.

52. Ermolaev V. M. M. Hrushevsky on the constituent power of the Ukrainian people. Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. 2020. № 27(4). P. 16-28.

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.12>**В. Панкратова,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальної юриспруденції та конституційного права
Сумського державного університету

ЕЛЕКТРОННА УЧАСТЬ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН

Постановка проблеми. Швидкий розвиток інформаційних технологій впливає на всі сфери життя суспільства, зокрема й на участь громадян та залучення їх до вирішення питань державного та місцевого значення. Інтернет став важливим середовищем для індивідуальних і колективних форм вираження політичних поглядів, оскільки цифрові інструменти дозволяють залучити широке коло громадян до прийняття рішень та відкривають ширші можливості для взаємодії з владою. Важливим аргументом на користь впровадження цифрових інструментів у сфері участі громадян є їх роль як засіб підвищення рівня правосвідомості та правової культури громадян.

Електронна участь набуває особливого значення в демократичних державах світу, де влада розуміє необхідність залучення громадян для боротьби з політичною апатією, підвищення відкритості та прозорості у прийнятті рішень.

Питання електронної участі є особливо актуальним для України, адже під час воєнного стану політичні права та свободи можуть бути обмежені. Тому важливо за допомогою інформаційних технологій підтримувати демократичні процеси, модернізувати наявні інструменти участі. Електронна участь є одним із засобів взаємодії та співпраці між громадянами та органами державної влади й місцевого самоврядування щодо вирішення проблем та прийняття рішень під час війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу інформаційних технологій на розвиток демократії має широке висвітлення в науковій літературі, про що свідчать праці таких науковців, як: Х. Аванг, Й. Зівекеб, М. Кнеуер, А. Мансор, А. Макінтош, М. Штайнбах, Ян ван Дейк та інших. Але електронна участь все ширше використовується і є важливим засобом взаємодії між органами влади та суспільством, що зумовлює актуальність теми та важливість подальших наукових розвідок.

Метою даного дослідження є аналіз електронної участі як засобу підвищення рівня правосвідомості громадян.

Виклад основного матеріалу дослідження. Електронна участь є інструментом залучення та зміцнення співпраці між владою та громадянами, засобом покращення доступу до інформації та державних послуг, а також сприяє участі у виробленні політики, що розширює можливості як окремих громадян, так і суспільства в цілому.

Визначення електронної участі в науковій літературі різняться, але більшість з них зосереджені навколо базової концепції використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для залучення громадян до прийняття рішень.

Зокрема Мальте Штайнбах, Йост Зівекеб і Стефан Зюсс визначають електронну участь як активне залучення громадян до політичного циклу за допомогою використання інфор-

маційно-комунікаційних технологій, що охоплює не лише форми прямої та представницької демократії, такі як голосування, а й прозоре інформування щодо процесів участі, пропозиції щодо спільного прийняття рішень, що сприяє швидкому реагуванню на запити суспільства та взаємодію «знизу-вверх» [13, р. 63].

Макінтош А. під електронною участю розуміє використання інформаційних і комунікаційних технологій для розширення та поглиблення політичної участі шляхом надання громадянам можливості спілкуватися один з одним та зі своїми обраними представниками [10, р. 364].

Ян ван Дейк зазначає, що електронна участь – це використання цифрових засобів для посередництва та трансформації відносин між громадянами та органами державної влади у напрямку збільшення участі громадян [5, р. 34].

Згідно з опитуванням ООН щодо електронного урядування 2020 року електронна участь – це процес залучення громадян за допомогою ІКТ до політики, прийняття рішень і розробки послуг, який є загальним, інклюзивним і обговорювальним [16].

У науковій літературі досить поширеним є підхід до визначення електронної участі у вузькому та широкому розумінні. Зокрема вузький підхід передбачає визначення електронної участі як відносин, що засновані на партнерстві з владою, в яких громадяни беруть активну участь для формування змісту політики.

У широкому розумінні електронна участь охоплює всіх зацікавлених сторін у демократичних процесах прийняття рішень, а не лише пов'язані з громадянами ініціативи «згори донизу» [9].

Доцільно звернутись до нормативного визначення електронної участі. У 2017 році Кабінетом Міністрів України була прийнята Концепція розвитку електронної демократії, яка містить широке визначення

електронної участі, під якою розуміється забезпечення права участі громадян і представників громадянського суспільства за їх власною ініціативою у розвитку самоврядування, формуванні та реалізації державної політики, її моніторингу та оцінці, у процесах прийняття рішень, що передбачає двосторонню електронну взаємодію суб'єктів владних повноважень і громадянського суспільства із застосуванням відповідних інформаційно-комунікаційних технологій та кібернетичного простору за прозорими процедурами [1].

Отже, електронна участь стосується того, як можна використовувати інформаційні та комунікаційні технології, підтримуючи процеси участі між громадянами, групами громадянського суспільства та владою для прийняття необхідних рішень.

Варто зауважити, що поняття «електронна участь» не слід отождествляти з поняттям «електронна демократія». Іноді дані терміни взаємозамінно використовують для позначення однієї концепції чи практики, незважаючи на те, що вони мають чіткі відмінності у значенні та підході. Наприклад, онлайн-голосування та опитування в соціальних мережах часто відносять до форм електронної демократії; але насправді – це форми електронної участі, які дозволяють громадянам висловлювати свої думки та вподобання щодо конкретних питань [3, р. 5]. Також іноді поняттю «електронна участь» надають вузького значення, що зводиться до розуміння його лише через призму онлайн-голосування, в той час як електронна участь охоплює ширший спектр залучення громадян до прийняття рішень.

У Звіті про електронну демократію «Об'єднання та прискорення досліджень електронного урядування в ЄС», який підготовлено в межах діяльності Європейської Комісії, зазначається, що електронна демократія включає три напрямки: електронну участь; електронне голосу-

вання та електронний парламент. При цьому електронна участь є найбільш поширеним процесом електронної демократії, це концепція, яка потенційно виводить участь громадян у демократичному процесі на інший рівень [5, р. 9].

Маріана Кнеуер зазначає, що електронна участь є одним із вимірів електронної демократії та включає чотири рівні цього процесу: е-інформування, е-консультації, е-моніторинг та е-прийняття рішень [8, р. 667.].

Отже, електронна участь є окремим напрямом електронної демократії та має важливе значення як засіб відродження довіри до державних інституцій, залучення громадян до демократичних процесів.

Варто зазначити, що електронна участь набуває широкого поширення в різних країнах світу. Зокрема Європейський Союз активно підтримує проекти електронної участі в країнах-членах ЄС. Політика електронної участі в Європейському Союзі здійснюється шляхом дослідження правових механізмів щодо участі громадян, закріплених у первинному та вторинному законодавстві, а також шляхом перегляду відповідних програмних документів. Слід зауважити, що електронна участь завжди розглядається як єдина категорія з такими цінностями, як відкритість, прозорість, а також використання можливостей Інтернету [14].

Прикладом активного впровадження ідеї електронної участі є Естонія, де з 2001 року здійснено ряд кроків на державному рівні щодо просування ідеї е-участі. Перший в Естонії проект електронної участі національного рівня мав назву ТОМ або Тдна Otsustan Mina (що означає «Сьогодні я вирішую»), який було започатковано урядом Естонії. Незважаючи на відносно жвавий громадський інтерес до ТОМ, проект незабаром зіткнувся з проблемами, такими як обмежена кількість активних користувачів, низька якість ідей,

обмежений вплив пропозицій громадян та переважання формалістичних відповідей органів державної влади [15, р. 58]. Згодом платформа ТОМ оновилася та отримала назву Osale.ee, яка була запущена у 2007 році як засіб для публічних консультацій, коментарів та пропозицій, також платформа отримала додатковий функціонал – можливість пошуку нормативних документів [17, р. 107].

У 2014 році був запущений Портал громадянських ініціатив (ЕСІР; www.rahvaalgatus.ee) – платформа, яка дозволяє писати пропозиції, проводити обговорення, складати та надсилати засвідчені цифровим підписом колективні звернення до парламенту Естонії (Riigikogu) та місцевої влади. На сайті Rahvaalgatus.ee можна подати пропозицію щодо змін законодавства. Колективне звернення, надіслане до парламенту, має містити щонайменше 1000 підписів громадян Естонії віком від 16 років. Для місцевого самоврядування під колективним зверненням необхідно зібрати підписи не менше 1% зареєстрованого населення [17, р. 116].

У 2022 році Управління з питань освіти та молоді розпочало реалізацію нового проекту «Цифровий стрибок у сфері молоді», який співфінансується грантами ЕЕА, у рамках якого має бути створений новий метод електронної участі з акцентом на широке залучення молоді [18].

Позитивну практику в аспекті залученості громадян має іспанська платформа «Decide Madrid», яка отримала нагороду Організації Об'єднаних Націй у сфері державної служби в 2018 році, а її програмне забезпечення (Consul) є найбільш використовуваним для активної участі громадян [12, р.70].

У 2015 році міська рада Мадрида запустила платформу Decide Madrid, яка є прикладом громадської участі на місцевому рівні та дозволяє громадянам створювати або підтримувати пропозиції, брати участь у дебатах,

сприяти розробці муніципальних правил, висловлювати свої погляди на дії міської влади, а також брати участь у формуванні місцевого бюджету. Головна мета платформи – створити канал прямої участі та збільшити кількість людей, які беруть участь у громадських справах, забезпечуючи більшу участь різних точок зору в процесах прийняття суспільних рішень.

Платформа має дуже зручний підхід, зокрема через три основні етапи: подання, підтримка та голосування ініціатив. Місцеві жителі віком від 16 років мають змогу підтримати вподобані пропозиції та віддати перевагу найбільш цікавим та актуальним. Пропозиції, які отримали підтримку не менше 1% населення, направляються на фінальне голосування. Зареєстровані користувачі можуть брати участь у обговоренні обраних ініціатив, голосувати за або проти пропозицій та надавати додаткові коментарі. Незважаючи на те, що пропозиції отримують підтримку більшості на етапі голосування, ці ініціативи все одно повинні пройти процес перегляду міською владою [7].

Платформа Decide Madrid зарекомендувала себе як еталон участі громадян. З 2,7 мільйонів мешканців Мадрида віком від 16 років більше понад 500 000 зареєстровані на платформі та можуть висловлювати свою думку безпосередньо на ній. Також наразі на Decide Madrid було проведено 5 000 дебатів, розміщено більше 30 000 пропозицій і надано понад 230 000 коментарів. Це ключовий інструмент для полегшення та заохочення безпосередньої та індивідуальної участі громадян у справах міста [2].

До переваг даної платформи можна віднести: чіткий і зрозумілий процес, який дозволяє легко зареєструватися та подати пропозицію або підтримати наявні; реєстрація та верифікація гарантують, що лише жителі Мадриду беруть участь в обговоренні; можливість міської влади аналізувати

коментарі місцевих мешканців для розуміння проблем та запитів [4].

Рейтинг електронного урядування ООН є одним із ключових індикаторів розвитку інформаційного суспільства в країнах світу, яке з 2001 року проводять кожні два роки у державах-членах ООН для дослідження розвитку е-урядування. У 2024 році глобальне середнє значення індексу розвитку електронного уряду (EGDI) демонструє суттєве покращення: частка населення, яке відстає в розвитку цифрового уряду, зменшилася з 45,0 відсотка у 2022 році до 22,4 відсотка у 2024 році [6, р. 23].

Індекс електронної участі (EPI) є додатковим індексом до Опитування електронного уряду ООН та містить наступні елементи: електронну інформацію, електронну консультацію та електронне прийняття рішень. Індекс електронної участі вимірює, наскільки громадяни готові долучатися до державних процесів через онлайн-платформи.

Так, у 2024 році Україна стала першою в рейтингу електронної участі (E-Participation Index, EPART). Потрібно зазначити, що у 2022 році Україна посідала 56 місце. У Звіті до Опитування електронного уряду ООН зазначається, що незважаючи на конфлікт з російською федерацією, Україна досягла вражаючого прогресу в цифровому розвитку, стратегічний підхід України підтримує державні послуги в умовах війни, позиціонує дану державу як стійкого цифрового лідера [6, р. 125].

Отже, як свідчить практика багатьох країн, електронна участь має ряд переваг, до яких можна віднести:

1. Зручність та простота: використання цифрових рішень для участі може сприйматися як більш зручне для користувача, ніж оффлайн участь. Крім того, для людей з фізичними вадами використання більш адаптованих цифрових інтерфейсів користувача може бути важливою перевагою електронної участі.

2. Економія часу: електронна участь займає менше часу порівняно з традиційною формою участі. Можна в декілька кліків зайти на відповідну платформу та обговорити проблеми або створити ініціативу.

3. Відсутність прямої залежності з місцем проживання. Досить часто причиною пасивної поведінки громадян в світлі залученості до прийняття рішень є залежність від місця розташування. Електронна участь не пов'язана з місцем проживанням, навіть особа, яка перебуває за кордоном, може створити ініціативу чи взяти участь в обговоренні проблемних питань.

4. Ширша залученість. Громадяни, зважаючи на відсутність територіальних чи часових бар'єрів, можуть активніше долучатися до прийняття рішень, бути активним громадянином чи місцевим мешканцем. Розуміння важливості участі у вирішенні питань державного та місцевого значення є передумовою та гарним фундаментом для формування високої правосвідомості громадян.

Варто зазначити, що електронна участь не є панацеєю від низької залученості громадян та має й слабкі сторони, до яких можна віднести безпеку та захист даних. При використанні інструментів електронної участі важливу роль відіграє довіра користувачів до державних установ, а також до Інтернету та платформ участі. Для прикладу, платформа Decide Madrid була проаналізована після кількох проєктів електронної участі. Результати досліджень свідчать про занепокоєння щодо безпеки платформи та процесів перевірки, оскільки електронна участь містить ризик злому та виключення людей без доступу до Інтернету [11, р. 137].

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що електронна участь є важливою формою громадянської активності в сучасній демократії. Це впливає на якість політичних рішень, підвищує взаємодію між органами

влади та громадянами, сприяє ширшій участі населення у вирішенні питань державного та місцевого значення, що зумовлює підвищення рівня правової культури, формує соціальні цінності населення, впливає на поліпшення надання послуг та роботу органів державної та місцевої влади.

Електронна участь не залежить від місця розташування, часових втрат, а отже, є зручним способом взаємодії громадян з органами влади, що надає можливість приймати спільні рішення, пропонувати ініціативи для покращення життя громади та держави в цілому.

У статті здійснено аналіз електронної участі як засобу підвищення рівня правосвідомості громадян. Визначено, що електронна участь є інструментом залучення та зміцнення співпраці між владою та громадянами, засобом покращення доступу до інформації та державних послуг. Наголошено на тому, що визначення електронної участі в науковій літературі різняться, але більшість з них зосереджені навколо базової концепції використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для залучення громадян до прийняття рішень.

Автор вказує, що у науковій літературі досить поширеним є підхід до визначення електронної участі у вузькому та широкому розумінні. У статті резюмується, що електронна участь стосується того, як можна використовувати інформаційні та комунікаційні технології, підтримуючи процеси участі між громадянами, групами громадянського суспільства та владою для прийняття необхідних рішень.

У статті наводяться приклади держав, які мають позитивний досвід у запровадженні електронної участі. Зокрема визначено, що в Естонії протягом тривалого часу

було запущено ряд платформ електронної участі, серед яких TOM; ECIP; *Rahvaalgatus.ee* та інші.

Визначено, що позитивну практику в аспекті залученості громадян має іспанська платформа «*Decide Madrid*», яка є прикладом громадської участі на місцевому рівні та дозволяє громадянам створювати або підтримувати пропозиції, брати участь у дебатах, сприяти розробці муніципальних правил, висловлювати свої погляди на дії міської влади, а також брати участь у формуванні місцевого бюджету.

У статті визначені сильні та слабкі сторони електронної участі, резюмовано, що електронна участь впливає на якість політичних рішень, підвищує взаємодію між органами влади та громадянами, сприяє ширшій участі населення у вирішенні питань державного та місцевого значення.

Ключові слова: правова культура, державне регулювання, правосвідомість, правова природа, діджиталізація, інформаційне суспільство, електронна участь, електронна петиція, бюджет участі, електронні звернення.

Pankratova V. Electronic participation as a means of increasing citizens' legal awareness

The article analyzes e-participation to increase citizens' level of legal awareness. It is determined that e-participation is a tool for attracting and strengthening cooperation between authorities and citizens, improving access to information and public services. It is emphasized that the definitions of e-participation in the scientific literature vary. Still, most focus on using information and communication technologies (ICT) to involve citizens in decision-making.

The author indicates that the approach to defining e-participation in a narrow and broad sense is quite

common in the scientific literature. The article summarizes that e-participation refers to how information and communication technologies can support participatory processes between citizens, civil society groups, and authorities in making the necessary decisions.

*The article provides examples of countries that have positive experiences in implementing e-participation. In particular, it is determined that several e-participation platforms have been launched in Estonia for a long time, including TOM, ECIP, and *Rahvaalgatus.ee* and others.*

It is determined that the Spanish platform "Decide Madrid" has a positive practice in terms of citizen involvement, which is an example of public participation at the local level and allows citizens to create or support proposals, participate in debates, contribute to the development of municipal regulations, express their views on the actions of city authorities, and also participate in the formation of the local budget.

The article identifies the strengths and weaknesses of e-participation, summarizing that e-participation affects the quality of political decisions, increases interaction between authorities and citizens, and promotes more population involvement in resolving issues of national and local importance.

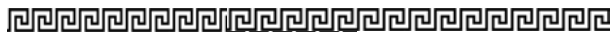
Key words: legal culture, state regulation, legal awareness, legal nature, digitalization, information society, electronic participation, electronic petition, participatory budget, electronic appeals.

Література:

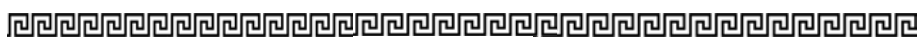
1. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 797-р. URL : <http://surl.li/shxpzi> (дата звернення: 26.12.2024).

2. Action plan – Madrid, Spain, 2024 – 2027. URL : <http://surl.li/ухобfw> (дата звернення: 20.12.2024).

3. Benlahcene A., Awang H., Mansor N., Ghazali O., Nadzir M.M., Yamin F.M., Haruna I. and Malam S. Citizens' E-participation through E-government services: a systematic literature review. *Cogent Social Sciences*. 2024. Vol.10. P. 1-18.
4. Decide Madrid. Madrid's direct democracy experiment. URL : <https://decide.madrid.es> (дата звернення: 20.11.2024).
5. Dijk van J. A. G. M. Participation in Policy Making. Study on the Social Impact of ICT. Luxembourg : European Communities, 2010. 128 p.
6. E-Government Survey 2024 Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development. New York, 2024, 206 p.
7. Empowering governments to achieve new possibilities. Electronic platform. URL: <http://surl.li/dnnutt> (дата звернення: 21.12.2024).
8. Кнеуер М. E-democracy: A new challenge for measuring democracy. *International Political Science Review*. 2016. №. 37 (5). P. 666-678.
9. Kotsiopoulos I. Bringing together and accelerating eGovernment research in the EU. E-Democracy report. 2009. URL : <https://interoperable-europe.ec.europa.eu/sites/default/files/document/2014-12/edemocracy.pdf> (дата звернення: 25.12.2024).
10. Macintosh A. E-Participation in policy-making: the research and the challenges. In: Cunningham, P., Cunningham, M. (eds.). *Exploiting the Knowledge Economy: Issues, Applications and Case Studies*. 2006. P. 364–369.
11. Mertes A., Fischer D., Вr̄esch C., Andermatt K. The Perceived Advantages of e-Participation and its Impact on Citizens' Willingness to Engage: Findings From the Canton of Zurich. *Swiss Yearbook of Administrative Sciences*. 2022. № 13(1). P. 131-148.
12. Royo S., Bellm B., Torres L., Downe J. The success of e-participation. Learning lessons from Decide Madrid and We asked, You said, We did in Scotland. *Policy & Internet*. 2024. Vol. 16 P. 65-82.
13. Steinbach M., Sieweke J., & СвЯ S. The diffusion of e-participation in public administrations: A systematic literature review. *Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce*. 2019. № 29 (2). P. 61-95.
14. Tambouris E., Macintosh A., Dalakiouridou E., Smith E., Panopoulou E., Tarabanis K. and Millard J. E-Participation in Europe: Current State and Practical Recommendations. 2013. URL : <https://ecas.issuelab.org/resources/29694/29694.pdf> (дата звернення: 20.12.2024).
15. Toots M., Kalvet T., Krimmer R. Success in eVoting – Success in eDemocracy? The Estonian Paradox. 8th International Conference on Electronic Participation (ePart), Sep 2016, Guimarães, Portugal. P. 55-66.
16. UN E-government Survey 2020. URL : <http://surl.li/fjggsd> (дата звернення: 24.12.2024).
17. Vooglaid K.M., Randma-Liiv R. The Estonian Citizens Initiative Portal: Drivers and barriers of institutionalized e-participation. *Engaging Citizens in Policy Making*. 2022. P. 104-119. URL : <http://surl.li/gnvzru> (дата звернення: 10.12.2024).
18. YouthWiki. European Commission. URL: <http://surl.li/duyxck> (дата звернення: 20.12.2024).

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.13>**О. Плотніков,**кандидат юридичних наук,
старший юрист ГО «Десяте Квітня»

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАБОРОНУ АБО ОБМЕЖЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ КОНКРЕТНИХ ВИДІВ ЗВИЧАЙНОЇ ЗБРОЇ ЯК ПАРАСОЛЬКОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ТА СИСТЕМА ПРОТОКОЛІВ ДО НЕЇ

Вступ. Україна з 2014 року перебуває в стані міжнародного збройного конфлікту, спричиненого збройною агресією російської федерації. В цьому збройному конфлікті Україна прагне до повного дотримання взятих на себе норм міжнародного гуманітарного права, незважаючи на його численні порушення з боку агресора. Це питання стає особливо актуальним в світлі ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду, що визнає злочинами застосування окремих засобів і методів ведення війни, які наносять надмірні страждання чи мають невідмірну дію. В поточному збройному конфлікті також спостерігається застосування численних нових видів зброї, зокрема безпілотних систем та зброї з елементами штучного інтелекту. Це обумовлює необхідність розуміння існуючої системи заборон та обмежень певних видів зброї. Найбільш всеохоплюючим відповідним правовим режимом є правовий режим Конвенції про деякі види звичайної зброї 1980 року та Протоколів до неї. Слід наголосити, що ця Конвенція постійно розвивається у часі як шляхом укладання нових Протоколів, так і шляхом модифікації вже існуючої Конвенції та Протоколів.

Постановка завдання. Завданням дослідження є окреслення міжнародно-правового режиму Конвенції про деякі види звичайної зброї

та Протоколів до неї, простеження їхнього розвитку, характеру змін, що в них вносилися та поточного стану відповідного міжнародно-правового режиму.

Результати дослідження. 10 жовтня 1980 року Конференція ухвалила Конвенцію про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невідмірну дію [1] (далі – Конвенція про звичайну зброю) та три перших Протоколи до неї. Протокол I стосувався осколків, що не виявляються в людському тілі [2], наприклад, пластикових чи скляних. Щоправда, щодо його ефективності можна висловити певні сумніви, адже подібна зброя на той момент не перебувала на озброєнні жодної держави. Як відзначав В. Дж. Фенрік, «коли була подана ця пропозиція, вона отримала одностайну підтримку, оскільки жодна з держав, що брала участь в Конференції з озброєння, не мала такої зброї в своєму арсеналі, і вони не вбачали можливим використання такої зброї в майбутньому» [3, с. 503]. Ф. Кальсховен та Л. Зегвельд пишуть, що Протокол став «майже невідомим результатом зусиль, які були спрямовані значно вище» [4, с. 44], тобто на заборону всіх, або, щонайменше, деяких видів осколкової зброї, наприклад тих, в яких використовуються флешети.

Протокол II про міни, міни-пастки та інші пристрої [5] (далі – Протокол про міни) більш докладно відтворював положення британо-французько-голандських пропозицій, надаючи певну міру захисту цивільним особам. Він також забороняв використання віроломних мін-пасток, що поєднувалися із, здавалося б, безпечними об'єктами, наприклад, дитячими іграшками чи медичними засобами. Він, однак, піддавався критиці, як «інструмент, що надає суттєвий захист цивільному населенню за однієї єдиної умови: що його норм скрупульозно дотримуються професійними збройними силами, що ведуть війну із стриманістю, що мається на увазі принципом економії військової сили та на театрі, що дозволяє ведення бойових дій подібного характеру. Практика, однак, виявляється цілком відмінною, і цілі країни виявляються буквально засіяні всіма типами наземних мін та мін пасток найбільш віроломного характеру» [4, с. 162. Див. також: 6, с. 521]. Крім того, критика стосувалася вимоги про реєстрацію мінних полів, встановлюваних засобами дистанційного мінування та вимоги надавати завчасне сповіщення про встановлення дистанційно встановлюваних мін, «що виявлялося таким що буде найчастіше порушуватися як з технічних причин, так і через виключення про винятки «випадків, коли на перешкоді цьому стоять певні обставини» [7, с. 75].

Протокол III про запалювальну зброю [8] (далі – Протокол про запалювальну зброю) заборонив за будь-яких обставин напади з використанням запалювальної зброї, що доставляється повітрям на будь-які військові цілі, розташовані в місцях скупчення цивільного населення. Протокол не захищає комбатантів від нападів із використанням запалювальної зброї, що викликало невдоволення деяких держав під час Конференції. Так, Австрія заявила про розчарування тим, що «міркування

безпеки переважили міркування гуманітарного характеру», а Індонезія заявила, що Протокол «надає недостатній захист цивільним особам проти запалювальної зброї» [9, с. 14]. Дійсно, кінцева редакція Протоколу виявилася значно вужчою, ніж та, що була запропонована сімома державами в 1974 році. Наприклад, були упушені положення щодо заборони нападів за всіх обставин на військові цілі, розташовані в місцях скупчення цивільних осіб, натомість було введено положення про дозвіл нападу на такі цілі, якщо вони ясно відділені від місця скупчення цивільних та були здійснені запобіжні заходи для уникнення шкоди цивільним особам.

Стаття 8 Конвенції про звичайну зброю встановила механізм розгляду змін та доповнень. Вперше цей механізм було застосовано через 15 років, за які змінилося чимало. Зокрема, МКЧХ представив пропозиції щодо заборон та обмежень нових видів зброї. Окрім МКЧХ з'явилися нові потужні неурядові організації, такі як Human Rights Watch, що брали участь в кампанії, спрямованій на заборону сухопутних мін. МКЧХ в період між 1989 та 1994 роком провів чотири експертних зустрічі щодо лазерної зброї, дві зустрічі щодо наземних мін та одну щодо інших видів зброї [10]. В 1994 році текст з пропозиціями щодо заборони лазерної зброї, сформульованими МКЧХ, був представлений на зустрічі групи урядових експертів в рамках конференції з перегляду [11]. 12 країн висловилися на користь заборони засліплюючою лазерної зброї, і лише США виступили проти.

Конференція з перегляду відкрилася у Відні 25 вересня 1995 року. За декілька днів до її початку США оголосили, що вони більше не будуть виступати проти заборони, чому сприяла громадська кампанія в США, наприклад, резолюція Асоціації сліпих ветеранів В'єтнаму [12]. За наслідками перемовин щодо тексту,

13 жовтня 1980 року був ухвалений Протокол IV до Конвенції про звичайну зброю, що заборонив «застосовувати лазерну зброю, спеціально призначену для використання у бойових діях виключно або в тому числі для того, щоб спричинити постійну сліпоту органам зору людини» [13], а також передачу такої зброї будь-якій державі чи недержавному утворенню. В прес-релізі, підготовленому МКЧХ, відзначалося, що «завчасна заборона нової зброї, виробництво та поширення якої виглядало неминучим, є історичним кроком для людства. Вперше з 1868 року, коли було заборонене використання вибухових куль, зброя, яка становила військовий інтерес, була заборонена ще до того, як вона була застосована на полі бою, і до того, як потік жертв надав би видимий доказ її трагічного впливу» [14].

Друга конференція експертів МКЧХ зібралася в Монтьрьо в 1993 році з питання перегляду Другого протоколу, недоліком якого визначалася, зокрема, незастосовність до збройних конфліктів неміжнародного характеру. З травня 1996 року Конференція ухвалила зміни до Протоколу II щодо мін, мін-пасток та інших пристроїв, поширивши його дію на збройні конфлікти неміжнародного характеру, та запровадивши положення щодо механізмів самознищення та утилізації мін.

В тому, що стосується запалювальної зброї, варто згадати, що в 1980 році ряд держав виступив за посилення заборон в майбутньому в ході конференцій з перегляду. Наприклад, Мексика зазначала, що «такий механізм перегляду є життєво важливим, оскільки заборони Додаткового протоколу представляли собою найнеобхідніший прийнятний мінімум», і слід було «продовжити зусилля в рамках механізму з перегляду, аби міжнародна спільнота одного дня досягла повної заборони використання запалювальної зброї» [9, с. 15]. Загалом, до подальшого

обговорення Протоколу закликала 10 держав. Однак, під час конференції з перегляду 15 років потому не було подано нових пропозицій.

Друга Конференція з перегляду відкрилася в Женеві 11 грудня 2001 року. Оскільки станом на той момент договір про загальну заборону протипіхотних мін вже набрав чинності (що буде розглянуто нижче), МКЧХ запропонував обговорити питання вибухових залишків війни, і цю пропозицію підтримали 30 держав [15, с. 204]. За підсумками декількох зустрічей урядових експертів, Конференція з перегляду 28 листопада 2003 року ухвалила Протокол (V) про вибухонебезпечні предмети – наслідки війни [16], що встановив обов'язок зі знешкодження, видалення чи знищення боєприпасів, що не вибухнули (окрім сухопутних мін). З тих пір нових протоколів до Конвенції 1980 року не ухвалювалося.

Незважаючи на досягнення в процесі ухвалення Конвенції 1980 року та додаткових протоколів до неї, слід вказати на те, що ці зусилля неможна вважати завершеними, і міжнародно-правовий режим заборони чи обмеження певних видів звичайної зброї саме в рамках механізму Конвенції про звичайні озброєння має потенціал для розширення.

Першим напрямком може стати досягнення універсальної ратифікації наявної Конвенції та протоколів до неї. Іншим напрямком залишається забезпечення дотримання договору всіма державами-учасницями та недержавними акторами, що беруть участь в збройних конфліктах. Неохопленими в рамках конвенційного режиму 1980 року залишається питання деяких видів зброї, що формально можуть потрапляти під обмеження, встановлені в 1980 році, але, як вважають деякі держави, потребують більш жорстких обмежень. Наприклад, формулювання Протоколу III щодо запобіжних заходів при нападах із застосу-

ванням запалювальної зброї, а також вимоги щодо явного відділення військових цілей від цивільних об'єктів, очевидно, є слабкими. Протокол III ніяк не регулює питання серйозних поранень комбатантів з застосуванням запалювальної зброї.

Висновки. Конвенція про деякі види звичайної зброї та Протоколи до неї уклалися з метою створення універсального режиму заборони чи обмеження певних видів зброї. Слід констатувати, що цієї мети досягнуто лише частково. Хоча деякі встановлені вказаними інструментами заборони і сприймаються як звичаєві, все ще неможна говорити про їхній універсальний характер. Необхідна подальша робота із заохочення держав до приєднання до її міжнародно-правового режиму. Іншим напрямком роботи слід вважати напрацювання нових протоколів, що врегулювали б застосування добре відомих видів зброї (таких як малокаліберна стрілецька зброя) і нових видів зброї (таких, що оснащені штучним інтелектом).

У статті розглядається Конвенція про заборону або обмеження конкретних видів звичайної зброї та система протоколів до неї як основи міжнародно-правового режиму обмеження деяких видів звичайної зброї. Визначаються особливості переговорного процесу, що призвели до ухвалення Конвенції і Протоколів в тому вигляді, в якому вони були ухвалені. Наголошується на проблемних моментах ухвалених текстів, зокрема Протоколу II про міни, міни-пастки та інші пристрої та встановлених ним обмежень, Протоколу III про запалювальну зброю та недостатності правового регулювання запалювальної зброї. Підкреслюється, що кінцева редакція Протоколів виявилася суттєво вужчою, ніж та, що пропонувалася початково.

Охарактеризується механізм перегляду Конвенції про звичайну

зброю. Досліджується практика його застосування, в тому числі, за участі неурядових організацій. На прикладі засліплюючої лазерної зброї виявляється порядок подання пропозицій щодо внесення змін до Конвенції. Простежуються зусилля конференцій з перегляду Конвенції, наголошується, що хоча ці зусилля і призводили до ухвалення нових протоколів до Конвенції (наприклад, Протоколу IV про засліплюючу лазерну зброю), ці протоколи, як правило, стосувалися зброї, від якої держави були готові відмовитися через її неефективність. На прикладі пропозицій щодо заборони протипіхотних мін показується обмеженість можливостей конференцій з перегляду, передбачених Конвенцією.

Досліджується подальший розвиток правового режиму Конвенції про деякі види звичайної зброї. Відзначається, що помітним успіхом стало укладення Протоколу (V) про вибухонебезпечні предмети – наслідки війни. Наголошується, що зусилля з розвитку Конвенції про деякі види звичайної зброї неможна вважати завершеними і що її міжнародно-правовий режим має потенціал для розширення. Пропонуються напрямки такого розширення шляхом досягнення універсальної ратифікації Конвенції та Протоколів до неї, а також шляхом охоплення системою Протоколів нових видів зброї, наприклад, малокаліберної стрілецької зброї. Робиться висновок про відносну успішність розвитку міжнародно-правового режиму Конвенції та необхідність охоплення нею нових видів зброї.

Ключові слова: Конвенція про деякі види звичайної зброї, міжнародно-правове регулювання озброєнь, обмеження озброєнь, протоколи до Конвенції про деякі види звичайної зброї, міжнародне гуманітарне право.

Plotnikov O. The Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons as an Umbrella Instrument and the System of Protocols Thereto

The article examines the Convention on Prohibitions or Restrictions on Certain Types of Conventional Weapons and the system of protocols thereto as the basis of the international legal regime for the restriction of certain types of conventional weapons. The features of the negotiation process that led to the adoption of the Convention and the Protocols in the form in which they were adopted are determined. The problematic aspects of the adopted texts are emphasized, in particular Protocol II on Mines, Booby-traps and Other Devices and the restrictions established by it, Protocol III on Incendiary Weapons and the inadequacies of the legal regulation of incendiary weapons. It is emphasized that the final version of the Protocols turned out to be significantly narrower than that originally proposed.

The mechanism for revising the Convention on Conventional Weapons is characterized. The practice of its application is studied, including with the participation of non-governmental organizations. The procedure for submitting proposals for amendments to the Convention is revealed using the example of blinding laser weapons. The efforts of the Convention review conferences are traced, and it is emphasized that although these efforts led to the adoption of new protocols to the Convention (for example, Protocol IV on blinding laser weapons), these protocols, as a rule, concerned weapons that States were willing to abandon due to their ineffectiveness. The example of proposals to ban anti-personnel mines shows the limitations of the possibilities of review conferences provided for by the Convention.

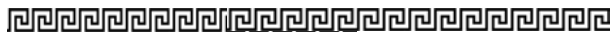
The further development of the legal regime of the Convention on Certain Conventional Weapons is examined. It is noted that the conclusion of Protocol (V) on Explosive Objects – the Consequences of War was a notable success. It is emphasized that efforts to develop the Convention on Certain Conventional Weapons cannot be considered complete and that its international legal regime has the potential for expansion. Directions for such expansion are proposed by achieving universal ratification of the Convention and its Protocols, as well as by covering new types of weapons, for example, small arms, within the Protocol system. The conclusion is drawn about the relative success of the development of the international legal regime of the Convention and the need for it to cover new types of weapons.

Key words: Convention on Certain Conventional Weapons, international legal regulation of arms, arms restrictions, protocols to the Convention on Certain Conventional Weapons, international humanitarian law.

Література:

1. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію, 10.10.1980. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text (дата звернення: 05.11.2024).
2. Protocol on Non-Detectable Fragments (Protocol I). Geneva, 10 October 1980. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/ccw-protocol-i-1980> (дата звернення: 05.11.2024).
3. Fenrick W.J. The Conventional Weapons Convention: A Modest but Useful Treaty. *International Review of the Red Cross*. 1990. No 279. P. 498-509.
4. Kalshoven F., Zegveld L. *Constraints on Waging a War: An Introduction to International Humanitarian Law*. 3rd ed. Geneva, 2001. 227 p.
5. Протокол про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток

та інших пристроїв з поправками, внесеними 3 травня 1996 року (Протокол I з поправками, внесеними 3 травня 1996 року), що додається до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні пошкодження або мають невибіркову дію. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_310#Text (дата звернення: 05.11.2024).

6. Rogers A.P.V. *Mines, Booby-traps and Other Devices*. *International Review of the Red Cross*. 1990. No 279. P. 521-534.

7. Levie H.S. *The Code of International Armed Conflict*. New York, 1986. 1099 p.

8. *Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of Incendiary Weapons (Protocol III)*. Geneva, 10 October 1980. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ru/ihl-treaties/ccw-protocol-iii-1980> (дата звернення: 05.11.2024).

9. CCW Conference. *Committee of the Whole. Summary record of the 15th meeting*. URL: https://digitallibrary.un.org/record/460542/files/A_C-6_56_SR-15-RU.pdf?ln=ru (дата звернення: 05.11.2024).

10. *Blinding Weapons: Reports of the Meetings of Experts Convened by the International Committee of the Red Cross on Battlefield Laser Weapons: 1989-1991*, Geneva, ICRC, 1993. URL: <https://repository.graduateinstitute.ch/record/11057> (дата звернення: 07.11.2024).

11. *Draft Protocol on Blinding Weapons. working paper submitted by the ICRC,*

document CCW/CONF.I/GE/CRP.28, 12 August 1994. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/%20/g96/646/70/pdf/g9664670.pdf> (дата звернення: 07.11.2024).

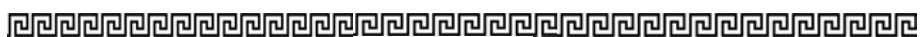
12. U.S. *Blinding Laser Weapons*, *Human Rights Watch Arms Project*, Vol. 7, No. 5 (May 1995). URL: <https://www.hrw.org/reports/1995/Us2.htm> (дата звернення: 07.11.2024).

13. *Протокол про засліплюючу лазерну зброю (Протокол IV)*, 1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_894#Text (дата звернення: 07.11.2024).

14. *(Report of the ICRC for the Review Conference of the 1980 United Nations Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, International Review of the Red Cross, No. 299 (March/April 1994)*. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400072909a.pdf> (дата звернення: 07.11.2024).

15. Herby P., Nuiten A.R. *Explosive remnants of war: Protecting civilians through an additional protocol to the 1980 Convention on Certain Conventional Weapons*. *International Review of the Red Cross*. 2001. Vol. 83. No 841. P. 195-205.

16. *Протокол про вибухонебезпечні предмети – наслідки війни*, 2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c78#Text (дата звернення: 07.11.2024).

УДК 347.440 (477477)

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.14>**О. Сафончик,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРЕДИТНО-ФІНАНСОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Вступ. Зобов'язальне право є найбільшою за обсягом підгалуззю цивільного права, яка регулює переважно відносини майнового обороту (товарообміну), тобто відносини, що виникають при переході матеріальних та інших благ, які мають економічну форму товару, від однієї особи до іншої.

Згідно зі статтею 509 Цивільного кодексу України (ЦК України), зобов'язанням є правовідношення, у якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Зобов'язальне право становить підгалузь цивільного права, що регулює цивільний оборот, тобто відносини з переходу від одних осіб до інших матеріальних та інших благ, які (відносини) набувають форми зобов'язання, на підставі договору та інших зазначених у законі підстав.

Мета. Право не створюється апіорним шляхом і не міститься виключно в законодавчих нормах; воно не формується лише імперативними методами.

Пошук права – це завдання, яке повинні виконувати всі правники, кожен у своїй сфері, використовуючи різні методи. При цьому ними має

керувати загальний ідеал – прагнення досягти в кожному питанні рішення, яке відповідає загальному почуттю справедливості і засноване на поєднанні різних інтересів, як приватних, так і всього суспільства.

Зобов'язальне право, як підгалузь цивільного права, відіграє ключову роль у регулюванні майнових відносин, забезпечуючи баланс між інтересами окремих осіб та суспільства в цілому.

Однією з найбільш складних категорій серед зобов'язань у сучасному праві є грошові зобов'язання. Вони характеризуються наявністю економічної, зокрема матеріальної, соціальної та правової складових. Сутність грошових зобов'язань полягає в тому, що вони можуть виникати щодо грошових коштів як у загальноправовому режимі – виступаючи об'єктами цивільних прав або функціонуючи на інституційному рівні, так і бути елементом платного зустрічного зобов'язання. При цьому такі зобов'язання не завжди чітко розрізняються з економічної та правової точок зору, інколи набуваючи суб'єктного змісту.

Стан дослідження. Проблематикою грошових зобов'язань, у свій час переймалися такі фахівці, як: І. А. Безклубий, Т. В. Боднар, С. Г. Гринько, І. В. Давидова, О. В. Дзера, Т. Б. Замотаєва, Н. С. Кузнецова, Ю. В. Кривенко, В. В. Луць, Р. А. Майданик, Є. О. Мічурін, О. Е. Сімсон,

С. О. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатеева, С. І. Шимон, Є. О. Харитонов, В. Л. Яроцький та інші.

Виклад основного матеріалу. Грошові зобов'язання є одними з найскладніших у правовій системі, оскільки вони поєднують економічні, матеріальні, соціальні та правові аспекти. Такі зобов'язання можуть виникати щодо грошей як об'єктів цивільних прав у загальному правовому режимі або на інституційному рівні, а також бути елементом платного зустрічного зобов'язання. Ці аспекти не завжди чітко розрізняються в економічному та правовому контекстах, а іноді й з позиції суб'єктного розуміння.

Гроші як об'єкти цивільних прав можуть виступати в різних ролях: як вид зобов'язань загалом; як складова забезпечення виконання оплатних зобов'язань; як еквівалент (сума) за предмет договору або інше натуральне зобов'язання (деліктне) у разі неможливості його виконання; як елемент охоронного зобов'язання; як фінансова послуга тощо.

Гроші були створені для полегшення обміну товарами. Будь-яке еквівалентне зобов'язання може бути виражене у формі грошового еквівалента відповідно до чинного законодавства, домовленості сторін зобов'язання (відступне) або традиції (наприклад, передача монет при даруванні ножів чи інших гостро-ріжучих предметів). Грошові зобов'язання передбачають передачу боржником грошей кредитуру як основного предмета. Це обумовлено роллю грошей як: по-перше, універсального еквівалента; по-друге, сполучної ланки між товаровиробниками; по-третє, об'єкта права та предмета грошово-кредитного регулювання економіки розвинутих країн; по-четверте, засобу обслуговування обміну між країнами, зокрема руху товарів, робочої сили та капіталів і, нарешті, як носія капіталу й обміну.

Актуальність цього питання зросла з появою електронних грошей,

зокрема криптовалюти. З часом з'явилися нові форми грошей та грошових зобов'язань, а також змінилися підходи до грошей у суспільстві, відображені в міжнародних та національних програмах розвитку, які ще не були детально досліджені. Зокрема, посилення регулювання грошових зобов'язань у Цивільному кодексі України та відхід від державної монополії на операції з грошима залишаються недостатньо вивченими.

Ці зміни призвели до виникнення суперечностей у правовій доктрині та визначенні правової природи договорів, пов'язаних із грошима та фінансовими послугами. Ситуація ускладнюється чинним законодавством, яке відносить ці питання до сфери фінансів та фінансових послуг. Наприклад, деякі фінансові послуги не мають характерних ознак послуг як об'єктів цивільних прав, а грошовий обіг поступово втрачає статус державної монополії. Такі тенденції часто ігноруються або недооцінюються.

Це стосується й концепції грошових зобов'язань, особливо з огляду на зменшення ролі держав як емітентів грошей та поширення майнінгу криптовалют приватними особами.

В українському цивільному праві поняття зобов'язання традиційно розглядається як правовідносини, в яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію або утриматися від неї, а кредитор має право вимагати виконання цього обов'язку [1, с. 68; 2, с. 190].

Зобов'язання в українському цивільному праві визначається як правовідносини, де одна сторона (боржник) зобов'язана виконати на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (наприклад, передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання цього обов'язку.

Сучасна правова доктрина розглядає зобов'язання як юридичні від-

носини між двома особами — кредитором і боржником, де кредитор (creditor) має право вимагати від боржника (debitor) виконання на свою користь певної дії (facere) або утримання від певної дії (non facere, pati) [3].

Зобов'язання є фундаментальною категорією цивільного права, що регулює переважно майнові відносини між суб'єктами правового обігу. Це обмежує застосування зобов'язань у немайнових цивільних та публічних правовідносинах.

Цивільно-правова природа зобов'язання визначає його ключову особливість: кредитор має право вимагати від боржника виконання дій, спрямованих на надання певних благ, здебільшого майнового характеру.

Структура зобов'язання включає позитивні (активні) та негативні (пасивні) дії або бездіяльність, які взаємодіють як основні та додаткові елементи предмета зобов'язання. Оскільки зобов'язання зазвичай стосується переміщення матеріальних благ, воно рідко обмежується лише пасивною поведінкою боржника; для реалізації таких переміщень боржник повинен здійснювати певні активні дії. Пасивна поведінка зазвичай супроводжує активні дії, але не замінює їх.

Варто зазначити, що пасивне утримання також є важливою складовою зобов'язання. У деяких випадках негативне зобов'язання може виступати не лише як доповнення до активних дій боржника, але й як самостійний обов'язок. Практика знає приклади «зобов'язань з негативним змістом», де боржник зобов'язується утримуватися від певних дій на користь кредитора.

Грошові зобов'язання є однією з найпоширеніших форм зобов'язань у цивільному праві України. Вони займають провідне місце в системі цивільно-правових відносин, що зумовлено їхньою правовою природою та особливостями предмета виконання. Цивільне законодавство

України детально регулює поняття «грошове зобов'язання», що відображено в нормах, які стосуються валюти виконання (ст. 533 ЦК України), черговості погашення вимог (ст. 534 ЦК України) та інших аспектів.

Грошове зобов'язання визначається як правовідношення, в якому боржник зобов'язаний сплатити певну суму грошей кредитору, а кредитор має право вимагати такої сплати. Гроші в цьому контексті виступають універсальним еквівалентом вартості, засобом обігу та платежу, що забезпечує обмін товарами та послугами. Вони також можуть бути предметом зобов'язання як індивідуально визначені речі або як сума, що підлягає сплаті [4].

Варто зазначити, що грошові зобов'язання можуть виникати в різних правовідносинах, зокрема в договорах купівлі-продажу, оренди, надання послуг тощо. Особливістю грошових зобов'язань є те, що вони можуть бути виражені в національній або іноземній валюті, залежно від умов договору та вимог законодавства. Крім того, до складу грошового зобов'язання можуть включатися неустойка (штраф, пеня) та інші майнові чи фінансові санкції.

Таким чином, грошові зобов'язання є ключовим елементом цивільно-правових відносин, що забезпечують обіг матеріальних благ та виконання фінансових зобов'язань між суб'єктами права.

Визначення як поняття грошового зобов'язання, так і грошей в юридичному та економічному розумінні є важливою складовою для розуміння підстав та умов настання цивільно-правової відповідальності за порушення грошових зобов'язань. В доктрині загальноновизнаним вважається розуміння грошей в економічному значенні як універсального товару, з властивими йому ознаками. У цьому контексті Г. Ф. Шершеневич зазначав про те, що економічні властивості загальноновживаного товару, що назива-

ваються грошима, полягають у тому, що гроші є загальним еквівалентом, засобом обміну та мірою вартості.

Використовуючи економічні властивості грошей, держава надає їм юридичний статус законного платіжного засобу. Гроші використовуються для погашення зобов'язань приватних осіб, відшкодування заподіяної шкоди, оплати за користування чужим капіталом та розподілу майна між кредиторами у випадку неспроможності або між учасниками товариства при ліквідації.

Завдяки функції законного платіжного засобу та засобу обігу, гроші можуть бути предметом зобов'язання, що робить їх основним елементом грошового зобов'язання.

Цивільне законодавство традиційно детально регулює поняття «грошове зобов'язання», що відображено в нормах, які стосуються, зокрема, валюти виконання грошового зобов'язання (ст. 533 ЦК України) та черговості погашення вимог за грошовим зобов'язанням (ст. 534 ЦК України).

Поняття грошового зобов'язання тісно пов'язане з категорією «боргу» або «грошового боргу», які співвідносяться між собою як загальне та особливе. У доктрині цивільного права існують різні підходи до розуміння цих категорій. Деякі науковці вважають, що предметом грошового боргу є певна цінність, виражена у визначеній сумі грошових одиниць. Інші дослідники звертають увагу на специфіку економічної природи грошей, які в цивільному обороті виконують функцію універсального еквівалента вартості та інструменту кредитування.

З огляду на це, в доктрині обґрунтовується поділ відплатних договорів на дві групи: 1) договори, в яких погашення грошового боргу є основним змістом зобов'язання; 2) договори, в яких сплата грошового боргу становить зустрічне виконання, що здійснюється боржником.

Характер обов'язку боржника та принципи його виконання можуть

різнитися залежно від типу договору, що впливає на застосування санкцій у разі порушення зобов'язання.

Відповідно до статті 625 Цивільного кодексу України, боржник не звільняється від відповідальності за неможливість виконання грошового зобов'язання. У разі прострочення виконання боржник зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три відсотки річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

Таким чином, визначення поняття грошового зобов'язання та грошей у юридичному та економічному розумінні є важливою складовою для розуміння підстав та умов настання цивільно-правової відповідальності за порушення грошових зобов'язань.

Кредит є однією з найдавніших економічних категорій, тісно пов'язаною з розвитком товарного виробництва та грошових відносин. Спочатку потреба в кредиті виникала переважно в сфері обміну товарів, але з часом вона поширилася на виробництво та споживання, що сприяло появі перших банків.

Існування кредиту в сучасній ринковій економіці зумовлене кількома об'єктивними економічними причинами. Приватна власність на засоби виробництва: створює умови для інвестування та залучення капіталу через кредитні відносини. Товарний характер суспільного виробництва: сприяє розвитку обміну та необхідності в кредитуванні для забезпечення безперервності виробничих процесів. Суспільний поділ праці: створює потребу в спеціалізації та кооперації, що часто вимагає фінансування через кредит. Потреба в організації виробництва за відсутності власного капіталу: кредит дозволяє підприємствам розпочати або розширити виробництво без значних власних інвестицій. Потреба в реалізації продукції за відсутності коштів у її отримувача.

вача: кредитні відносини дозволяють покупцям придбати продукцію без негайної оплати, що стимулює попит. Вивільнення коштів у одній з галузей суспільного виробництва внаслідок нерівномірного кругообігу капіталу: тимчасово вільні кошти можуть бути використані для кредитування інших секторів економіки. Розбіг за сумою та строками кругообігу капіталу окремих суб'єктів господарювання: кредитні відносини допомагають збалансувати тимчасові потреби в капіталі між різними учасниками економіки.

Кредит є самостійною економічною категорією, тісно взаємопов'язаною з іншими категоріями, такими як «гроші» та «фінанси». Кожна з цих категорій виражає різну специфічну суть, сферу використання та характер руху вартості.

У цивільному праві під категорією «кредит» розуміється зобов'язальне договірне правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана виконати певну дію або утриматися від неї на користь іншої сторони (кредитора), а кредитор має право вимагати виконання цього обов'язку.

Зобов'язання є цивільними правовідносинами, зміст яких включає в себе суб'єктивне право (право вимоги) та відповідний йому обов'язок, тобто права та обов'язки сторін у правовідносинах, таких як продавець і покупець, підрядник і замовник [5].

У цивільному праві під категорією «кредитні відносини» розуміються врегульовані цивільним законодавством зобов'язальні правовідносини, які виникають на підставі кредитного договору або іншого оплатного цивільно-правового договору, що містить умови комерційного кредиту. Такі правовідносини характеризуються наявністю суб'єктів, об'єкта, юридичного змісту (суб'єктивних прав та обов'язків сторін) та матеріального змісту (фактичної поведінки) [6, с. 115].

Згідно з Цивільним кодексом України, кредитний договір є цивіль-

но-правовим документом, укладеним у письмовій формі, за яким одна сторона (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) іншій стороні (позичальнику), а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти у строк, визначений договором [5].

Кредитний договір характеризується особливістю суб'єктного складу сторін. Кредитодавцем за таким договором може бути: український банк, який отримав банківську ліцензію; іноземний банк, що має акредитовану в Україні філію; фінансова установа, яка має ліцензію на надання коштів у позику, в тому числі на умовах фінансового кредиту; страхова компанія, яка здійснює страхування життя та має ліцензію на здійснення страхової діяльності; юридична особа публічного права, яка не є фінансовою установою, але законодавчо наділена правом на надання кредитів.

Інші суб'єкти цивільного права не мають права надавати кредити за кредитним договором і можуть виступати лише в ролі позичальника.

Згідно з Положенням Національного банку України «Про кредитування», позичальником є суб'єкт кредитних відносин, який отримав у тимчасове користування грошові кошти на умовах повернення, платності та строковості.

Матеріальним об'єктом зобов'язання, що виникає на підставі кредитного договору, є грошові кошти, номіновані в гривні та/або іноземній валюті, які можуть бути надані в готівковій або безготівковій формі. Електронні гроші, номіновані в гривні або в грошових одиницях іноземних держав, а також криптовалюти не можуть бути матеріальним об'єктом кредитного зобов'язання.

Згідно з Положенням Національного банку України «Про кредитування», кредитний договір є угодою, за якою одна сторона (кредитор) зобов'язується надати іншій стороні (позичальнику) грошові кошти або

майно, а позичальник зобов'язується повернути отримане та сплатити проценти за користування ними.

Таким чином, матеріальним об'єктом кредитного зобов'язання є саме грошові кошти або майно, що надаються кредитором позичальнику.

Відповідно до статті 347 Господарського кодексу України, існують різні форми кредиту, зокрема банківський, комерційний, лізинговий, іпотечний та інші [7].

Отже, цивільне право визначає дві основні форми кредиту: грошовий (фінансовий) кредит та комерційний кредит. Класифікація форм кредиту, наведена в статті 347 Господарського кодексу України, змішує форми та види кредиту, що може призвести до непорозумінь у правовому регулюванні кредитних відносин.

У цивільному праві України існує домінуючий погляд, що позикові та кредитні зобов'язання співвідносяться як рід та вид. Більшість українських та пострадянських цивілістів вважають договір позики родовим поняттям, а кредитний договір – його видом. Згідно з іншою правовою позицією, кредитний договір розглядається як самостійний договір, відмінний від договору позики. Наприклад, відомий цивіліст О. С. Іоффе підкреслював самостійність кредитного договору, хоча й вважав його видом позики. Це свідчить про тривалу дискусію щодо співвідношення кредитних та позикових зобов'язань.

На цей час ця дискусійна тема нормативно зумовлена: по-перше, відсутністю у главі 71 ЦК України загальних положень щодо кредиту. По-друге, структурою глави 71 «Позика. Кредит. Банківський вклад», яка складається з трьох параграфів. По-третє, наявністю у параграфі 52 «Кредитний договір» норм, що відсилають до норм, які регулюють договір позики.

Ці особливості свідчать про необхідність подальшого дослідження та уточнення правової природи кре-

дитних та позикових зобов'язань у цивільному праві України.

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що кожен з параграфів глави 71 ЦК України регулює самостійну договірну конструкцію: договір позики, кредитний договір та договір банківського вкладу. Параграф 2 «Кредит» охоплює не лише кредитний договір, але й зобов'язання з надання комерційного кредиту.

Підсумовуючи, слід зазначити, що проблема неоднозначного розуміння співвідношення цивільно-правових категорій «кредит», «кредитні відносини», «позика» та «позикові відносини» до недавнього часу була зумовлена недостатністю позитивного регулювання цих відносин національним законодавцем. Ця недостатність частково компенсувалась субсидіарним застосуванням до кредитних відносин норм щодо договору позики. Однак таке застосування не могло повною мірою вирішити всі проблеми, що виникали у практиці банківського та небанківського кредитування. Це зумовило необхідність внесення змін і доповнень до параграфа 2 глави 71 ЦК України, якими були врегульовані питання щодо процентів за кредитним договором, правові наслідки недійсності кредитного договору та інші аспекти.

У Цивільному кодексі України (ЦК України) правові норми, що регулюють банківські правочини, зокрема кредитні договори, розміщені в різних главах. Зокрема, договір банківського вкладу регулюється статтями 1058-1060 ЦК України, а договір банківського рахунка – статтями 1061-1063. Таке розміщення може ускладнювати пошук та застосування відповідних норм.

Для підвищення зручності користувачів та забезпечення логічної структури законодавства доцільно було б згрупувати правові норми, що регулюють основні фінансові послуги банків, в окремій главі книги п'ятої «Зобов'язальне право» розділу

III «Окремі види зобов'язань» ЦК України. Таке розміщення могло б включати інститути, як-от «кредит», «банківський вклад», «банківський рахунок», «факторинг» та «розрахунки». Це сприяло б більш логічній організації матеріалу та полегшило б пошук необхідних норм.

Аналогічний підхід застосовано в ЦК Грузії, де правові норми, що регулюють банківські правочини, згруповані в окремій главі [8]. Таке структурування законодавства дозволяє більш ефективно регулювати банківські правовідносини та забезпечує зручність для користувачів.

Враховуючи вищезазначене, доцільно було б переглянути структуру ЦК України та розглянути можливість згрупування правових норм, що регулюють банківські правочини, в окремій главі, що сприятиме більш логічній організації матеріалу та полегшить пошук необхідних норм.

Висновки. Отже, кредитні відносини в цивільному праві України є зобов'язальними правовідносинами, які виникають на підставі: кредитного договору; змішаного договору, що містить елементи кредитного договору; іншого оплатного цивільно-правового договору, що містить умови комерційного кредиту.

Вони відрізняються від позикових правовідносин, оскільки ґрунтуються на специфічних умовах та вимогах, визначених законодавством України.

Згідно з ЦК України, кредитний договір є угодою, за якою одна сторона (кредитор) зобов'язується надати іншій стороні (позичальнику) грошові кошти або майно, а позичальник зобов'язується повернути отримане та сплатити проценти за користування ними.

Такі відносини регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу України та іншими нормативно-правовими актами, що визначають умови та порядок надання кредитів, права та обов'язки сторін, а також механізми захисту їхніх інтересів. Кредитний

договір є самостійним видом цивільно-правового договору та характеризується особливістю суб'єктного складу сторін. Наявність у ЦК України норм, які передбачають субсидіарне застосування положень про договір позики до кредитного договору, є прикладом особливого юридичного способу регулювання правовідносин. Цей підхід передбачає відсилання до регламентації подібних та схожих правовідносин у встановленому законом порядку, що є одним із прийомів законодавчої техніки.

Норми параграфу 2 Глави 71 ЦК України мають комплексно регулювати кредитні відносини, що дозволить відмовитися від субсидіарного застосування норм, що регулюють договір позики. Таке регулювання сприятиме більш чіткому визначенню прав та обов'язків сторін у кредитних правовідносинах, забезпечуючи їх ефективний та справедливий розгляд.

У цивільному праві України під категорією «кредит» розуміється зобов'язальне правовідношення, яке виникає на підставі кредитного договору або змішаного договору, що містить елементи кредитного договору. Такі правовідносини є договірними, майновими, відносними, динамічними, зобов'язальними, строковими та складними. Вони складаються з певних елементів: суб'єктів, об'єкта, юридичного змісту (суб'єктивні права та обов'язки сторін) та матеріального змісту (фактична поведінка). Зазначені правовідносини є договірними, вольовими, майновими, відносними, динамічними, зобов'язальними, строковими, складними, регулятивними тощо.

Кредит у цивільному праві України можна розглядати як: зобов'язання з надання фінансових послуг, що виникає на підставі кредитного договору або змішаного договору, що містить елементи кредитного договору; матеріальний об'єкт зобов'язання, що виникає на підставі кредитного договору; зобов'язання комерційного кре-

диту, яке не має окремої договірної форми, та виникає на підставі умов оплатного цивільно-правового договору, що є відмінним від кредитного договору або змішаного договору, що містить елементи кредитного договору.

Таким чином, кредитні відносини в цивільному праві України є складними правовими конструкціями, що регулюють взаємні права та обов'язки сторін у процесі надання та отримання кредиту.

Кредитні відносини в цивільному праві України регулюються Цивільним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами. Вони виникають на підставі кредитного договору, змішаного договору, що містить елементи кредитного договору, або іншого оплатного цивільно-правового договору, що містить умови комерційного кредиту. Такі правовідносини є відмінними від позикових правовідносин.

В представленій статті надана загальна характеристика кредитно-фінансових зобов'язань за законодавством України.

Досліджено особливості відносин, що впливають з укладення учасниками цивільного обороту договорів позики та кредиту. Визначаються спільні та розрізняльні ознаки цих договорів. Встановлюється, що зобов'язання, визначені законодавцем як кредитні, є позиковими за своєю правовою природою, утім відрізняються від останніх спрямованістю дії з виконання кредитного зобов'язання.

Визначено, що грошове зобов'язання визначається як правовідношення, в якому боржник зобов'язаний сплатити певну суму грошей кредитору, а кредитор має право вимагати такої сплати. Гроші в цьому контексті виступають універсальним еквівалентом вартості, засобом обігу та платежу,

що забезпечує обмін товарами та послугами.

Проаналізовано, що у цивільному праві України кредит розглядається як: зобов'язання з надання фінансових послуг, що виникає на підставі кредитного договору або змішаного договору, який містить елементи кредитного договору; як матеріальний об'єкт зобов'язання, що виникає на підставі кредитного договору або як зобов'язання комерційного кредиту, яке не має окремої договірної форми та виникає на підставі умов оплатного цивільно-правового договору, відмінного від кредитного договору або змішаного договору, що містить елементи кредитного договору.

Зроблено висновок про те, що кредитні відносини в цивільному праві України є зобов'язальними правовідносинами, відмінними від позикових, що виникають на підставі кредитного договору, змішаного договору, який містить елементи кредитного договору, або іншого оплатного цивільно-правового договору, що містить умови комерційного кредиту.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, зобов'язання, договірні зобов'язання, цивільно-правовий договір, кредитно-фінансові зобов'язання, кредитний договір, фінанси, позика, кредит, кредитор, боржник.

Safonchik O. General characteristics of credit and financial obligations under the legislation of Ukraine

The article gives general characteristics of credit-financial obligations under the legislation of Ukraine.

The author examines the peculiarities of relations arising from the conclusion of loan and credit agreements by participants of civil transactions. Common and distinctive features of such agreements are identified. It is established that the obligations

defined by the legislator as credit are loan ones by their legal nature but differ from the latter in terms of action to fulfill the credit obligation.

The article renders a monetary obligation as a legal relationship in which the debtor is obliged to pay a certain amount of money to the creditor, and the creditor has the right to demand such payment. In this context, money is a universal equivalent of value and a means of circulation and payment that maintains the exchange of goods and services.

According to analysis, the civil law of Ukraine considers a loan as: an obligation to provide financial services arising on the basis of a loan agreement or a mixed agreement containing elements of a loan agreement; as a pecuniary object of an obligation arising on the basis of a loan agreement or as a commercial loan obligation which does not have a separate contractual form and arises on the basis of the terms of a paid civil law agreement other than a loan agreement or a mixed agreement containing elements of a loan agreement.

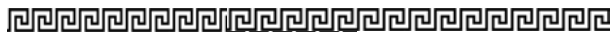
The author concludes that credit relations in the civil law of Ukraine are binding legal relations other than loan relations arising on the basis of a loan agreement, a mixed agreement containing elements of a loan agreement, or another paid civil law agreement containing commercial loan terms.

Key words: civil law, civil legislation, civil law relations, obligations, contractual obligations, civil law contract, credit-financial obligations, credit agreement, finance, loan, credit, creditor, debtor.

Література:

1. Майданик Р.А. *Поняття зобов'язання в цивільному праві України. Підприємництво, господарство і право.* 2006. № 3. С. 68.
2. Майданик Р.А. *Поняття зобов'язання. Аномалії в цивільному праві України: навч.-практ. посібник // Відп. ред. Р.А.Майданик. К.: Юстініан, 2007. 912 с.*
3. *Цивільне та сімейне право України: Підруч. / За ред. Харитонова Є.О., Голубевої Н.Ю. К.: Правова єдність, 2009. 968 с.*
4. О. Мудрий. *Загально-теоретична характеристика грошових зобов'язань, що виникають за договорами найму (оренди). Актуальні проблеми правознавства.* 2 (34)/2023. С.127-134.
5. *Зобов'язальне право: теорія і практика: навч. посібник для студ. юрид. вузів і ф-тів ун-тів / О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць та ін.; за ред. О. В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 910 с.*
6. Ходико Ю. *Проблема визначення об'єкта зобов'язального правовідношення. Вісник прокуратури.* 2008. № 9 (87). С. 113-121.
7. *Господарський кодекс України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
8. *THE CIVIL CODE OF GEORGIA.* URL: <https://www.lexadin.nl/wlg/legis/nojfr/oeur/arch/geo/CIVILCODE.pdf>

УДК 343.15

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.15>**В. Сачко,**

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

М. Кузнєцов,

кандидат юридичних наук, адвокат

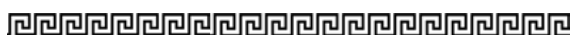
КРИМІНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАХИСТ ВИБОРЧИХ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Постановка проблеми. Виборчі права громадян є основоположним елементом демократичного суспільства, проте їх реалізація стикається з численними викликами, включаючи кримінальні правопорушення, які загрожують легітимності виборчого процесу. Серед основних проблем – недостатня обізнаність громадян про свої права, недосконалість законодавства, а також відсутність ефективних механізмів захисту від порушень. Ці фактори сприяють зростанню злочинності у виборчій сфері, що негативно впливає на довіру до демократичних інститутів та виборчих процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження провідних українських вчених, зокрема таких авторів, як Н. О. Максименцева, Р. П. Натуркач, Т. В. Корнякова, А. М. Колодій, О. В. Скрипнюк, М. Г. Максименцев, Ю. Б. Ключковський, О. А. Омельчук та інші, присвячені проблематиці захисту виборчих прав суб'єктів виборчого процесу, акцентують увагу на різноманітності форм правопорушень у виборчій сфері. Вчені детально аналізують не лише самі факти порушень, але й їхній вплив на легітимність виборів та демократичні процеси в країні. Важливим аспектом цих досліджень є вивчення механізмів правового захисту, які повинні забезпечувати

дотримання виборчих прав громадян, а також роль державних інститутів і громадянського суспільства у боротьбі з порушеннями.

Багато досліджень зосереджені на вивченні конкретних випадків порушень виборчих прав, таких як фальсифікації голосування, тиск на виборців, та інші форми кримінальних правопорушень. Відзначається, що недостатня правова обізнаність виборців та невідповідність законодавства сучасним викликам є основними причинами цих порушень. Дослідження також підкреслюють важливість дотримання міжнародних стандартів у сфері виборів. Науковці наголошують на необхідності інтеграції міжнародних норм у національне законодавство, щоб забезпечити ефективний захист виборчих прав. Публікації міжнародних організацій, таких як ООН та ОБСЄ, надають рекомендації щодо удосконалення виборчих процесів, що є корисними для реформування української системи. Серед актуальних тем досліджень є аналіз існуючих механізмів правового захисту виборчих прав в Україні. Останні роботи вказують на недоліки у функціонуванні виборчих комісій, судовій практиці та відсутності реальних механізмів відповідальності за порушення виборчих прав. Публікації акцентують на необхідності підвищення

рівня правової обізнаності населення та доступності юридичної допомоги. З огляду на вищезазначене, подальші дослідження в цій сфері можуть зосередитися на розробці конкретних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів захисту виборчих прав, а також на аналізі практичних кейсів успішних реформ в інших країнах. Важливо також дослідити роль громадянського суспільства у зміцненні демократії та забезпеченні дотримання виборчих прав. Таким чином, актуальність теми захисту виборчих прав суб'єктів виборчого процесу стає все більш очевидною, вимагаючи активного вивчення та впровадження нових підходів у правову практику та державну політику.

Метою є проведення всебічного аналізу кримінальної характеристики виборчих прав суб'єктів виборчого процесу, виявлення основних проблем у їхньому захисті та розробка рекомендацій щодо вдосконалення механізмів захисту виборчих прав в Україні. Це передбачає вивчення існуючого законодавства, практики захисту виборчих прав, а також міжнародних стандартів у сфері виборів для підвищення ефективності правового захисту та забезпечення справедливості виборчого процесу.

Виклад основного матеріалу. Система гарантій, що забезпечує дотримання виборчих прав та свобод суб'єктів виборчого процесу, включає в себе ряд засобів, інститутів та органів, які зобов'язані реалізовувати заходи з їх захисту, згідно з чинним законодавством України. Основними елементами цієї системи є державні органи, такі як Центральна виборча комісія та органи Національної поліції, які грають ключову роль у забезпеченні дотримання виборчих прав.

Захист виборчих прав може бути реалізований через різноманітні механізми. По-перше, ініціатива може виходити від самих суб'єктів виборчих прав або ж від державних установ. По-друге, існують різні проце-

дури оскарження, що поділяються на адміністративний і судовий порядок, а також на кримінально-правові заходи. Важливо зазначити, що оскаржувані дії можуть походити як від державних органів, так і від уповноважених ними структур, таких як виборчі комісії [1].

Предметом оскарження є дії або бездіяльність державних органів та уповноважених структур, в той час як суб'єктами оскарження можуть виступати виборці, політичні партії, кандидати та офіційні спостерігачі. Порядок оскарження передбачає чіткі терміни: заяви до виборчої комісії мають бути подані протягом двох днів з моменту вчинення дій або бездіяльності, тоді як до суду – протягом п'яти днів [3, с. 13].

Важливим аспектом захисту виборчих прав є можливість міжнародного оскарження, яке включає звернення до Європейського суду з прав людини та Головного комісара з прав людини ООН. Умовою подання таких заяв є наявність факту порушення прав людини, ратифікація відповідних міжнародних актів державою, а також вичерпання всіх національних засобів захисту прав [7, с. 165].

Судовий захист виборчих прав передбачає подання позову до суду відповідно до підсудності. Суб'єкти виборчого процесу мають право оскаржувати рішення, дії або бездіяльність, що стосуються виборчого процесу, в тому числі рішення Центральної виборчої комісії, дії територіальних виборчих комісій та інші рішення, що можуть порушувати виборчі права громадян.

Судова система забезпечення виборчих прав в Україні складається з місцевих адміністративних судів, апеляційних адміністративних судів та Верховного Суду, кожен з яких має свої повноваження у вирішенні адміністративних справ, пов'язаних з виборчими процесами. Строки для подання позовних заяв коливаються в залежності від характеру оскаржу-

ваних дій, зокрема у випадках, що мають місце під час голосування, терміни є значно скороченими.

Адміністративний порядок оскарження також відіграє важливу роль у забезпеченні швидкого реагування на порушення виборчих прав [2, с. 57]. Він передбачає розгляд скарг територіальними виборчими комісіями з метою оперативного вирішення спірних питань.

Таким чином, комплексна система захисту виборчих прав суб'єктів виборчого процесу в Україні включає в себе як національні, так і міжнародні механізми, що забезпечують належний рівень правового захисту у сфері виборчого права [4, с. 156]. Це вимагає подальшого вдосконалення існуючих норм і процедур, щоб гарантувати справедливість, прозорість і законність виборчих процесів.

З точки зору кримінальної характеристики захисту суб'єктів виборчих прав, у статті 157 Кримінального кодексу України [5] визначається відповідальність за злочини, які перешкоджають реалізації виборчих прав або прав участі в референдумі.

1) Перешкоджання вільному здійсненню виборчих прав громадян або їх участі в референдумі, а також у діяльності інших учасників виборчого процесу, ініціативних груп референдуму, комісій з референдуму, членів виборчих комісій та офіційних спостерігачів при виконанні ними своїх обов'язків (ч. 1 ст. 157 КК). Частина 2 цієї статті формулює кваліфікований склад злочину, передбачений частиною 1, тоді як частина 3 ст. 157 КК містить визначення кваліфікованого складу злочину, описаного в частинах 1 і 2.

2) Втручання службових осіб у виконання повноважень виборчими комісіями чи комісіями з референдуму, використовуючи своє службове становище (ч. 4 ст. 157 КК).

Основним безпосереднім об'єктом цих злочинів є виборче або референдне право. Потерпілими можуть бути громадяни, які мають право на

вибір або бути обраними (виборці та кандидати на виборні посади в органах державної влади та місцевого самоврядування), а також особи, діяльність яких, згідно з законодавством, спрямована на забезпечення реалізації прав громадян щодо участі в виборчому процесі, зокрема довірені особи кандидатів, представники політичних партій, члени виборчих комісій та офіційні спостерігачі.

Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони злочину, згідно з ч. 1 ст. 157 КК, є: дії, що заважають реалізації виборчого права або участі в референдумі; вказані в законодавстві форми цих перешкод; та законодавчо визначені способи вчинення злочину. Такі дії (активні або пасивні) передбачають створення або використання перешкод, які ускладнюють або обмежують реалізацію потерпілими їх виборчих прав або участі в референдумному процесі.

Форми скоєння цього злочину включають: перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права або участі в референдумі; а також перешкоджання діяльності інших учасників виборчого процесу, ініціативних груп, комісій та офіційних спостерігачів у виконанні їх повноважень.

Перешкоджання вільному здійсненню виборчого права може виявлятися в безпідставній відмові у реєстрації кандидата, ненаданні права голосу, примушуванні виборця до голосування за певного кандидата, бездіяльності службової особи, що відповідає за реалізацію виборчих прав, або в інших формах примусу [6, с. 141]. Також до форм перешкоджання відносяться дії, що обмежують можливість громадян, партій та інших суб'єктів вести агітацію, обговорювати політичні програми, або проводити зустрічі з кандидатами. Це може проявлятися в перешкоджанні проведенню зборів або наданні необґрунтованих переваг окремим кандидатам. Додатково, перешкоджа-

ння діяльності довірених осіб кандидатів також підпадає під цю форму злочину. Перешкоджання реалізації права громадянина на участь у референдумі може полягати у безпідставному виключенні з виборчого списку або примушуванні до голосування.

Перешкоджання діяльності суб'єктів виборчого процесу, ініціативних груп чи комісій є будь-які дії, що створюють перешкоди у їхній законній діяльності. У рамках цієї форми злочину також розглядаються дії, що порушують нормальне функціонування виборчих комісій, зокрема організація зриву засідань, що може призвести до недопущення кандидатів до участі у виборах. У випадку, якщо такі дії вчиняються службовою особою, їх слід кваліфікувати за частиною 4 статті 157 КК. Важливо також враховувати особливості перешкоджання діяльності комісій з референдуму. Перешкоджання діяльності осіб, які не є учасниками виборчого процесу, не є кримінально караним відповідно до статті 157 КК, але може кваліфікуватись як інші злочини, якщо такі дії стосуються посягання на життя, здоров'я особи або авторитет державних органів.

Способи вчинення злочину, передбаченого частиною 1 статті 157 КК, можуть включати підкуп, обман або примус, які використовуються для перешкоджання реалізації виборчих прав. Підкуп – це спонукання потерпілого до певних дій або бездіяльності шляхом обіцяного надання матеріальних вигод з метою перешкодити йому у здійсненні його прав. Обман може проявлятися як у формі неправдивих заяв, так і в замовчуванні важливих відомостей. Він може бути активним або пасивним, в залежності від характеру дій. Бездіяльність може викликати помилку у потерпілого або підсилувати вже існуючу. Зловживання довірою також є різновидом обману, що засноване на відносинах довіри та певненості в порядності іншої особи.

Висновки. Отже, нами з'ясовано, що виборчі права суб'єктів виборчого

процесу піддаються різноманітним видам кримінальних посягань, включаючи підкуп виборців, перешкоджання реалізації виборчих прав, фальсифікацію виборчих документів та інші правопорушення. Ці дії підривають основи демократичного процесу та дискредитують результати виборів. Дослідження виявило численні недоліки в існуючій правовій системі, що стосуються захисту виборчих прав, зокрема, недостатню правову обізнаність громадян, брак ефективних механізмів реагування на порушення, а також недостатню незалежність виборчих органів. Ці фактори сприяють зростанню правопорушень у сфері виборів і знижують рівень довіри до виборчої системи. З метою підвищення ефективності захисту виборчих прав необхідно вдосконалити законодавство, зокрема, запровадити чіткі процедури реагування на виборчі правопорушення, забезпечити більш жорсткі санкції за кримінальні дії у цій сфері та активізувати роль громадянського суспільства у контролі за виборчим процесом. Важливим аспектом є імплементація міжнародних стандартів у національне законодавство, що сприятиме підвищенню рівня захисту виборчих прав і забезпеченню прозорості виборчого процесу. Співпраця з міжнародними організаціями може стати потужним інструментом у боротьбі з кримінальними правопорушеннями в цій сфері. Забезпечення належного захисту виборчих прав суб'єктів виборчого процесу є критично важливим для підтримання демократичних основ і довіри суспільства до виборчих інститутів. Вирішення зазначених проблем вимагатиме комплексного підходу, що включає як правові, так і соціальні аспекти, спрямовані на формування правової культури та свідомості громадян. Таким чином, подальші дослідження та дії в цій сфері є надзвичайно актуальними і необхідними для створення ефективної системи захисту виборчих прав, що відповідатиме сучасним вимогам демократії та прав людини.

У статті здійснюється комплексний аналіз кримінальної характеристики виборчих прав суб'єктів виборчого процесу, акцентуючи увагу на існуючих проблемах захисту цих прав в умовах сучасного українського суспільства. Виборчі права громадян є основоположним елементом демократичної системи, однак вони піддаються численним загрозам з боку кримінальних правопорушень, які можуть суттєво вплинути на результати виборів та легітимність виборчого процесу. Дослідження охоплює кілька ключових аспектів. По-перше, аналізується різноманіття кримінальних посягань, які можуть мати місце під час виборчого процесу, таких як підкуп виборців, фальсифікація виборчих документів, перешкодження голосуванню тощо. Визначається кримінальна природа цих дій та їхній вплив на демократичні інститути. По-друге, стаття виявляє системні недоліки у законодавстві та практиці захисту виборчих прав, зокрема, недостатню обізнаність громадян про свої права, брак ефективних механізмів реагування на порушення, а також проблеми незалежності виборчих органів. Ці фактори сприяють зростанню правопорушень у сфері виборів, що негативно впливає на рівень довіри населення до виборчого процесу. По-третє, у статті розглядаються перспективи вдосконалення механізмів захисту виборчих прав, зокрема, необхідність перегляду та удосконалення законодавства, запровадження чітких процедур реагування на виборчі правопорушення, посилення відповідальності за кримінальні дії у цій сфері. Окремо підкреслюється роль громадянського суспільства в контролі за виборчим процесом. Загалом, стаття підкреслює важливість системного підходу до забезпечення належного захисту виборчих прав суб'єктів

виборчого процесу в Україні, пропонує конкретні рекомендації для законодавців і правозахисників.

Ключові слова: виборчі права, кримінальна характеристика, захист виборчих прав, кримінальні правопорушення, демократія, виборчий процес.

Sachko V., Kuznietsov M. Criminal characterization and protection of electoral rights of electoral subjects: problems and prospects

The article provides a comprehensive analysis of the criminal characterization of the electoral rights of electoral subjects, focusing on the existing problems of protecting these rights in the context of modern Ukrainian society. The electoral rights of citizens are a fundamental element of the democratic system, but they are subject to numerous threats from criminal offenses which can significantly affect the election results and the legitimacy of the electoral process. The study covers several key aspects. First, it analyzes the variety of criminal offenses that may occur during the electoral process, such as bribery of voters, falsification of election documents, obstruction of voting, etc. The criminal nature of these actions and their impact on democratic institutions is determined. Secondly, the article identifies systemic shortcomings in the legislation and practice of protecting electoral rights, in particular, insufficient awareness of citizens about their rights, lack of effective mechanisms for responding to violations, and problems with the independence of electoral bodies. These factors contribute to the growth of electoral offenses, which negatively affects the level of public confidence in the electoral process. Thirdly, the article discusses the prospects for improving the mechanisms for protecting electoral rights, in particular, the need to revise and improve legislation, introduce clear procedures for responding to electoral offenses, and increase liability for criminal acts in this area. The author also

emphasizes the role of civil society in controlling the electoral process. In general, the article emphasizes the importance of a systematic approach to ensuring proper protection of the electoral rights of electoral subjects in Ukraine, offering specific recommendations for legislators and human rights defenders.

Key words: electoral rights, criminal characterization, protection of electoral rights, criminal offenses, democracy, electoral process.

Література:

1. *Виборчий кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
2. *Захист виборчих прав адміністративними судами в Україні: Збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 1-2 липня 2021 року).* Київ: „Компанія «Вайте»“, 2021. 274 с.
3. *Збірник правових позицій Верховного Суду щодо захисту виборчих прав / упоряд.: М.І. Смокович, О.А. Губська, В.М. Соколов; відпов.* за вип. Н.Л. Богданюк, Ж.А. Букань, Н.В. Богашева; Верховний Суд. Київ: „Компанія «ВАІТЕ»“, 2021. 78 с.
4. *Ключковський Ю.Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія.* Київ: Віате, 2018. 908 с.
5. *Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. *Натуркач Р.П. Норма виборчого права України: окремі ознаки та зміст. Аналітично-порівняльне правознавство.* № 1. 2024. С. 138-143.
7. *Омельчук О.А. Виборча система України: перспективи розвитку. Наукові записки. Спеціальний випуск.* 2021. Т. 19. С. 162-167. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclef-indmkaj/https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9a08f3c9-3c1d-4e11-8988-794ced10fd93/content>
8. *Українська правнича енциклопедія / За заг. ред. В. М. Тертишника, Л. Р. Наливайко, А. Є. Фоменко, В. В. Ченцова. Київ : Алерта, 2023. 768 с. ISBN 978-617-566-754-5*

В. Синегубов,
доктор юридичних наук, доцент,
начальник Харківської обласної військової адміністрації

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ УКРАЇНОЮ ДИРЕКТИВИ ЄС 2019/1023 ПРО ПРЕВЕНТИВНУ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЮ: ФОН, СТАН ТА ВИКЛИКИ

Постановка проблеми. Економічна стабільність будь-якої держави значною мірою залежить від ефективності системи правового регулювання неплатоспроможності та механізмів, спрямованих на підтримку суб'єктів підприємницької діяльності, які стикаються з фінансовими труднощами. Превентивна реструктуризація, як інструмент, орієнтований на раннє виявлення проблем і збереження життєздатних компаній, відіграє ключову роль у мінімізації негативних наслідків економічних криз і забезпеченні стабільного розвитку бізнесу.

Відповідно до положень Розділу 20 «Підприємництво та промислова політика» Звіту 2024 року щодо України в рамках Комунікації ЄС про політику розширення ЄС, основними пріоритетними напрямками для подальшого вдосконалення політики України в сфері покращення операційного середовища для мікро-, малого та середнього підприємництва (далі – ММСП) є створення сумісного з ЄС підходу до регулювання процедур банкрутства та реструктуризації, що має враховувати інтереси боржників та кредиторів, бути спрямованим на підтримку підприємців, що зазнали неплатоспроможності чи її загрози. Відповідний підхід також має передбачати можливість «другого шансу», тобто можливість швидкого відновлення економічної активності та створення нових можливостей, враховувати засади «зеленої» економіки та політики підтримки інновацій тощо

[1]. Інтеграція європейських стандартів у сфері превентивної реструктуризації є стратегічним пріоритетом для України з урахуванням сталого розвитку. Вона спрямована не лише на виконання міжнародних зобов'язань, а й на розвиток ефективного економіко-правового середовища, здатного підтримувати національний бізнес та сприяти зростанню інвестиційної привабливості країни.

В країнах Європейського Союзу, завдяки прийняттю Директиви ЄС 2019/1023, вдалося закласти правові основи для гармонізації процедур реструктуризації, акцентуючи увагу на превентивному підході, прозорості, гнучкості та доступності. Для України, яка перебуває у стані активної інтеграції до європейської спільноти, імплементація цієї Директиви є важливим етапом у процесі модернізації правової системи. Виконуючи умови Угоди про асоціацію з ЄС, а також положення Меморандуму про взаєморозуміння між Україною та Європейським Союзом від 16 січня 2023 року, Україна зобов'язалася вдосконалити процедури в сфері банкрутства юридичних і фізичних осіб. Прийняття Закону № 3985-IX, що адаптує положення Директиви до національного контексту, створює нові можливості для вдосконалення регулювання процедур неплатоспроможності, запобігання фінансовим кризам, сприяння стабільності економіки в умовах глобальних викликів та війни.

Стан дослідження. Характеристика систем попередження

неплатоспроможні та банкрутства, оцінка імплементації Директиви ЄС 2019/1023 здійснювалась іноземними вченими, зокрема: Р. Борк [2], Ф. Гарсімартін [3], М. Енгельберг, С. Гетлін, Я. Бех, К. Зоммер Єнсен [4], Р. Мокал [5], С. Мадаус [6], Т. Ріхтер, А. Тері [7], Е. Санджуан [8], Д. Скаурадзун [9] та багато інших дослідників. Окрема увага ними приділяється оцінці чинних систем раннього попередження, їх впровадженню у законодавство, гармонізації національного законодавства держав-членів ЄС у сфері реструктуризації, особливості адаптації відповідного законодавства під час пандемії COVID-19 та після неї, яка слугувала певним поштовхом до змін бачення процедур неплатоспроможності, пріоритетам при реформуванні законодавства про реструктуризацію, характерним особливостям запропонованих рамок, як от: баланс інтересів сторін, проведення тесту на найкращі інтереси кредитора, міжкласовий механізм придушення при затвердженні плану реструктуризації [10]. Науковці також відзначали по окремі складності гармонізації законодавства відповідно до рамок реструктуризації, що визначені Директивою ЄС 2019/1023 [11, с. 130].

Теоретичний та практичний аналіз різних аспектів превентивної реструктуризації здійснювався українськими вченими, серед яких маємо відзначити дослідження Я. Гринчишина [12], В. Дерлюка [13], Л. Завідної, І. Миколайчука, Є. Намлієвої [14], О. Кононова [15; 16], Р. Полякова [17; 18], В. Поединок, І. Коваленка [19], В. Філатова [20]. У наукових роботах зазначених вчених здійснювався порівняльно-правовий аналіз систем неплатоспроможності деяких країн, зокрема, Німеччини, аналіз інструментів захисту прав кредиторів, формування класів кредиторів, особливостей судових процедур про неплатоспроможність, перспектив, позитивних сторін та стану імплементації превентивної реструктуризації, проблем недосконалості засобів досу-

дового врегулювання. Вцілому українські науковці приходили до висновків про необхідність модернізації національної системи неплатоспроможності у бік відновлення платоспроможності, розширення можливостей до позасудового врегулювання, оцінювали стан та перспективи гармонізації національного законодавства з законодавством ЄС та окремими країнами. Зокрема О. Кононов та Я. Гринчишин досліджували превентивну реструктуризацію до прийняття Закону № 3985-IX. Водночас актуальною є оцінка подальшої імплементації до національного законодавства рамок, визначених Директивою ЄС 2019/1023, метою якої є побудова доступних, ефективних систем раннього попередження, які будуть адаптовані до національних особливостей. Оцінка відповідності зазначеним рамкам прийнятого Закону №3985-IX в українській юридичній науці майже не представлена, хоча окремими спеціалістами з практичної сфери здійснювався огляд та аналіз його окремих положень [21]. Важливими є інструменти виявлення та припинення зловживань з боку боржників, адаптація судових процедур у справах про неплатоспроможність та банкрутство, в першу чергу, через диференційований підхід до раннього попередження та їх доступність з урахуванням особливостей мікро-, малого, середнього підприємництва. Незважаючи на значний внесок українських вчених у дослідження питань неплатоспроможності та банкрутства, зважаючи на останні зміни до КУзПБ та сучасний національний контекст європейської інтеграції у складних умовах військової агресії, значний ризик для суб'єктів підприємництва втратити можливість здійснювати діяльність на безперервній основі, впровадження системи раннього попередження та її ефективність є актуальним теоретичним та практичним завданням.

Мета статті полягає в розкритті імплементації Україною систем раннього попередження; характеристики

адаптованої моделі превентивної реструктуризації в Україні шляхом імплементації Директиви ЄС 2019/1023 у національне законодавство України через Закон № 3985-IX; характеристики новацій українського законодавства у сфері превентивної реструктуризації та визначенні ключових викликів, пов'язаних із подальшою деталізацією процедур, впровадженням механізмів раннього попередження та забезпеченням їх доступності для всіх суб'єктів економічної діяльності з акцентом на ММСП, зокрема в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу.

У 2023 році між Україною як позичальником, Національним банком України як агентом позичальника та ЄС як кредитором укладено Кредитну угоду та Меморандум про взаєморозуміння від 16 січня 2023 року. Відповідно до п. 3 підрозділу «Макрофінансова стабільність» розділу «Умови політики» Додатку I до Меморандуму «Вимоги до звітності та умови політики» вдосконалення режимів банкрутства юридичних осіб (корпоративного банкрутства) та неплатоспроможності фізичних осіб шляхом підготовки законодавства, яке дозволяє фізичним особам повне погашення боргу відповідно до основних принципів Директиви ЄС 2019/1023 про превентивну реструктуризацію, і шляхом ухвалення дорожньої карти для діяльності з розбудови потенціалу для підтримки впровадження кодексу про банкрутство було однією з умов для отримання Україною другого та наступних грошових траншів за згадану Кредитну угоду (перший транш Україна отримала одразу після підписання Меморандуму – 17 січня 2023 року) [23].

Нормативні та інституційні рамки для подальшої адаптації українського законодавства про неплатоспроможність та банкрутство наразі, насамперед, визначаються Директивою ЄС 2019/1023, яка стала керівною для розробки та реалізації Дорожньої

карти щодо діяльності з розбудови потенціалу для підтримки впровадження Кодексу України з процедур банкрутства, яка направлена на формування і реалізацію державної політики у сфері банкрутства/неплатоспроможності відповідно до кращих міжнародних порівняльних практик та принципів ЄС, посилення торговельно-економічних відносин і подальшої європейської інтеграції України. Так, Розділ IV Дорожньої карти зосереджений на аналізі, оцінці та коригуванні політики у сфері банкрутства та неплатоспроможності на основі фактичних показників її реалізації, застосовуючи науково обґрунтований підхід. Напрямки реформ визначатимуться залежно від отриманих даних та їх динаміки. Зокрема, Директива ЄС 2019/1023, яку має бути імplementовано в українське законодавство, зобов'язує держави створити систему збору та аналізу даних про механізми превентивної реструктуризації. У свою чергу, Розділ V спрямований на гармонізацію національного законодавства у сфері банкрутства та неплатоспроможності з правом ЄС для забезпечення якісного та ефективного регулювання цієї сфери. Наприклад, Департаменту з питань банкрутства Міністерства юстиції України доручено до грудня 2024 року розробити методіку оцінювання ефективності процедур банкрутства, методологію їх застосування, включаючи систему релевантних індикаторів, сформувавши концептуальні засади збору та систематизації даних щодо процедур неплатоспроможності та банкрутства [24]. Незважаючи на певні кроки (наприклад, у 2024 році була введена в тестову експлуатацію автоматизована система «Банкрутство та неплатоспроможність», що спрямована на підвищення прозорості та зручності доступу до даних про процедури, а також їх систематизацію для подальшого аналізу), комплексна методика з релевантними індикаторами знаходиться на стадії розробки.

У контексті реформування національної системи неплатоспроможності доцільно звернутися до Матриці реформ в Україні 2024 року, що включає заходи, пов'язані з виконанням рекомендацій міжнародних партнерів, що підтримують програми макрофінансової допомоги Україні. Кластер 1 «Основи процесу вступу до ЄС» Матриці реформ 2024 визначає важливу мету: наявність функціонуючої ринкової економіки як умови Світового Банку, ЄС фінансової підтримки економіки України від ЄС Ukraine Facility 2024–2027. Внесення змін до КУзПБ, направлені на оздоровлення підприємств, що опинились у стані неплатоспроможності чи її загрози, мають передбачати систему запобігання неплатоспроможності та інструменти раннього попередження для суб'єктів підприємницької діяльності відповідно до принципів Директиви ЄС 2019/1023, для чого є важливими засоби своєчасного виявлення ознак кризи на підприємстві, додаткових можливостей для відновлення платоспроможності компаній. Особлива увага має бути приділена доступності інформації про механізми запобігання неплатоспроможності та раннього попередження [25]. Водночас, саме Компонент 1 реформ за Планом Ukraine Facility 2024–2027 пов'язаний із транспонуванням Директиви ЄС 2019/1023 [26; 27].

Реформи, які мають бути проведені в рамках Компоненту 1, є Реформа 2 банкрутства та неплатоспроможності і виконання судових рішень. В обґрунтування пріоритету зазначено, що провадження у справах про банкрутство (неплатоспроможність) визначає ключові показники для оцінки інвесторами, представниками бізнесу та фінансовими установами ефективності судової системи та рівня захисту права власності. Врахування при удосконаленні українського законодавства у сфері неплатоспроможності та банкрутства передбачених Директивою ЄС 2019/1023 рамок превен-

тивної реструктуризації сприятимуть більш надійній системі попередження банкрутства в Україні та євроінтеграції у сфері правосуддя. Створення ефективної правової та інституційної бази для превентивної реструктуризації також дасть змогу платоспроможним боржникам, які зазнають фінансових труднощів, зберегти свою економічну життєздатність і цінність для кредиторів, відіграватиме важливу роль у загальному економічному зростанні та відновленні програми Macro-Financial Assistance, що визначає окремий новий механізм. Призначення механізму є комплексним: підтримка відновлення, реконструкції та модернізації України, підтримка фінансових потреб України для надання можливостей уряду надавати державні послуги безперебійно, залучення інвестицій у приватний сектор України для швидкого економічного відновлення та реконструкції, підтримка в Україні реформ, що необхідні на шляху до вступу в ЄС, підтримка українського суспільства, надання допомоги у подоланні соціальних наслідків війни [28; 29].

Планом Ukraine Facility 2024–2027 у межах удосконалення процедур банкрутства, запровадження систем запобігання неплатоспроможності та раннього попередження для суб'єктів підприємницької діяльності відповідно до Директиви ЄС 2019/1023 окрема увага приділена необхідності впровадження спрощених процедур банкрутства для мікро-, малих та середніх підприємств (ММСП). Планом передбачено зобов'язання України щодо ухвалення та набрання чинності Законом України, відповідних підзаконних актів, що спрямовані на вдосконалення процедур банкрутства, запровадження системи запобігання неплатоспроможності та інструментів раннього попередження до кінця 2024 року відповідно до рамок Директиви ЄС 2019/1023 (Закон № 3985-ІХ, огляд якого буде наведений нижче). Серед іншого, реформа

спрямована на посилення та розширення кола превентивних та спрощених процедур з метою саме відновлення платоспроможності боржників та запобігання їх банкрутству. Набуває значення пошук інструментів своєчасного виявлення ознак кризи суб'єктів господарювання та засобів забезпечення для них доступності інформації про відповідні механізми та гарантування доступності цих механізмів. Планування та оцінка відповідних реформ передбачають чіткі індикатори. Зокрема Реформа 2 «Реформи банкрутства та неплатоспроможності і виконання судових рішень» передбачає такі індикатори виконання: «набрало чинності законодавство щодо удосконалення режиму банкрутства та неплатоспроможності»; «набрало чинності законодавство щодо спрощених процедур банкрутства для мікро-, малих і середніх підприємств»; «покращення виконання судових рішень»; «набрав чинності закон щодо цифровізації виконавчого провадження»; «працює система збору даних про виконання судових рішень»; «функціонує оновлена ІТ-система виконання судових рішень» тощо [30].

Особливого значення система раннього попередження набуває в умовах воєнного стану, коли ММСП, що формують основу економіки України, стикаються з масштабними викликами: дефіцит фінансування, втрата ринків збуту, пошкодження виробничої інфраструктури та боргове навантаження. У таких умовах застосування ефективних процедур превентивної реструктуризації є критично важливим для збереження їхнього господарського потенціалу та забезпечення стабільності економіки. Директива ЄС 2019/1023 ставить акцент на інтеграції превентивних заходів, які, на відміну від традиційних процедур банкрутства, є менш тривалими та витратними. Запровадження цих механізмів в Україні дозволить забезпечити баланс інтересів борж-

ників і кредиторів, підтримати підприємства у фінансових труднощах, стимулювати економічне зростання та інтеграцію країни до спільного європейського ринку. Крім того, успішна адаптація положень Директиви ЄС 2019/1023 вимагає не лише внесення змін до законодавства, але й створення відповідної інфраструктури, зокрема системи раннього попередження, залучення компетентних фахівців для підтримки боржників, розробки стандартів оцінки ризиків і механізмів моніторингу їх ефективності. В умовах війни та відновлення економіки особливо важливо забезпечити доступність процедур реструктуризації для бізнесу будь-якого масштабу, а також гармонізувати нові положення з уже існуючими положеннями національного законодавства.

22 жовтня 2024 року Президент України підписав Закон України «Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та запровадження процедур превентивної реструктуризації», яким не лише було доповнено Кодекс України з процедур банкрутства (КУзПБ), але й внесено зміни до вже чинних норм, у зв'язку з чим Закон набирає чинності через 3 місяці з дня його опублікування, крім положень про превентивну реструктуризацію, які вводяться в дію через 6 місяців з дня набрання чинності цим Законом [31].

Законом № 3985-ІХ КУзПБ доповнено книгою третьою «Превентивна реструктуризація», яку складають: розділ I присвячений загальним положенням; розділ II – регулюванню діяльності адміністратора превентивної реструктуризації; розділ III – відкриттю процедури превентивної реструктуризації; розділ IV – регулюванню діяльності боржника та вчинення ним правочинів у процедурі

превентивної реструктуризації; розділ V – плану превентивної реструктуризації; розділ VI – затвердженню та виконанню плану превентивної реструктуризації; розділ VII – закриттю процедури превентивної реструктуризації; розділ VIII – спрощеній процедурі превентивної реструктуризації.

Ключові зміни до законодавства України про банкрутство в контексті прийняття Закону № 3985-IX узагальнено наведені у Таблиці 4.

Відзначимо, що співавторами та розробниками Закону № 3985-IX, серед основних цілей Директиви ЄС 2019/1023 визначено уніфікацію європейських правил з недопущення банкрутства та реструктуризації заборгованості, здешевлення процедури превентивної реструктуризації порівняно з процедурою банкрутства, скорочення строків надання бізнесу «другого шансу» тощо [32]. Відносно доступності, спрощення та диференціації процедур директор Департаменту з питань банкрутства Міністерства юстиції України відзначив про відсутність у чинній на той час редакції КУзПБ окремого підходу та розв'язання специфічних проблем у галузі неплатоспроможності для мікро-, малих та середніх підприємств як основи розвиненої економіки, що пов'язані з темпоральною та фінансовою доступністю для дрібних боржників юрисдикційної реструктуризації, а без процедур для ММСП щодо надання «другого шансу» неможливо забезпечити економічну стійкість, економічне зростання в державі [33]. Закон № 3985-IX включає певні положення, що визначають особливості для суб'єктів мікро- та малого підприємства (ММП). Зокрема, спеціальний державний орган у сфері запобігання неплатоспроможності має визначити та затвердити типові форми планів превентивної реструктуризації для суб'єктів ММП, відповідний веб-сайт має містити інформаційні матеріали, методичні рекомендації та контрольний перелік умов для підготовки пла-

нів превентивної реструктуризації, які мають бути адаптованими до особливостей (ч. 2,3 ст. 3 КУзПБ).

Вартість послуг адміністратора превентивної реструктуризації адаптована під розміри підприємництва, зокрема три розміри мінімальної заробітної плати за кожний місяць виконання адміністратором превентивної реструктуризації повноважень щодо боржника для суб'єкта ММП. Відповідний розмір вартості для будь-якого суб'єкта ММСП та великого підприємства може бути змінений в залежності від прогнозу тривалості процедури, трудозатрат адміністратора, обсягу повноважень відповідно до плану, від складності справи, фінансового стану боржника, а також того, яким чином вартість послуг вплине на можливість виконання плану (концепції) превентивної реструктуризації. Статус боржника як суб'єкта ММП є окремим критерієм для зміни вартості послуг. Підстави для відповідної зміни повинні бути обґрунтованими заявником із зазначенням врахованих обставини (ч. 8 ст. 33-2 КУзПБ). Також статус боржника як суб'єкта ММП надає право під час подачі заяви про відкриття процедури превентивної реструктуризації подати концепцію превентивної реструктуризації. У цьому випадку боржник розробляє план за участю адміністратора превентивної реструктуризації (ч. 6 ст. 33-4 КУзПБ). Водночас інших чітко диференційованих процедур раннього попередження для ММП або ММСП не визначено. У цьому контексті слід припустити, що типові плани превентивної реструктуризації, які мають бути розміщені на сайті державного органу з питань банкрутства на момент опублікування цієї статті, мають забезпечувати можливість враховувати статус ММП та рамки Директиви ЄС 2019/1023 на спрощення процедур для них.

Окремо варто зауважити, що в контексті імплементації Директиви ЄС 2019/1023 важливим аспектом є вибір моделі системи раннього

Таблиця 4

**Новели законодавства України про банкрутство
на підставі Закону № 3985-ІХ**

Процедура превентивної реструктуризації	Законом додано до юрисдикції господарських судів справи про превентивну реструктуризацію (поряд із ще чинними процедурами санації до відкриття провадження у справі про банкрутство, які мають бути звершені відповідно до попередньої редакції КУзПБ).
Обов'язки повідомлення про виявлення ознак неплатоспроможності	Відповідно до ч. 2 ст. 4 КУзПБ аудитор або бухгалтера зобов'язані повідомити боржника про ознаки неплатоспроможності протягом 10 днів, але відповідальність за це не передбачена. Водночас ч. 6 ст. 34 КУзПБ зобов'язує боржника подати заяву про банкрутство до суду протягом місяця у разі виникнення неплатоспроможності, зокрема якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами або якщо розмір грошових зобов'язань боржника, строк виконання яких настав, перевищує вартість активів боржника, та в інших випадках, передбачених КУзПБ. За порушення цього обов'язку керівник несе солідарну відповідальність. Відсутність відповідальності бухгалтера може дозволити органу управління боржника ухилитися від виконання цього обов'язку, адже його дотримання залежить від дій зазначених фахівців.
Дії боржника при виявленні ознак неплатоспроможності чи її загрози	Закон № 3985-ІХ вимагає, щоб заява про превентивну реструктуризацію містила дані про неплатоспроможність або її загрозу. Водночас положення ч. 6 ст. 34 КУзПБ зобов'язують боржника подати заяву про банкрутство протягом місяця після виявлення таких обставин. Водночас, відповідно до ст. 4 КУзПБ виконавчому органу боржника, а у випадках, передбачених законом, – засновникам (учасникам, акціонерам) боржника, власнику майна (органу, уповноваженому управляти майном) боржника, надається вибір при реалізації обов'язку відносно вжиття заходів щодо запобігання неплатоспроможності боржника: здійснення позасудового врегулювання боргу, ініціювання процедури превентивної реструктуризації боржника, ініціювання процедури реструктуризації відповідно до Закону України «Про фінансову реструктуризацію». Відповідно до ч. 5 ст. 33-1 предметом превентивної реструктуризації можуть бути грошові вимоги до боржника за зобов'язаннями, строк виконання яких настав, а також грошові вимоги до боржника за зобов'язаннями, строк виконання яких настане протягом процедури превентивної реструктуризації та внаслідок невиконання яких боржник може стати неплатоспроможним. Відповідно до ч. 5 ст. 33-7 КУзПБ під час процедури превентивної реструктуризації положення ч. 6 ст. 34 КУзПБ щодо боржника не застосовується.
Обов'язок підвищеного стандарту доказування	Якщо боржником ініційована процедура превентивної реструктуризації, та наявні обставини, визначені у ч. 6 ст. 34 КУзПБ, на боржника покладається обов'язок підвищеного стандарту доказування щодо перспектив виконання плану превентивної реструктуризації.

Продовження таблиці 1

<p>Підстави для відмови у відкритті процедури превентивної реструктуризації</p>	<p>Господарський суд відмовляє у відкритті процедури превентивної реструктуризації, якщо щодо боржника постановлено ухвалу господарського суду про прийняття заяви кредитора про відкриття провадження у справі про банкрутство, а також щодо боржника відкрито провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність) або затверджено план превентивної реструктуризації, який перебуває на стадії виконання, щодо боржника протягом календарного року до моменту подання заяви про відкриття процедури превентивної реструктуризації здійснювалася процедура превентивної реструктуризації тощо (ст. 33-5 КУзПБ).</p>
<p>Проміжне фінансування</p>	<p>Проміжне фінансування має надаватись на звичайних ринкових умовах. Водночас відповідні умови мають бути оцінені, що вимагає спеціальних знань. Законом не визначено хто оцінює їх відповідність звичайним умовам ринку та як вони застосовуються в процедурі превентивної реструктуризації, особливо в умовах війни, макроекономічних факторів або повоєнного відновлення. Проведення відповідних судових експертиз, які є досить довгими та коштовними для ММП, знижуватимуть ефективність превентивної реструктуризації, тому слід покладатись на компетентність та підвищення кваліфікації арбітражних керуючих та розумну судову дискрецію.</p>
<p>«Фраудаторний правочин»</p>	<p>Визначення поняття «фраудаторний правочин» не надано. Верховний Суд з 2017 року тлумачить його як правочин боржника, укладений на шкоду кредитору. У Законі розмежовуються наступні правочини: правочини з відчуження майна, що не відповідають критеріям розумності (економічної доцільності, наявності ділової мети) та добросовісності; фраудаторні правочини; правочини, які підлягають визнанню недійсними на підставі ст. 42 КУзПБ. Фраудаторні правочини можуть визнаватися недійсними за загальними підставами ЦК України та спеціальними нормами КУзПБ.</p>
<p>Розгляд господарським судом, в провадженні якого перебуває справа про банкрутство, податкових спорів</p>	<p>Спори щодо стягнення грошових зобов'язань (податкового боргу) згідно Податкового кодексу України розглядаються господарським судом, який веде справу про банкрутство (неплатоспроможність) (ч. 2 ст. 7 КУзПБ). До прийняття Закону Верховний Суд дотримувався позиції, що спори між платником податків у процедурі банкрутства та податковим органом належать до юрисдикції адміністративних судів.</p>
<p>Касаційне оскарження судових рішень</p>	<p>Касаційному оскарженню не підлягають ухвали про затвердження плану санації у справах про банкрутство та плану реструктуризації боргів фізичних осіб. Водночас ч. 2 ст. 33-6 КУзПБ передбачає касаційне оскарження ухвал про затвердження чи відмову в затвердженні плану превентивної реструктуризації та ухвал про закриття цієї процедури. Нова редакція ч. 3 ст. 9 КУзПБ також дозволяє включати скарги на рішення апеляційних судів у справах про банкрутство, які не підлягають окремому оскарженню, до касаційної скарги на інші ухвали чи постанови.</p>
<p>Особи, яких визнано заінтересованими стосовно боржника</p>	<p>Розширено коло заінтересованих осіб щодо боржника, кредитора та арбітражного керуючого, до яких віднесено осіб, які отримали майно боржника за сумнівними правочинами або брали участь у фраудаторних угодах, визнаних недійсними. Віднесення до заінтересованих осіб потребуватиме судового рішення, що вплине на роботу зборів або комітету кредиторів.</p>
<p>Підстави втрати права вирішального голосу</p>	<p>Заінтересовані кредитори не мають вирішального голосу на зборах кредиторів. Ці правила діють у справах, відкритих до набрання чинності законом, що може змінити розподіл голосів і вплинути на результати справ.</p>

Розроблено автором за [22; 31].

попередження неплатоспроможності. Директива ЄС 2019/1023 пропонує два основні підходи до побудови цих систем: модель самооцінки та модель втручання [34]. Аналіз Закону України № 3985-IX свідчить, що український законодавець обрав гібридний підхід у бік пріоритету елементів моделі втручання. Впроваджена система має наступні ключові характеристики:

- закон встановлює каскадний механізм втручання, який передбачає послідовне залучення різних суб'єктів до процесу виявлення та реагування на ознаки неплатоспроможності. Відповідно до ст. 4 Закону № 3985-IX, першою ланкою виступають бухгалтери та аудиторів, які зобов'язані протягом 10 днів повідомити боржника про виявлені ознаки неплатоспроможності. Наступною ланкою є керівник боржника, який має 30-денний термін для інформування засновників та власників. Завершальною ланкою виступає виконавчий орган, який повинен вжити конкретних заходів щодо запобігання неплатоспроможності;

- характерною особливістю обраної моделі є її імперативний характер. На відміну від моделі самооцінки, яка передбачає добровільне використання інструментів діагностики, український законодавець встановив систему обов'язків для всіх учасників процесу з відповідною відповідальністю за їх невиконання (ч. 4 ст. 4 Закону № 3985-IX);

- важливим елементом впровадженої системи є інституціоналізований зовнішній контроль через державний орган з питань банкрутства (ст. 3 Закону № 3985-IX) та обов'язкове залучення професійних суб'єктів – аудиторів та бухгалтерів;

- міжкласове затвердження плану превентивної реструктуризації: інститут, аналогічний «cross-class stand-down», дозволяє затвердити план реструктуризації навіть за відсутності згоди всіх класів кредиторів. Законодавець встановлює умови для крос-класового затвердження плану

реструктуризації: план має бути схвалений або більшістю класів залучених кредиторів, за умови що одним із цих класів є клас забезпечених кредиторів, або хоча б одним із класів залучених кредиторів з правом голосу (крім засновників або класу, який при банкрутстві не отримав би жодного погашення своїх грошових вимог); класи залучених кредиторів з правом голосу, які проголосували проти схвалення плану превентивної реструктуризації, перебувають в умовах негірших, ніж класи залучених кредиторів того самого рангу, та в більш сприятливих умовах, ніж молодші класи залучених кредиторів; жоден клас у результаті виконання плану не може отримати більше розміру своїх вимог. Важливою гарантією захисту прав кредиторів є можливість проведення оцінки плану щодо дотримання критерію найкращих інтересів кредиторів та можливість оскарження застосування крос-класового затвердження. Запровадження цього механізму створює додаткові можливості для відновлення платоспроможності боржників.

Водночас, необхідно відзначити, що українська імплементація моделі втручання є, як і передбачається рамками Директиви ЄС 2019/1023, неповною та водночас дещо несистемною. Зокрема, ще не було реалізовано комплексно механізми медіації, чіткі кількісні та якісні тригери для втручання, деталізовані етапи заходів реагування. У національному законодавстві на цей час не відображено елементи моделі самооцінки (знаходяться в розробці до набрання чинності Законом № 3985-IX до 1 січня 2025 року), що пов'язані зі створенням програмного забезпечення для самодіагностики, встановленням фінансових показників для самоаналізу, розробкою онлайн-інструментів для самостійної оцінки ризиків. Український законодавець зробив важливий крок у напрямку створення системи раннього попередження

неплатоспроможності, водночас імплементація цієї моделі потребує деталізації та подальшого вдосконалення після впровадження з урахуванням створення методології оцінки ефективності.

Крім того, аналіз положень Закону № 3985-IX свідчить про зближення підстав для ініціювання процедур банкрутства та превентивної реструктуризації. Зокрема, відповідно до ст. 34 та ст. 33-4 КУзПБ загроза неплатоспроможності та неплатоспроможність можуть бути підставами для відкриття провадження у справі про банкрутство за заявою боржника або про відкриття процедури превентивної реструктуризації. Диференціація цих процедур заснована не на формальних критеріях стану боржника, а на цільовій спрямованості та правових наслідках кожної з них. Якщо превентивна реструктуризація орієнтована на раннє виявлення та подолання фінансових труднощів при збереженні контролю боржника над підприємством, то процедура банкрутства передбачає більш імперативні механізми та може призвести до ліквідації суб'єкта господарювання. Вибір між цими процедурами та їх доцільність має ґрунтуватися на комплексній оцінці реальної можливості відновлення платоспроможності, наявності життєздатної бізнес-моделі та готовності кредиторів до діалогу щодо реструктуризації заборгованості з урахуванням їх найкращих інтересів. Зокрема це підтверджується положеннями ст. 33-22 КУзПБ, відповідно до яких господарський суд відмовляє у затвердженні плану превентивної реструктуризації, якщо план не відповідає критерію найкращих інтересів кредиторів, наявні очевидні підстави вважати, що план превентивної реструктуризації не має розумної перспективи бути виконаним та запобігти неплатоспроможності або забезпечити життєздатність боржника. Водночас підстави «очевидності», «розумності перспективи»,

«забезпечення життєздатності» не забезпечують правову визначеність, надають простір для зловживань з боку учасників процедур, дискреції суду, а проведення експертних досліджень суттєво ускладнює процедуру.

Висновки. Європейські рамки превентивної реструктуризації визначають прозорість, доступність та гнучкість процедур, що особливо актуально для мікро-, малих і середніх підприємств (ММСП), які є важливою складовою економічної стабільності. Директива ЄС 2019/1023, побудована на цих стандартах, зосереджена на попередженні банкрутства та підтримці життєздатності бізнесу. Її імплементація в Україні через Закон № 3985-IX є значним кроком до гармонізації національного законодавства з європейськими вимогами, спрямованими на створення сприятливих умов для підприємницької діяльності, економічної стійкості. Водночас процес впровадження стикається з такими викликами, як деталізація процедур, розробка механізмів раннього попередження та забезпечення доступності для всіх суб'єктів господарювання, зокрема для ММСП. Особливого значення набуває інтеграція цифровізації, управління нематеріальними активами та підтримка «зеленого переходу». Реформа системи неплатоспроможності України, передбачена Матрицею реформ 2024 року, спрямована на доступність реструктуризації, цифровізацію процедур та спрощення для ММСП, підвищення прозорості та інноваційності правового регулювання, що сприяє економічній стабільності, залученню інвестицій та інтеграції України до Європейського Союзу.

Імплементація Директиви ЄС 2019/1023 через прийняття Закону України № 3985-IX відображає гібридний підхід до моделі національної системи неплатоспроможності та превентивної реструктуризації. Ключовими досягненнями є запровадження комплексної системи раннього попе-

редження з поетапним механізмом втручання, що забезпечує послідовну взаємодію професійних суб'єктів: від бухгалтерів та аудиторів до керівництва та власників, засновників підприємства. Враховуючи особливу роль ММП в економіці України, законодавець поступово планує впроваджувати диференційований підхід через спеціальні типові форми планів реструктуризації, адаптував під особливості ММП вартість послуг адміністратора та процедуру, зокрема альтернативні можливості подання заяви про відкриття процедури. Важливим нововведенням стала імплементація механізму міжкласового затвердження плану реструктуризації (cross-class cram-down), що забезпечує баланс між ефективністю процедури та захистом прав кредиторів.

Водночас для формування цілісної та ефективної системи превентивної реструктуризації подальшого розвитку потребує низка напрямків, певні з яких мають розроблятися Кабінетом Міністрів України. Зокрема, на рівні актів Кабінету Міністрів України потребує затвердження типових форм планів превентивної реструктуризації, адаптовані для суб'єктів ММП. Міністерство юстиції України має розробити порядок підготовки та підвищення кваліфікації арбітражних керуючих, механізми контролю за їх діяльністю, методологію визначення критеріїв загрози неплатоспроможності. Також є необхідною розробка методичних рекомендацій для професійних суб'єктів щодо виявлення та реагування на ознаки неплатоспроможності в межах системи раннього попередження, розвиток інструментів самодіагностики, включаючи спеціалізоване програмне забезпечення та онлайн-платформи оцінки ризиків, що дозволить суб'єктам господарювання своєчасно виявляти та реагувати на ознаки фінансових труднощів. Також необхідний більш системний підхід до механізму медіації.

Особливої уваги заслуговує необхідність адаптації впроваджуваних

механізмів до специфічних умов воєнного стану та повоєнного відновлення, що вимагає розробки додаткових інструментів підтримки підприємств, які постраждали внаслідок бойових дій або вимушені були релокуватися. Адаптація відповідних рамок реструктуризації до національних економічних та соціально-політичних умов сприятиме збереженню бізнесу, захисту робочих місць та економічному відновленню України. При цьому важливо забезпечити баланс між доступністю процедур для боржників та належним захистом прав кредиторів, що є ключовою умовою ефективності системи превентивної реструктуризації, адаптованої до національних умов та викликів воєнного часу.

У статті досліджено процес імплементації Україною Директиви ЄС 2019/1023 про превентивну реструктуризацію в контексті євроінтеграційних зобов'язань, економічних та соціально-політичних викликів, спричинених військовою агресією. Визначено основні напрямки виконання міжнародних зобов'язань України, що зумовили реформування процедур неплатоспроможності. Констатовано важливе значення чітких та доступних національних інструментів запобігання банкрутству та відновлення платоспроможності боржників, своєчасного виявлення ознак кризи на підприємстві, визначення додаткових можливостей для відновлення платоспроможності компаній, доступності інформації для компаній про механізми запобігання неплатоспроможності та раннього попередження.

На основі аналізу загальних рамок Директиви ЄС 2019/1023 та Закону № 3985-IX систематизовано нововведення у сфері превентивної реструктуризації, серед яких: запровадження системи раннього попередження неплатоспроможності, особливості процедур

для мікро-, малих та середніх підприємств (ММСП), механізм міжкласового затвердження планів реструктуризації (cross-class cram-down). Визначено переваги нового законодавства для підтримки бізнесу, зокрема в умовах воєнного стану та економічного відновлення.

Розглянуто основні виклики, пов'язані з упровадженням ефективної системи превентивної реструктуризації, серед яких: механізми самодіагностики, деталізація каскадного механізму втручання, необхідність впровадження медіаційних інструментів та цифровізації процедур. Проаналізовано актуальність адаптації правових механізмів до потреб ММСП, а також важливість створення типових форм планів реструктуризації, доступних для цієї категорії підприємств.

Обґрунтовано важливість інтеграції нововведень із національним правовим контекстом, врахування особливостей воєнного часу та post-war recovery, забезпечення балансу між інтересами боржників і кредиторів. Визначено перспективи подальшої модернізації системи превентивної реструктуризації України відповідно до європейських стандартів, спрямованої на підтримку економічної стабільності, збереження бізнесу та інтеграцію до європейського ринку.

Ключові слова: неплатоспроможність, превентивна реструктуризація, банкрутство, Директива ЄС 2019/1023, раннє попередження, євроінтеграція, мікро-, малі та середні підприємства (ММСП).

Sinegubov O. Ukraine's implementation of EU Directive 2019/1023 on preventive restructuring: background, status and challenges

The article examines the process of Ukraine's implementation of the EU Directive 2019/1023 on preventive

restructuring in the context of European integration obligations, economic and socio-political challenges caused by military aggression. The main directions of Ukraine's implementation of international obligations that led to the reform of insolvency procedures are identified. The importance of clear and accessible national instruments for preventing bankruptcy and restoring the solvency of debtors, timely identification of signs of crisis at the enterprise, identification of additional opportunities for restoring the solvency of companies, and availability of information for companies on insolvency prevention and early warning mechanisms is noted.

Based on the analysis of the provisions of EU Directive 2019/1023 and Law No. 3985-IX, the author systematises the innovations in the field of preventive restructuring, including: the introduction of an early warning system for insolvency, simplification of procedures for micro, small and medium-sized enterprises (MSMEs), and a mechanism for cross-class approval of restructuring plans (cross-class cram-down). The benefits of the new legislation for business support, in particular in the context of martial law and economic recovery, are identified.

The main challenges associated with the implementation of an effective system of preventive restructuring are considered, including: the lack of developed self-diagnostic mechanisms, the detailing of the cascade mechanism of intervention, the need to introduce mediation tools and digitalisation of procedures. The author analyses the relevance of adapting legal mechanisms to the needs of MSMEs, as well as creating standard forms of restructuring plans available for this category of enterprises.

The importance of integrating innovations with the national legal context, taking into account the peculiarities of wartime and post-war

recovery, and ensuring a balance between the interests of debtors and creditors is substantiated. The author identifies the prospects for further modernisation of Ukraine's preventive restructuring system in accordance with European standards aimed at maintaining economic stability, preserving business and integrating into the European market.

Key words: insolvency, preventive restructuring, bankruptcy, EU Directive 2019/1023, early warning, European integration, micro, small and medium-sized enterprises (MSMEs).

Література:

1. Ukraine 2024 Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions «2024 Communication on EU enlargement policy». European Commission, 30.10.2024. SWD (2024) 699 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en?filename=Ukraine%20Report%202024.pdf
2. Bork R. *The Preventive Restructuring Directive: A Political Compromise in Trilogue Negotiations and the Inevitable Adoption*. INSOL Europe. Euro Fenix, Spring 2019. P.18–20. URL: <https://www.insol-europe.org/download/documents/15>
3. Garcimartin F. *Cross-Border Restructuring Proceedings in the EU: The Insolvency Regulation and the Future Directive on Restructuring Proceedings*. SSRN Electronic Journal, 22 Jul 2018. 10 p. URL: <https://ssrn.com/abstract=3205217>
4. Engelberg M., Guthlin S., Bech J., Jensen K. S. *Statutory Priorities in the New Nordic Restructuring Laws*. Stockholm University Research Paper. 2024. № 134. 90 p. URL: <https://ssrn.com/abstract=4759401> (дата звернення: 08.12.2024).
5. Mokal R. *The 'Too Much Unfair Value' Approach to the UK Cramdown*. SSRN Electronic Journal, 24 Oct 2024. 24 p. URL: <https://ssrn.com/abstract=4993883>
6. Madaus S. *Is the Relative Priority Rule Right for Your Jurisdiction? A Simple Guide to RPR*. SSRN Electronic Journal, 19 Apr 2021. 9 p. URL: <https://ssrn.com/abstract=4993883>
7. Richter T., They A. *Claims, Classes, Voting, Confirmation and the Cross-Class Cram-Down*. INSOL Europe. SSRN Electronic Journal, 14 Apr 2020. 45 p. URL: <https://ssrn.com/abstract=3575511>
8. Sanjuan E. *Best interest of creditors test in the EU Directive 2019/1023 on Company Restructuring. Proposed reform of Spanish Insolvency Law. BloC-Test*. SSRN Electronic Journal, 2 Sep 2021. 17 p. URL: <https://ssrn.com/abstract=3914587>
9. Skauradszun D. *Restructuring Companies During and After the COVID-19 Pandemic: A Law & Economics Approach*. Nottingham Insolvency and Business Law eJournal, 12 May 2021. 29 p. URL: <https://ssrn.com/abstract=3844530>
10. Paterson S. *The Conceptual Foundation of Cross-Class Cramdown*. SSRN Electronic Journal, 22 Oct 2024. 30 p. URL: <https://ssrn.com/abstract=4959732>
11. Didea I., Ilie D. M. *COVID-19 – The Catalyst of a Legislative Reform in the Field of Innovation and Development in Business Law / eds. Bonneau T., Tache C. E. P.* 2021. 360 p. URL: <https://adjuris.ro/books/idbl/Innovation%20and%20Development%20in%20Business%20Law.pdf>
12. Гринчишин Я. *Превентивна реструктуризація як новий тренд законодавства про неплатоспроможність*. Облік і фінанси. 2021. № 2(92). С. 51–60. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1334306>
13. Дерлюк В. Д. *Санація як альтернатива банкрутству*. Ірпінський юридичний часопис. 2024. Вип. 2(15). С. 95–109. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(15\)-2024-95-109](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15)-2024-95-109)
14. Завідна Л., Миколайчук І., Намлієв Є. *Реструктуризація бізнесу як стратегія адаптації підприємства до змін в умовах війни*. International Interdisciplinary Scientific Journal "Expert". 2024. Vol. 1, Issue 3. С. 5–28. DOI: <https://doi.org/10.62034/2815-5300/2024-v1-i3-001>
15. Kononov O. *Post-war economic recovery of Ukraine: what role could the EU Preventive Restructuring Directive 2019/1023 play for the Ukrainian small and medium-sized enterprises?* American Bankruptcy Law Journal. 2023. Vol. 97(4). P. 757–835. URL: <https://www.ablj.org/post-war-economic-recovery-of-ukraine-what-role-could-the-eu-preventive-restructuring-directive-2019-1023-play-for-the-ukrainian-small-and-medium-sized-enterprises-html/>

16. Kononov O. *Ukrainian Preventive Restructuring: First Transposition of Directive (EU) 2019/1023 by a Non-Member State. European Insolvency and Restructuring Journal*. 2024. Vol. 3. P. 1–38. URL: <https://eirjournal.com/article/view/18605>

17. Поляков Р. Б. Порівняльно-правова характеристика досудової санації за правом України та Німеччини. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 3 (77). С. 23–40. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.3.3>

18. Поляков Р. Б. Порівняльно-правові аспекти регулювання процедури банкрутства в Німеччині та Україні: монографія. Чернівці: Технодрук, 2021. 256 с.

19. Поєдинок В. В., Коваленко І. В. Відповідальність директорів у процедурах неспроможності (банкрутства) за законодавством ЄС та окремих держав-членів ЄС. *Економіка та право*. 2021. № 1. С. 48–60. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.01.048>

20. Філатов В. А. Забезпечення доступу мікро- та малих підприємств боржників до процедур банкрутства в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 206–210. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/48>

21. Боярчук М. Превентивна реструктуризація в теорії та практиці. Частина 1. *Юридична газета online*. 16 грудня 2024. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/preventivna-restrukturizaciya-v-teorii-i-ta-praktici-chastina-1.html>

22. Боярчук М. Імплементована Директива ЄС у банкрутних процедурах: основні зміни. *Юридична газета online*. 15 листопада 2024. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/implementovana-direktiva-es-u-bankrutnih-procedurah-osnovni-zmini.html>

23. Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором. Інструмент надання підтримки Україні на 2023 рік (макрофінансова допомога +) до 18 мільярдів євро. URL: <http://surl.li/jclxoi>

24. Про затвердження Дорожньої карти щодо діяльності з розбудови потенціалу для підтримки впровадження Кодексу України з процедур банкрутства: Наказ Міністерства юстиції України від 26.09.2023 № 3427/5. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/09/29/20230929154536-82.pdf>

25. Матриця реформ в Україні 2024. Кабінет Міністрів України: вебсайт. URL: <https://reformmatrix.mof.gov.ua/>

26. План для реалізації Ukraine Facility 2024-2027. Програма підтримки економіки. UA. Ukraine Facility. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/>

27. Directive (EU) 2019/1023 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on preventive restructuring frameworks, on discharge of debt and disqualifications, and on measures to increase the efficiency of procedures concerning restructuring, insolvency and discharge of debt, and amending Directive (EU) 2017/1132 (Directive on restructuring and insolvency). *Official Journal of the European Union*. 26.6.2019. L 172/18. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019L1023>

28. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. *Official Journal of the European Union*. 29.2.2024. Series L. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj>

29. MFA programmes (including Ukraine). European Commission: web-site. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/eu-borrower-investor-relations/mfa-programmes-including-ukraine_en (дата звернення: 10.12.2024).

30. Індикатори Ukraine Facility. URL: https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/10/indicators-uf_ukr.pdf

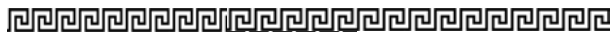
31. Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та запровадження процедур превентивної реструктуризації: Закон України від 19.09.2024 № 3958-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3985-20#Text>

32. Хорунжий Ю. Банкрутів стане менше? Україна на вимогу ЄС розробляє реформу сфери неплатоспроможності. *Економічна правда*. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/26/704737/>

33. Філатов В. Шляхи ефективного застосування процедур банкрутства. *Юридична Газета online*. 2024. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankrutstvo-i-restrukturizaciya/shlyahi-efektivnogo-zastosuvannya-procedur-bankrutstva.html>

34. Garrido J.M., DeLong Ch.M., Rasekh A., Rosha A. *Restructuring and Insolvency in Europe: Policy Options in the Implementation of the EU Directive*. 2021. № 152. IMF eLIBRARY: web-site. DOI: <https://doi.org/10.5089/9781513573595.001>

І. Тарасова,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права

Київського кооперативного інституту бізнесу і права

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕНАДАННЯ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Останнім часом зміни законодавства в питаннях кримінальної відповідальності, у більшості випадків, спрямовані на посилення відповідальності задля захисту національної безпеки. Але, незважаючи на пріоритетність посилення захисту нацбезпеки та боєздатності країни під час повномасштабного вторгнення росії, захист життя та здоров'я людини, як у прифронтових зонах, так і у глибокому тилу завжди є важливим. Враховуючи підступність ворога, який порушуючи всі правила ведення війни, знищує цивільну інфраструктуру по всій країні, не переймаючись за життя цивільного населення, маємо зосередитись на покращенні якості надання невідкладної домедичної допомоги. І хоча надання домедичної допомоги у надзвичайних ситуаціях не завжди пов'язана з війною, саме зараз через обстріли території України спостерігається збільшення випадків залучення до надання домедичної допомоги рятувальних служб. Надання домедичної та/або невідкладної медичної допомоги, особливо після обстрілів на місцях руйнувань є вкрай важливим, а відтак і відповідальність за ненадання домедичної допомоги має бути чітко визначена у межах кримінального законодавства.

Незважаючи на те, що пройшло більше 10 років з прийняття Закону України «Про екстрену медичну допомогу», нормативне закріплення у кри-

мінальному законодавстві України підстав для притягнення до відповідальності за ненадання домедичної допомоги досі не було сформульоване у Кримінальному кодексі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень та публікацій, щодо надання чи ненадання домедичної допомоги у невідкладних станах свідчить про те, що ця тема загалом розглядаються медичними працівниками, з точки зору порядку дії з медичної точки зору, такими як Дудка П. Ф., Добрянський Д. В., Бодарецька О. І., Петелицька Л. Б., Федоренко М. Наразі ця тема не є дослідженою науковцями правниками щодо визначення підстав застосування кримінальної відповідальності за ненадання домедичної допомоги. Над загальними проблемними питаннями нормативно-правового регулювання надання домедичної допомоги немедичними працівниками працювали такі як Волянський П. Б., Долгий М. Л., Макаренко А. М., Дрозденко Н. В., Стрюк М. П. та інших.

Формулювання цілей статті. Необхідність у дослідженні питання застосування юридичної відповідальності за ненадання домедичної допомоги викликана необхідністю виправлення прогалин у законодавстві України. Незважаючи на те, що іде активне реформування сфери охорони здоров'я правове визначення підстав для притягнення до відповідальності

за ненадання домедичної допомоги досі не було сформульоване у Кримінальному кодексі України. Метою статті є розробка пропозицій щодо визначення складу кримінального правопорушення «Ненадання домедичної допомоги або необґрунтована відмова у її наданні» як самостійного злочину.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про екстрену медичну допомогу» було введено до правової сфери поняття «домедичної допомоги» та закріплено положення, що особи без спеціальної медичної освіти, які, відповідно до службових обов'язків, опиняються першими на місці надзвичайної події, мають надавати першу (невідкладну) або домедичну допомогу потерпілим особам. Це фахівці рятувальних служб, працівники транспорту, поліцейські чи фахівці підрозділів ДСНС, яких викликали свідки чи потерпіли [1].

Значення професійності та своєчасності дій під час трагедій, пов'язаних з травмування людей чи настанням у людини «невідкладного стану», важко переоцінити. Так, спираючись на дані, які наведені у статті науковців з Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця: «Значна частина пацієнтів, що потребують невідкладної медичної допомоги, гине через її несвоєчасність або неадекватність. Відомо, що відсутність допомоги важко постраждалим протягом 1 години після ушкодження збільшує кількість смертельних наслідків на 30%, до 3 годин – на 60%, до 6 годин – на 90%. Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я близько 20% загиблих внаслідок нещасних випадків у мирний час могли б бути врятовані, якби вони вчасно отримали першу медичну допомогу» [2]. Наразі у відкритому доступі відсутні актуальні дані, щодо кількісних показників (відсотків) врятованих життів під час надання домедичної допомоги працівниками ДСНС у воєнний час. Тому у даній роботі

будемо оперувати показниками довоєнного часу.

Спираючись на розуміння великого значення надання якісної домедичної допомоги та положень законодавства маємо визначити, що для введення кримінальної відповідальності за ненадання домедичної допомоги у формі окремого складу злочину, важливо визначитись з ключовими поняттями. Серед ключових понять є саме «домедична допомога». Чинне законодавство про охорону здоров'я в Україні надає так визначення: домедична допомога – невідкладні дії та організаційні заходи, спрямовані на врятування та збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я, що здійснюються на місці події особами, які не мають медичної освіти, але за своїми службовими обов'язками повинні володіти основними практичними навичками з рятування та збереження життя людини, яка перебуває у невідкладному стані, та відповідно до закону зобов'язані здійснювати такі дії та заходи [1].

В той же час, у практичній медичній діяльності та науковому колі існують близькі за суттю поняття – «перша медична допомога» та «невідкладна допомога», які не мають закріплення у законодавстві. Наприклад, М. Федоренко надає таке визначення: «Перша медична допомога – це найпростіші медичні дії, що виконуються безпосередньо на місці пригоди терміново після травми. Вона надається, як правило, не медичними працівниками, а особами, що на момент пригоди перебувають поруч, безпосередньо на місці пригоди або поблизу від постраждалого» [3].

Однак, на наш погляд, більш коректним є термін «перша невідкладна допомога», а саме – здійснення невідкладних дій, спрямованих на рятування та збереження життя особам-потерпілим при нещасних випадках чи невідкладних станах, до

прибуття бригади екстреної медичної допомоги, тими особами, які перебувають на місці під час події, у тому числі особи, які мають знання та навички з надання медичної чи домедичної допомоги. Таким чином, можна сказати, що дії з надання першої невідкладної допомоги можуть проводитися або до прибуття рятувальних служб, або вже працівниками рятувальних служб, у такому випадку ці дії набувають правового характеру домедичної допомоги.

Разом з тим, правомірність надання домедичної допомоги необхідно розглядати разом з визначенням «належного виконання службових повноважень» особою. Належне виконання службових повноважень з надання домедичної допомоги – це вчинення певних дій особи спрямованих на збереження життя та здоров'я людини, під час виконання професійної діяльності, яка не є медичною практикою. Особливість правового регулювання надання домедичної допомоги полягає в тому, що дії з рятування життя, здоров'я здійснюється немедичними працівниками та лише по відношенню до осіб, які перебувають у невідкладних станах. Перелік невідкладних станів (29 невідкладних станів) та порядок надання домедичної допомоги чітко визначені у Наказі МОЗ № 441 від 09 березня 2022 року [4].

Дослідження питання щодо кримінальної відповідальності за ненадання домедичної допомоги в Україні вимагає проведення розмежування підстав притягнення до відповідальності. Юридичними підставами є, по-перше, той факт, що особа є службовою особою спеціального органу: аварійно-рятувальних служб, державної пожежної охорони, ДСНС, національної поліції, аптек, аптечних пунктів. По-друге, службові (посадові) особи в обов'язковому порядку пройшли спеціальну медичну підготовку з надання домедичної допомоги і тому несуть відповідальність за необґрунтовану відмову в її наданні. По-третє, певні дії з рятування

життя та здоров'я людини проводяться безпосередньо під час виконання професійних обов'язків. Маємо наголосити, що ті ж особи, у випадку коли вони стали свідками надзвичайної події поза часом виконання службових обов'язків, мають право надавати «першу невідкладну допомогу» та на них розповсюджуються положення ЗУ «Про екстрену медичну допомогу» лише в частині п. 3, ст. 3, тобто обов'язку викликати бригаду екстреної медичної допомоги та *за можливості* надати необхідну допомогу [1]. З цього робимо висновок, що поза робочого часу ці суб'єкти права не несуть відповідальність за ненадання домедичної допомоги як службові особи, але мають інші обов'язки відповідно до ЗУ «Про екстрену медичну допомогу».

Для подальшого вдосконалення законодавства України та усунення правових прогалин, які пов'язані з реалізацією ст. 15 ЗУ «Про екстрену медичну допомогу» [1], вважаємо за необхідне ввести до Кримінального кодексу України склад кримінального правопорушення «Ненадання домедичної допомоги або необґрунтовану відмову у її наданні» у формулюванні: «Ненадання без поважних причин або необґрунтована відмова у наданні домедичної допомоги потерпілому у невідкладному стані службовою (посадовою) особою, яка має згідно з законодавством та посадовими обов'язками надавати домедичну допомогу, що призвело до тяжких наслідків».

Розглянемо більш уважно елементи запропонованого складу кримінального правопорушення. Маємо визначити, що родовим об'єктом цього злочину є життя та здоров'я людини.

З об'єктивної сторони правопорушення виражається у формі бездіяльності: особа, яка за своїми службовими чи посадовими обов'язками повинна володіти основними практичними навичками з рятування та збе-

реження життя та здоров'я людини та зобов'язана вчинити дії у певній послідовності, відповідно до Наказу МОЗ № 441 від 09 березня 2022 року [4], без поважних причин не зробила цього або необґрунтовано відмовила у вчиненні таких дій, що призвело до тяжких наслідків. Під тяжкими наслідками слід розуміти тяжких тілесних ушкоджень або смерті потерпілої особи.

Ця теза приводить нас до висновку про необхідність визначення змістовного наповнення терміну «необґрунтовано відмовила у наданні домедичної допомоги». Так, за загальним правилом, надання допомоги у надзвичайних обставинах не має ставити під загрозу життя та здоров'я інших осіб, у тому числі і самих рятувальників. Алгоритм дій для рятувальників, після прибуття на місце події починається з: «впевнитись у власній безпеці до моменту наближення до потерпілого» [5]. Незважаючи на вимоги чи благаання постраждалих або очевидців, оцінювання ступеню ризику та небезпеки лежить на самому працівникові аварійно-рятувальної служби або інших працівників, обов'язки яких пов'язані з рятуванням, у тому числі з наданням домедичної допомоги. Таким чином, кримінальна відповідальність має наступати лише у випадках, коли службова особа мала фізичну та/або технічну можливість надання необхідної допомоги з урахуванням фактичних обставин та обстановки на місці події але свідомо не виконувала необхідних дій.

Суб'єкт даного кримінального правопорушення, як вже зверталась увага, є спеціальним. У цьому є ключова відмінність від складу злочину за ст. 136 КК (ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані) чи ст. 139 КК (ненадання допомоги хворому медичним працівником). Якщо брати за основу норми ЗУ Про екстрену медичну допомогу, то суб'єктом має бути: «особа, яка не має медичної освіти, але за

своїми службовими обов'язками повинна володіти основними практичними навичками з рятування та збереження життя людини» [1]. Таким чином, на момент надання домедичної допомоги особа не є медичним працівником, а є працівником (службовцем) переважно державних органів до службових обов'язків якої належить прибуття на місце надзвичайної ситуації та проведення певних рятувальних дій.

Стаття 12 зазначеного Закону визначає певний перелік таких служб та посад, хоча він є відкритим і тому питання щодо чіткого визначення служб та посад, які входять до категорії «інші особи» має вирішуватись на підставі спеціального законодавства, яке закріплює обов'язок «володіння основними практичними навичками з рятування та збереження життя людини та/або навичок надання домедичної допомоги» для працівників (службовців).

Таким чином, визначення суб'єкта як спеціального має наступні характеристики:

а) вік кримінальної відповідальності – з 16 років;

б) службова/посадова особа (несе службу), або є фармацевтом;

в) відповідно до посадової інструкції повинні пройти спеціальне навчання з надання домедичної допомоги та володіти основними практичними навичками з рятування та збереження життя людини;

г) відповідно до законодавства України, особи зобов'язані здійснювати дії та заходи з надання домедичної допомоги, безпосередньо на місці події;

д) особа має практичні навички, що підтверджується документом про отримання знань з надання домедичної допомоги. Це сертифікат, без отримання якого працівник не має бути допущеним до несення служби (до праці), особливо з рятування життів.

У той же час, така ознака як наявність чи відсутність медичної освіти

(неповної медичної освіти) у службової (посадової) особи аварійно-рятувальних служб, поліціанта чи службовця ДСНС, не повинна мати вирішального значення щодо визначення суб'єкта як спеціального. Наявність повної чи неповної медичної освіти має враховуватись при вирішенні питання про якість надання домедичної допомоги. Це може розглядатись судом як додаткова характеристика особи, що свідчить про її можливість усвідомлювати наслідки (їх тяжкість) ненадання чи неналежного надання домедичної допомоги, тому має розглядатись як обтяжуюча обставина при визначенні розміру покарання.

Стосовно суб'єктивної сторони злочину – вона має характеризуватись умисною формою вини, тобто правопорушник має розуміти протиправний характер своєї бездіяльності, усвідомлювати, що особа перебуває у невідкладному стані та мати фактичну змогу надати потерпілому допомогу. Суб'єктивне ставлення до наслідків бездіяльності має характер необережності.

Окремо маємо приділити увагу практичному розв'язанню щодо притягнення до кримінальної відповідальності за ненадання домедичної допомоги, яке існує наразі в Україні. Практика визначає діяння співробітників аварійно-рятувальних служб та інших працівників, обов'язки яких пов'язані з наданням домедичної, як сукупність кримінальних правопорушень та кваліфікується за статтями за ст. 136 (ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані) та ч. 2 ст. 367 (Службова недбалість) Кримінального кодексу України [6, с. 65]. У такій сукупності кримінальних правопорушень ч. 1 ст. 136 ККУ є проступком, ч. 2 ст. 367 ККУ – нетяжким злочином. Таким чином, законодавець визначає, що неналежне виконання службових обов'язків має більшу суспільну небезпеку ніж ненадання допомоги

особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, що на наш погляд не відповідає ступеню суспільної небезпеки при ненаданні домедичної допомоги, оскільки життя та здоров'я людини має найбільшу цінність у суспільстві.

Висновки. Підсумовуючи вище вказане, маємо визначити, що питання нормативного регулювання притягнення до кримінальної відповідальності за ненадання домедичної допомоги або необгрунтовану відмову у її наданні потребує уважного розгляду та має бути закріплено у законодавстві України. Зважаючи на ступень суспільної небезпеки та особливості юридичних підстав для притягнення до кримінальної відповідальності пропонуємо доповнити Кримінальний кодекс України та ввести окремий склад кримінального правопорушення закріплену у статті 139-1 «Ненадання домедичної допомоги або необгрунтовану відмову у її наданні» у формулюванні: «Ненадання без поважних причин або необгрунтована відмова у наданні домедичної допомоги потерпілому у невідкладному стані службовою (посадовою) особою, яка має згідно з законодавством та посадовими обов'язками надавати домедичну допомогу, що призвело до тяжких наслідків». Питання щодо визначення можливої міри та розміру покарання й інші аспекти кваліфікації потребують подальшого дослідження та наукового обговорення.

Актуальність теми даного дослідження обумовлена тим, що в Україні, в наслідок повномасштабного вторгнення росії та постійних обстрілів цивільної інфраструктури протягом останніх трьох років спостерігається збільшення випадків надання домедичної допомоги працівниками рятувальних служб під час здійснення дії з рятування. Від швидкості їх реагування, професійності та якості надання домедичної допомоги залежать життя людей. Тому відмова у наданні домедичної допомоги має

тягнути притягнення особи до кримінальної відповідальності, а відтак відповідальність за ненадання домедичної допомоги має бути чітко визначена у межах кримінального законодавства.

Стаття присвячена розгляду питань, які пов'язані з необхідністю вдосконалення законодавства України щодо притягнення до кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері охорони здоров'я та службових обов'язків. Це дослідження та пропозиції автора направлені на усунення правових прогалин, які виникли після прийняття Закону України «Про екстрену медичну допомогу», у якому закріплюється можливість застосування кримінальної відповідальності за відмову у наданні домедичної допомоги. Наразі у кримінальному законодавстві України відсутнє визначення порядку та підстав для притягнення до кримінальної відповідальності за ненадання чи відмову у наданні домедичної допомоги, саме як правопорушення пов'язаного з виконанням службових обов'язків працівниками рятувальних служб в Україні, які не є медичними працівниками.

У статті проаналізовані положення Закону України «Про екстрену медичну допомогу» та сформульовані поняття «перша невідкладна допомога» та надано визначення терміну «належне виконання службових повноважень з надання домедичної допомоги». Автор надає власне формулювання складу кримінального правопорушення «Ненадання домедичної допомоги або необгрунтована відмова у її наданні», розглядає необхідність закріплення його у Кримінальному кодексі України, а також розкриває зміст кожного з елементів складу правопорушення. Особлива увага приділяється роз-

криттю змісту наступного елементу складу правопорушення: «спеціального суб'єкту».

Ключові слова: невідкладна медична допомога, домедична допомога, кримінальна відповідальність, професійні обов'язки, ненадання домедичної допомоги, спеціальний суб'єкт.

Tarasova I. The issue of criminal liability for failure to provide pre-medical assistance in Ukraine

The relevance of the topic of this study is due to the fact that in Ukraine, as a result of the full-scale Russian invasion and constant shelling of civilian infrastructure over the past three years, there has been an increase in cases of first aid provision by rescue workers during rescue operations. People's lives depend on the speed of their reaction, professionalism and quality of first aid provision. Therefore, refusal to provide first aid should entail criminal liability, and therefore liability for failure to provide first aid should be clearly defined within the framework of criminal legislation.

The article is devoted to the consideration of issues related to the need to improve the legislation of Ukraine on criminal liability for offenses in the field of health care and official duties. This study and the author's proposals are aimed at eliminating legal gaps that arose after the adoption of the Law of Ukraine "On Emergency Medical Care", which establishes the possibility of applying criminal liability for refusal to provide first aid. Currently, the criminal legislation of Ukraine does not define the procedure and grounds for criminal liability for failure to provide or refusal to provide first aid, namely as an offense related to the performance of official duties by rescue services employees in Ukraine who are not medical workers.

The article analyzes the provisions of the Law of Ukraine "On Emer-

gency Medical Care” and formulates the concept of “first aid” and provides a definition of the term “proper performance of official duties in providing first aid”. The author provides his own formulation of the criminal offense “Failure to provide first aid or unjustified refusal to provide it”, considers the need to enshrine it in the Criminal Code of Ukraine, and also reveals the content of each of the elements of the offense. Special attention is paid to revealing the content of the following element of the offense: “special subject”.

Key words: emergency medical care, first aid, criminal liability, professional duties, failure to provide first aid, special subject.

Література:

1. Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 5 липня 2012 року № 5081-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#Text> (дата звернення 08.12.2024р).

2. Дудка П. Ф., Добрянський Д. В., Бодарецька О. І., Петелицька Л. Б. Сучасні аспекти проведення серцево-легеневої реанімації. Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця,

Київ: 2019. URL: <https://patrul.in.ua/gromadyanyn/medytsyna/seritsevo-legeneva-reanimatsiya/> (дата звернення 01.12.2024 р).

3. Федоренко М. Надання домедичної допомоги, вимоги до аптечки першої допомоги. Довідник спеціаліста з охорони праці. Київ: 2015. №8. URL: <https://esop.mcfrr.ua/498054> (дата звернення 01.12.2024р).

4. Про затвердження порядку надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах: Наказ МОЗ України від 09.03.2022 №441. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0356-22#Text> (дата звернення 07.10.2024)

5. Порядок і правила надання домедичної допомоги при різних типах ушкоджень. Методична розробка: / укладач. Левицький Н.Б./ Навчально-методичний центр цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Івано-Франківської області. URL: https://www.ifnmi.edu.ua/images/zagalna_informacia/civilnii_zahist/metodichni_materiali/7.pdf (дата звернення 07.10.2024)

6. Волянський П. Б., Долгий М. Л., Макаренко А. М., Дрозденко Н. В., Стрюк М. П. Нормативно-правове регулювання надання домедичної допомоги немедичними працівниками. Інвестиції: практика та досвід. Київ: 2016. № 3/2016. С. 63-66.

УДК 349.6:504.7

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.18>**В. Устименко,**доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондентНаціональної академії правових наук України,
директор Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова Національної академії наук України»**Д. Радченко,**

аспірант

Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова
Національної академії наук України»**ЗАПОБІГАННЯ ЗМІНАМ КЛІМАТУ:
ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ**

Постановка проблеми. Проблеми негативних змін в навколишньому природному середовищі, що безпосередньо викликані людською діяльністю, та необхідність збереження безпечного для здоров'я та життя людини довкілля вже понад століття знаходяться в центрі уваги міжнародного співтовариства, починаючи з Першого Міжнародного конгресу з охорони природи, фауни і флори, природних об'єктів і пам'яток, що відбувся в 1923 р. у Національному музеї природничої історії в Парижі та зібрав 300 учасників із 17 країн світу [1]. Проте першим базовим документом із проблем охорони навколишнього природного середовища, який має всесвітнє значення, оскільки прийнятий під егідою Організації Об'єднаних Націй, стала Декларація Конференції з проблем оточуючого людину середовища, прийнята у 1972 році у Стокгольмі [2]. На цій конференції, яку ще називають Першим самітом Землі [3], разом із вирішенням численних проблем, пов'язаних із негативним впливом людської діяльності на довкілля, вперше на міжнародному рівні було піднято питання зміни клімату. Зокрема, у прийнятому на цій конференції "Плані дій щодо довкілля людини" міститься Рекомендація 70,

в якій наголошується про те, що уряди мають пам'ятати про види діяльності, з якими пов'язаний значний ризик впливу на клімат, і з цією метою важливо, щоб вони: (а) ретельно оцінювали ймовірність і масштаби кліматичних впливів і поширювали свої висновки в максимально можливому обсязі, перш ніж приступати до такої діяльності; (б) проводити повну консультацію з іншими зацікавленими державами, коли планується або здійснюється діяльність, яка несе ризик таких наслідків [2].

В подальшому ситуація зі зміною клімату досить швидко стала однією з головних екологічних проблем людства й набула глобального масштабу. Так, зміни клімату все більш відчутно спостерігаються через суттєве збільшення середньої температури на нашій планеті. В результаті кліматичні катаклізми, які ще в минулому столітті передбачалися багатьма вченими-метеорологами (наприклад, [4; 5; 6; 7; 8; 9]), почали реально відбуватися. Стурбованість такими процесами привернула увагу Всесвітньої метеорологічної організації, під егідою якої у лютому 1979 р. в Женеві відбулась Перша Всесвітня кліматична конференція, на якій було прийнято Декларацію із закликком до всіх уря-

дів світу про нагальну необхідність запобігати потенційним антропогенним змінам клімату, які можуть бути несприятливими для добробуту людства, а також було схвалено плани створення Всесвітньої кліматичної програми [10].

В результаті реалізації цієї кліматичної програми, головною метою якої є запобігання суттєвому збільшенню середньої температури на Землі, було прийнято низку міжнародних угод, головною з яких стала Рамкова Конвенція ООН 1992 року зі зміни клімату, до якої приєднались 198 країни світу, в тому числі всі 193 країни – члени ООН, включаючи Україну [11]. На додаток до цієї конвенції в грудні 1997 року в Кіото (Японія) було підписано Кіотський протокол – міжнародну угоду, яка вже більш чітко й конкретно зобов'язує розвинуті країни та країни з перехідною економікою скоротити чи стабілізувати викиди парникових газів у порівнянні з 1990 роком, який вважається базовим [12]. Як відомо, головним антропогенним чинником, що впливає на зміни клімату, є підвищення концентрації парникових газів в атмосфері Землі, що значною мірою викликано відповідною людською діяльністю [13].

Кіотський протокол набув чинності лише 16 лютого 2005 року, після того, як його підписали більшість країн, сумарний обсяг викидів парникових газів яких складає 55% від загальносвітових антропогенних викидів, у тому числі Україна. Наразі до протоколу вже приєдналося 192 країни [14]. В його рамках розроблено систему обмеження промислових викидів за допомогою квот на антропогенні викиди, які встановлювались для кожної із країн – підписантів протоколу. В разі, якщо країна не повністю використовує отриману квоту, то вона має право продавати її решту, що залишилася, іншим країнам, яким не вистачає виділеної їм квоти для забезпечення власних потреб.

Однак незважаючи на прийняті міжнародні угоди та запроваджені на їх підставі широкомасштабні запобіжні заходи, кліматичні зміни на нашій планеті набувають все більшої гостроти через безпрецедентне збільшення температури, що за останніми даними Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (IPCC) безпосередньо пов'язано із людською діяльністю [15]. Про це, в тому числі, свідчить факт нерівномірності кліматичних змін, зокрема, особливо великі темпи зростання температури спостерігаються над Європейським континентом, який характеризується високою щільністю населення та де сконцентровано значну частку світової промисловості – основного джерела викидів парникових газів, які призводять до підвищення температури повітря. Так, рекорд найвищої температури за весь період спостережень в Європі було зафіксовано 11 серпня 2021 року на острові Сицилія, в Італії, коли термометри на острові зафіксували 48,8 °C. У серпні 2023 року у Валенсії (Іспанія) було зафіксовано найвищу температуру у + 46.8°C на материковій частині Європи. При цьому серпень 2023 року став найспекотнішим серпнем на Землі за всю історію спостережень, тобто за 174 роки [16]. В цілому, 2023 рік був оголошений найтеплішим роком з початку обліку в 1850 році, й згідно з даними Служби зміни клімату ЄС (EU Copernicus), температура, ймовірно, перевищила будь-який період за останні 100 000 років [17]. Однак уже в наступному 2024 році було побито всі попередні температурні рекорди, а 21 липня 2024 року стало найспекотнішим днем на планеті за всю історію спостережень за погодою у світі [18]. При цьому аномальне підвищення температури відбувається не лише влітку, а й в усі інші сезони року, показники яких значно перевищують середні показники 20-го століття, й ця тенденція безперервно продовжується.

Так, за останніми даними Національних центрів екологічної інформації Національного управління океанічних та атмосферних досліджень США, впродовж лютого 2024 року на 13,8% поверхні Землі була рекордно висока лютнева температура, що на 7,4% перевищило попередній рекорд, встановлений у лютому 1986 року. Водночас у всьому світовому океані 16,3% його поверхні мали рекордно високу температуру за цей місяць [19].

Аномальне підвищення температури не оминуло й Україну, на території якої, за даними Центральної геофізичної обсерваторія імені Бориса Срезневського Державної служби України з надзвичайних ситуацій (<http://cgo-sreznevskiy.kyiv.ua/uk/>), останніми роками постійно б'ються рекорди з підвищення температури.

Такі кліматичні виклики вимагають термінового посилення й пришвидшення вжиття більш жорстких дій, спрямованих як на зменшення антропогенних викидів парникових газів, так і посилення заходів по зменшенню негативних наслідків такої зміни клімату та адаптації до неї. Усе це викликало необхідність прийняття значної кількості різноманітних національних законодавчих та інших нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання суспільних відносин у сферах господарської діяльності, що, з одного боку, призводять до змін клімату, а, з іншого боку, спрямовані на подолання негативних наслідків таких змін та адаптації до них.

Метою статті є проведення аналізу загальної ситуації у світі, а також в окремих країнах, з особливою увагою до України, по антропогенним викидам парникових газів за останні 50 років з використанням оприлюднених у відкритому доступі сучасних міжнародних баз даних, виокремлення найбільш проблемних аспектів щодо запобігання або зменшення обсягів викидів окремих парникових

газів та шляхів їх вирішення за допомогою внесення змін до національного кліматичного законодавства в частині регулювання окремих видів господарської діяльності, що призводить до антропогенних викидів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням аналізу українського законодавства щодо регулювання відносин, пов'язаних із кліматичними змінами, а також розвитку та удосконалення відповідної правової бази, присвятили цілий ряд робіт такі провідні українські науковці, як В. І. Андрейцев, Г. В. Анісімова, Г. І. Балюк, О. О. Бардіна, А. П. Гетьман, М. А. Дейнега, І. А. Дубовіч, Н. В. Єремєєва, Б. В. Єрофєєв, В. М. Єрмоленко, Є. М. Копиця, В. В. Костицький, М. В. Краснова, П. Ф. Кулинич, Н. Р. Малишева, К. А. Прохоренко, В. К. Рибачек, О. П. Світличний, О. В. Шевченко, М. В. Шульга та ін.

Водночас впродовж останніх декількох років відбувається стрімкий розвиток та удосконалення як національного так і міжнародного законодавства, в тому числі європейського, яке наша країна має імплементувати відповідно до своїх зобов'язань як кандидата у члени ЄС. Крім того, з'явилися нові відомості про розвиток подій з антропогенними викидами парникових газів, наведено сучасні дані по ефективності вже застосованих заходів у різних країнах світу, зроблено уточнення реального CO₂ еквіваленту різних парникових газів [15]. Все це вимагає нового переосмислення існуючих норм та рекомендацій в цій сфері, розробки пропозицій щодо прийняття нових правових актів або внесення відповідних змін до тих, що існують.

Виклад основного матеріалу. Україна, яка є однією зі сторін Рамкової Конвенції ООН 1992 року зі зміни клімату, разом із іншими країнами світу приєдналася до Кіотського протоколу 1997 року та ратифікувала його 04.02.2004 року [20] й, таким чином,

взяла на себе зобов'язання стабілізувати антропогенні викиди парникових газів у 2008–2012 роках на рівні, який не перевищував би показники базового 1990 року. Незважаючи на прийнятий у 2008 році «Порядок розгляду, схвалення і реалізації проектів цільових екологічних (зелених) інвестицій та пропозицій щодо здійснення заходів, пов'язаних із реалізацією таких проектів і виконанням зобов'язань сторін Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату» [21], в Україні впродовж тривалого часу не було створено системи дієвого обліку викидів парникових газів та контролю за порядком та цільовим використанням коштів, отриманих за цим протоколом, що свого часу навіть стало підставою зупинки розгляду питання імплементації України на засіданні Комітету Секретаріату Рамкової конвенції ООН зі змін клімату (РКЗК ООН), яке відбулось у Бонні (Німеччина) 12 жовтня 2011 року [22], що на той час позбавило Україну права продавати не використану частину своєї квоти. Тим не менш, Україна за період дії першого етапу Кіотського протоколу (2008–2012 рр.) спромоглася стати світовим лідером із продажу квот за рахунок скорочення викидів на 60% до показників 1990 року, хоча мала зобов'язання лише не перевищувати ці показники [23].

Таке суттєве скорочення викидів парникових газів в Україні було переважно пов'язане не стільки із вжиттям заходів по удосконаленню виробництва, шляхом впровадження новітніх технологій, здатних суттєво скорочувати викиди парникових газів та використання нових альтернативних джерел енергії, скільки через загальне падіння виробництва, коли наприкінці 2007 року в усьому світі почалася Велика рецесія, що потужно проявилася в Україні, особливо в тих секторах економіки, які більш за всіх продукують парникові гази. Так, за даними Міжнародного валютного фонду [24],

Україна, будучи великим експортером сталі, сильно постраждала від глибокого та більш тривалого уповільнення світової економіки та пов'язаного з цим зниження попиту на сталеливарну продукцію та різкого обмеження доступу до ринків капіталу. В результаті відбулося значне падіння ВВП України. Станом на 2009 рік загальний дефіцит склав приблизно 8 відсотків ВВП у порівнянні з максимальною межею в 1 відсоток ВВП за програмою МВФ Stand-By [24].

На другому етапі реалізації Кіотського протоколу, або так званому Кіото-2, що розпочався внаслідок прийняття Дохійської поправки до цього протоколу, підписаної в м. Доха (Катар) 8 грудня 2012 року, який тривав з 2013 по 2020 роки, Україна мала не перевищувати 76% від базових показників 1990 року [25]. Цих зобов'язань Україна з легкістю дотрималась, але, знову ж таки переважно не за рахунок перебудови свого енергетичного та промислового секторів із переведенням їх на альтернативні відновлювальні джерела енергії, а в результаті продовження стагнації промислового виробництва, на яке додатково потужно вплинула війна, розв'язана у 2014 році росією проти України, коли було окуповано східні регіони України, в яких зосереджено велику кількість промислових підприємств [26].

На жаль, Кіотський протокол та додаткова угода до нього в цілому виявилися малоефективними і майже не дієвими, оскільки три країни, зокрема Китай, США та Індія, які продукують майже половину парникових газів, фактично не приєдналися до цієї угоди. При цьому США хоча й підписали цей протокол, але не ратифікували його. Крім того, ряд країн, яких на пільгових умовах приєднали до цього протоколу (див.: [25]), замість запровадження реальних механізмів по зменшенню викидів парникових газів стали лише торгувати квотами, що аж ніяк не сприяло покращенню кліма-

тичної ситуації, а з 2013 року, за умовами Кіото-2, було введено обмеження у 2% на можливість продажу квот, що майже зупинило міждержавну торгівлю квотами. До того ж другий етап Кіотського протоколу впродовж усього періоду, коли мала діяти додаткова угода, вона не набрала мінімальної кількості країн-підписантів, яких мало бути 144 для набуття нею чинності. Лише 31 грудня 2020 року, тобто в останній день, коли мала завершитись дія цієї поправки, вона набула чинності [14].

На наш погляд, система торгівлі квотами на викиди парникових газів може стати значно більш ефективною на національному рівні, що дозволило б ширше запроваджувати використання нових альтернативних видів відновлювальних джерел енергії та підвищення енергоефективності різних секторів економіки. Так, Україна впродовж двох років, із моменту набрання чинності Угоди про асоціацію з ЄС у 2017 році, вже мала виконати зобов'язання по запровадженню національної схеми торгівлі квотами відповідно до вимог директиви № 2003/87/ЄС [27]. На жаль, цей процес значною мірою був загальмований форс-мажорними обставинами – спочатку пандемією COVID-19, а потім – широкомасштабною війною, розв'язаною РФ проти України. Тим не менш, на виконання прийнятих Україною зобов'язань за міжнародними кліматичними договорами, у 2019 році прийнято Закон України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» [28], який має сприяти визначенню реальних обсягів антропогенних викидів парникових газів різними суб'єктами господарювання, що в подальшому буде слугувати основою для справедливого розподілу квот та торгівлі ними. Однак для такої дієвості цей закон потребує значного удосконалення, оскільки зараз він має дуже суттєві обмеження, що більш докладно розглядається нижче.

Недоліки Кіотського протоколу та незадоволеність ним багатьма країнами світу призвели до того, що у грудні 2015 року після жвавих переговорів та узгоджень було ухвалено Паризьку угоду [29], що об'єднала 195 країн світу, в тому числі Україну, які вирішили докласти максимум зусиль для здійснення реальної боротьби зі зміною клімату. Україна ратифікувала цю Угоду 14.07.2016 [30], взявши на себе амбітні зобов'язання у вигляді так званих «національно визначених внесків» (*nationally determined contribution – NDC*). Ключова відмінність Паризької угоди від Кіотського протоколу полягає саме в тому, що в Паризькій угоді немає вимоги у вигляді зобов'язань жодній зі сторін щодо конкретних обмежень у викидах парникових газів, а пропонується кожній окремій країні самостійно встановлювати такі зобов'язання, за якими вони в подальшому звітують з урахуванням встановлених NDC. Реальна дія Паризької угоди розпочалася з 2020 року.

Тим не менш, варто зауважити, що поточні зобов'язання країн світу щодо «національно визначених внесків» до 2030 року визнані «дуже недостатніми» в звіті Програми ООН з довкілля [31]. Так само на нещодавній 28-й конференції ООН зі зміни клімату, яка відбулась у грудні 2023 року в Дубаї (Об'єднані Арабські Емірати), наголошено, що перший глобальний аналіз зусиль світу щодо подолання зміни клімату в рамках Паризької угоди показав занадто повільний прогрес у всіх сферах запропонованих кліматичних заходів – від скорочення викидів парникових газів до посилення стійкості до зміни клімату та отримання фінансової та технологічної підтримки вразливими країнами. Тому знову пролунав заклик до урядів усіх країн прискорити перехід від використання викопного палива до відновлюваних джерел енергії, таких як вітрова та сонячна енергія, у наступному раунді кліматичних зобов'язань [32].

Аналогічні звернення були прийняті й на другій Відкритій науковій конференції Всесвітньої програми дослідження клімату (WCRP), яка відбулась у Кігалі (Руанда) у жовтні 2023 року. На цій конференції 734 провідних вчених-кліматологів підписали Кігалійську Декларацію з вимогою вжиття термінових дій проти зміни клімату, збільшення інвестицій в адаптацію до клімату та потужнішого використання науки для стійкого розвитку [33]. У декларації міститься заклик до осіб, які приймають рішення в кліматичній сфері, дотримуватися взятих зобов'язань щодо поступової відмови від використання викопного палива за рахунок переходу до альтернативних джерел енергії. Однак всі ці рішення та заклики, на жаль, поки що також залишаються недостатньо дієвими.

Додатково слід відзначити, що на останній 29-й конференції ООН зі зміни клімату, яка відбулась у Баку (Азербайджан) у листопаді 2024 року, було акцентовано увагу на посиленні кліматичних ризиків через геополітичну нестабільність і непередбачуваність ринків світу. Також було представлено оновлені національні плани дій щодо клімату в рамках Паризької угоди, та звернуто ключову увагу на необхідність підняття рівня фінансування заходів із запобігання змінам клімату, без чого не можна розраховувати на якісне покращення ситуації в цій сфері [34].

Так, виходячи з Базисних даних викидів для глобальних досліджень атмосфери [35], яка ведеться у співпраці між Європейською Комісією, Спільним дослідницьким центром і Міжнародним енергетичним агентством, можна констатувати, що незважаючи на радикальні міри, які вживаються багатьма країнами світу по зменшенню викидів діоксиду вуглецю, або вуглекислого газу (CO_2), вони за останні 30 років у цілому збільшились у 1,71 разів із 22,5 Гт у 1990 році до 38,5 Гт у 2022 році, тобто на 16 Гт.

Тут слід відзначити, що лівову частку такого зростання зробив Китай, який за період з 1991 по 2022 рік збільшив емісію CO_2 у понад п'ять разів із 2,54 Гт до 12,67 Гт. При цьому Китай відмовляється приєднатись до міжнародних угод та конвенцій по боротьбі зі змінами клімату, бо за словами лідера Китаю Сі Цзіньпіня, його країна вирішила йти власним шляхом й заявляє про неможливість у найближчому майбутньому відмовитись від викопного палива, використання якого призводить до значних антропогенних викидів парникових газів [36]. США, які також є потужним забруднювачем атмосферного повітря парниковими газами, або взагалі не приєднувались, або виходили з таких міжнародних угод, або призупиняли виконання обов'язків, взятих за цими угодами. Правда, США у лютому 2021 року повернулися до Паризької кліматичної угоди, але це поки що не знайшло свого відбиття на показниках антропогенних викидів парникових газів цією країною, які, за параметрами, наведеними у вказаній вище Базі даних, вже впродовж багатьох років стабільно залишаються на рівні $5,0 \pm 0,3$ Гт.

Серед майже всіх держав світу лише країни ЄС демонструють реальні досягнення у зниженні викидів парникових газів саме завдяки переходу на альтернативні джерела енергії та застосування різних заходів з енергозбереження. Зокрема, країни ЄС спромоглися з базового 1990 року до 2020 року знизити викиди вуглекислого газу на 25%, метану та оксиду азоту на 30%, й лише по фторованим газам, або так званім F-газам, відбулося збільшення викидів у 2,5 рази [37], що, без сумніву, пов'язано з їх більш широким застосуванням у різних сферах виробництва.

Слід відзначити, що наявні статистичні дані по обсягах антропогенних викидів парникових газів, на жаль, суттєво різняться за оцінками різних організацій, зокрема, Міжурядо-

вої групи експертів зі зміни клімату (IPCC), Всесвітньої Бази даних викидів для глобальних досліджень атмосфери (EDGAR), Нідерландського агентства з оцінки навколишнього середовища (PBL), Українського Національного центру обліку викидів парникових газів (БУ «НЦО») тощо, що значною мірою ускладнює реальну оцінку як обсягів самих викидів, так і результативності заходів, спрямованих на подолання негативних наслідків зміни клімату.

Значною проблемою для зменшення обсягів викидів парникових газів, яка поки що існує у світі, в тому числі й в Україні, є те, що переважна увага та більшість міжнародних та національних нормативно-правових актів в цій сфері стосуються боротьби з викидами лише вуглекислого газу, тоді як іншим парниковим газам приділяється недостатньо уваги, хоча їх сумарний вплив на зміну клімату є також доволі потужним, й ним неможна нехтувати. Такий стан справ, без сумніву, пов'язаний з тим, що із самого початку досліджень, пов'язаних з антропогенним впливом викидів в атмосферу на зміну клімату, було звернено увагу лише на вуглекислий газ, як джерело парникового ефекту, що було вперше відкрито ще у 19-му сторіччі шведським фізико-хіміком С. А. Арреніусом [38], який більш широко відомий як автор теорії електролітичної дисоціації. Крім того, загальні обсяги антропогенних викидів вуглекислого газу, які на міжнародному рівні вимірюються у гігатоннах, у сто і навіть у десятки тисяч разів перевищують обсяги викидів будь-якого іншого газу, що здатен створювати парниковий ефект. В результаті створюється хибне враження про малозначущість усіх інших парникових газів. Однак реально вплив антропогенних викидів інших парникових газів на підвищення температури на планеті складає як мінімум третину від впливу, який створює вуглекислий газ. Це пов'язане з тим, що потенціал гло-

бального потепління одиниці об'єму будь-якого іншого парникового газу може в сотні та тисячі разів перевищувати такий вуглекислого газу.

Так, за даними Нідерландського агентства з оцінки навколишнього середовища, частка від усіх антропогенних викидів на нашій планеті у 2019 році з урахуванням для кожного газу його так званого потенціалу глобального потепління (*global warming potential*, або GWP, – коефіцієнт ступеню впливу того чи іншого газу на глобальне потепління у порівнянні з вуглекислим газом) склала: вуглекислий газ (CO_2) – 72%; метан (CH_4) – 19%; оксид азоту (N_2O) – 6%; інші (або F-гази) – 3% [37]. Ці показники лише незначною мірою відрізняються в останні роки, якщо їх брати в цілому по всіх країнах світу.

Зокрема, аналіз Бази даних викидів для глобальних атмосферних досліджень [35] показав, що станом на 2023 рік у цілому в світі антропогенні викиди CO_2 дорівнювали 73,7%; CH_4 – 18,9%; N_2O – 4,7%; F-гази – 2,7%. Водночас спостерігаються локальні відмінності на різних континентах та в різних країнах світу. Наприклад, співвідношення викинутих парникових газів країнами – членами ЄС у 2022 році було наступним: CO_2 – 78,0%; CH_4 – 13,5%; N_2O – 6,2%; F-гази – 2,2%. Тобто доля викидів CO_2 країнами ЄС була на 10% більшою, ніж в середньому по всіх інших країнах світу.

В Україні за сумарними даними 2023 року доля викидів CO_2 серед усіх парникових газів була суттєво нижчою та склала 63,0%, тоді як доля метану (CH_4) досягла 25,8%, що майже вдвічі більше, ніж в країнах Європейського Союзу, а частка оксиду азоту (N_2O) серед викидів парникових газів дорівнювала 10,2%, що в понад 1,6 разів перевищує середні показники країн – членів ЄС. Водночас викиди F-газів в Україні у CO_2 -еквіваленті були значно нижчими і склали лише 1,0% [39].

Такі відмінності в показниках України в порівнянні з країнами ЄС, скоріш за все, пояснюються суттєвою руйнацією енергетичного сектору та значним падінням промислового виробництва, які в сучасній структурі антропогенних викидів парникових газів в Україні відповідальні за понад 80% викидів вуглекислого газу. Так, за джерелами викидів парникових газів в Україні станом на 2020 рік, тобто до початку широкомасштабної війни росії проти України, найбільшу частку складала енергетика – 75%, на другому місці було сільське господарство – 14,22%, третє місце займали викиди, утворені через відходи – 6,47%, а на п'ятому місці знаходилась промисловість із 4,29%. Усього в 2020 році Україна викинула 224,44 млн. тонн парникових газів у CO_2 -еквіваленті, що становило 0,47% світових викидів [40].

В цілому, за даними обліку сумарних викидів CO_2 по всіх країнах світу, що розміщені у Базі даних викидів для глобальних досліджень атмосфери [35], які ведуться з 1970 року [39], в Україні відбувалось значне збільшення обсягів утворення вуглекислого газу з 523,3 млн. т у 1970 році до максимальних 779,6 млн. т у 1990 році, коли викиди цього газу в нашій країні склали 17,7% у порівнянні із загальним обсягом викидів CO_2 усіма країнами – членами ЄС. Впродовж 1990-х років в Україні спостерігалось значне зменшення обсягів викидів CO_2 , які станом на 1998 рік знизились у понад удвічі й склали 361,2 млн. т, після чого впродовж наступних 17 років цей показник поступово ще знизився до 308,9 млн. т у 2014 році.

В подальшому, у зв'язку з окупацією значної території України та початком війни на Донбасі – найбільшому промислового регіоні України, відбулося майже повне зупинення більшості промислових виробництв в цьому регіоні, й загальні викиди CO_2 впали до 180,5 млн. т у 2021 році.

А внаслідок широкомасштабної війни, розпочатої у лютому 2022 року рф проти України, яка супроводжується не лише загальним падінням виробництва, але й значною руйнацією та навіть повним знищенням великої кількості промислових і, особливо, енергетичних об'єктів по всій країні, загальні обсяги викидів CO_2 впродовж 2022 року в Україні склали лише 135,4 млн. т, що майже у 6 разів менше від показників базового 1990 року.

Другим по значенню у глобальному потеплінні парниковим газом є метан (CH_4). Його викиди в Україні у 1970 році склали 3,206 млн. т, а станом на 1990 рік підвищились до 4,671 млн. т [35], що дорівнювало 16,4% від загальних антропогенних викидів усіх парникових газів в CO_2 еквіваленті. В подальшому, так само й як із вуглекислим газом, обсяги викидів CH_4 знизились майже вдвічі, до 2,491 млн. т у 2001 році, й потім цей показник лише незначною мірою коливався в межах 2,3–2,5 млн. т й у 2014 році дорівнював 2,363 млн. т. Після окупації Криму та сходу України викиди метану в Україні почали трохи знижуватись, а з початком широкомасштабної війни рф проти України впали до 1,81 млн. т у 2022 році, що в 2,6 рази нижче ніж у базовому 1990 році. Такий суттєво менший рівень падіння викидів метану у порівнянні з вуглекислим газом, перш за все, можна пояснити тим, що метан переважно продукується в аграрному секторі, який за цей період часу був більш стабільним. Так, у всьому світі 50–65% загальних викидів CH_4 посідає діяльність людини в аграрному секторі [41]. Водночас більш стрімке падіння кількості викидів CO_2 можна пов'язати й із різноманітними заходами по боротьбі безпосередньо лише з вуглекислим газом.

Що стосується оксиду азоту (N_2O), головними продуцентами якого є енергетичний та особливо аграрний

сектори економіки, то за радянські часи Україна мала високі показники викидів цього газу – від 133,4 млн. т у 1970 році до максимального значення у 170,3 млн. т, зареєстрованого у 1987 році [35]. К 2000 р. викиди N_2O знизились у 2,6 рази до 66,2 млн. т. В подальшому, к 2011 р. цей показник збільшився до 86,3 млн. т, після чого незначною мірою коливався від 72 до 86 млн. т й станом на 2022 рік склав 76,8 млн. т. Така стабільність обсягів викидів оксиду азоту, скоріш за все, також пов'язана з відносною стабільністю аграрного виробництва, яке продукує левову частку всіх викидів цього газу.

На четвертому місці по своєму значенню в утворенні парникового ефекту знаходяться фторовані гази, або так звані F-гази, що широко використовуються в промисловості. F-гази включають три основні групи: 1) гідрофторвуглеці (HFC), які в основному використовуються як холодоагенти, спінювачі для піни та розчинники; 2) перфторвуглеці (PFC), що використовуються в секторі електроніки (3) гексафторид сірки (SF_6), який використовується в основному як ізоляційний газ у високовольтних розподільних пристроях. Крім того, ці гази є невід'ємною складовою й у деяких інших ключових секторах економіки, таких як виробництво магнію та алюмінію, а також у виробництві напівпровідників. Облік цих газів у світі почав вестись лише з 1990 року, тоді викиди цих газів в Україні були лише 33,6 тис. т [35]. При цьому спочатку на фторовані гази звернули особливу увагу через їх потенційну озоноруйнівну дію.

Суттєве наростання викидів F-газів в Україні почалося після 2003 року, коли їх кількість збільшилась у 3 рази до 125,5 тис. т, після чого почалось стрімке майже 1,5-кратне збільшення щороку, й станом на 2022 рік їх викиди дійшли до рівня 1,348 млн. т [35], що в 40 разів вище початкового рівня базового 1990 року. Однак

навіть така відносно значна кількість F-газів у загальних обсягах викидів парникових газів в Україні у CO_2 -еквіваленті складає усього 1%. Тим не менш, у 2019 році в Україні навіть прийнято Закон «Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами»[42], який окремо регулює діяльність, що призводить до викидів таких газів.

Таким чином, Україна внаслідок багаторазового зниження кількості викидів основних парникових газів у порівнянні з прийнятим 1990-м базовим роком, за даними на початок 2020 року, досягла високих показників так званого Індексу ефективності зміни клімату (CCPI – Climate Change Performance Index) та увійшла в так звану світло-зелену зону країн із найкращими показниками (зайняла 14 місце серед 14 країн світу із найкращими показниками цього індексу) [43]. Хоча треба визнати, що зазначені високі позитивні показники нашої країни переважно пов'язані не стільки з ефективністю дій по переходу від використання карбоновмісного викопного палива до альтернативних джерел енергії, скільки із суттєвим падінням промислового виробництва. У 2022 та 2023 роках загальні кліматичні показники України міжнародними експертними групами взагалі не оцінювались, оскільки війна, розв'язана росією проти України, завдала величезних збитків і руйнувань в енергетиці, промисловості, транспорті та будівництві [44].

В цілому індекс CCPI особливо відзначає ті країни, які скоротили свої викиди відповідно до своїх зобов'язань згідно Кіотського протоколу або навіть поза ними, починаючи з базового 1990 року. Хоча, слід враховувати, що суттєве покращення показників у 2020–2023 роках у переважній більшості країн світу пов'язане не лише зі спеціальними заходами по зниженню викидів парникових газів, але й із падінням економічної актив-

ності, у тому числі промислового виробництва, викликаним розпалом світової пандемії COVID-19.

Розглядаючи загальні питання боротьби з викидами парникових газів, слід особливу увагу приділити потенціалу глобального потепління, або GWP, окремих газів. За останніми розрахунками, проведеними Міжурядовою групою експертів зі зміни клімату, потенціал глобального потепління метану (CH_4) становить 28-30 CO_2 -еквівалентів впродовж 100 років, оскільки метан значно більш ефективно вловлює радіацію й відповідно дуже інтенсивно акумулює тепло [15]. Однак природні процеси у ґрунті та хімічні реакції в атмосфері сприяють видаленню метану, й час його життя в атмосфері набагато коротший, ніж у вуглекислого газу, та в середньому складає 12 років [41]. В результаті вказаний потенціал метану за 12-річний період реально перевищує 100 CO_2 -еквівалентів, а за 20 років – 80 CO_2 -еквівалентів [45].

Наступний парниковий газ – оксид азоту (N_2O) – має потенціал глобального потепління (GWP) у 273 рази більший, ніж у CO_2 за 100-річний період [15]. При цьому N_2O залишається в атмосфері в середньому 130 років [46], а його концентрація порівняно з доіндустріальною епохою зросла на 20%, й останні три десятиліття спостерігається його стійке збільшення в атмосферному повітрі [47]. Оксид азоту використовується в харчовій та технічній промисловості, у тому числі в якості окислювача в ракетних двигунах, а також у медицині, наприклад, для інгаляційного наркозу. Цей газ утворюється при виробництві азотної кислоти, спалюванні викопного палива та біомаси й інших видах промислової діяльності, а також при використанні добрив та утворенні продуктів життєдіяльності тварин, а майже третина викидів пов'язана з виробництвом продуктів харчування [48]. При цьому основні антропогенні викиди N_2O від-

буваються в аграрному секторі, на долю якого приходить приблизно 60–67% від загального обсягу викидів цього газу у світі [49; 50]. Окремо слід зазначити, що існують значні складнощі при визначенні обсягів антропогенних викидів оксиду азоту в аграрному секторі, що призводить до суттєвої різниці в таких показниках, що наводяться різними авторами [51].

Що стосується F-газів, то в цілому, незважаючи на відносно невисоку їх кількість, вони є потужними парниковими газами, що значною мірою сприяють зміні клімату, завдяки їх надзвичайно високій здатності накопичувати тепло ультрафіолетового випромінювання. Дія F-газів на парниковий ефект може у тисячі разів перевищувати дію вуглекислого газу, а, наприклад, така сполука, як гексафторид сірки, що використовується в електротехніці, має у 24,3 тисячі разів більший парниковий ефект, ніж у CO_2 , при цьому тривалість життя гексафториду сірки сягає до 3,2 тисячі років [52].

Таким чином, сумарний вплив інших парникових газів, відмінних від CO_2 , реально є досить потужним й тому існує нагальна потреба в перегляді нормативної бази, що стосується цих газів, оскільки в цілому у світі їм приділяється занадто мала увага. У зв'язку з цим, для досягнення амбітних цілей ЄС знизити на 100% викиди парникових газів до 2050 року, тобто фактично до нульових показників, а до 2040 року скоротити сумарні викиди парникових газів країнами ЄС на 90%, вже зараз необхідно вести розрахунок потенціалу глобального потепління, зокрема від метану, як такого, що дорівнює щонайменш 80 CO_2 -еквівалентів. Тому розрахунки потенціалу глобального потепління різних парникових газів, які робляться на 100 років, наразі не дозволяють встановити реальні показники наслідків від дії метану у найближчій перспективі.

Отже показники долі метану в загальних обсягах парникових газів у CO₂ еквіваленті мають бути збільшені приблизно у 2,75 рази.

Що стосується України, в структурі викидів парникових газів якої частка метану станом на 2023 рік складала 25,8% у CO₂-еквіваленті, розрахованому на 100-річний період [39], то в найближчі 20 років реальний внесок цього газу в парниковий ефект, вірогідно, буде навіть перевищувати долю вуглекислого газу. Відповідно терміново назріла потреба більш жорсткого нормативно-правового врегулювання питань, пов'язаних з викидами CH₄.

В цьому аспекті набуває особливої важливості необхідність розробки та прийняття ряду господарсько-правових норм, якими слід більш чітко врегулювати суспільні відносини в сферах діяльності, що призводить до викидів метану та оксиду азоту, а це переважно стосується аграрного та соціально-побутового сектору, зокрема регулювання питань, пов'язаних з побутовими відходами, які стали потужним джерелом викидів метану.

В ЄС на питання боротьби з викидами метану до останнього часу також майже не звертали увагу. Лише у листопаді 2023 року Європейський Союз ухвалив перший в історії закон про обмеження викидів метану (Regulation C/2023/1081 [53]). Але дія цього закону розпочнеться тільки з 2027 року й буде поширюватись лише на енергетичний сектор економіки. Прийняттю Закону ЄС про обмеження викидів метану передувало проведення міжнародних кліматичних переговорів у Глазго (Шотландія) за участі світових лідерів, під час яких 2 листопада 2021 року ЄС і США була представлена попередньо узгоджена ними ініціатива зі скорочення викидів метану – Global Methane Pledge [54; 55].

Крім того, в Женеві (Швейцарія) з 18 по 21 березня 2024 року відбувся Глобальний метановий форум,

який об'єднав лідерів світової думки та промисловості для просування ідеї досягнення амбітних глобальних цілей щодо зменшення викидів метану [56]. Зокрема, скорочення відповідно до Глобальної метанової ініціативи (Global Methane Initiative) та Глобальної метанової запоруки (Global Methane Pledge), яка має на меті скоротити глобальні викиди метану щонайменше на 30% від рівня 2020 року до 2030 року. Наразі в цій ініціативі беруть участь 157 країн, а також Європейський Союз. До цієї ініціативи формально приєдналась й Україна, оскільки Кабінет Міністрів України на своєму засіданні в жовтні 2021 року ухвалив рішення надіслати листи до ЄС та США з повідомленням про приєднання України до цієї Глобальної метанової ініціативи [57]. Але майже водночас, 20 жовтня 2021 року Кабінетом Міністрів України прийнято розпорядження № 1363-р «Про схвалення стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату до 2030 року» [58], із тексту якого видно, що уряд поки що навіть не ставить серед основних завдань такої стратегії вжиття будь-яких заходів із регулювання викидів метану та частково оксиду азоту, оскільки передбачається забезпечення збору детальних і верифікованих даних про викиди парникових газів лише на рівні установок, що виключає проведення відповідних заходів в аграрному та побутовому секторах, які є головними продуцентами вказаних двох газів.

Наразі в Україні в структурі законодавчих та інших нормативно-правових актів, пов'язаних зі змінами клімату, незважаючи на приведення в більшості з них всіх видів газів, що мають парниковий ефект, реально врегульовані питання викидів лише вуглекислого та фторованих газів. Це особливо наочно впливає із Закону України від 12.12.2019 року «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» [59], сфера дії якого обмежується

лише викидами парникових газів з установок. Те ж саме стосується й "Переліку видів діяльності, викиди парникових газів в результаті провадження яких підлягають моніторингу, звітності та верифікації", затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23.09.2020 № 880 [60]. До цього Переліку віднесено лише діяльність енергетичної, металургійної, нафтохімічної, мінеральної та будівельної промисловості, й враховуються лише такі гази, як вуглекислий та оксид азоту, тоді як вклад інших галузей, особливо тих, що відповідальні за викиди метану, фактично не враховуються, хоча в Україні по окремих видах людської діяльності, як показано вище, вони можуть сягати щонайменш половину від сумарних викидів парникових газів у CO₂-еквіваленті.

Проведений нами аналіз ситуації із глобальними антропогенними викидами парникових газів у світі та їх частки в Україні, а також співвідношення долі окремих газів та структури основних джерел, що здійснюють такі викиди, показує необхідність приділення особливої уваги питанням антропогенних викидів метану та оксиду азоту, лівова частка яких припадає на аграрний та побутовий сектори, для яких майже відсутнє правове регулювання в кліматичній сфері.

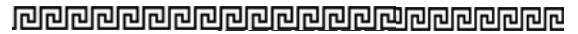
На жаль, у нещодавно прийнятому Законі України «Про основні засади державної кліматичної політики» від 08.10.2024 [61] не було враховано пропозиції, в тому числі висловлені одним із авторів цієї статті [62] ще на етапі громадського обговорення даного законопроекту, по включенню центрального органу виконавчої влади у сфері аграрної політики до переліку органів, які у межах своїх повноважень здійснюють визначення засад державної кліматичної політики, державне регулювання та управління у сфері державної кліматичної політики.

Крім того, більшість нормативно-правових актів, пов'язаних з оцін-

кою обсягів і регулюванням викидів парникових газів, реально побудовані на оцінці викидів лише вуглекислого газу. До таких ключових документів, наприклад, належать: «Порядок здійснення моніторингу та звітності щодо викидів парникових газів», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2020 р. № 960 [63] та прийнятих на виконання цієї постанови «Методичних рекомендацій з оцінки викидів парникових газів за видами діяльності установок», затверджених Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України 15.06.2021 [64].

Слід також звернути увагу й на розпорошеність і дублювання структур, що відповідають за прийняття рішень по подоланню негативних наслідків змін клімату. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 33 утворено «Міжвідомчу робочу групу з питань координації подолання наслідків зміни клімату в рамках ініціативи Європейської Комісії "Європейський зелений курс"» [65]. Але вже через 8 місяців після цього Постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2020 р. № 879 створюється ще одна «Міжвідомча комісія з питань зміни клімату та збереження озонового шару» [66], на яку покладаються аналогічні завдання, створюючи дублювання функцій та можливість перекладання відповідальності з однієї структури на іншу. Тому, на наш погляд, доцільно об'єднати ці дві структури, скоротивши їх склад для можливості дієвого й оперативного вирішення питань в даній сфері.

Одним із ключових механізмів регулювання антропогенних викидів парникових газів та стимулювання вжиття заходів по їх зменшенню має бути встановлення податку на такі викиди, який краще назвати кліматичним податком. Наразі в Україні серед різних парникових газів під оподаткування підпадає лише вуглекислий газ. Ставка податку за його

викиди відповідно до пункту 243.4. ст. 243 Податкового кодексу України [67] становить усього 30 гривень (або 0.77 євро) за 1 тонну. У порівняння аналогічний податок, наприклад, у скандинавських країнах складає в середньому 85 євро за 1 тонну [68]. В цілому, за даними Світового банку, станом на 1 квітня 2023 року менше 5% глобальних викидів парникових газів покриваються прямою ціною на вуглець на рівні рекомендованого до 2030 року діапазону або вище [68].

На наш погляд, враховуючи наведені вище дані по значним обсягам антропогенних викидів метану та оксиду азоту, які в загальній структурі викидів парникових газів в Україні складають понад одну третину, вже зараз назріла необхідність введення податку на викиди цих газів, переважна частка яких продукується в аграрному секторі, особливо в гноєсховищах, та в сміттєзвалищах. Тут слід відзначити, що на відміну від зберігання гною у звичайних гноєсховищах, які є потужним джерелом метану та оксиду азоту, багаторазово нижчі викиди парникових газів від гною худоби досягаються завдяки використанню анаеробних реакторів [69], або так званих метантенків, в яких відбувається анаеробне зброджування гною і виробляється біогаз, придатний для використання замість природного газу. Крім того, корисні властивості гною значно краще зберігаються в анаеробних реакторах, ніж у гноєсховищах [70].

Другим по значущості джерелом антропогенних викидів метану є побутовий сектор, а саме сміттєзвалища, в яких також відбуваються процеси анаеробного зброджування різних, переважно харчових, органічних відходів, що призводить до накопичування метану. Викиди метану зі сміттєзвалищ становлять ~10% усіх антропогенних викидів CH_4 у світі [71]. За даними Відділу зміни клімату Управління атмосферних програм Агентства охорони навколишнього

середовища США [72], у 2005 році в усьому світі викиди метану від захоронення твердих відходів становили 794,0 мільйона тонн CO_2 -еквіваленту. При цьому в США зі сміттєзвалищ викидається приблизно 25 відсотків від усіх антропогенних викидів метану. Тут слід відзначити, що за результатами останніх досліджень, проведених у 2019 році у співпраці вчених із Гарвардського університету та міждисциплінарної групи дослідників із США та всього світу, включаючи університети Китаю та Нідерландів, з використання найсучасніших, у тому числі супутникових, технологій, показали, що реальні викиди метану зі сміттєзвалищ на 51% вищі порівняно з оцінками, які наводяться Агентством охорони навколишнього середовища США [73].

Наразі в Україні налічується понад 6,5 тис. полігонів твердих побутових відходів, з яких, за даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, розміщеними на його офіційному сайті (<https://mepr.gov.ua/sogodni-tsyvilizovanyj-svit-vidznachaye-mizhnarodnyj-den-bez-vidhodiv/>) лише 5,6% переробляється. В результаті на цих полігонах щорічно утворюється до 800 тис. т CH_4 , що складає понад 44% сучасних антропогенних викидів метану в нашій країні. Співробітниками Інституту газу НАН України створено власну технологію добування так званого звалищного газу та виділення з нього метану, який в подальшому використовується на біогазових електростанціях [74]. Однак відсоток таких біогазових установок ще вкрай малий, тому переважна кількість звалищних газів, які є парниковими газами, виділяються в атмосферу, збільшуючи парниковий ефект.

Таким чином, введення кліматичного податку на викиди метану та оксиду азоту в аграрному та побутовому секторах має додатково стимулювати аграріїв до переходу від зберігання продуктів життєдіяль-

ності тварин у гноєсховищах до їх переробки, наприклад, в біогазових реакторах, які є продуцентами одного з альтернативних відновлювальних джерел енергії, та у побутовому секторі економіки сприятиме більш широкому впровадженню новітніх технологій по отриманню метану із сміттєзвалищ.

Сам кліматичний податок має розраховуватись у CO₂-еквіваленті, або коефіцієнті потенціалу глобального потепління для кожного з парникових газів, інших ніж діоксид вуглецю. Разом із запровадженням податку на встановлені нормативні викиди інших парникових газів, мають бути врегульовані й штрафні санкції за понаднормативні викиди таких газів.

Тут слід звернути увагу на значну розпорошеність численних технологічних нормативів допустимих викидів парникових газів, як складових забруднюючих речовин, в тому числі, в залежності від конкретного виду стаціонарних джерел. При цьому чинні нормативи на обсяг допустимих викидів від різних джерел у розрахунок на 1 куб.м. для тих самих речовин, зокрема оксиду азоту, можуть суттєво відрізнятись, іноді навіть у рази. Наприклад, такі відмінності існують для викидів оксиду азоту з коксових печей [75], при виготовленні скла [76], плавки феросплавів [77], випалювання та агломерації металеві руди [78], виробництві вапна [79], тощо, що, на наш погляд, є нелогічним, особливо враховуючи, що порогові обсяги викидів парникових газів, законодавчо встановлені в Україні [80], є однаковими незалежно від видів виробництва. Більш того, така різниця у вказаних нормативах може стати на заваді введенню національної системи торгівлі квотами на викиди. Щоправда, відповідно до наказу Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 27.03.2023 № 174 «Про внесення змін до деяких Технологічних нормативів допустимих викидів забруднюю-

чих речовин» [81], окремі із існуючих нормативів мають бути більш-менш вирівняні через два роки після припинення чи скасування воєнного стану в Україні. Крім того, за існуючими численними технологічними нормативами допустимих викидів забруднюючих речовин різноманітними видами джерел, які, без сумніву, призводять до викидів діоксиду вуглецю, взагалі не передбачено нормативів за цим парниковим газом.

З іншого боку, для додаткового стимулювання до зменшення антропогенних викидів парникових газів шляхом переходу на нові більш економні технології слід ввести нові податкові пільги та різні компенсаційні заходи шляхом надання державної підтримки, такої як пільгових кредитів або навіть часткової компенсації оплати вартості запровадження новітніх технологій.

Висновки. Наразі Україна має шанс стати однією з перших по прийняттю та впровадженню кліматичного законодавства в сфері поводження з антропогенними викидами інших парникових газів, відмінних від вуглекислого газу, в першу чергу в побутовому та особливо в аграрному секторі, який має зіграти суттєву роль у повоєнній відбудові нашої країни. При цьому, мають бути враховані зроблені в ході дослідження наступні висновки:

1. Викиди парникових газів у сучасному світі значною мірою пов'язані із процесом здійснення господарської діяльності людини. Здебільшого це стосується енергоємних галузей, таких як електроенергетика, важка промисловість, сільське господарство.

2. Поки що існує значна недосконалість методів визначення реальних обсягів антропогенних викидів парникових газів, особливо метану, що ускладнює як процедуру їх нормування, так і формування прогнозних оцінок щодо змін клімату в часі.

3. Проголошена і закріплена на міжнародному рівні політика змен-

шення викидів парникових газів впроваджується у локальну практику країн різними правовими засобами, більшість з яких спрямована на регулювання окремих форм (видів) діяльності суб'єктів господарювання.

4. Виявлені прогалини у правовому регулюванні суб'єктів економічних відносин, в першу чергу в аграрному та побутовому секторах, щодо зменшення впливу їх діяльності на зміну клімату.

5. Встановлена залежність та взаємообумовленість правових засобів окремих країн світу задля вирішення глобальних кліматичних проблем.

6. Законодавство України щодо попередження зміни клімату потребує вдосконалення з урахуванням чинників воєнного стану і потреб повоєнної відбудови країни.

В статті досліджено гегезис проблеми глобального потепління та міжнародних заходів, спрямованих на запобігання та зменшення негативних наслідків кліматичних змін. На підставі аналізу міжнародних баз даних по викидам парникових газів показано трансформацію структури та обсягів антропогенних викидів різних парникових газів в Україні за останні 50 років у порівнянні з країнами Європейського Союзу. Відзначено суттєвий вплив збройної агресії росії проти України на зміни співвідношення антропогенних викидів ключових парникових газів, а саме діоксиду вуглецю, метану та оксиду азоту. Викликано це падінням виробництва в промисловій та енергетичній сферах (через руйнування внаслідок бойових дій) й водночас із відносним збереженням діяльності в аграрному та побутовому секторах.

Розглянуто сучасний стан правового забезпечення запобігання зміни клімату на загальносвітовому рівні та в Україні. Проаналізовані останні дані по корекції розрахунків реальних обсягів вики-

дів окремих газів та їх відкоригованому потенціалу глобального потепління в CO₂-еквіваленті, що дозволило дійти висновку про необхідність вжиття термінових правових заходів по зміні парадигми врахування фактично лише одного вуглекислого газу, на посилення уваги й до інших парникових газів, сумарний вплив яких може не поступатися діоксиду вуглецю. Наголошено на недостатньому правовому регулюванню діяльності, пов'язаної із викидами метану, як у міжнародному, так і в національному законодавстві. Констатовано, що більшість нормативно-правових актів, що регулюють господарську діяльність, яка призводить до викидів парникових газів, стосується лише впливу вуглекислого газу і неприпустимо слабо врегульовані відносини щодо інших парникових газів, не зважаючи на значний вплив останніх на зміну клімату. Тому потрібно прийняття та удосконалення правових норм по боротьбі з викидами метану, головними продуцентами якого є аграрний та побутовий сектори економіки.

У роботі показано окремі недоліки Закону України «Про основні засади державної кліматичної політики», в першу чергу пов'язані з відсутністю в цьому документі будь-якого регулювання відповідної діяльності в аграрному секторі. Показано наявність в національному законодавстві суттєвих перекосів у нормуванні обсягів викидів різних парникових газів в залежності від галузей та видів виробництва, що вкрай ускладнює правове регулювання діяльності, що впливає на зміни клімату, створюючи нерівні умови для виробників, особливо при впровадженні національної системи торгівлі квотами на викиди. Зроблений висновок про необхідність вдосконалення правового поля України в частині регулювання

господарської діяльності, що впливає на зміни клімату, враховуючи чинники воєнного стану і потреби повоєнної відбудови країни.

Ключові слова: парникові гази, антропогенні викиди, кліматичне законодавство, нормування викидів, державна кліматична політика.

Ustymenko V., Radchenko D. Preventing climate change: economic and legal aspects

The article examines the hypothesis of the problem of global warming and international measures aimed at preventing and reducing the negative consequences of climate change are provided. Based on the analysis of international databases on greenhouse gas emissions, the transformation of the structure and volumes of anthropogenic emissions of various greenhouse gases in Ukraine over the past 50 years in comparison with the countries of the European Union are shown. A significant impact of Russian armed aggression against Ukraine on changes in the ratio of anthropogenic emissions of key greenhouse gases, namely carbon dioxide, methane and nitrogen oxide, was noted, which is undoubtedly caused by a decline in production in the industrial and energy sectors (due to destruction caused by hostilities) and, at the same time, the relative preservation of activity in the agricultural and household sectors of the Ukrainian economy.

A brief historical sketch of climate legislation's origin and further development is provided. The current state of legal support for preventing climate change globally and in Ukraine is considered. The latest data on the correction of calculations of actual emissions of individual gases and their adjusted global warming potential in CO₂-equivalent is analyzed, which allowed us to conclude that urgent legal measures are needed to change the paradigm

of taking into account only one carbon dioxide gas, to increase attention to other greenhouse gases, the total impact of which may not be inferior to carbon dioxide. It is emphasized that the legal regulation of activities related to methane emissions is highly inadequate, both in international and national legislation. It has been found that most of the regulatory and legal acts regulating economic activities that lead to greenhouse gas emissions concern only the impact of carbon dioxide and are unacceptably poorly regulated in relation to other greenhouse gases, despite the significant impact of the latter on climate change. Therefore, it is necessary to adopt and improve legal norms to combat methane emissions, the main producers of which are the agricultural and household sectors of the economy.

The paper shows some shortcomings of the recently adopted Law of Ukraine "On the Basic Principles of State Climate Policy", primarily related to the absence in this document of any regulation of relevant activities in the agricultural sector. The presence of significant distortions in the national legislation in the regulation of emissions of various greenhouse gases depending on industries and types of production is shown, which significantly complicates the legal regulation of activities that affect climate change, creating unequal conditions for producers, especially when implementing the national emissions trading system. The conclusion is made about the need to improve the legal framework of Ukraine in terms of regulating economic activities that affect climate change, taking into account the factors of martial law and the needs of the country's post-war reconstruction.

Key words: greenhouse gases, anthropogenic emissions, climate legislation, emission regulation, state climate policy.

Література:

1. Larabia Y., Daszkiewicz P., Blandina P. *Ier Congrue International pour la protection de la nature, faune et flore, sites et monuments naturels. Courrier de l'environnement de l'INRA*, 2004, 52. P. 117-121. URL: <https://hal.science/hal-01211698/> (дата звернення: 17.12.2024 року).
2. *Report of the United Nations Conference on the Human Environment, 5-16 June 1972, Stockholm*. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/nl7/300/05/pdf/nl730005.pdf> (дата звернення: 17.12.2024 року).
3. Jackson P. *From Stockholm to Kyoto: A Brief History of Climate Change*. UN chronicle. *Green Our World*, 2007, 44, 2. С. 6-7, 10. URL: <https://www.un.org/en/chronicle/article/stockholm-kyoto-brief-history-climate-change> (дата звернення: 17.12.2024 року).
4. Callendar G. S. *The artificial production of carbon dioxide and its influence on temperature*. *Quarterly Journal of the Royal Meteorological Society*, 1938, 64, 275. P. 223-240. <https://doi.org/10.1002/qj.49706427503>
5. Callendar G. S. *Can carbon dioxide influence climate?* *Weather*, 1949, 4. P. 310-314. <https://doi.org/10.1002/j.1477-8696.1949.tb00952.x>
6. Plass G. N. *Carbon dioxide theory of climatic change*. *Tellus*, 1956, 8. P. 140.
7. Revelle R., Suess H. E. *Carbon dioxide exchange between atmosphere and ocean and the question of an increase of atmospheric CO₂ during the past decades*. *Tellus*, 1957, 9, 1. P. 18-27. <https://doi.org/10.1111/j.2153-3490.1957.tb01849.x>
8. Ehrlich P. R. *The Population Bomb*. San Francisco: Sierra Club. Ballantine book, 1968. 191 p.
9. Bryson R. A. *A Reconciliation of several Theories of Climate Change*, in: John P. Holdren (Ed.): *Global Ecology. Readings toward a Rational Strategy for Man*, New York etc., 1971. P. 78-84.
10. *Declaration of the World Climate Conference*. *Environmental Conservation*, 1979, 6, 2. P. 137-138. <https://doi.org/10.1017/S0376892900002630>
11. Про ратифікацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату. Закон України від 29.10.1996. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, N 50, ст. 277.
12. *Kyoto protocol to the United Nations framework convention on climate change*. *Kyoto*, 11.12.1997. United Nations, 1998. P. 1-20. URL: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/krpeng.pdf> (дата звернення: 17.12.2024 року).
13. *Report of the international conference on the assessment of the role of carbon dioxide and of other greenhouse gases in climate variations and associated impacts*. World Climate Programme. Villach, Austria, 9-15 October 1985. International Council of Scientific Unions, WMO-No. 661, United Nations Environment Programme, 1986. 85 p.
14. *The Kyoto Protocol – Status of Ratification*. United Nations Climate Change, 2024. URL: <https://unfccc.int/process/the-kyoto-protocol/status-of-ratification> (дата звернення: 17.12.2024 року).
15. Masson-Delmotte V., Zhai P., Pirani A., Connors S. C., Püan L., Berger S., Caud N., Chen Y., Goldfarb L., Gomis M. I., Huang M., Leitzell K., Lonnoy E., Matthews J. B. R., Maycock T. K., Waterfield T., Yelekzi O., Yu R., Zhou B. (eds.). *Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)*. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 2021. 2391 p.
16. Masters J. *August 2023 was Earth's hottest August on record*. *Yale Climate Connections*, 14 September 2023. URL: <https://yaleclimateconnections.org/2023/09/august-2023-was-earths-hottest-august-on-record/> (дата звернення: 17.12.2024 року).
17. *Copernicus Climate Change Service: 2023 is the hottest year on record, with global temperatures close to the 1.5°C limit*. Copernicus Climate Change Service. 09 January 2024. URL: <https://climate.copernicus.eu/copernicus-2023-hottest-year-record> (дата звернення: 17.12.2024 року).
18. *Copernicus Climate Change Service. New record daily global average temperature reached in July 2024*. URL: <https://climate.copernicus.eu/new-record-daily-global-average-temperature-reached-july-2024> (дата звернення: 17.12.2024 року).
19. *National Office of Oceanic and Atmospheric Research of the USA (NOAA): Earth just had its warmest July on record. July was the globe's 14th month in a row*

of record warmth, 2024. URL: <https://www.noaa.gov/news/earth-just-had-its-warmest-july-on-record> (дата звернення: 17.12.2024 року)

20. Про ратифікацію Кіотського протоколу до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату. Закон України від 04.02.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1430-15#Text> (дата звернення: 17.12.2024 року).

21. Порядок розгляду, схвалення і реалізації проектів цільових екологічних (зелених) інвестицій та пропозицій щодо здійснення заходів, пов'язаних із реалізацією таких проектів і виконанням зобов'язань сторін Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2008 р. N 221 (в редакції від 02.04.2024).

22. Consideration of the question of implementation with respect to Ukraine. United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). Compliance Committee. CC/EB/15/2011/1. Enforcement Branch, Fifteenth meeting, Bonn, Germany, 11-12 October 2011. P. 1-3. URL: <https://unfccc.int/process/bodies/constituted-bodies/compliance-committee-cc/enforcement-branch> (дата звернення: 17.12.2024 року).

23. Радіонова Г. Україна братиме участь у Кіото-2. Урядовий кур'єр, 23 листопада 2012. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ukrayina-bratime-uchast-u-kioto-2/> (дата звернення: 17.12.2024 року).

24. International Monetary Fund. Ukraine: First Review Under the Stand-By Arrangement, Requests for Waivers of Nonobservance of Performance Criteria, and Rephrasing of Purchases Under the Arrangement: Staff Report; Staff Supplement; Press Release on the Executive Board Discussion. IMF Staff Country Reports Series, 2009, 173. P. 1-76. <https://doi.org/10.5089/20129781451839166.002>

25. The Doha Amendment to the Kyoto Protocol. Doha, 8 December 2012 Adoption of Amendment to the Protocol, 2012. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2012/CN.718.2012-Eng.pdf> (дата звернення: 17.12.2024 року).

26. Ukraine: Ex-post evaluation of exceptional access under the 2015 extended arrangement—Press release and staff report. International Monetary Fund Publication

Services. IMF Country Report No. 20/204, 2020. P. 1-66.

27. Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 2003 establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community and amending Council Directive 96/61/EC. Document 32003L0087. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2003/87/oj> (дата звернення: 17.12.2024 року).

28. Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів. Закон України від 12.12.2019 року (в редакції від 15.11.2024). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 22, ст. 150.

29. Paris Agreement. United Nations, 2015. P. 1-27. URL: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf (дата звернення: 17.12.2024 року).

30. Про ратифікацію Паризької угоди. Закон України від 14 липня 2016 року. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 35, ст. 595.

31. UNEP in 2022. United Nations Environment Programme. Nairobi, Kenya, 2023. P. 1-15. URL: <https://www.unep.org/annualreport/2022> (дата звернення: 17.12.2024 року).

32. COP 28. Agreement Signals “Beginning of the End” of the Fossil Fuel Era. The United Nations Climate Change Conference. Dubai, the United Arab Emirates. December, 12, 2023. URL: <https://unfccc.int/cop28> (дата звернення: 17.12.2024 року).

33. World Climate Research Programme. Kigali Declaration: Climate science for a sustainable future for all. 01/2024. WCRP Open Science Conference, 23-27 October 2023. Kigali, Rwanda, January 2024. URL: <https://www.wcrp-climate.org/resources/wcrp-publications> (дата звернення: 17.12.2024 року).

34. COP 29. UN Climate Change Conference. Baku, 11-22 November 2024. URL: <https://unfccc.int/cop29> (дата звернення: 17.12.2024 року).

35. EDGAR (Emissions Database for Global Atmospheric Research) Community GHG Database, a collaboration between the European Commission, Joint Research Centre (JRC), the International Energy Agency (IEA), and comprising IEA-EDGAR CO₂, EDGAR CH₄, EDGAR N₂O, EDGAR F-gases, version 8.0. European Commission,

JRC (Datasets), 2024. URL: https://edgar.jrc.ec.europa.eu/dataset_ghg80 (дата звернення: 17.12.2024 року).

36. Xi Jinping underlines China is on its own carbon reduction path during US climate envoy John Kerry's Beijing visit. South China Morning Post (SCMP). 19.07.2023. URL: <https://www.scmp.com/news/china/politics/article/3228193/xi-underlines-china-its-own-carbon-reduction-path-during-kerry-visit> (дата звернення: 17.12.2024 року).

37. Olivier J. G. J., Peters J. A. H. W. Trends in global CO₂ and total greenhouse gas emissions: 2020 Report. PBL Netherlands Environmental Assessment Agency. The Hague, 2020, 4331. P. 1-85.

38. Arrhenius S. On the influence of carbonic acid in the air upon the temperature of the ground. Philosophical Magazine and Journal of Science. Series 5, 1896, 41. P. 237-276.

39. Crippa M., Guizzardi D., Pagani F., Banja M., Muntean M., Schaaß E., Monforti-Ferrario F., Becker W.E., Quadrelli R., Risquez M. A., Taghavi-Moharamli P., Кувкід J., Grassi G., Rossi S., Melo J., Oom D., Branco A., San-Miguel J., Manca G., Pisoni E., Vignati E., Pekar F. GHG emissions of all world countries. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2024. 278 p. <https://doi.org/10.2760/4002897>

40. Climate Watch 2022. Washington, D.C.: World Resources Institute. URL: https://www.climatewatchdata.org/countries/UKR?end_year=2020&start_year=1990 (дата звернення: 17.12.2024 року).

41. Stocker T. F., Qin D., Plattner G. K., Tignor M., Allen S. K., Boschung J., Nauels A., Xia Y., Bex V., Midgley P.M. (eds.). Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 2013. 1535 p.

42. Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами. Закон України від 12 грудня 2019 року (в редакції від 15.11.2024). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 21, ст.145.

43. Burck J., Hagen U., Hühne N., Nascimento L., Bals Ch. CCPI – Climate Change Performance Index. Results 2020.

Germanwatch, NewClimate Institute & Climate Action Network, 2020. P. 1-32.

44. Burck J., Uhlich T., Bals Ch., Hühne N., Nascimento L., Hareesh Kumar Ch., Bosse J., Riebandt M., Pradipta G. CCPI – Climate Change Performance Index. Results 2024. Germanwatch, NewClimate Institute & Climate Action Network, 2024. P. 1-36.

45. Moseman A., Trancik J. Why do we compare methane to carbon dioxide over a 100-year timeframe? Are we underrating the importance of methane emissions? Climate Portal, January 4, 2024. URL: <https://climate.mit.edu/ask-mit/why-do-we-compare-methane-carbon-dioxide-over-100-year-timeframe-are-we-underrating> (дата звернення: 17.12.2024 року).

46. Prather M. J., Holmes C. D., Hsu J.. Reactive greenhouse gas scenarios: Systematic exploration of uncertainties and the role of atmospheric chemistry. Geophysical Research Letters, 2012, 39, L09803. P. 1-5. <https://doi.org/10.1029/2012GL051440>

47. Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, R.K. Pachauri and L.A. Meyer (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, 2014. 151 p.

48. Olivier J. G. J., Bouwman A. F., Van Der Hoek K. W., Berdowski J. J. M. Global air emission inventories for anthropogenic sources of NO_x, NH₃ and N₂O in 1990. Environment Pollution, 1998, 102. P. 135–148. [https://doi.org/10.1016/S0269-7491\(98\)80026-2](https://doi.org/10.1016/S0269-7491(98)80026-2)

49. Bernstein L., Bosch P., Canziani O., Chen Zh., Christ R., Davidson O., Hare W., Huq S., Karoly D. et al. Climate Change 2007. IPCC Fourth Assessment Report: Plenary XXVII, Valencia, Spain, 12-17 November 2007. 52 p.

50. Tian L., Cai Y., Akiyama H. A review of indirect N₂O emission factors from agricultural nitrogen leaching and runoff to update of the default IPCC values. Environment Pollution, 2019, 245. P. 300–306. <https://doi.org/10.1016/j.envpol.2018.11.016>

51. Xia Y., Kwon H., Wander M. Estimating soil N₂O emissions induced by organic and inorganic fertilizer inputs using a Tier-2, regression-based meta-analytic approach for U.S. agricultural lands. Science of the Total Environment, 2024, 927, 171930. P. 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2024.171930>.

52. Shi S., Li Y., Cui Z., Yan Y., Zhang X., Tang J., Xiao S.. *Recent advances in degradation of the most potent industrial greenhouse gas sulfur hexafluoride*. *Chemical Engineering Journal*, 2023, 470. P. 144166. <https://doi.org/10.1016/j.cej.2023.144166>
53. *Regulation (EU) C/2023/1081 (2023) Methane emissions reduction in the energy sector*. P9_TA(2023)0127, 15.12.2023. Amendments adopted by the European Parliament on 9 May 2023 on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on methane emissions reduction in the energy sector and amending. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023AP0127&qid=1712534348600> (дата звернення: 17.12.2024 року)
54. *Joint US-EU Press Release on the Global Methane Pledge*. The White House, Washington, USA, September 18, 2021. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/09/18/joint-us-eu-press-release-on-the-global-methane-pledge/> (дата звернення: 17.12.2024 року)
55. *Launch by United States, the European Union, and Partners of the Global Methane Pledge to Keep 1.5°C Within Reach*. European Commission – Statement. Brussels, 2 November 2021. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_21_5766 (дата звернення: 17.12.2024 року).
56. *Global Methane Forum 2024. Mobilizing Methane Action*. Geneva, Switzerland from 18-21 March 2024. <https://globalmethane.org/2024forum/> (дата звернення: 17.12.2024 року).
57. Про схвалення проектів листів Уряду України щодо участі України у Глобальній ініціативі щодо скорочення викидів метану “Global Methane Pledge”. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2021 р. № 1300-р.
58. Про схвалення стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 року № 1363-р.
59. Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів. Закон України від 12 грудня 2019 року (в редакції від 15.11.2024). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2020, № 22, ст. 150.
60. Перелік видів діяльності, викиди парникових газів в результаті провадження яких підлягають моніторингу, звітності та верифікації. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 23.09.2020 № 880.
61. Про основні засади державної кліматичної політики. Закон України від 08.10.2024.
62. Радченко Д. В. Деякі аспекти державної політики та господарсько-правового регулювання відносин у сфері зміни клімату. *Успіхи і досягнення у науці*. Серія Право, 2024, 4, 4. С. 219-240. [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-4\(4\)-219-240](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-4(4)-219-240)
63. Порядок здійснення моніторингу та звітності щодо викидів парникових газів. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2020 р. № 960 (в редакції від 17.11.2023 року).
64. Методичні рекомендації з оцінки викидів парникових газів за видами діяльності установок. Затверджено наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 15.06.2021 № 404 (в редакції від 30.01.2024) URL: <https://mep.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/404nd1.pdf> (дата звернення: 17.12.2024 року).
65. Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань координації подолання наслідків зміни клімату в рамках ініціативи Європейської Комісії “Європейський зелений курс”. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 33 (в редакції станом на 05.09.2020).
66. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань зміни клімату та збереження озонового шару. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2020 р. № 879 (в редакції від 18.04.2023).
67. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року (в редакції від 11.12.2024). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112.
68. *State and Trends of Carbon Pricing 2023*. Washington, DC: World Bank, 2023. 78 p. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-2006-9>
69. Amon B., Kryvoruchko V., Amon T., Zechmeister-Boltenstern S. *Methane, nitrous oxide and ammonia emissions during storage and after application of dairy cattle slurry and influence of slurry treatment*. *Agriculture, Ecosystems & Environment*. 2006, 112, 2–3. P. 153-162.
70. Luostarinen S., Tampio E., Laakso J., Sarvi M., Ylivainio K., Riiko K., Kuka K.,

Bloem E., Sindhu J. E. *Manure processing as a pathway to enhanced nutrient recycling: Report of SuMaNu platform. Natural resources and bioeconomy studies* 62/2020. Natural Resources Institute Finland, Helsinki, 2020. 76 p.

71. Wang Y., Fang M., Lou Z. He H., Guo Y., Pi X., Wang Y., Yin K., Fei X. *Methane emissions from landfills differentially underestimated worldwide. Nature Sustainability*. 2024, 7, P. 496–507. <https://doi.org/10.1038/s41893-024-01307-9>

72. *Global Anthropogenic Non-CO₂ Greenhouse Gas Emissions: 1990 – 2030. Office of Atmospheric Programs Climate Change Division U.S. Environmental Protection Agency. Washington, DC. EPA 430-R-12-006. 2012. 188 p.*

73. Nesser H., Jacob D. J., Maasackers J. D., Lorente A., Chen Z., Lu X., Shen L., Qu Z., Sulprizio M. P., Winter M., Ma S., Bloom A. A., Worden J. R., Stavins R. N., Randles C. A. *High-resolution US methane emissions inferred from an inversion of 2019 TROPOMI satellite data: contributions from individual states, urban areas, and landfills, Atmospheric Chemistry and Physics*, 2024, 24, P. 5069–5091, <https://doi.org/10.5194/acp-24-5069-2024>

74. Іванов Ю. В., Крушневич С. П., Жук Г. В., Онопа Л. Р., Вербовський О. В., Комісаренко Д. А. *Комплексна технологія утилізації біогазу полігонів твердих побутових відходів з виготовленням електроенергії, тепла та вуглекислоти. Енерготехнології та ресурсозбереження*, 2024, 3, P. 57-68.

75. Технологічні нормативи допустимих викидів забруднюючих речовин від коксових печей. Затверджено Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України 29.09.2009 № 507 (в редакції від 25.04.2023) та зареєстровано в Міністерстві юстиції України 15 жовтня 2009 р. за № 965/16981. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-09#Text> (дата звернення: 17.12.2024 року).

76. Технологічні нормативи допустимих викидів забруднюючих речовин із устаткування (установок) для виготовлення скла, включаючи скловолокно з плавильною потужністю, яка перевищує 20 тонн на добу. Затверджено Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України 01.07.2015 № 260 та зареєстровано в Міністерстві юстиції

України 22 липня 2015 р. за № 878/27323. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0174-12#Text> (дата звернення: 17.12.2024 року).

77. Технологічні нормативи допустимих викидів забруднюючих речовин із устаткування (установок) для плавки феросплавів, з плавильною потужністю, що перевищує 20 тонн на день. Затверджено Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України 21.12.2012 № 670 та зареєстровано в Міністерстві юстиції України 2 січня 2013 р. за № 12/22544. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0012-13#Text> (дата звернення: 17.12.2024 року).

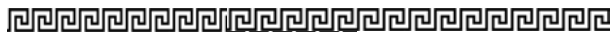
78. Технологічні нормативи допустимих викидів забруднюючих речовин із устаткування (установки) для випалювання та агломерації металеві руди (включаючи сульфідну руду). Затверджено Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 21.12.2012 № 671 (в редакції від 25.04.2023) та зареєстровано в Міністерстві юстиції України 2 січня 2013 р. за № 3/22535. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0003-13#Text> (дата звернення: 17.12.2024 року).

79. Технологічні нормативи допустимих викидів забруднюючих речовин із устаткування (установки) для виробництва вапна в обортових випалювальних печах, виробнича потужність яких перевищує 50 тонн на день, або в інших печах, виробнича потужність яких перевищує 50 тонн на день. Затверджено Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України 01.07.2015 № 260 (в редакції від 25.04.2023) та зареєстровано в Міністерстві юстиції України 22 липня 2015 р. за № 878/27323. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0878-15#Text> (дата звернення: 17.12.2024 року).

80. Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів. Закон України від 20 вересня 2022 року.

81. Про внесення змін до деяких Технологічних нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин. Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 27.03.2023 № 174, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 05 квітня 2023 р. за № 581/39637. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0215-23#Text> (дата звернення: 17.12.2024 року).

УДК 341.231.14(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.19>**В. Філатов,**доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку Україна перебуває в умовах збройного конфлікту. Втім вже зараз слід замислюватися над перспективами розвитку окремих сфер правового регулювання в умовах перехідного періоду, тобто на постконфліктному етапі. Це дасть змогу підготувати певну дорожню карту та розпочати необхідні реформи в країні. Однією з найбільш пріоритетних сфер розвитку є інформаційне законодавство, яке відіграє важливу роль в контексті вирішення завдань, які будуть формалізовані в стратегіях перехідного періоду. На сьогодні помітно бракує досліджень цієї проблематики, що може негативно позначитися у майбутньому, оскільки на перехідному етапі розвитку інформація є дуже важливим інструментом пошуку правди та формування національної пам'яті.

Стан дослідження. Питання ролі інформаційного законодавства на етапі постконфліктного розвитку країн світу в різні часи аналізували наступні зарубіжні вчені: Умберто Канту Рівера, Роджер Даті, Річард Саннерхольм, Клара Рамірез-Барат. Однак у вітчизняній юридичній науці це питання досі не досліджувалося, що вказує на актуальність обраної теми наукового пошуку.

Метою статті є узагальнення та осмислення перспектив розвитку інформаційного законодавства в умовах перехідного періоду розвитку Української держави.

Виклад основного матеріалу. Інформаційне законодавство сучасної України характеризується достатньо стрімкими темпами розвитку. Влада активно намагається врегулювати окремі сфери інформаційної діяльності, роблячи при цьому акцент на балансі інтересів держави, суспільства та особистості. Швидкі темпи інформатизації та цифровізації різних сфер суспільного життя тільки актуалізують процес модернізації інформаційного законодавства. Суттєві корективи в ці процеси внесло повномасштабне вторгнення, яке змусило державу активізувати роботу в безпековому вимірі. Г. Ю. Лук'янова справедливо наголошує, що з початком війни в Україні інформація стала зброєю і її поширення на загал може загрожувати безпеці людей. Дослідниця зазначає, що право на доступ до інформації в умовах запровадження правового режиму воєнного стану займає особливе місце в системі прав людини, оскільки є гарантією реалізації багатьох інших прав і свобод людини і громадянина, реальною можливістю зберегти життя та здоров'я [1, с. 304].

Варто погодитися з цим твердженням та додати, що в умовах війни особливого значення набуває безпекова складова, оскільки інформаційний тероризм стає реальним викликом для сучасної України. М. М. Бліхар зауважує, що в умовах прямого військового конфлікту, інформація є стратегічним

інструментом для перемоги. Водночас слід говорити про інформацію як зброю (інформаційно-технічна зброя та інформаційно-психологічна зброя) [2, с. 309]. Вбачається, що розвиток інформаційного законодавства в умовах воєнного стану повинен бути сконцентрований саме на безпековій складовій, при чому приймається до уваги інформаційна безпека держави, суспільства та особистості. Саме цю тенденцію ми зараз спостерігаємо на практиці, про що свідчать наступні прийняті нормативно-правові акти:

– Стратегія інформаційної безпеки України (схвалена Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021) [3];

– Стратегія кібербезпеки України (схвалена Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021) [4];

– Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2022 року № 263 «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану» [5];

– Закон України від 22 травня 2022 року № 2265-IX «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» [6].

Активізація нормотворчості в сфері інформаційної безпеки є необхідним та перспективним напрямом діяльності, однак він не повинен домінувати в доктрині розвитку інформаційного законодавства. На нашу думку, розвиток останнього на сьогодні повинен враховувати довгострокові пріоритети, а саме реалізацію стратегії перехідного періоду на етапі постконфліктного розвитку України. Тобто, інформаційне законодавство має розвиватися з урахуванням тих

завдань, які постануть перед нашою державою після закінчення збройного конфлікту. Для того, щоб більш комплексно розкрити перспективи розвитку інформаційного законодавства в умовах перехідного періоду, звернемося до аналізу ролі інформаційної політики та інформації в концепції перехідного правосуддя.

Роджер Даті зазначає, що реформа законодавства в умовах перехідного правосуддя пов'язана з іншими елементами розвитку через таке поняття, як верховенство права. Отже, у постконфліктних державах встановлення верховенства права зазвичай сприймається як інструмент відновлення та забезпечення довгострокової стабільності. Верховенство права може сприяти розвитку та реформам, надаючи безособовість, легітимність і певною мірою стабільність політичній структурі держави [7, с. 126]. Вбачається, що реформа законодавства є важливим напрямом інституційного реформування постконфліктних країн світу. По суті йдеться про відновлення інституційних меж, які були зруйновані або деформовані внаслідок соціального потрясіння.

У своїй науковій праці Річард Саннерхольм зауважує, що реформа законодавства є одним із головних пріоритетів у відбудові системи правосуддя у післявоєнних державах. Вона передбачає надання технічної, юридичної та консультативної допомоги урядам, допомога їм у ратифікації або приєднанні міжнародні конвенції та допомога законодавчим органам у розробці нового законодавства. Переважно реформаторські зусилля стосуються реформи ключових сфер правового регулювання, у тому числі і інформаційного законодавства [8, с. 79]. Слід припустити, що модернізація інформаційного законодавства є невід'ємним компонентом інституційних реформ в постконфліктній Україні. Вона дасть змогу концептуалізувати найбільш вагомі виклики перехідного періоду, які пов'язані з інформаційною скла-

довою. Зазначимо, що модель перехідного правосуддя включає чотири ключові напрями розбудови миру: інституційні реформи, кримінальне переслідування винних, забезпечення відшкодування жертвам конфлікту та пошук правди. Вбачається, що кожен з означених напрямів має потужну інформаційну складову, яка відрізняється своєю спрямованістю, зокрема:

– інституційні реформи вимагають роз'яснення задля сприйняття перехідним суспільством, тому інформація виступає інструментом популяризації та просування реформ в суспільстві. Мова йде про інформаційні кампанії на підтримку означених реформ серед окремих громад або в рамках держави в цілому. Відзначимо, що від інформаційно-аналітичного супроводу може залежати ефективність тієї або іншої реформи, строки її реалізації та інтенсивність перехідних процесів в різних сферах суспільного життя;

– кримінальне переслідування винних також вимагає інформаційного забезпечення, зокрема в частині документування воєнних злочинів, тобто систематизації відповідних доказів для міжнародних трибуналів та національних судів. Отже, постає завдання забезпечення збору, обробки та використання окремих видів інформації (відеозаписи, письмові свідчення жертв конфлікту, фотоматеріали тощо);

– відшкодування жертвам конфлікту також потребує належного інформаційно-правового забезпечення, зокрема в частині формування реєстрів жертв конфлікту та шкоди, яка була завдана Україні воєнними злочинами держави-агресора. У цьому аспекті пріоритетного значення набуває захист інформації та створення умов конфіденційності, оскільки поширення інформації про жертв конфлікту може призвести до їхнього переслідування;

– пошук правди – це напевно найбільш залежний від інформації напрям перехідного правосуддя, адже він передбачає обмін інформацією, фор-

мування національної пам'яті та вшанування жертв конфлікту. Для цього необхідно створювати комісії правди, а також спеціальні онлайн-платформи для меморіалізації жертв конфлікту. У цьому випадку актуальності набувають механізми забезпечення об'єктивності та достовірності наявних відомостей, а також досконалість порядку встановлення причинно-наслідкових зв'язків між шкодою та соціальними потрясіннями.

Виходячи з вищенаведеного, інформаційне законодавство в перехідному правосудді важливе з огляду на: 1) необхідність інформаційно-аналітичного супроводу окремих напрямів постконфліктного розвитку; 2) необхідність захисту інформації та забезпечення конфіденційності; 3) необхідність ідеологічного обґрунтування окремих ініціатив в рамках перехідного періоду; 4) необхідність документального підтвердження юридичних фактів, які мають для сторін конфлікту важливе значення; 5) необхідність формування наративів, які дадуть змогу унеможливити конфлікт у майбутньому, тобто сприятимуть неповторенню. Інакше кажучи, комплекс завдань, які стоять перед владою та міжнародними акторами вимагає реформування інформаційного законодавства під потреби перехідного суспільства. Цей процес має розпочатися вже зараз, оскільки у разі затягування можуть виникнути системні проблеми, які знизять ефективність стратегії постконфліктного розвитку України. Мова йде про наступні негативні наслідки:

– модель перехідного правосуддя буде дискредитована за рахунок нездатності на правовому рівні забезпечити інформаційні потреби ключових акторів (держави, громад, жертв конфлікту);

– жертви конфлікту не зможуть своєчасно дізнатися про гарантії від держави та шляхи отримання компенсацій за шкоду, завдану воєнними злочинами держави-агресора;

– держава-агресор збереже можливість впливати на інформаційний простір України, що призведе до поширення в суспільстві деструктивних наративів;

– інформаційна система виявиться не готовою до викликів постконфліктного розвитку, що призведе до дисбалансу інформаційної політики держави та інформаційних потреб суспільства;

– влада не встигне візуалізувати необхідні наративи, які спрямовані на неповторення конфлікту та вшанування ветеранів війни.

Слід додати, що необхідність реформування інформаційного законодавства в умовах перехідного періоду обумовлена тим, що міжнародні актори роблять акцент саме на інформаційній політиці. Зокрема, важливим напрямом діяльності міжнародних організацій в межах перехідного правосуддя є заохочення покращення інформаційної та просвітницької діяльності в постконфліктних державах. Метою цих заходів є забезпечення двостороннього зв'язку між установами, з одного боку, ЗМІ та громадськістю – з іншого. Теоретично ця комунікація передбачає, що сторони, які зацікавлені в пошуку правди, спираються на достовірну та об'єктивну інформацію. У межах таких заходів відбувається налагодження зв'язків ЗМІ з громадськістю, розробка типових інструкцій оцінювання достовірності інформації. Причому ці заходи включають у себе чотири основні елементи: 1) початок оцінювання конкретних ситуацій і місцевих потреб; 2) визначення цілей майбутньої комунікації; 3) визначення сфери охоплення, включаючи цільові групи; 4) регулярний моніторинг достовірності та об'єктивності інформації [9, с. 237].

Слід констатувати, що інформаційна діяльність, окрім згаданих вище завдань, виконує консолідуючу функцію, яка полягає в об'єднанні усіх національних акторів навколо подо-

лання наслідків збройного конфлікту. Отже, можна говорити про інтегруючу функцію інформаційного законодавства в умовах постконфліктного розвитку України. Вона по суті об'єднує усі вищевказані напрями перехідного правосуддя та створює єдиний інформаційний простір, в межах якого право на інформацію виступає важливою умовою забезпечення стабільного розвитку держави. З урахуванням вищенаведеного, слід виділити наступні перспективні напрями розвитку інформаційного законодавства.

1. Удосконалення правових механізмів захисту інформації. Цей напрям передбачає створення дієвих правових інструментів захисту інформації про жертв конфлікту, а також винних осіб, що є однією з гарантій верховенства права. Ці механізми також повинні забезпечити збереження доказів воєнних злочинів задля подальшого їхнього використання в міжнародних кримінальних трибуналах та національних судових процесах.

2. Регламентация єдиного інформаційного простору. Означений простір є ключовою умовою консолідації суспільства постконфліктної України навколо ідеї пошуку правди, покарання винних та недопущення конфлікту у майбутньому. До цього простору обов'язково мають бути залучені усі національні актори (жертви конфлікту, владні інституції, неурядові організації), і за потреби – міжнародні актори.

3. Розширення змісту права на інформацію. Цей напрям обумовлений зростанням ролі інформації в житті держави. Однак, в контексті перехідного періоду, особливу увагу слід приділити регламентації нових форм комунікації національних акторів. Зокрема, це стосується створення комісій правди, забезпечення права жертв конфлікту бути почутими тощо. Окрема увага має бути надана використанню інноваційних інформаційних технологій для формування

національної пам'яті та вшанування жертв конфлікту.

4. Удосконалення механізмів обміну інформацією. Цей напрям стосується міжнародної інформаційної діяльності в рамках перехідного періоду. Вона передусім пов'язана з обміном інформацією про воєнні злочини держави-агресора, її заарештовані активи та місця перебування осіб, які вважаються винними в конфлікті. Означений напрям передбачає активізацію нормотворчості у сфері двосторонніх відносин щодо обміну відповідною інформацією.

5. Формалізація механізмів ідентифікації і протидії дезінформації та пропаганді. Цей напрям удосконалення інформаційного законодавства передбачає підвищення рівня інформаційної безпеки суспільства і особистості за рахунок формування медіаграмотності та обмеження доступу до інформації, яка чинить деструктивний вплив на свідомість людини. Особливу увагу в рамках цього напрямку слід приділити протидії мові ненависті та ворожнечі, яка може спричинити повторну віктимізацію жертв конфлікту, а також призвести до повторення конфлікту у майбутньому.

Умберто Канту Рівера у своїй науковій праці наголошує, що жертви порушень прав людини відіграють особливо важливу роль у перехідному правосудді: 1) вони забезпечують пошук правди, формування національної пам'яті та утвердження справедливості; 2) вони забезпечують просування інституційних реформ. Кількість жертв показує зростаючу важливість їхнього голосу на шляху до подолання наслідків збройного конфлікту та притягнення винних в ньому до кримінальної відповідальності. Проте під час цього процесу вони повинні пам'ятати, що їхні пошуки справедливості мають ґрунтуватися саме на тих фундаментальних цінностях людства, які здатні розірвати коло безкарності [10, с. 62]. Ця теза дуже чітко показує роль інформаційного супроводу пере-

хідних процесів, яка полягає в ідеолого-аналітичному та методологічному забезпеченню реалізації напрямів постконфліктного розвитку. З урахуванням цього, необхідність реформування інформаційного законодавства стає дедалі очевидною та нагальною для держави.

Висновки. Підводячи підсумки аналізу перспектив розвитку інформаційного законодавства в умовах перехідного періоду в Україні зазначимо, що сфера інформаційної діяльності відіграє важливу роль на етапі постконфліктного розвитку. Процес удосконалення інформаційного законодавства повинен розпочатися вже сьогодні, що обумовлене необхідністю попередження негативних наслідків на етапі перехідного періоду. Усі окреслені нами перспективи розвитку інформаційного законодавства передбачають модернізацію окремих правових інститутів, а також створення національного інформаційного простору, адаптованого до поточних завдань та викликів. При цьому перспективним напрямом подальших наукових пошуків залишається проблема гармонізації інформаційного законодавства України з міжнародно-правовими актами, яка на етапі постконфліктного розвитку Української держави є дуже важливою.

У статті проаналізовані перспективні напрями розвитку інформаційного законодавства в умовах перехідного періоду в Україні. Автор зазначає, що розвиток інформаційного законодавства сьогодні повинен враховувати довгострокові пріоритети, а саме реалізацію стратегії перехідного періоду на етапі постконфліктного розвитку України. Наголошено на присутності інформаційної складової в усіх чотирьох напрямках перехідного правосуддя (інституційні реформи, кримінальне переслідування винних, відшкодування шкоди жертвам конфлікту, пошук правди). Аргументовано, що комплекс завдань,

які стоять перед владою та міжнародними акторами вимагає реформування інформаційного законодавства під потреби перехідного суспільства. Систематизовано негативні наслідки затягування процесу реформування інформаційного законодавства для національної стратегії перехідного періоду. Обґрунтовано консолідуючу функцію інформаційної діяльності на етапі постконфліктного розвитку, яка полягає в об'єднанні усіх національних акторів навколо подолання наслідків збройного конфлікту. Детально схарактеризовано наступні запропоновані автором напрями розвитку інформаційного законодавства: удосконалення правових механізмів захисту інформації; регламентація єдиного інформаційного простору; розширення змісту права на інформацію; удосконалення механізмів обміну інформацією; формалізація механізмів ідентифікації та протидії дезінформації і пропаганді. Наголошено на важливій ролі інформаційного супроводу перехідних процесів, яка полягає в ідеолого-аналітичному та методологічному забезпеченню реалізації напрямів постконфліктного розвитку. Автор доходить висновку, що усі перспективи розвитку інформаційного законодавства передбачають модернізацію окремих правових інститутів, а також створення національного інформаційного простору, адаптованого до поточних завдань та викликів.

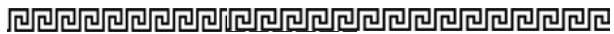
Ключові слова: збройна агресія, інформаційне законодавство, інформаційна безпека, національна пам'ять, право на інформацію, перехідне правосуддя, постконфліктний період, узагальнений історичний досвід.

Filatov V. Prospects for the development of information legislation in the conditions of the transition period in Ukraine

The article analyzes promising directions for the development of infor-

mation legislation in the conditions of the transition period in Ukraine. The author notes that the development of information legislation today should take into account long-term priorities, namely the implementation of the transition period strategy at the stage of Ukraine's post-conflict development. The presence of the informational component of all four areas of transitional justice (institutional reforms, criminal prosecution of the guilty, compensation for the victims of the conflict, search for the truth) is emphasized. It is argued that the complex of tasks facing the authorities and international actors requires the reformation of information legislation to meet the needs of a transitional society. The negative consequences of delaying the process of reforming the information legislation for the national strategy of the transition period are systematized. The consolidating function of information activity at the stage of post-conflict development, which consists in uniting all national actors around overcoming the consequences of the armed conflict, is substantiated. The following areas of development of information legislation proposed by the author are characterized in detail: improvement of legal mechanisms of information protection; regulation of a single information space; expanding the content of the right to information; improvement of information exchange mechanisms; formalization of mechanisms for identifying and countering disinformation and propaganda. The important role of informational support of transitional processes is emphasized, which consists in ideological, analytical and methodological support for the realization of directions of post-conflict development. The author concludes that all prospects for the development of information legislation involve the modernization of individual legal institutions, as well as the creation of a national information space adapted to current tasks and challenges.

Key words: armed aggression, information legislation, information security, national memory, right to information, transitional justice, post-conflict period, generalized historical experience.

Література:

1. Лук'янова Г. Ю. Особливості реалізації та обмеження права на інформацію в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 303–306.

2. Бліхар М. М. Правові засади інформаційної протидії в умовах воєнного стану. *Аналітико-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 306–310.

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 21 грудня 2021 р. № 685/2021. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 251.

4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 26 серпня 2021 р. № 447/2021. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 65.

5. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних сис-

тем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2022 р. № 263. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 56.

6. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Закон України від 22 травня 2022 року № 2265-IX. *Голос України*. 2022. № 121.

7. Muna B. Ndulo and Roger Duthie *The Role of Judicial Reform in Development and Transitional Justice*. ICTJ Research Brief. 2009. Vol. 11. P. 118–129.

8. Richard Sannerholm *Legal, Judicial and Administrative Reforms in Post-Conflict Societies: Beyond the Rule of Law Template*. *Journal of Conflict & Security Law*. 2007. Vol. 12. P. 65–94.

9. Clara Ramnrez-Barat *Transitional justice, Culture and Society: Beyond outreach*. New York: Social science research council. 2014. 560 p.

10. Humberto Cantъ Rivera *Transitional justice, human rights and the restoration of credibility: Reconstructing Mexico's social fabric*. *Mexican Law Review*. 2014. Vol. 7. P. 57–81.

УДК 343.1:351.745

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.20>**О. Хорошун,**

кандидат юридичних наук,
директор Дніпровського інституту
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ЮРИДИЧНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ СИНТЕЗУВАННЯ СЛІДЧИХ І ОПЕРАТИВНИХ ФУНКЦІЙ У СТАТУСІ ДЕТЕКТИВІВ НАБУ

Постановка проблеми. Розвиток антикорупційної політики в Україні, зокрема створення Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), став важливим кроком у напрямі протидії високопосадовій корупції. Проте функціонування НАБУ виявило низку проблем у сфері організації його діяльності, зокрема пов'язаних із поєднанням у статусі детективів оперативних та слідчих функцій. На практиці це призводить до конфліктів повноважень, невинуватого дублювання процесуальних дій, перевантаження детективів завданнями, які виходять за межі їхніх можливостей, та уповільнення розгляду кримінальних проваджень. Відсутність чітко визначеного нормативно-правового регулювання статусу і функцій детективів створює юридичну невизначеність, що ускладнює не лише їхню роботу, а й загалом ефективність кримінального провадження. З одного боку, синтез слідчих і оперативних функцій у межах одного суб'єкта надає переваги, як от прискорення процесу доказування, комплексний підхід до розслідування корупційних злочинів. З іншого боку, така організація викликає труднощі в забезпеченні процесуальної незалежності та дотриманні принципу верховенства права. Актуальність цієї проблеми зумовлюється також необхідністю узгодження національного законодавства з міжнародними

стандартами, які передбачають чітке розмежування функцій суб'єктів кримінального провадження для уникнення правових колізій і підвищення ефективності боротьби з корупцією.

У цьому контексті виникає потреба в комплексному аналізі існуючих проблем організації діяльності детективів НАБУ, визначенні їхніх причин та розробленні шляхів удосконалення нормативного регулювання, зокрема шляхом впровадження нових процесуальних механізмів, таких як інститут помічника детектива. Це забезпечить не лише підвищення ефективності діяльності детективів, а й зміцнення довіри суспільства до інституцій, що займаються розслідуванням корупційних злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації діяльності органів, що здійснюють боротьбу з корупцією, привертає значну увагу науковців та практиків у сфері кримінального права [1–13].

Окремі аспекти функціонування Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), зокрема статусу детективів, досліджувалися в роботах таких вітчизняних науковців, як В. В. Ковальський, С. О. Мельник, М. І. Хавронюк. У їхніх працях наголошується на необхідності вдосконалення законодавчого регулювання діяльності НАБУ та вирішення проблем, пов'язаних із реалізацією слідчих і оперативних функцій. Між-

народні дослідження зосереджені на порівнянні досвіду країн із функціонуванням подібних органів, як-от антикорупційних бюро в Сінгапурі чи Гонконгу, де ефективна організація роботи та чіткий розподіл функцій між суб'єктами розслідування забезпечили високі результати в боротьбі з корупцією. Незважаючи на значну кількість напрацювань, недостатньо дослідженими залишаються питання юридичної визначеності статусу детективів, їхньої процесуальної форми діяльності, а також проблеми поєднання оперативних і слідчих функцій. Це створює прогалини в теорії та практиці, які негативно впливають на ефективність роботи НАБУ.

Метою статті є аналіз сучасних проблем юридичної визначеності статусу детективів НАБУ та синтезування слідчих і оперативних функцій у межах їхньої діяльності. Авторка ставить завдання виявити ключові проблеми, пов'язані з дублюванням функцій, перевантаженням детективів і недотриманням принципу процесуальної незалежності. На основі цього пропонуються шляхи вдосконалення нормативного регулювання, зокрема впровадження нових процесуальних інститутів, що сприятимуть підвищенню ефективності діяльності детективів і забезпеченню відповідності антикорупційної діяльності України міжнародним стандартам.

Виклад основного матеріалу. Розгляд сучасних наукових досліджень дозволяє виокремити низку проблем, пов'язаних із юридичною визначеністю компетенції та процесуального статусу детективів НАБУ, що є предметом численних дискусій у правовій науці. Зокрема, Р. Войтюк дослідив ключові проблеми, пов'язані з діяльністю детективів НАБУ, зокрема визначив їх місце в структурі органів досудового розслідування та інших інституцій, уповноважених протидіяти корупції.

Водночас В. Тертишник вказав на потребу реформування статусу слід-

чих органів, тоді як 4. Грібов М. Л. та Черняк А. М. А. аналізують діяльність оперативних підрозділів у кримінальному провадженні.

Інститут детективів, закріплений у законодавстві України, поєднує функції слідчого та оперативного працівника, що є характерним для системи права англо-саксонських країн. Зокрема, у межах НАБУ детективи мають можливість здійснювати як слідчі дії, так і оперативно-розшукові заходи, що зумовлює специфіку їхнього правового статусу.

Процесуальний статус детективів НАБУ має комплексний характер і об'єднує права та обов'язки, пов'язані з виконанням слідчих і оперативних функцій. Зокрема, вони здійснюють досудове розслідування злочинів, що належать до підслідності НАБУ, та мають повноваження проводити оперативно-розшукові заходи, визначені ст. 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України».

Однією з головних проблем є одночасне виконання слідчих і оперативних функцій, що зумовлює юридичну невизначеність меж їхніх повноважень. Поєднання зазначених функцій вимагає теоретичного обґрунтування та подальшої систематизації у кримінально-процесуальному законодавстві.

Хоча такий підхід дозволяє детективам ефективно використовувати здобуту в оперативно-розшуковій діяльності інформацію під час досудового розслідування, він також створює ризики порушення прав суб'єктів кримінального провадження. Зокрема, це стосується дублювання нормативних актів, недостатнього регламентування окремих аспектів їхньої діяльності та можливого впливу інших правоохоронних органів [1].

Діяльність детективів НАБУ, яка поєднує слідчі та оперативно-розшукові функції, потребує подальшого нормативного врегулювання. Важливим є встановлення чітких меж їхніх повноважень та забезпечення балансу

між оперативністю та дотриманням принципів верховенства права [7]. Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на розробку системного підходу до вдосконалення правового статусу детективів як суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності.

Етимологічно поняття «компетенція» означає «досконале володіння знаннями у певній сфері; обсяг повноважень організації, установи або особи». Водночас «компетентність» найчастіше асоціюється з професійністю, кваліфікованістю та авторитетністю. Таке розмежування підкреслює, що компетенція здебільшого використовується щодо юридичних осіб, організацій чи установ, тоді як компетентність належить фізичним особам.

У контексті діяльності Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), компетенцію доцільно розглядати як сукупність повноважень, закріплених у законодавстві, які визначають функції та напрямки діяльності цього органу. Однак поняття компетенції не можна зводити лише до її співвіднесення з повноваженнями. Як зазначає С. Г. Серьогіна, компетенція включає не лише предмети відання, а й права, обов'язки та функції, що забезпечують можливість органу діяти у межах публічних відносин. На думку інших дослідників, компетенція державного органу охоплює встановлені законом владні повноваження для виконання визначених функцій і завдань [3, с. 61].

Щодо компетенції НАБУ у сфері запобігання та протидії корупції, необхідно виокремити такі її складові, як повноваження й функції. Повноваження, традиційно, визначаються як сукупність закріплених у законодавстві прав і обов'язків, що визначають напрямки діяльності суб'єкта, а функції – як види його діяльності [6]. Для НАБУ основними функціями є реалізація заходів із запобігання корупції та протидії їй, що охоплює як внутрішню організаційні процеси, так і взаємодію з іншими державними органами.

Верховна Рада України відіграє ключову роль у формуванні правових засад діяльності НАБУ. Вона здійснює нормотворчі, контрольні та організаційні повноваження, приймаючи закони, що регламентують антикорупційну діяльність, та контролюючи виконання цих законів [8, с. 86]. Так, контроль за діяльністю НАБУ здійснюється профільним комітетом парламенту, зокрема Комітетом з питань антикорупційної політики. Проте на практиці це питання є дискусійним, оскільки законодавчі акти використовують різні терміни, такі як «запобігання корупції» та «боротьба з корупцією», що створює можливості для неоднозначного трактування норм.

Кабінет Міністрів України, зі свого боку, реалізує нормотворчі, організаційні та кадрові повноваження у сфері антикорупційної політики, затверджуючи відповідні програми, координуючи діяльність виконавчих органів, у тому числі НАБУ, та забезпечуючи фінансування його роботи.

Таким чином, компетенція суб'єктів запобігання та протидії корупції в НАБУ проявляється через чітко визначені повноваження, функції та завдання, що закріплені у нормативно-правових актах. Їхнє виконання є основою ефективної діяльності у сфері боротьби з корупцією.

Очевидно, що вищезазначене можна розглядати як обґрунтовану плату за усунення інтелектуальних бар'єрів у взаємодії, спрямованій на запобігання та розслідування неправної діяльності. Однак на практиці це негативно позначається на дотриманні розумних строків кримінального провадження. Вирішення цієї проблеми можливе за кількома напрямками.

Перший підхід полягає у запровадженні галузевого розподілу з урахуванням групового принципу, що передбачає диференціацію оперативно-розшукових заходів та досудового розслідування детективами. У таких умовах робочі групи чисельністю

10–15 осіб, керуючись визначеними повноваженнями, зможуть ефективно забезпечувати якісні результати у встановленні строки, беручи до уваги сучасні виклики кримінального процесу [4, с. 38].

Другий підхід пропонує введення нової процесуальної посади помічника детектива, якому можуть бути делеговані завдання, пов'язані із виконанням доручень детектива, зокрема юридичний та технічний супровід його діяльності. При цьому помічник детектива не матиме права ухвалювати процесуальні рішення. Запровадження цієї категорії позитивно вплине на впровадження інституту детективів у норми та практику кримінального провадження, оскільки сприятиме посиленню процесуальної незалежності детективів, а також створить кадровий резерв. Завдяки цьому особи, які розпочинатимуть кар'єру детектива, матимуть необхідний практичний досвід, набутий на посаді помічника.

Висновки. Юридична визначеність у статусі та функціях детективів НАБУ є ключовим елементом забезпечення ефективності їхньої діяльності у кримінальному провадженні. Синтезування слідчих та оперативних функцій, яке притаманне цьому інституту, водночас створює як значні можливості, так і низку проблем, пов'язаних із забезпеченням прав суб'єктів процесу та дотриманням принципів верховенства права.

Усунення правових колізій і дублювань у повноваженнях, чітке визначення процесуальної ролі детективів, а також розмежування оперативних і слідчих функцій є необхідними для підвищення ефективності розслідування кримінальних проваджень та забезпечення розумних строків їх розгляду. Водночас створення посади помічника детектива, як представника процесуальної підтримки, може стати важливим інструментом для оптимізації діяльності детективів та формування кадрового резерву.

У цьому контексті перспективи подальших наукових досліджень мають бути спрямовані на розроблення рекомендацій щодо вдосконалення законодавства, яке регулює діяльність детективів НАБУ. Зокрема, це стосується впровадження спеціальних норм, що деталізують їхні повноваження, а також визначення меж та порядку взаємодії з іншими суб'єктами кримінального провадження. Крім того, необхідно враховувати сучасні виклики та європейські стандарти в аспекті забезпечення незалежності детективів та дотримання процесуальних гарантій.

Таким чином, удосконалення правового регулювання статусу і діяльності детективів НАБУ є важливою передумовою для підвищення ефективності кримінального судочинства та реалізації принципу верховенства права в Україні.

Стаття присвячена дослідженню проблем юридичної визначеності повноважень детективів Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) та особливостей синтезування слідчих і оперативних функцій у їхній діяльності. Автором проаналізовано сучасний стан нормативно-правового регулювання статусу детективів, зокрема їхню роль у кримінальному провадженні, та виявлено ключові правові колізії, які негативно впливають на ефективність виконання покладених на них завдань.

Робота акцентує увагу на перевагах і недоліках поєднання оперативних і слідчих функцій у межах одного суб'єкта. З одного боку, така модель сприяє підвищенню оперативності розслідування та забезпечує комплексний підхід до боротьби з корупцією. З іншого боку, відсутність чіткого розмежування повноважень створює ризики порушення прав учасників кримінального провадження, призводить до перевантаження детективів та

ускладнює дотримання розумних строків розслідування. У статті обґрунтовано необхідність удосконалення процесуального статусу детективів НАБУ шляхом:

– чіткого розмежування їхніх повноважень; – створення галузевого розподілу функцій між слідчими й оперативними підрозділами; – впровадження інституту помічника детектива, який здійснював би юридичний і технічний супровід повсякденної роботи детективів.

Значну увагу приділено аналізу практичних аспектів впровадження цих пропозицій, їх впливу на підвищення ефективності кримінального судочинства та забезпечення верховенства права. Автор доводить, що зміцнення юридичної визначеності повноважень детективів сприятиме усуненню конкуренції між різними суб'єктами кримінального провадження, покращенню координації їхньої діяльності та формуванню досконалого доказового права. Результати дослідження можуть бути використані для розроблення змін до законодавства, що регулює діяльність детективів НАБУ, а також для адаптації кращих європейських практик до національних умов.

Ключові слова: ДБР, НАБУ, юридична визначеність, кримінальне провадження, синтезування функцій, оперативно-слідча діяльність, помічник детектива, верховенство права.

Khoroshun O. Legal certainty and problems of synthesizing investigative and operational functions in the status of NABU detectives

The article focuses on the issues of legal certainty of the powers of detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU) and the peculiarities of synthesizing investigative and operational functions in their activities. The author analyzes the current state of legal regulation

of the status of detectives, in particular, their role in criminal proceedings, and identifies key legal conflicts which negatively affect the efficiency of performing their tasks.

The article emphasizes the advantages and disadvantages of combining operational and investigative functions within one entity. On the one hand, such a model helps to increase the efficiency of investigations and ensures a comprehensive approach to fighting corruption. On the other hand, the absence of a clear division of powers creates risks of violation of the rights of participants to criminal proceedings, leads to overloading of detectives and makes it difficult to meet reasonable investigation deadlines. The article substantiates the need to improve the procedural status of NABU detectives by – a clear delineation of their powers; – creation of a sectoral division of functions between investigative and operational units; – introduction of the institute of a detective assistant who would provide legal and technical support for the daily work of detectives.

Considerable attention is paid to the analysis of the practical aspects of implementing these proposals, their impact on improving the efficiency of criminal justice and ensuring the rule of law. The author proves that strengthening the legal certainty of detectives' powers will help to eliminate competition between different subjects of criminal proceedings, improve coordination of their activities and form a perfect evidentiary law. The results of the study can be used to develop amendments to the legislation governing the activities of NABU detectives, as well as to adapt the best European practices to national conditions.

Key words: SBI, NABU, legal certainty, criminal proceedings, synthesis of functions, operational and investigative activities, assistant detective, rule of law.

Література:

1. Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки. Національне агентство з запобігання корупції URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antykoruptsiyna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf>
2. Благута Р. І. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми підготовки та проведення/ Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 147–152.
3. Головкін Б. М. Поняття, предмет, система кримінології та її завдання на сучасному етапі розвитку Питання боротьби зі злочинністю. 2014. Вип.28.С.59-68.URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2014_28_7.
4. Грібов М. Л., Черняк А. М. Протидія злочинності оперативними підрозділами правоохоронних органів: поняття та зміст. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 4. С. 37–51.
5. Запобігання та протидія корупції: навч. посіб. / за ред. проф. А. М. Михненка. 4-те вид., переробл. й доповн. ДННУ «Академія фінансового управління», 2013. 666 с.
6. Про запобігання корупції. Закон України.URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
7. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки. Закон України від 20 червня 2022 року № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
8. Харитонов С. О. До питання про типправності військових злочинів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2017. Т. 2, вип. 45., С. 85-88.
9. Тертишник В. М. Доктринальні аспекти удосконалення діяльності слідчих органів щодо протидії корупції. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2024. № 1. С. 313-320. DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-308-315 URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2024/05/1/NV_1-2024-308-315.pdf
10. Тертишник В. М., Батраченко Т. С. Правові проблеми протидії корупції. Південноукраїнський правничий часопис. 2024. № 1. С. 57-63.
11. Машлякевич Д.С., Литвинов О. М. Стратегії запобігання і протидії корупції в Україні: монографія. Харків, 2016. 259 с.
12. Никифоренко Н. А. Кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією: кримінально-правова, кримінологічна характеристика та запобігання: монографія. За наук. ред. д-р юрид. наук, проф. А. А. Вознюк. Київ: Норма права, 2024. 298 с. ISBN 978-617-8306-07-6.
13. Юрчишин В. М., Юрчишин Ю. В. Процесуальні засади участі прокурора у кримінальних провадженнях про корупційні злочини: монографія. Чернівці: Технодрук, 2021. 188 с.

М. Чемерис,кандидат юридичних наук, докторант
Державного податкового університету

ЗАСАДИ БЮДЖЕТНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ БЮДЖЕТНИХ ГРАНТІВ

Постановка проблеми. Інструментарій фінансового забезпечення реалізації функцій та завдань держави та місцевого самоврядування постійно розвивається та вдосконалюється з урахуванням кращих зарубіжних та вітчизняних практик. Одним із таких сучасних інструментів, які поступово впроваджуються в матерію фінансово-правового регулювання, є бюджетні гранти – форма державної допомоги, яка є досить новою для вітчизняних реалій, однак традиційною та широко поширеною в країнах світу, що передбачає цільове та безповоротне виділення фінансових ресурсів переважно на суспільні чи інші публічні цілі з метою реалізації проекту (програми). Грант як окрема форма державної допомоги (підтримки) передбачений в ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [1], а також положення про можливість надання бюджетних грантів містяться в інших законах України, які регулюють відносини з надання державної допомоги (підтримки).

Фінансово-правове регулювання відносин в сфері надання грантів поширюється лише на сферу публічних фінансів, зокрема на відносини надання грантів державі, територіальним громадам, міжнародних грантів, що надаються бюджетним установам в ході надання міжнародної технічної допомоги, надання міжнародних грантів за умови надання державних та місцевих гарантій належного виконання грантових угод суб'єктами

господарювання, а також відносини в сфері надання бюджетних грантів, а також грантів за рахунок коштів цільових публічних фондів коштів. Однак такі фінансові правовідносини досі належно не досліджені, а розвиток законодавства, що їх регулює, відбувається фрагментарно, несистемно, а часом досить суперечливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні бюджетний грант є предметом аналізу науковців різних сфер дослідження, зокрема економістів, фінансистів та спеціалістів з міжнародних відносин А. Азарової, І. Білана, О. Білоусової, М. Д'яченка, О. Жидкевича, Л. Касьяненко, М. Кобелі-Звір, Т. Котенко, І. Кульчицького, С. Левицької, Ю. Луніної, Н. Медведкової, Л. Нікіфорової, В. Онищенко, С. Соколової, М. Ставничої, В. Усика, Н. Тарасенка, Г. Терещенка, А. Шияна, Н. Якимчук та інших.

Однак системне дослідження сучасного стану правового регулювання відносин в сфері надання бюджетних грантів та особливостей їх характеристики як бюджетно-правової категорії проводиться недостатньо.

Метою статті є на основі аналізу наукових досліджень, діючого законодавства України, що регулює відносини в сфері надання бюджетних грантів, з'ясувати сучасний стан бюджетно-правового регулювання їх надання, а також запропонувати шляхи вдосконалення бюджетного законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. У бюджетних відносинах бюджетний грант виступає об'єктом регулювання як окрема форма безповоротної фінансової державної допомоги (підтримки), що надається за рахунок бюджетних коштів в ході здійснення відповідних видатків бюджетів та витрачання залучених до бюджетів коштів.

Незважаючи на те, що в практиці бюджетної діяльності в Україні бюджетні гранти є новим явищем – інструментом використання бюджетних коштів на основі укладення грантових угод, що передбачають реалізацію реципієнтом певного проекту, в законодавстві європейських країн, Сполучених Штатів Америки, Канади та інших вже напрацьовано значний досвід в сфері їх врегулювання. Зазвичай бюджетні гранти надаються з метою досягнення різних цілей, але передусім в сфері наукових досліджень, інновацій, освіти, регіонального розвитку, підприємництва, розвитку окремих сфер виробництва тощо. Загальним є те, що бюджетні гранти визнаються видом державної допомоги, надання якої підпадає під визначені на рівні міждержавного співробітництва стандарти та обмеження.

В Україні поняття «бюджетний грант» закріплене в пп. 14.1.277¹ п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України (ПК України) як «цільова допомога у вигляді коштів або майна, що надаються на безоплатній і безповоротній основі за рахунок коштів державного та/або місцевих бюджетів, міжнародної технічної допомоги для реалізації проекту або програми у сферах культури, туризму та у секторі креативних індустрій, спорту та інших гуманітарних сферах у порядку, встановленому законом. Перелік надавачів бюджетних грантів визначає Кабінет Міністрів України» [3].

Такий перелік на сьогодні затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2021

№ 867, де до надавачів бюджетних грантів віднесено [4]:

1) Український культурний фонд, який діє і надає бюджетні гранти на підставі Закону України «Про Український культурний фонд» [5], зокрема, в ч. 2 ст. 3 цього Закону закріплено, що він надає: 1) «гранти «юридичним особам незалежно від форми власності, гранти та стипендії фізичним особам, здійснює інші види підтримки проектів, визначені Положенням про Український культурний фонд»; 2) гранти інституційної підтримки, під яким розуміється «надання на безоплатній і безповоротній основі фінансових ресурсів юридичним особам усіх форм власності сфери культури, культурно-пізнавального (внутрішнього) туризму, національного музичного продукту та фізичним особам – підприємцям, які здійснюють економічну діяльність за видами, що належать до креативних індустрій, затвердженими Кабінетом Міністрів України з метою забезпечення їх стабільної діяльності та розвитку в умовах дії обмежувальних заходів, зумовлених запровадженням воєнного чи надзвичайного стану, надзвичайної ситуації або карантину, внаслідок яких скасовуються або обмежуються масові заходи або іншим чином прямо або опосередковано обмежується діяльність у сфері культури та креативних індустрій», які надаються для забезпечення конкурентоспроможності та створення робочих місць або вжиття адміністративних та (або) медико-санітарних заходів (карантин); 3) гранти «на підтримку та розвиток проектів у сферах культури та мистецтв, креативних індустрій, національного музичного продукту, культурно-пізнавального (внутрішнього) туризму» [5]. Надання грантів відбувається на підставі укладених договорів про надання гранту, з використанням Типової форми такого договору [6], а результати їх використання є предметом фінансового контролю;

2) Фонд розвитку підприємництва, який є небанківською фінансовою

установою, яка проводить виключно некомерційну (неприбуткову) господарську діяльність, та не розподіляє будь-які доходи (прибутку) або їх частини (п. 7 гл. II Статуту) і діє при цьому «як юридична особа приватного права» (п. 1 гл. III Статуту), а учасником Фонду, який володіє 100% статутного капіталу є Кабінет Міністрів України, що діє в особі Міністерства фінансів України (п. 2 гл. V Статуту) [7]. Фонд надає гранти для мікробізнесу в межах програми міжнародної співпраці «EU4Business: відновлення, конкурентоспроможність та інтернаціоналізація МСП» EU4Business, що фінансується Європейським Союзом і Урядом Німеччини, за якою кошти залучені до державного бюджету за результатами конкурсу надаються Фондом у формі грантів у розмірі до 5 000 євро у гривневому еквіваленті через два уповноважених банки – Ощадбанк та Приватбанк, для реалізації заходів з відновлення своєї господарської діяльності на територіях України, що найбільше постраждали від бойових дій та були деокуповані [8, 9]. Відповідно до п. 22 ст. 14 Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» реалізацію програм та заходів у рамках впровадження програм бюджетної підтримки Європейського Союзу на підтримку швидкого відновлення України (за рахунок джерел, визначених п. 11 ст. 11 цього Закону) кошти, залучені в рамках програм бюджетної підтримки Європейського Союзу на підтримку швидкого відновлення України відповідно до Угоди між Урядом України та ЄС про фінансування заходу «Підтримка швидкого відновлення України» [10], що включає програму EU4Business, спрямовуються на реалізацію програм та заходів у рамках впровадження програм бюджетної підтримки Європейського Союзу на підтримку швидкого відновлення України (за рахунок джерел, визначених п. 11 ст. 11 цього Закону). Оскільки гранти, що

надаються кошти вказаної програми, що залучені до Державного бюджету в рамках програми EU4Business, якими управляє Фонд розвитку підприємництва, вони належать до числа бюджетних грантів;

3) Український молодіжний фонд, який утворений відповідно до ст. 25 Закону України «Про основні засади молодіжної політики» від 27 квітня 2021 року № 1414-IX [11] та уповноважений відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2023 р. № 182 надавати бюджетні гранти за рахунок коштів проектів міжнародної технічної допомоги та інших джерел, не заборонених законодавством [12], зокрема в рамках грантової програми «Кар’єрний старт» (2024 рік), що реалізується Фондом «у партнерстві з ЮНІСЕФ за фінансової підтримки Федерального міністерства економічного співробітництва і розвитку Німеччини (BMZ) через німецький державний банк розвитку KfW» [13];

4) Український ветеранський фонд, який є бюджетною установою, що утворена наказом Міністерства у справах ветеранів від 22 липня 2021 р. № 164 «Про утворення бюджетної установи «Український ветеранський фонд» [14] на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 14 липня 2021 р. № 720 [15]. До завдань Фонду належить «надання бюджетних грантів ветеранам та членам їх сімей для реалізації проектів (далі – бюджетні гранти), які за результатами конкурсного відбору визначені переможцями та спрямовані на: реінтеграцію ветеранів та членів їх сімей до активного суспільного життя, забезпечення збереження та відновлення їх фізичного та психічного здоров’я; підтримку підприємницької діяльності ветеранів та сприяння в їх працевлаштуванні» [16], на підставі конкурсу відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для функціонування Українського ветеранського фонду, затвердженого

постановою Уряду від 11.03.2022 № 256 [17].

Однак, гранти за рахунок бюджетних коштів, в тому числі залучених, надаються і в рамках інших програм, правові підстави та порядок надання яких закріплені в Законі України «Про науку та науково-технічну діяльність» (надання на безоплатній і безповоротній основі державою, юридичними, фізичними особами, у тому числі іноземними, та (або) міжнародними організаціями для розвитку матеріально-технічної бази для провадження наукової і науково-технічної діяльності, проведення конкретних фундаментальних та (або) прикладних наукових досліджень, науково-технічних (експериментальних) розробок, зокрема на оплату праці наукових (науково-педагогічних) працівників у рамках їх виконання, за напрямками і на умовах, визначених надавачами гранту) [18]; Законі України «Про освіту» [19], Законі України «Про наукові парки» [20], «Про державну підтримку кінематографії в Україні» [21], Законі України «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні» [22] (для реалізації програм, проектів, заходів, а також для інституційної підтримки суб'єктів видавничої справи незалежно від форми власності); Законі України «Про культуру», де закріплено наступне визначення поняття «грант» – фінансові ресурси, що надаються на безповоротній основі суб'єкту, який провадить діяльність у сфері культури, для реалізації культурно-мистецького проекту [23] та інших законах.

Бюджетні програми, які передбачають надання гранту за рахунок бюджетних коштів формуються головними розпорядниками бюджетних коштів саме під час складання Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) та проекту бюджету на плановий бюджетний період (ч. 3 ст. 20 БК України) [24]. І щодо бюджетних програм, здійснення

заходів за якими потребує чіткого нормативно-правового регулювання механізму використання бюджетних коштів, зокрема на виплату бюджетних грантів, головні розпорядники коштів державного бюджету відповідно до ч. 7 ст. 20 БК України розробляють проекти порядків використання коштів державного бюджету (в тому числі за бюджетними програмами, вперше визначеними законом про Державний бюджет України), подають їх на затвердження протягом 30 днів з дня набрання чинності законом про Державний бюджет України і в разі затвердження такого порядку Урядом здійснюють відповідно до них видатки Державного бюджету України на виплату бюджетних грантів за відповідною бюджетною програмою [25].

Порядок використання бюджетних коштів в частині надання грантів відповідно до ч. 7 ст. 20 БК України має містити, «конкурсні вимоги до інвестиційних проектів, включаючи порядок та критерії їх відбору, а також критерії та умови визначення виконавців таких проектів, критерії та умови відбору суб'єктів господарювання, яким надається державна підтримка з бюджету, а також визначення обсягу такої підтримки» [29].

Однак, із визначення понять «грант» (в разі надання його за рахунок бюджетних коштів) та «бюджетний грант», що закріплені в ПК України та профільних законах, Н.Я. Якимчук вивела загальні ознаки бюджетних грантів, що надаються за рахунок бюджетних коштів, відповідно до встановлених бюджетних призначень, в межах затверджених бюджетних програм. Такими ознаками бюджетного гранту є їх надання: 1) в формі бюджетних коштів; 2) безоплатно; 3) безповоротно; 4) на цільових засадах; 5) як форми державної допомоги (підтримки); 6) виключно для реалізації проекту або програми у сферах реалізації державної політики в окремих сферах (науки, освіти, культури,

туризму, у секторі креативних індустрій, спорту та інших гуманітарних сферах); 7) на умовах, визначених надавачами грантів – дотримання бюджетної дисципліни; 8) лише надавачем, визначеним Урядом, відповідно до затвердженої бюджетної програми [30]. Інколи в законах вказується ознака «безпроцентності» та надання конкурсних грантів «за результатами конкурсного відбору» та інші [30]. В державах Європи, зокрема Чехії і Польщі надання бюджетних грантів, їх види, умови надання та фінансовий контроль за їх цільовим використанням прямо врегульованих бюджетним законодавством.

Висновки. Отже, правова категорія «бюджетний грант» є фінансово-правовою міжінституційною категорією, що характеризує форму цільової державної допомоги, що надається в грошовій чи майновій формі на безоплатній і безповоротній основі за рахунок коштів державного та/або місцевих бюджетів, залучених коштів (інших ресурсів) міжнародної технічної допомоги для реалізації проекту або програми у сферах культури, туризму та у секторі креативних індустрій, спорту та інших гуманітарних сферах у порядку, встановленому законом, надавачем бюджетного гранту, що включений Урядом до переліку надавачів бюджетних грантів. Нормативне закріплення поняття «бюджетний грант» в пп. 14.1.277¹ п. 14.1 ст. 14 ПК України для цілей оподаткування обумовлене відсутністю належного його правового закріплення в бюджетному законодавстві та застосовується виключно в податкових відносинах.

Однак, зважаючи на бурхливий розвиток інституту бюджетних грантів та інших грантів, що надаються за рахунок видатків бюджетів та залучених до бюджетів коштів, БК України має бути доповнений окремими статтями, спрямованими на врегулювання відносин з надання бюджетних грантів, укладення грантових договорів

(угод) та контролю за використання цільових коштів бюджетних грантів.

Саме в Бюджетному кодексі України має бути закріплено загальне поняття гранту, як бюджетно-правової категорії, спеціальне поняття бюджетного гранту, що надається за рахунок коштів бюджету чи інших ресурсів держави (територіальних громад), в тому числі за рахунок залучених коштів, всі важливі умови їх надання, використання наданих коштів, правовий статус надавачів та отримувачів коштів бюджетних грантів як суб'єктів бюджетних відносин, об'єкти та особливості бюджетного контролю в сфері надання, одержання та використання бюджетних грантів. Але такі зміни слід вносити системно з урахуванням результатів наукових досліджень, судової практики.

В статті висвітлено аналіз діючого законодавства України, що регулює відносини в сфері надання бюджетних грантів з'ясувати сучасний стан фінансово-правового регулювання їх надання та оподаткування, а також запропонувати шляхи його вдосконалення. Зазначено, що у бюджетних відносинах бюджетний грант виступає об'єктом регулювання як окрема форма безповоротної фінансової державної допомоги (підтримки), що надається за рахунок бюджетних коштів в ході здійснення відповідних видатків до бюджетів коштів. Зауважено на тому, що бюджетний грант є формою державної допомоги, а також висвітлено міжнародні стандарти надання такої форми допомоги. Акцентовано на тому, що визначення поняття «бюджетний грант» закріплено не в Бюджетному кодексі України, а в Податковому кодексі України проте виключно для цілей оподаткування, закріплення податкових пільг. Зауважень, що до суб'єктів надання бюджетних грантів Урядом віднесено лише Український

культурний фонд, Фонд розвитку підприємництва, Український молодіжний фонд та Український ветеранський фонд. На сьогодні бюджетними грантами визнають лише гранти, що надаються за рахунок бюджетних та залучених до Державного бюджету України коштів, вказанами надавачами, при тому, що правові засади їх надання за рахунок бюджетних коштів передбечені в ряді інших законів. Висвітлено групи бюджетних відносин в сфері надання бюджетних грантів через призму стадій бюджетного процесу, цільовий їх характер та необхідність закріплення в порядках використання коштів за бюджетними програмами щодо надання бюджетних грантів конкурсних умов їх надання. Запропоновано закріпити в Бюджетному кодексі України поняття гранту, як бюджетно-правової категорії, а також спеціальне поняття бюджетного гранту, що надається за кошти бюджету, в тому числі за рахунок залучених коштів, всі важливі умови їх надання, використання наданих коштів, правовий статус отримувачів коштів бюджетних грантів як суб'єктів бюджетних відносин та об'єктів бюджетного контролю.

Ключові слова: грант, бюджетний грант, безповоротна державна фінансова допомога, бюджетні відносини, одержувач коштів бюджетного гранту.

Chemerys M. Basic provisions of budgetary and legal regulation of the provision of budgetary grants

The article highlights the analysis of the current legislation of Ukraine regulating relations in the field of budget grants, to clarify the current state of financial and legal regulation of their provision and taxation, and also to suggest ways of its improvement. It is noted that in budget relations, a budget grant is an object of regulation as a separate form of non-refundable financial state assistance (support), which

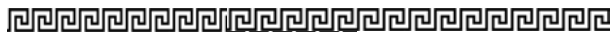
is provided at the expense of budget funds in the course of implementing relevant budget expenditures and spending funds attracted to budgets. It is noted that a budget grant is a form of state aid, and international standards for providing such a form of assistance are also highlighted. It is emphasized that the definition of the concept of «budget grant» is not enshrined in the Budget Code of Ukraine, but in the Tax Code of Ukraine, but exclusively for the purposes of taxation, securing tax benefits. Remarks that the subjects of budget grants are only the Ukrainian Cultural Fund, the Entrepreneurship Development Fund, the Ukrainian Youth Fund and the Ukrainian Veterans Fund. Today, only grants provided at the expense of budget funds and funds attracted to the State Budget of Ukraine by the specified providers are recognized as budget grants, despite the fact that the legal principles of their provision at the expense of budget funds are provided for in a number of other laws. The groups of budget relations in the field of budget grant provision are highlighted through the prism of the stages of the budget process, their targeted nature and the need to consolidate the competitive conditions for their provision in the procedures for the use of funds under budget programs for the provision of budget grants. It is proposed to fix in the Budget Code of Ukraine the concept of a grant as a budgetary and legal category, as well as the special concept of a budget grant, which is provided at the expense of the budget, including at the expense of attracted funds, all important conditions for their provision, the use of the funds provided, the legal status of recipients of budget grants as subjects of budgetary relations and objects of budgetary control.

Key words: grant, budget grant, non-refundable state financial assistance, budgetary relations, recipient of budget grant funds.

Література:

1. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 1 липня 2014 року № 1555-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>
2. Consumer protection. United Nations 39/248. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/462/25/IMG/NR046225.pdf?OpenElement>
3. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n3704>
4. Про затвердження переліку надавачів бюджетних грантів: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2021 № 867. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2021-n#Text>
5. Про Український культурний фонд: Закон України від 23 березня 2017 року № 1976-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1976-19#Text>
6. Про затвердження Типової форми договору про надання гранту: наказ Міністерства культури України від 30.08.2018 № 756. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1068-18#Text>
7. Статут Фонду розвитку підприємництва (нова редакція), затверджений наказом Міністерства фінансів України від 11 січня 2020 року № 5 (у редакції наказу Міністерства фінансів України від 18 жовтня 2024 року № 523). URL: <https://bfd.gov.ua/wp-content/uploads/2024/10/Statut-FRP-18-10-2024.pdf>
8. Про грантову підтримку, відбір учасників, вимоги до підприємств. 100 грантів по 5 000 євро від EU4Business для мікробізнесу. Портал ФПП. URL: <https://microgrants.bdf.gov.ua>
9. 100 грантів по 5 000 євро від EU4Business – допомога українському мікробізнесу. Представництва Європейського Союзу в Україні. 23.08.2024. URL: <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/100-grantiv-po-5-000-євро-від-eu4business--допомога-українському-мікробізнесу-uk?s=232>
10. Про Державний бюджет України на 2024 рік: Закон України від 3 листопада 2022 року № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#n259>
11. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27 квітня 2021 року № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#n338>
12. Деякі питання Українського молодіжного фонду: постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2023 р. № 182. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/182-2023-n#Text>
13. Грантова програма «Кар'єрний старт». Український молодіжний фонд. 2024. URL: <https://uyf.gov.ua/programs/kariernyi-start>
14. Про утворення бюджетної установи «Український ветеранський фонд»: наказом Міністерства у справах ветеранів від 22 липня 2021 р. № 164. URL: <https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/Nakaz-164-vid-22-lipnia-2021-r.-pro-ustvorennia-UVF.pdf>
15. Про утворення бюджетної установи «Український ветеранський фонд»: постанова Кабінету Міністрів України від 14 липня 2021 р. № 720. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-2021-n#Text>
16. Положення про Український ветеранський фонд, затверджене Наказом Міністерства у справах ветеранів України від 26.09.2024 № 313. URL: <https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/Polozhennia-pro-UVF.pdf>
17. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для функціонування Українського ветеранського фонду: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/256-2022-n#Text>
18. Про науку та науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#n744>
19. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
20. Про наукові парки: Закон України від 25 червня 2009 року № 1563-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1563-17#Text>
21. Про державну підтримку кінематографії в Україні: Закон України від 23 березня 2017 року № 1977-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-19#Text>
22. Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні: Закон України від 6 березня 2003 року № 601-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-15#Text>
23. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 року № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>
24. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
25. Якимчук Н.Я. Особливості правового регулювання відносин в сфері надання бюджетних грантів. *Juris EUROPENSIS SCIENTIA*. 2023. Випуск 3. С. 69-76.

УДК 346.91

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.22>**О. Ярмоленко,**

кандидат юридичних наук,

докторант

Донецького державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ ЯК КРЕДИТОРА У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обґрунтовується сучасними викликами, що стоять перед правовою системою та економікою України. Ефективне функціонування інституту банкрутства має важливе значення для економічної стабільності та збереження прав учасників господарських відносин. Участь органів Державної податкової служби України (далі – ДПС) як кредитора у таких справах є одним із ключових аспектів захисту державних інтересів, адже це впливає на здійснення економічної діяльності в Україні, формування державного бюджету та дотримання фіскальної дисципліни. Також щодо проблематики зазначеної теми свідчать наступні фактори: по-перше, органи ДПС, володіючи широкими повноваженнями, можуть впливати на процес розгляду справи про банкрутство, інколи з метою реалізації власних інтересів без врахування інтересів інших кредиторів або боржника; по-друге, судова практика у справах, де ДПС виступає кредитором, є неоднорідною, що створює правову невизначеність і ускладнює прогнозування результатів справи; по-третє, у багатьох випадках ДПС використовує статус кредитора для максимального погашення податкової заборгованості, інколи ставлячи під загрозу можливість подальшого функціонування боржника. Тому необхідність дослідження участі ДПС як кредитора у справі про банкрутство не викликає сумнівів.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження склали праці таких видатних вчених, які займалися питаннями банкрутства як: В. Е. Беляневич, О. А. Беляневич, І. А. Бутирська, А. А. Бутирський, Л. І. Грабован, Б. В. Дерев'янку, В. В. Джунь, В. В. Дутка, С. В. Жуков, Ю. В. Кабенюк, Я. О. Левшина, Л. М. Ніколенко, О. П. Подцерковний, Б. М. Поляков, Р. Б. Поляков, П. Д. Пригуза, В. В. Радзивілюк, В. В. Резнікова, Т. В. Степанова, В. С. Щербина та інші. Разом з тим питання участі органів ДПС у справах про банкрутство не отримали належної уваги з боку науковців.

Таким чином, **метою даної статті** є дослідження особливостей участі ДПС як кредитора у справі про банкрутство в сучасний період.

Результати дослідження. Кодекс України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ) зазначає, що кредитором може бути контролюючий орган, уповноважений відповідно до Податкового кодексу України (далі – ПКУ) здійснювати заходи щодо забезпечення погашення податкового боргу та недоїмки зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у межах своїх повноважень [1]. ПКУ у пп. 41.1.1. п. 41.1 ст. 41 визначає, контролюючими органами є податкові органи (центрального орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, його

територіальні органи) – щодо дотримання законодавства з питань оподаткування (крім випадків, визначених пп. 41.1.2 п. 41.1 цієї статті), законодавства з питань сплати єдиного внеску, а також щодо дотримання іншого законодавства, контроль за виконанням якого покладено на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, чи його територіальні органи. Стаття 20 ПКУ у п. 20.1.39. підкреслює, що контролюючі органи, визначені п. 41.1.1 п. 41.1 ст. 41 ПКУ, мають право звертатися до суду із заявами щодо порушення справ про банкрутство [2].

У судовій практиці виникло питання стосовно участі у справі Головного управління ДПС в області як кредитора у зв'язку з відсутністю статусу юридичної особи. Згідно із положеннями ч. ч. 2, 3 ст. 21-1 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» територіальні органи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, визначені ч. 1 цієї статті, утворюються без статусу юридичної особи та є органами державної влади, можуть мати окремий баланс, рахунки в органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, печатку та бланк зі своїм найменуванням та із зображенням Державного Герба України. Положення про такий територіальний орган затверджуються керівником відповідного центрального органу виконавчої влади за погодженням з міністром, який спрямовує та координує діяльність відповідного центрального органу виконавчої влади [3].

За приписами ч. ч. 1, 2 ст. 52 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) у разі припинення юридичної особи шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення), заміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник

спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідного учасника справи на будь-якій стадії судового процесу. Усі дії, вчинені в судовому процесі до вступу у справу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язкові для особи, яку він замінив [4].

Правонаступництво у сфері управлінської діяльності органів державної влади (публічне правонаступництво) передбачає повне або часткове передання (набуття) адміністративної компетенції одного суб'єкта владних повноважень (суб'єкта публічної адміністрації) до іншого або внаслідок припинення первісного суб'єкта, або внаслідок повного чи часткового припинення його адміністративної компетенції [5].

З аналізу законодавства можна визначити, що повноваження і функції контролюючих органів визначаються спеціальними нормативними актами, а саме: ПКУ, Митним кодексом України та законами України.

Територіальні органи ДПС було ліквідовано як юридичні особи публічного права на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 р. № 893 «Деякі питання територіальних органів Державної податкової служби» (далі – Постанова № 893). Але, було визначено, що територіальні органи ДПС продовжують здійснювати свої повноваження та функції незважаючи на ліквідацію до утворення ДПС територіальних органів та прийняття рішення про можливість забезпечення здійснення такими органами повноважень та функцій територіальних органів, що ліквідуються. ДПС може ухвалити таке рішення після здійснення заходів, пов'язаних із внесенням до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань даних про територіальні органи ДПС, що будуть утворені, як відокремлені підрозділи юридичної особи публічного права згідно Постанові № 893. Права та

обов'язки територіальних органів ДПС, що ліквідуються, переходять ДПС та її територіальним органам у межах, визначених положеннями про Державну податкову службу та її територіальні органи (п. 3 Постанови № 893) [6].

Державна податкова служба України затвердила наказ від 30.09.2020 № 529 «Про утворення територіальних органів Державної податкової служби» (далі – Наказ № 529) на підставі якого було утворено як відокремлені підрозділи ДПС територіальні органи за переліком згідно з додатком. Можливість з 01.01.2021 р. забезпечення здійснення новоствореними територіальними органами повноважень та функцій територіальних органів, що ліквідуються, була передбачена відповідним наказом від 24.12.2020 р. № 755 [7]. Також наказ наголошував, що кожен територіальний орган ДПС, утворений як її відокремлений підрозділ, є правонаступником майна, прав та обов'язків відповідного територіального органу ДПС, що ліквідується [8].

Згідно з ч.1 ст. 56 ГПК України сторона, третя особа, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь в судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника. Держава бере участь у справі через відповідний орган державної влади відповідно до його компетенції, від імені якого діє його керівник, інша уповноважена особа відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво органу державної влади) або через представника (ч. 4 ст. 56 ГПК України) [4].

Щодо самопредставництва у судах, то такі повноваження накладалися на начальника ГУ ДПС, а також без окремого доручення Голови ДПС та начальника ГУ ДПС через їхніх заступників, державних службовців підрозділів до функціональних повно-

важень яких належить представництво в судах інтересів ГУ ДПС відповідно до положень про такі підрозділи, які забезпечують самопредставництво інтересів ДПС та ГУ ДПС в судах без окремого доручення Голови ДПС та начальника ГУ ДПС. Тобто, територіальний орган ДПС з метою організації своєї діяльності забезпечує самопредставництво ДПС та ГУ ДПС у судах самостійно.

Таким чином, можна констатувати, що з 01.01.2021 р. відбулося фактичне (компетенційне) процесуальне правонаступництво, за яким компетенція від ліквідованого територіального органу ДПС як юридичної особи публічного права була передана до територіального органу ДПС як відокремленого підрозділу ДПС України. Даний факт в господарському суді Луганської області був потверджений Положенням про Головне управління ДПС України у Луганській області, затверджене наказом Державної податкової служби України від 12.11.2020 р. № 643 та доданими до заяви копіями документів, які підтверджують факт правонаступництва. Суд підкреслив, що відповідно до приписів ст. 43 КУзПБ та ст. 52 ГПК України у разі припинення юридичної особи шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення), заміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідного учасника справи на будь-якій стадії судового процесу. Усі дії, вчинені в судовому процесі до вступу у справу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язкові для особи, яку правонаступник змінив [5].

Такого ж висновку дійшов Касаційний господарський суд, скасовуючи попереднє рішення у справі від 31 серпня 2022 року № 921/574/20. Він зазначив, що відокремлений підрозділ ДПС України, хоч і утворений

ський суд розглядає всі вимоги кредиторів, у тому числі щодо яких були заперечення боржника або розпорядника майна. На підставі ст. 45 КУзПБ за результатами розгляду зазначених заяв господарський суд постановляє ухвалу про визнання чи відхилення (повністю або частково) вимог таких кредиторів. Ухвала є підставою для внесення відомостей про таких кредиторів до реєстру вимог кредиторів [1]. Слід підкреслити, що законодавство не містить будь-яких спеціальних приписів щодо кредиторських вимог податкового органу про сплату податків, зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування.

Таким чином, з аналізу судової практики можна визначити, для господарського суду існує обов'язок розглянути всі вимоги та заперечення, що подані кредитором і боржником на підставі наданих документів, оцінити їх правомірність незалежно від наявності в суді спору щодо неузгодженого податкового зобов'язання, з якого сформована кредиторська вимога податкового органу. Податковий орган аналогічно іншим конкурсним кредиторам надає до господарського суду вимоги до боржника щодо його грошових зобов'язань по сплаті податків і зборів, які виникли до дня відкриття провадження (проваджень) у справі про банкрутство разом з документами, що підтверджують зазначені зобов'язання [14].

Заява з вимогами кредитора при подачі її до суду, повинна бути оплачена судовим збором, розмір якого визначений у ст. 4 Закону України «Про судовий збір». Верховний Суд підкреслив, що вимога про сплату судового збору за подання заяви з кредиторськими вимогами поширюється і на контролюючі (податкові органи) [16].

Щодо участі податкового органу в апеляційному провадженні, то у судовій практиці виникають

наступні питання. Так у справі № 910/7357/20 головне управління ДПС у Києві звернулося до апеляційного господарського суду з апеляційною скаргою, в якій просило закрити провадження у справі [16]. Частина 1 ст. 254 ГПК України визначає коло осіб, які наділені процесуальним правом на апеляційне оскарження судового рішення, а саме: учасники справи, а також особи, які участі у справі не брали, але судові рішення прийнято щодо їх прав, інтересів та/або обов'язків [4]. Коло осіб, які мають право оскаржити судові рішення у справі про банкрутство, звужено до учасників такої справи задля попередження необґрунтованого втручання інших осіб, які не є учасниками справи, у хід процедури банкрутства [17]. Ця правова позиція не має законодавчого відтворення ані в ГПК України, ані в КУзПБ, однак є усталеною під час перегляду справ про банкрутство та викладена суддями судової палати з розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду, зокрема, у постановках від 07.07.2020р. у справі № Б-39/27-09, від 11.06.2020 р. у справі № 16/3206/17, від 03.06.2020 р. у справі № 910/18031/14, від 19.05.2020 р. у справі № 908/2332/19, від 03.03.2020р. у справі № 904/7965/16, від 20.02.2019 р. у справі № 5005/2329/2011, від 16.01.2020 р. у справі № 911/5186/14 [18].

Верховний Суд зазначив, що у зв'язку з тим, що ГУ ДПС у Києві з заявою про визнання грошових вимог до боржника до суду не зверталось, відповідні вимоги до реєстру вимог кредиторів не включались та не визнавались, отже, скаржник не має статусу конкурсного кредитора. Верховний Суд звернув також увагу на те, що відповідно до правової позиції Верховного Суду у складі колегії суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду, викладеної у постанові від 15.05.2020 р. у справі

№ 904/897/19, за приписами процесуального законодавства судового рішення, оскаржуване особою, яка не брала участь у справі, має безпосередньо стосуватися прав та обов'язків цієї особи, що впливають зі сформульованого у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод положення про право кожного на справедливий судовий розгляд при визначенні його цивільних прав і обов'язків. Якщо скаржник лише зазначає про те, що оскаржуване рішення може вплинути на його права, інтереси та/або обов'язки, або лише зазначає (констатує), що рішенням вирішено про його права, обов'язки чи інтереси, такі посилання, виходячи з наведеного, не можуть бути достатньою та належною підставою для розгляду, зокрема, апеляційної (касаційної) скарги. У такому випадку, особа повинна доказати, що оскаржуване судово рішення впливає на її права, інтереси та/або обов'язки, і такий зв'язок є очевидний та безумовний, а не ймовірний. Тобто, скаржник чітко вказує у скарзі, в якій частині оскаржуваного ним судового рішення (мотивувальній чи резолютивній) вказано про його права, інтереси чи обов'язки та розкриває їх сутність. Таким чином, Верховний Суд вказав, що наслідки визнання боржника банкрутом, в т.ч. щодо відсутності обов'язку зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), котрі нараховані після моменту визнання його банкрутом, не означають безпосереднього та безумовного впливу такої постанови на права, інтереси чи обов'язки контролюючого органу, а отже, не дають такому органу безумовного права на апеляційне оскарження постанови місцевого господарського суду. Таким чином, ГУ ДПС у Києві не має статусу сторони чи учасника у справі про банкрутство, тому що оскаржуваною постановою про визнання боржника банкрутом не вирішувались питання про права та інтереси та/або обов'язки скаржника,

тому ГУ ДПС у Києві, не наділено правом на апеляційне оскарження у цій справі постанови про визнання боржника банкрутом [16]. Але така позиція порушує положення щодо права на забезпечення погашення податкового боргу та недоїмки, що негативно впливає на фіскальну політику держави. Тому при зверненні з апеляційною скаргою податкові органи повинні чітко вказувати які права, інтереси або обов'язки було визначені у судовому рішенні і обґрунтовувати в чому полягає їх порушення.

Слід наголосити на прогалинах у законодавстві стосовно узгодженості податкових зобов'язань як кредиторських вимог, які може податковий орган заявляти в процедурі банкрутства, а також на строки розгляду справ, які впливають на платоспроможність і на подальшу заборгованість, що для держави в сучасних умовах є значною [19]. Вирішення зазначених проблем може сприяти розвитку принципу концентрації.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що участь органів ДПС як кредитора у справах про банкрутство є важливим аспектом забезпечення державних інтересів, особливо в частині погашення податкової заборгованості та дотримання фінансової дисципліни. Податковий орган, як і інші конкурсні кредитори, повинен подавати до господарського суду кредиторські вимоги разом із документами, що підтверджують грошові зобов'язання боржника. Суд, у свою чергу, оцінює правомірність цих вимог та включає їх до реєстру кредиторів. Пропонується передбачити можливість звільнення податкових органів від сплати судового збору у випадках подання заяви з кредиторськими вимогами до боржника шляхом внесення змін до ст. 4 Закону України «Про судовий збір», що сприятиме ефективнішій реалізації державних інтересів.

Участь органів ДПС у процедурах банкрутства забезпечує рівновагу

інтересів держави, кредиторів і боржників, сприяючи стабільності правової системи та економіки України.

У статті досліджується участь органів Державної податкової служби України як кредитора у справі про банкрутство.

Підкреслено, що участь органів Державної податкової служби України у справах про банкрутство як кредитора є важливим інструментом захисту державних інтересів, оскільки сприяє дотриманню фіскальної дисципліни та забезпечує поповнення державного бюджету. Однак правове регулювання статусу Державної податкової служби України у процесах банкрутства потребує удосконалення через суперечності у законодавстві, правову невизначеність щодо повноважень територіальних органів без статусу юридичної особи та відсутність окремих спеціальних норм, які враховували б специфіку участі податкових органів у таких процесах. Удосконалення зазначених аспектів законодавства дозволить не лише підвищити ефективність участі Державної податкової служби України у процесах банкрутства, але й забезпечити рівновагу інтересів держави, кредиторів і боржників, сприяючи стабільності правової системи та економіки України.

Зазначено, що податковий орган, як і інші конкурсні кредитори, повинен подавати до господарського суду кредиторські вимоги разом із документами, що підтверджують грошові зобов'язання боржника. Суд, у свою чергу, оцінює правомірність цих вимог та включає їх до реєстру кредиторів.

Пропонується передбачити можливість звільнення податкових органів від сплати судового збору у випадках подання заяви з кредиторськими вимогами до боржника шляхом внесення змін до ст. 4

Закону України «Про судовий збір», що сприятиме ефективнішій реалізації державних інтересів.

З аналізу судової практики зроблений висновок, що територіальні органи Державної податкової служби України, попри відсутність статусу юридичної особи, визнані судами як суб'єкти, що можуть виступати кредиторами у справах про банкрутство. Це забезпечує їх право брати участь у судовому процесі, подавати вимоги та представляти державу.

Доведено, що при визначенні статусу кредиторських вимог у справі про банкрутство має враховуватися насамперед момент виникнення вимоги, а не строк її виконання, відтак вимоги кредиторів, які виникли до порушення провадження у справі про банкрутство, є конкурсними незалежно від строку виконання грошових зобов'язань боржника.

Ключові слова: банкрутство, кредитор, Державна податкова служба України, податкові органи, боржник.

Iarmolenko O. Peculiarities of participation of the State Tax Service of Ukraine as a creditor in bankruptcy cases

The article examines the participation of the State Tax Service of Ukraine as a creditor in bankruptcy cases.

It is emphasized that the participation of the State Tax Service of Ukraine in bankruptcy cases as a creditor is an important tool for protecting state interests, as it contributes to compliance with fiscal discipline and ensures replenishment of the state budget. However, the legal regulation of the status of the State Tax Service of Ukraine in bankruptcy processes requires improvement due to contradictions in the legislation, legal uncertainty regarding the powers of territorial bodies without the status of a legal entity and the absence of sep-

arate special norms that would take into account the specifics of the participation of tax authorities in such processes. Improving the specified aspects of the legislation will allow not only to increase the effectiveness of the participation of the State Tax Service of Ukraine in bankruptcy processes, but also to ensure a balance of interests of the state, creditors and debtors, contributing to the stability of the legal system and the economy of Ukraine.

It is noted that the tax authority, like other bankruptcy creditors, must submit creditor claims to the commercial court together with documents confirming the debtor's monetary obligations. The court, in turn, assesses the legitimacy of these claims and includes them in the register of creditors.

It is proposed to provide for the possibility of exempting tax authorities from paying a court fee in cases of filing an application with creditor claims against the debtor by amending Article 4 of the Law of Ukraine "On Court Fees", which will contribute to a more effective implementation of state interests.

From the analysis of judicial practice, it was concluded that the territorial bodies of the State Tax Service of Ukraine, despite the lack of legal entity status, are recognized by the courts as entities that can act as creditors in bankruptcy cases. This ensures their right to participate in the legal process, submit claims and represent the state.

It has been proven that when determining the status of creditor claims in a bankruptcy case, the moment of the claim's occurrence, and not the term of its execution, should be taken into account first of all, therefore, the claims of creditors that arose before the initiation of bankruptcy proceedings are competitive regardless of the term of execution of the debtor's monetary obligations.

Key words: bankruptcy, creditor, State Tax Service of Ukraine, tax authorities, debtor.

Література:

1. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 19. Ст. 74.

2. Податковий кодекс України : Закон України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112.

3. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 38. Ст. 385.

4. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 03.12.2024).

5. Ухвала господарського суду Луганської області від 15 квітня 2021 року у справі № 22/716. Youcontrol. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/96341626/> (дата звернення: 03.12.2024).

6. Деякі питання територіальних органів Державної податкової служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 р. №893. Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.12.2024).

7. Про утворення територіальних органів Державної податкової служби: Наказ Державної податкової служби України від 30.09.2020 № 529. Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0529912-20#Text> (дата звернення: 03.12.2024).

8. Про затвердження положень про територіальні органи ДПС : Наказ Державної податкової служби України від 12.11.2020 №643. Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.12.2024).

9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 31 серпня

2022 року № 921/574/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/106130330> (дата звернення: 03.12.2024).

10. Ініціювання процедури банкрутства: загальна правова практика. Освіта.ua. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/law/10009> (дата звернення: 03.12.2024).

11. Тимченко О. М. Податковий борг в Україні: регіональний зріз. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : науковий збірник ; за ред. І. Г. Ткачук. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2009. Вип. V. Т. 2. С. 352–360.

12. Смірнова О. М. Небезпеки податкового боргу. Податкова правда. Київ. № 10, травень 2013. С. 22–26.

13. Податковий орган, так як й інші конкурсні кредитори у справах про банкрутство, повинен подати до господарського суду вимоги до боржника щодо його зобов'язань по сплаті податків і зборів. AdvikatPost. 30.06.2021. URL: <https://advokatpost.com/podatkovuj-orhan-tak-iaak-j-inshi-konkursni-kredytory-u-spravakh-pro-bankrutstvo-rovunep-podatyu-do-hospodarskoho-sudu-vutohu-do-borzhnuka-shchodo-joho-zoboviazan-po-splati-podatku-i-zboriv/> (дата звернення: 03.12.2024).

14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 грудня 2020 року у справі № 904/1693/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reustr.court.gov.ua/Review/95439649 (дата звернення: 03.12.2024).

15. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 04.10.2023 року у справі № 910/8316/20. Verdictum. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/113958171> (дата звернення: 03.12.2024).

16. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 1 вересня 2021 р. у справі № 910/7357/20. Ligazakon. <https://ips.ligazakon.net/document/C020579> (дата звернення: 03.12.2024).

17. Ніколенко Л. М. Інститут перегляду судових рішень в апеляційному провадженні в умовах реформування господарського судочинства. Юридичний вісник. 2017. № 1. С. 72–76.

18. Бондарчук О. Банкрутство як п'єса: ролі кожного учасника чітко розписані. 27.10.2021. № 20 (750). Юридична газета. Online. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankrutstvo-i-restrukturizaciya/bankrutstvo-yak-pesari-kozhnogo-uchasnika-chitko-rozpisani.html> (дата звернення: 03.12.2024).

19. Експерти обговорили застосування принципу концентрації всіх спорів щодо боржника в справі про банкрутство. Право. 2023. URL: <https://pravo.ua/eksperty-obhovoryly-zastosuvannia-pryntsypu-kontsentratsii-vsikh-sporiv-shchodo-borzhnuka-v-spravi-pro-bankrutstvo/> (дата звернення: 03.12.2024).

у правозастосовній практиці залишаються невирішені питання, зокрема щодо реалізації права приватної власності на нерухоме майно під час судового розгляду справ. Актуальний стан цієї проблематики потребує подальшого вивчення та розроблення ефективних правових механізмів, враховуючи її соціальну та економічну значущість для кожного учасника цивільних правовідносин.

Метою статті є аналіз чинного законодавства України в сфері здійснення права приватної власності в сучасних умовах та формування науково обґрунтованих пропозицій по вдосконаленню чинного законодавства України у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Цінність суб'єктивних прав визначається їхньою реальністю, тобто здатністю до фактичного здійснення повноважень, що впливають із конкретного суб'єктивного права. Реалізація права приватної власності відбувається через волю та дії власника, які мають відповідати правовим нормам, оскільки саме право на дії та їхнє виконання – це різні поняття. Відмінність між змістом суб'єктивного права та його здійсненням полягає в тому, що перше охоплює лише потенційну поведінку уповноваженої особи, тоді як здійснення права – це конкретні дії, що втілюють цю можливість у реальність.

Отже, співвідношення між змістом суб'єктивного права та його реалізацією можна розглядати як співвідношення між можливістю та дійсністю. Таким чином, здійснення права приватної власності слід розуміти як сукупність заходів (активних або пасивних дій) власника, спрямованих на реалізацію правомочностей володіння, користування, розпорядження та інших складових суб'єктивного права власності щодо належного йому майна з метою задоволення законних потреб та інтересів.

Для повноцінної реалізації права власності необхідно його закріплення

на правовому рівні. Правове регулювання економічних відносин власності сприяє формуванню права власності, яке забезпечує закріплення домінуючої ролі уповноваженої особи – власника – над належним йому майном через повноваження володіння, користування та розпорядження.

Основними засадами здійснення права власності в Україні є положення Конституції, які гарантують власникові повну реалізацію його правомочностей. Зокрема, Конституція України закріплює принцип рівності всіх суб'єктів права власності перед законом (ст. 13), право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а також гарантує, що ніхто не може бути протиправно позбавлений свого майна, адже право приватної власності є непорушним (ст. 41) [1].

Крім того, Конституція (ст. 13) проголошує, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання. Таким чином, право власності, зокрема приватної власності громадян, не лише гарантується Основним Законом, а й охороняється ним [1].

Закріплені в Конституції України основоположні принципи реалізації права власності знайшли своє відображення в положеннях Цивільного кодексу України. Зокрема, стаття 319 ЦК України встановлює, що власник має право володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном на власний розсуд, вчиняти будь-які дії щодо нього, якщо вони не суперечать закону, а також гарантує рівні умови здійснення прав для всіх власників [4].

Поняття «розсуд власника» у цьому контексті слід розглядати як правомірну, вольову та самостійну діяльність щодо вибору оптимального способу реалізації своїх правомочностей – володіння, користування та розпорядження майном. Такий підхід передбачає ефективне використання об'єкта власності з урахуванням прав та законних інтересів інших осіб, а також суспільства загалом [5, 16].

Таким чином, розсуд власника є простором його свободи дій, у межах якого він самостійно визначає свою поведінку стосовно належного йому майна.

Закон, надаючи власнику необхідний обсяг прав для реалізації права власності, водночас покладає на нього і певні обов'язки. Використовуючи своє майно, власник не має права завдавати шкоди правам, свободам і гідності інших осіб, порушувати суспільні інтереси, погіршувати екологічну ситуацію або природні характеристики землі (ч. 7 ст. 41 Конституції України, ч. 5 ст. 319 ЦК України).

Крім того, власник зобов'язаний забезпечувати збереження пам'яток історії та культури. У разі невиконання цього обов'язку держава має право викупити таку власність (ст. 352 ЦК України). При цьому не має значення, чи є причиною можливого пошкодження або знищення пам'ятки недбалість власника або його фінансова неспроможність утримувати її належним чином.

Положення «власність зобов'язує» (ч. 3 ст. 13 Конституції України, ч. 4 ст. 319 ЦК України) покладає на власника відповідальність за утримання належного йому майна та покриття всіх витрат, пов'язаних із його експлуатацією. Наприклад, власник квартири зобов'язаний оплачувати комунальні послуги, забезпечувати ремонт і технічне обслуговування за власний рахунок.

Найбільш повно цей принцип проявляється у сфері земельних правовідносин, зокрема у зобов'язаннях власників земельних ділянок, визначених у Земельному кодексі України (ст. 91). Власники землі повинні використовувати її відповідно до цільового призначення, дбати про підвищення родючості ґрунтів, збереження екологічних та інших корисних властивостей землі тощо [6, с. 536].

Попри те, що право власності за своєю природою є широким і вільним, воно все ж обмежене загальними пра-

вилами співіснування в суспільстві. Ці обмеження спрямовані на забезпечення рівних прав для всіх власників, оскільки межі здійснення правомочностей одного власника закінчуються там, де починаються права інших осіб. Таким чином, встановлені законом обмеження слугують виключно для захисту публічних інтересів.

Сучасний підхід до визначення змісту права власності через традиційну «тріаду» правомочностей власника стає предметом все більшої дискусії. Концепція цієї «тріади» є усталеною в українській цивілістичній доктрині, як і в багатьох інших країнах континентального права. Вважається, що її коріння сягають римського права, де повноваження власника визначалися через *usus*, *fructus* та *abusus*. Тривалий час панувала думка, що римське право оперувало такими визначеннями власності, як «*uti, frui, habere, possidere*» або «*jus utendi et abutendi*» [7], тобто шляхом вичерпного переліку повноважень. Однак нині ця точка зору піддається сумніву.

Дослідники зазначають, що тріада «володіння, користування та розпорядження» або її окремі складові, поєднані з характеристиками виключності та абсолютності, не зовсім точно відображають реальний зміст римського права власності. Швидше, ця концепція є результатом пізнішої трансформації римських понять у зручну для сучасної правової науки форму, ніж початковою основою права власності у Стародавньому Римі.

У європейській правовій доктрині ставлення до визначення права власності через тріаду правомочностей також є неоднозначним. Французькі дослідники наголошують, що комплексний характер права власності визначається саме поєднанням у руках одного суб'єкта повноважень *usus*, *fructus* і *abusus*. Цей підхід закріплений і на законодавчому рівні: відповідно до ст. 544 ЦК Франції право власності визначається через повноваження користування та роз-

порядження в найбільш абсолютному значенні (при цьому володіння охоплюється користуванням) [8].

Водночас у німецькій доктрині зазначається, що повний перелік правомочностей власника визначити неможливо й у цьому немає необхідності, оскільки власність не є простою сумою окремих повноважень. У § 903 ЦК Німеччини право власності трактується через можливість власника розпоряджатися річчю та усувати третіх осіб [9]. Аналогічного підходу дотримуються румунські дослідники, які підкреслюють, що власність є набагато ширшим явищем, ніж сукупність володіння, користування та розпорядження [10].

Ці погляди поділяють і українські дослідники. Зокрема, Я.М. Шевченко зазначала, що «визначення правомочностей власника не вичерпує розкриття змісту права власності». На її думку, сутність цього права проявляється у стані привласнення, тобто у відношенні особи до речі як до своєї. Лише в такому контексті правомочності володіння, користування та розпорядження набувають суспільно значущого вираження, визначаючи становище власника серед інших осіб щодо речі. Ці правомочності впливають із факту належності речі певній особі. При цьому вони можуть бути передані іншій особі (наприклад, володільцю), однак саме власник залишається ключовою фігурою, яка зберігає зв'язок із правом власності [11, с. 18].

Таким чином, основою змісту права власності є правомочності володіння, користування та розпорядження. Водночас цей перелік не є вичерпним і може доповнюватися іншими правомочностями, зокрема правом управління [3; 12, с. 31], правом прирощення (*accessio*) [3; 12, с. 234], правом на зміну сутності речі [13] тощо. Очевидно, що право власності не обмежується традиційною «тріадою» правомочностей, а є набагато ширшим і багатограннішим явищем.

З огляду на це цілком обґрунтованою виглядає пропозиція, висловлена розробниками Концепції оновлення Цивільного кодексу України, щодо визначення змісту права власності. Зокрема, пропонується така його формула: «Власнику дозволено робити з річчю все, що не заборонено. У визначених законом випадках власник може вчиняти лише дії, які дозволені законом» [14].

Хоча цей підхід загалом є прогресивним, доцільно зазначити кілька його недоліків. По-перше, вживання терміна «річ» звужує зміст права власності, адже в українському праві воно поширюється не лише на матеріальні об'єкти, а й на майнові права. Такий підхід більше відповідає сучасним світовим тенденціям і потребам інформаційного суспільства.

По-друге, друга частина формулювання може бути доречною у випадках, коли здійснення права власності є обмеженим, наприклад, у праві довірчої власності, яке реалізується виключно в межах, визначених законом або вказівками установника. Проте таке уточнення видається зайвим, оскільки частково дублює зміст першого речення.

По-третє, запропоноване визначення не враховує можливих обмежень права власності правами третіх осіб. Враховуючи ці аспекти, доцільніше було б сформулювати зміст права власності так: «Власник є вільним вчиняти щодо належного йому майна все, що не заборонено законом і не суперечить правам третіх осіб».

Аналіз положень чинного цивільного законодавства щодо здійснення права власності, зокрема ст. 319 ЦК України, свідчить про необхідність перегляду сучасного законодавчого підходу. Так, у ч. 1 цієї статті зазначено, що «власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд» [3]. Однак визначення здійснення права власності через традиційну «тріаду» правомочностей є недоцільним, оскільки

право власності виходить за межі цієї сукупності.

Крім того, положення ч. 2 ст. 319 ЦК України про те, що власник «зобов'язаний дотримуватись моральних засад суспільства», дублює норму ч. 4 ст. 13 ЦК України, яка встановлює загальні межі здійснення суб'єктивних прав [3]. Це положення не визначає специфіки реалізації права власності, а його абстрактність може створювати підстави для довільного обмеження цього права, що суперечить принципу законності: обмеження права власності можливе лише у випадках, прямо передбачених законом.

Також положення «власність зобов'язує» у ч. 4 ст. 319 ЦК України повторює аналогічний припис ст. 13 Конституції України, що робить його зайвим у цивільному законодавстві [1, 4].

Як слушно зазначає О. С. Яворська, ст. 319 ЦК України потребує суттєвого оновлення, оскільки вона визначає один із ключових аспектів здійснення права власності – його межі [14, с. 201]. Дослідниця також звертає увагу на недоцільність збереження ч. 8 цієї статті, яка регламентує особливості здійснення права власності на культурні цінності. Адже особливий правовий режим мають не лише культурні цінності, але й земельні ділянки, житло, будівлі, зброя, тварини, а також об'єкти, використання яких може становити загрозу для життя, здоров'я людей чи довкілля.

З огляду на ці міркування, а також враховуючи раніше висловлені пропозиції щодо визначення змісту права власності, доцільним видається об'єднання норм про зміст і здійснення права власності в межах однієї статті.

Межі здійснення суб'єктивного права приватної власності здебільшого встановлюються законодавством, проте можливі й добровільні обмеження, які власник запроваджує для себе внаслідок власних вольових рішень. Наприклад, передача майна іншій особі за договором найму,

застави чи оренди. Водночас такі обмеження є умовними, адже, передаючи своє майно в оренду, власник тимчасово позбавляється права володіння та користування, проте водночас реалізує своє суб'єктивне право приватної власності.

Зазначимо, що у випадку нерухомого майна власник зазнає більше обмежень порівняно з рухомим майном. Це пояснюється тим, що реалізація права власності на нерухомість значно частіше перетинається з правами та законними інтересами інших осіб і суспільства загалом. Обмеження, які визначають спеціальний порядок здійснення правомочностей щодо окремих видів майна, у юридичній літературі називають «процедурними» обмеженнями.

У сучасних умовах розвитку ринкової економіки все більшої актуальності набуває теорія соціальної функції власності. Відповідно до їхніх поглядів, власність слід розглядати не просто як право, а як соціальну функцію. Володіння майном передбачає для власника низку обов'язків, зокрема використання майна не лише для особистих потреб, а й в інтересах суспільства.

Концепція соціальної функції власності вперше була закріплена в законодавстві Німеччини. Так, згідно зі ст. 153 Конституції Веймарської республіки 1919 року, власність визнавалася не лише правом, а й обов'язком, а її використання мало сприяти загальному благу. Аналогічні положення містяться і в Конституції Італії, яка у ч. 2 ст. 42 проголошує, що приватна власність визнається та гарантується законом, який визначає способи її набуття та межі реалізації з метою забезпечення її соціальної функції. Схожі норми містить і Конституція Японії [15]. Власність, слугуючи потребам її власника, одночасно має сприяти загальному добробуту.

З огляду на сучасний соціально-економічний стан України, теорія соціальної функції власності є акту-

альною та заслугове на підтримку. В умовах скорочення національного доходу та зростання державного боргу дана концепція отримала закріплення у Конституції України. Так, поряд із принципом непорушності приватної власності та її гарантованості, Основний Закон визначає, що «власність зобов'язує і не повинна використовуватися на шкоду людині та суспільству» (ст. 13) [1]. Це положення підкреслює, що власність має не лише надавати права, а й покласти на власника певні обов'язки.

По-перше, жодне право, включно з правом власності, не є абсолютним і не може існувати без обмежень у сфері суспільних відносин. По-друге, громадяни користуються певними суспільними благами, які надає держава, такими як освітні та медичні заклади, дороги, інші об'єкти державної та комунальної власності, деякі з яких доступні безкоштовно, а інші – на платній основі. Власник, у свою чергу, має обов'язок сприяти суспільним потребам, наприклад, через сплату податків та інших обов'язкових платежів.

Таким чином, теорія соціальної функції власності формує особливий підхід до права приватної власності, встановлюючи для власника певні зобов'язання перед суспільством. Як влучно зазначалось, що власність повинна одночасно служити і загальному благу, а власник, використовуючи її, має враховувати інтереси всього суспільства. Соціальні обов'язки стають тим значнішими, чим більше використання власності виходить за межі приватної сфери та зачіпає суспільні інтереси.

Висновки. Дослідження питань, пов'язаних із правом приватної власності та його правовим регулюванням, завжди було і залишається одним із ключових напрямів розвитку держави та правової системи протягом усієї історії людства. Це зумовлено тісним зв'язком права приватної власності з низкою фундаментальних інститу-

тів цивільного права, зокрема: речовими правами на чуже майно (правом володіння, сервітутом, суперфіцієм, емфітевзисом), зобов'язальними правовідносинами (як договірними, так і недоговірними), способами забезпечення виконання зобов'язань, спадковим правом та іншими правовими сферами.

Категорії «майно», «власник» та «право власності» є основоположними в сфері цивільного права з моменту її становлення. Якщо визначати умови, за яких можливе існування цивілізованого суспільства, то наявність розвиненого інституту права власності є однією з перших і необхідних складових. Враховуючи, що право власності є одним із основних конституційних прав, що визначають правовий статус особи, його захист від будь-яких посягань повинен бути забезпечений на максимальному рівні.

Цінність суб'єктивних прав полягає в їхній реальності, тобто можливості фактичного здійснення повноважень, що впливають із суті того чи іншого конкретного суб'єктивного права. Реалізація права приватної власності відбувається через волю та дії власника, які мають відповідати правовим нормам, оскільки право на дії та самі дії – це різні поняття.

Різниця між змістом суб'єктивного права і його здійсненням полягає в тому, що перше включає лише потенційну поведінку уповноваженої особи, тоді як реалізація права є сукупністю реальних, конкретних дій, що пов'язані з перетворенням цієї можливості у дійсність.

Відповідно, співвідношення між поведінкою, що складає зміст суб'єктивного права, і поведінкою, що становить зміст здійснення права, можна розглядати як співвідношення між можливістю та її втіленням у реальність.

Отже, здійснення права приватної власності слід розуміти як сукупність дій (як активних, так і пасивних), які власник вчиняє для реалізації

they are still limited by the general rules of coexistence in society. These restrictions are aimed at ensuring equal rights for all owners, since the limits of one owner's rights end where the rights of others begin. Thus, the restrictions established by law serve solely to protect the public interest.

The author proves that the analysis of the current civil legislation on the exercise of property rights, in particular, of Article 319 of the Civil Code of Ukraine, indicates the need to revise the current legislative approach.

It is concluded that the content of property rights is based the right to possess, use and dispose. At the same time, this list is not exhaustive and may be supplemented by other powers, including the right of management, the right of accessio, the right to change the essence of a thing, etc. It is evident that property rights are not limited to the traditional "triad" of powers but are a much broader and more multifaceted phenomenon that requires further research.

Key words: civil law, civil legislation, civil law relations, real rights, property rights, ownership, property, private property right, exercise of private property right.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141

2. Домашненко М.В., Рубаник В.Є. Власність і право власності: Нариси з історії, філософії, теорії і практики регулювання відносин власності в Україні. Х.: Факт, 2002. 550 с.

3. Наумова О. Передумови виникнення права приватної власності фізичних осіб. Матеріали конференцій МЦНД, (07.06.2024; Луцьк, Україна), 136-138. URL: <https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/1277>

4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

5. Безсмертна Н. Співвідношення понять «право власності» та «здійснення права власності». Право України. 2003. № 11. С. 133-137.

6. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України [Текст] : у 2 т. / ред. О. В. Дзера [та ін.]. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 831 с.

7. Підпригора, О.А., Харитонов, Є.О. Римське право: підруч. / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. 2 ге вид. К.: Юрінком Інтер, 2009.

8. Lafond P.C. *Precis de droit des biens*. Montreal: Les Editions Themis, 1999. 1016 p.

9. Quack F., Rebmann K., Söcker F.J. *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Sachenrecht*. München: C.H. Beck, 1997. 937 s.

10. Ungureanu O. Munteanu C. *Reflexii privind continutul si definitia dreptului de proprietate private*. ACTA Universitatis Lucian Blaga. 2008. № 2. P. 8-29.

11. Право власності в Україні / За ред. Я.М. Шевченко. К. Бліц-Інформ, 1996. 194 с.

12. Харитонов Є.О., Харитонova О.І., Некіт К.Г. *Право власності: навчальний посібник*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 256 с.

13. Merrill T.W. *Property and the right to exclude*. *Nebraska Law Review*. 1998. № 77 (4). P. 730-755, с. 741.

14. Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів: колективна монографія / За ред. Довгерта А.С., Харитонova Є.О. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. с. 674

15. Конституційне право зарубіжних країн. Підручник / Н.В. Мішина, В.О. Міхальов, В.О. уранін та ін.; за ред. Н.В. Мішиної, В.О. Міхальова. Херсон: ОЛІ-ПЛЮС, 2019. 644 с.

16. *Право власності. Способи захисту крізь призму судової практики: монографія* / за ред. Спасибо-Фатєєвої І.В.: ЕКУС. 2023. 616 с.

У науковому плані цей важливий напрямок криміналістичних досліджень розробляли вітчизняні вчені-криміналісти: В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. О. Малярова, В. Д. Пчолкін, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та інші. Незважаючи на значний внесок науковців у розробку даної проблематики, вона залишається актуальною й досі, тому і дискусії навколо криміналістичної характеристики, не вщухають і дотепер. Значна кількість наукових праць, присвячених криміналістичній характеристиці злочинів, дозволяє зробити висновок про наявність суттєвих суперечностей у її визначенні, підходах до сутності, структури, методології формування і можливостей практичного використання.

В. А. Журавель зазначає, що серед науковців «сьогодні відсутня єдність щодо поняття і місця вказаної категорії у системі науки криміналістики. При цьому криміналістичну характеристику злочинів визначають як: а) систему узагальнених даних (відомостей) про типові криміналістично значущі ознаки певного виду (групи) злочинів; б) наукові положення окремої методики розслідування, що являють собою систему відомостей про елементи механізму вчинення злочину; в) наукову категорію, в якій з достатнім ступенем конкретності описані типові ознаки і властивості події злочину; г) наукову абстракцію, що відображає в основному на статистичному рівні дані про прийоми підготовки і способи вчинення окремих видів (підвидів) злочинів; г) систему закономірно взаємопов'язаних криміналістичних даних про елементи складу злочинів; д) ідеальну сукупність криміналістично значущих елементів та їх ознак про закономірності механізму конкретного виду злочинів; е) інформаційну модель, що являє собою якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи)

злочинів; є) модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки виду, групи або конкретного злочину тощо» [2, с. 269–270].

На думку Р.Л. Степанюка, «основною причиною розбіжностей позицій у цих питаннях є неоднозначне розуміння різних рівнів криміналістичних характеристик, адже на сьогодні в науковій літературі фактично розглядаються три значення криміналістичної характеристики злочинів: а) як назви криміналістичного вчення (окремої теорії); б) як частини окремої криміналістичної методики; в) як опису ознак окремого злочину. Вбачається, що намагання сформулювати єдине визначення криміналістичної характеристики щодо злочинів узагалі, певної сукупності та навіть окремого злочину не може бути вдалим, оскільки мова йде про нерівноцінні ступені узагальнення» [3, с. 58]. У зв'язку із цим вважаємо доцільним, на основі аналізу найбільш поширених у наукових колах поглядів науковців щодо вказаної наукової категорії криміналістики, більш детально охарактеризувати її складові елементи, зокрема, у злочинах, що вчиняються у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів.

Виклад основного матеріалу. Розслідування злочинів у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів пов'язано із пізнанням слідчим їх криміналістичної сутності. Науковці вважають, що «для цього слідчий повинен знати не тільки кримінально-правові, кримінально-процесуальні та кримінологічні характеристики злочинів, але й уміти цілеспрямовано виявляти необхідну криміналістичну інформацію щодо вчиненого кримінального правопорушення. Такою інформаційною базою є криміналістична характеристика злочинів, яка являє собою систему відомостей про криміналістично-значущі ознаки злочинів певного виду, відображає закономірні зв'язки між ними й слугує побудові та перевірці слідчих версій у розсліду-

ванні злочинів» [4, с. 156]. Отже, криміналістичну характеристику можна вважати результатом наукового аналізу, а також узагальненням типових ознак розглядуваного виду або роду кримінальних правопорушень. Вчені-криміналісти вважають, що «структура криміналістичної характеристики злочинів, що передбачає наявність певних елементів. Основними елементами криміналістичної характеристики є сукупність ознак, що визначають: 1) спосіб злочину; 2) місце та обстановку; 3) час учинення злочину; 4) знаряддя і засоби; 5) предмет посягання; 6) особу потерпілого (жертви); 7) особу злочинця; 8) типові сліди злочину» [5, с. 423–424].

Важливе місце серед елементів криміналістичної характеристики займає спосіб вчинення злочину. У сфері виробництва і реалізації споживчих товарів він складається із взаємопов'язаних дій злочинців, які вчиняються з певною послідовністю та складається із таких стадій: готування до злочинного діяння, вчинення і приховування (маскування). Кожна з цих стадій має специфічні особливості злочинної діяльності і слідоутворення, знання яких надає можливість слідчому забезпечити якісне розслідування злочину. Така діяльність у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів складається з великої кількості взаємозалежних дій. Ці дії в процесі виробництва можуть бути пов'язані зі створенням надлишків продукції, її викраденням з підприємства та реалізацією. Отже, до механізму злочинної діяльності у сфері виробництва споживчих товарів входять такі елементи як: створення неврахованих надлишків сировини або готової продукції; їхнє вилучення і приховування; збут викрадених споживчих товарів. Слід зазначити, що типові способи викрадань пов'язані зі стадіями технології виробництва споживчих товарів. До найбільш поширених способів на виробництві фахівці відносять: «а) недовкладення окремих

дорогих компонентів або заміна їх дешевшими; б) завищення вологості у процесі виготовлення напівфабрикатів і готової продукції; в) випуск продукції, яка не відповідає нормам Держстандарту та її оприбуткування за нормами, що передбачені рецептурою, а не по фактичному виходу; г) випуск продукції із зменшення ваги при виготовленні штучних виробів (хлібобулочні вироби, плитки шоколаду, торти тощо); д) приховування економії, що утворилася в результаті поліпшення роботи устаткування» [6, с. 127].

В умовах воєнного стану в Україні спостерігається зниження платоспроможності більшої частини населення, йдуть інфляційні процеси, зниження випуску товарів народного споживання, що призводить до неконтрольованого ввезення неякісних або низької якості товарів імпортного виробництва під виглядом благодійної допомоги. Здійснюється реалізація товарів після закінчення гарантійних строків, за більш високими цінами, а також інших дій, що посягають на інтереси і права споживачів. Отже, способи вчинення злочинів при реалізації споживчих товарів можуть бути пов'язані з умисним введенням в обіг (випуск на ринок України) небезпечної продукції, тобто такої, що не відповідає вимогам щодо безпечності продукції, встановленим нормативно-правовими актами держави [7, 8, 9]. Йдеться про продукцію, яка була виготовлена з небезпечними властивостями або яка стала небезпечною пізніше, наприклад, унаслідок порушення умов її перевезення чи зберігання.

Кримінальним кодексом України (далі – КК України) встановлена кримінальна відповідальність за «Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції». Так, відповідно до ст. 227 КК України «небезпечною є продукція: яка не відповідає вимогам чинних в Україні нормативно-пра-

вових актів і нормативних документів стосовно відповідних видів продукції щодо її споживчих властивостей, або щодо її безпечності для життя та здоров'я людини, майна і довкілля; якій з метою збуту споживачам виробником (продавцем) умисно надано зовнішнього вигляду та (або) окремих властивостей певного виду продукції, але яка не може бути ідентифікована як продукція, за яку вона видається; під час маркування якої порушено встановлені законодавством вимоги щодо мови маркування та (або) змісту й повноти інформації, яка має при цьому повідомлятися; строк придатності якої до споживання або використання закінчився; на яку немає передбачених законодавством документів, що підтверджують її якість і безпечність» [10].

Науковці зазначають, що «аналіз чинного законодавства з огляду на якість продукції, у тому числі безпечність сільськогосподарської продукції, продовольства і сировини свідчить про необхідність розмежування «правового поля» для забезпечення виробництва екологічно чистої продукції, продовольства, сировини. Це правове поле органічно об'єднує законодавство про стандартизацію, сертифікацію продукції, продовольства, сировини, законодавство про їх виробництво і збут з одночасним захистом прав споживачів» [11, с. 111]. Фахівці в галузі товарознавчих та гемологічних досліджень звертають увагу на те, що «з розвитком харчової технології, хімії, мікробіології та біотехнології з'явилася величезна кількість нових харчових добавок, а також почало зростати забруднення навколишнього середовища, що викликало необхідність створення міжнародного харчового законодавства, що посилює вимоги до безпеки продуктів харчування. В даний час діє Кодекс Аліментаріус, що представляє собою комплекс законодавчих актів про склад, властивості та якість харчових продуктів. Він містить положення щодо

гігієни харчових продуктів, харчових добавок, залишків пестицидів та інших контамінантів (англ. contamination – забруднення), маркування і подання продуктів, методів аналізу та відбирання проб, а також рекомендації, яких має дотримуватися міжнародна спільнота для захисту здоров'я споживачів і забезпечення однакових торговельних методів у вигляді правил, норм, настанов та інших документів» [12, с. 42].

На стадії реалізації споживчих товарів злочинці застосовують і традиційні способи вчинення правопорушень, що порушують права споживачів. До таких способів слід віднести: обважування, обраховування, обмірювання споживачів; одержання від громадян сум, що перевищують вартість виконаних на їхнє замовлення робіт; фальсифікацію споживчих товарів; перевищення встановлених цін і тарифів на побутові і комунальні послуги; передачу покупцеві одного предмета під виглядом іншого; перевищення встановлених відпускних цін; продаж неповного комплекту товарів; продаж товарів нижчого сорту за ціною вищого тощо.

У прямому зв'язку зі способом злочину знаходяться такі елементи як місце, обстановка і час його вчинення. Місце злочину характеризується особливостями виробництва споживчих товарів та специфікою документообігу, де вчиняються злочини. Дослідження особливостей організації виробництва, системи обліку та звітності, субординації та відносин посадових і матеріально-відповідальних осіб, надає інформацію про обстановку вчинення кримінальних правопорушень. Вчиненню даних видів злочинів сприяють недоліки в проведенні інвентаризацій і ревізій на виробництві, слабкий контроль або його відсутність на підприємствах, недоліки у функціонуванні сфери обслуговування, байдуже ставлення до фактів обману споживачів, потурання подібним зловживанням тощо.

У криміналістичній характеристиці має значення час вчинення злочину, який визначає період, протягом якого він відбувався. Судово-слідча практика свідчить, що злочини у сфері господарської діяльності є тривалими. А тому точне визначення періоду вчинення злочину важливо для розрахунку розмірів заподіяної шкоди та кваліфікації вчиненого правопорушення.

Важливе значення при виробництві та реалізації споживчих товарів має предмет посягання, оскільки він корелюється з особою злочинця і способом вчинення правопорушення. Інформація про предмет посягання свідчить про відношення злочинця до процесу виробництва, що дозволяє встановити його злочинні зв'язки, а також можливе коло свідків протиправної діяльності. У сфері виробництва споживчих товарів та під час їх реалізації предметом посягання, як правило, є матеріальні цінності, що перебувають у володінні або віданні матеріально-відповідальної особи. Як правило, це вироби, що випускає підприємство, а також споживчі товари призначені до реалізації населенню. Це можуть бути алкогольні напої, тютюнові вироби, транспортні засоби, автозапчастини, акції, інші цінні папери, дорогоцінні метали, предмети мистецтва, одяг, дитячі речі, побутова техніка, комп'ютери і комплектуючі, офісне устаткування, іграшки, знаряддя праці, продукти харчування, кондитерські, бакалійні вироби, будівельні матеріали тощо.

Потерпілими від злочинів на ринку споживчих товарів є як фізичні особи, так і підприємці. Згідно із Законом України «Про захист прав споживачів», «суб'єктом господарювання є виробник, продавець, виконавець..., а споживач це фізична особа, яка замовляє придбає, отримує, використовує, вживає або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяль-

ністю, незалежною професійною діяльністю чи виконанням обов'язків найманого працівника» [8]. Існує певний зв'язок між особою потерпілого й особою злочинця в процесі реалізації споживчих товарів. Спостерігається певна вибірковість з боку злочинця, яка впливає на вибір способу вчинення злочину, його маскування тощо. Найчастіше споживачі неуважні, байдужні до фактів обману, не звертають уваги на наявність необхідної інформації на упаковці товарів і продуктів, не беруть чеків, де повинна бути чітко зазначена сплачена сума, не знають прав і обов'язків продавця і покупця, не звертають уваги на відповідність названої продавцем ціни тій, що зафіксована в цінику або прейскуранті і т. ін.

У сфері виробництва та реалізації споживчих товарів особа злочинця має специфічні риси, обумовлені його статусом службової або матеріально-відповідальної особи. Р. Л. Степанюк зазначає, що «специфікою цих злочинів є те, що здебільшого вони характеризуються спеціальним суб'єктом або обмеженим колом можливих суб'єктів, а саме: а) керівники підприємств, установ чи організацій; б) особи, яким було ввірено або у віданні яких перебуває майно; в) засновники підприємств, установ чи організацій; г) службові особи; д) фізичні особи та ін.» [3, с. 95–96]. У переважній більшості випадків мотивом вчинення злочинів у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів є користь.

Слід зазначити, що кожний злочин викликає зміни в навколишньому середовищі, тобто залишає певні сліди. У сфері виробництва та реалізації споживчих товарів слідоутворення має певну специфіку обумовлену особливостями виробничої діяльності. Типові сліди кримінальних правопорушень при виробництві споживчих товарів виявляються: а) у фінансовій діяльності в порушеннях обліку та звітності, фальсифікації і підробленні

документів; б) у виробничій діяльності сліди відображаються в порушенні технологічного процесу, що спричинили одержання надлишків сировини та готової продукції; порушення вимог нормативів під час виробництва лабораторних аналізів готової продукції; в) у сфері збуту продукції слідами є: наявність неврахованої продукції або її нестачі як у постачальника, так і в одержувача; виявлення безтоварних накладних; невідповідність кількості і асортименту споживчих товарів змісту товарно-транспортних накладних; наявність рекламаций щодо недоброякісності продукції або її нестачі та інше. У більшості випадків сліди злочинної діяльності при обмані споживачів зберігаються в документах, що використовуються для обману. Вони найчастіше містять важливі відомості для розслідування злочину. Це можуть бути фінансові, бухгалтерські, облікові, технологічні документи, ярлики цін, прейскуранти цін, касові чеки, контрольні касові стрічки тощо. При слідчому огляді доцільно зіставляти зміст декількох документів з метою виявлення суперечностей в них. Таким чином, для виявлення слідів кримінальних правопорушень слідчому необхідно володіти знаннями особливостей технології виробництва споживчих товарів, фінансової звітності та бухгалтерського обліку.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що розглянута криміналістична характеристика злочинів та її складові елементи є важливою частиною окремої криміналістичної методики розслідування злочинів, що вчиняються у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів. Вона утворює систему даних про типові ознаки злочинів. Важливо відмітити, що інформація про елементи криміналістичної характеристики злочинів, має не тільки велике теоретичне значення для формування окремої методики розслідування злочинів, а й повинна застосовуватись в ході

підготовки методичних рекомендацій і алгоритмів дій слідчих при розслідуванні злочинів у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів.

В даній статті розглянуто погляди вітчизняних науковців щодо криміналістичної характеристики злочинів. Визначено її роль у формуванні окремої криміналістичної методики розслідування злочинів у сфері виробництва споживчих товарів. Охарактеризовано наукові підходи у визначенні поняття криміналістичної характеристики злочинів та наведено перелік її складових елементів. Розглянуто концепції розуміння криміналістичної характеристики злочинів вітчизняними вченими криміналістами. Наведено перелік основних елементів криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів. Акцентовано увагу на домінуючій ролі способу вчинення злочину. Охарактеризовано способи вчинення злочинів у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів. Наведено перелік способів вчинення злочинів, пов'язаних з порушенням прав споживачів, в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. Обґрунтовано особливості такого елементу як місце вчинення злочину. Проаналізовано підходи до розуміння обстановки вчинення злочину. Доведено необхідність визначення часу вчинення злочину з метою правильної кваліфікації правопорушення та встановлення розмірів збитків. Принципове значення для кримінального провадження дістало розуміння предмету злочину як елементу, що відображає специфіку виробництва та особливості його реалізації на ринку споживчих товарів. Встановлено зв'язок між віктимною поведінкою потерпілого і діями злочинця в процесі реалізації споживчих товарів. Охарак-

теризовано специфічні риси особи злочинця, його мотивацію та особливості поведінки. Надано перелік правопорушень, що вчиняються в процесі виробництва та реалізації споживчих товарів. Визначено типові сліди кримінальних правопорушень у фінансовій та виробничій діяльності при виробництві та реалізації споживчих товарів. Зроблено висновок про важливість пізнання елементів криміналістичної характеристики як в теоретичному аспекті, так і для реального застосування у практичній діяльності при розслідуванні злочинів, що вчиняються у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів.

Ключові слова: споживчі товари, криміналістична характеристика злочинів, спосіб, предмет посягання, особа злочинця, час, місце, сліди, обстановка вчинення.

Muradly Aitadzh. Forensic characteristics of crimes committed in the sphere of production and sale of consumer goods

This article examines the views of domestic scientists on the forensic characteristics of crimes. Its role in the formation of a separate forensic methodology for investigating criminal offenses in the sphere of consumer goods production is determined. Scientific approaches to the defined concepts of the forensic characteristics of crimes are characterized and a list of its constituent elements is given. The concepts of understanding the forensic characteristics of crimes by domestic forensic scientists are considered. The article presents a list of the main elements of the forensic characteristics of crimes committed in the sphere of production and sale of consumer goods. The article focuses on the dominant role of the method of committing a crime. The methods of committing criminal offenses in the sphere of production and sale of consumer goods are characterized. The article presents a list of

methods of committing crimes related to the violation of consumer rights under the legal regime of martial law in Ukraine. The peculiarities of such an element as the place of commission of a crime are substantiated. Approaches to understanding the circumstances of the commission of a crime are analyzed. The necessity of determining the time of commission of a crime is proved in order to correctly qualify the committed crime and establish the amount of damage. The fundamental importance for criminal proceedings of understanding the subject of a crime as an element reflecting the specifics of production and the peculiarities of its implementation on the consumer goods market is proved. The connection between victim behavior of the victim and the actions of the criminal in the process of selling consumer goods is clarified. The specific personality traits of the criminal, his motivation and behavioral characteristics are characterized. The classification of criminals according to various criteria is given, in particular, in relation to the production process or to the sale of consumer goods. Typical traces of criminal offenses in financial and production activities in the production and sale of consumer goods have been identified. The conclusion is made about the importance of knowing the elements of forensic characteristics both in the theoretical aspect and for real application in practical activities in the investigation of crimes committed in the sphere of production and sale of consumer goods.

Key words: consumer goods, forensic characteristics of crimes, its constituent elements: method, subject of the offense, identity of the victim and Certain Conventional Weapons, international humanitarian law.

Література:

1. Коновалова В. О. Вибрані твори. Харків: Апостіль, 2012. 528 с.
2. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики : генеза та сучасний стан: монографія / Володимир Журавель. Харків : Право, 2021. 448 с.

3. Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 Х., 2012. 491 с.
4. Пчолкін В. Д., Іванцова О. В. Криміналістична характеристика злочинів, що вчинюються у сфері економічної діяльності. Вісник ХНУВС. № 3 (74). 2016. С. 151–158.
5. Криміналістика : підруч. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель [та ін.] ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 5-е вид., переробл. і доп. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.
6. Керівництво з розслідування злочинів: наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Одиссей, 2010. 960 с.
7. Про стандартизацію: Закон України від 5 червня 2014 р. № 1315-VII. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18>
8. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
9. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23 грудня 1997 року № 771/97-ВР. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
11. Буц І. Еколого-криміналістична безпека та якість продуктів харчування під час воєнного стану. Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики: збірник Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 5 вересня 2024 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 108–112.
12. Арістова О. Фактори та інструменти впливу на безпеку харчових продуктів: криміналістичний аспект. Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики : збірник Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 5 вересня 2024 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 40–43.

УДК 341.231.14

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.25>**В. Батвінсьв,**аспірант кафедри міжнародного і європейського
права юридичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

МІЖНАРОДНИЙ ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ПРАВ

Постановка проблеми. Культурні права є невід'ємною частиною міжнародного права прав людини. Вони життєво важливі для людського досвіду і мають вирішальне значення для здійснення інших прав людини та сталого розвитку. Культурні права включають право кожного на участь у культурному житті без будь-якої дискримінації (одним з компонентів якого є право на доступність і використання культурної спадщини), а також право на свободу художнього самовираження і свободу наукової діяльності. Однак, незважаючи на важливість цих прав та їх нормативне закріплення, їм не завжди приділяється достатня увага і не завжди вони визнаються як права людини, що мають такий же статус, що й інші права [1]. У зв'язку з цим на міжнародному універсальному і регіональному рівнях було створено низку органів, структур та спеціально уповноважених осіб, діяльність яких спрямована на захист і заохочення культурних прав. З огляду на зростаючу важливість та значущість культурних прав в аспекті масштабних глобалізаційних змін питання щодо діяльності означених механізмів є вчасним та актуальним.

Стан дослідження. Окремі аспекти організаційно-правового механізму захисту прав людини, гарантованих міжнародними угодами з прав людини, були розглянуті в наукових доробках таких дослідників: М. Баймуратов, А. Войціховський, В. Гутник,

С. Карвацька, М. Медведева, В. Мицик, Є. Реньов, Т. Сироїд, Л. Фоміна та ін. Разом з тим, незважаючи на численні наукові дослідження, які присвячені захисту прав людини, питання захисту і заохочення культурних прав потребує подальшого вивчення.

Мета статті – розкрити інституційний механізм на міжнародному універсальному і регіональному рівнях у сфері забезпечення культурних прав людини.

Виклад основного матеріалу. Нагальна потреба у захисті та заохоченні культурних прав зумовила створення в межах міжнародних організацій низки органів і посадових осіб, які здійснюють свою діяльність у цій сфері.

Зокрема, під егідою ООН важлива роль у забезпеченні культурних прав відведена Комітету з економічних, соціальних і культурних прав, до складу якого входить 18 незалежних експертів, що здійснюють моніторинг виконання державами-учасницями Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Комітет було створено на підставі резолюції Економічної і Соціальної ради (далі – ЕКОСОП) 1985/17 від 28 травня 1985 року з метою виконання функцій моніторингу, приписаних ЕКОСОП у частині IV Пакту [2].

Держави-учасниці регулярно подають Комітету доповіді щодо здійснення відповідних прав, за підсумками вивчення яких Комітет висловлює свої міркування та рекомендації у формі «заключних зауважень». Крім

того, Комітет наділений повноваженнями приймати зауваження загального порядку, що представляють собою тлумачення положень Пакту [2]. Так, у 2009 році Комітет опублікував Зауваження загального порядку № 21, яке було присвячене питанню права кожної людини на участь у культурному житті (пункт 1 а) статті 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права) [3].

Також активну діяльність у сфері культурних прав здійснює Рада з прав людини. Зокрема, в резолюції 33/20 від 30 вересня 2016 р. Рада з прав людини просила Верховного комісара ООН з прав людини скликати одноденний міжсесійний семінар щодо шляхів запобігання, обмеження та/або пом'якшення згубного впливу, нанесення шкоди культурній спадщині або її знищення на здійснення прав людини, в тому числі культурних прав усіма, та щодо передової практики в цій галузі [4].

Міжсесійний семінар з питань культурних прав та захисту культурної спадщини відбувся 7 липня 2017 р. та ґрунтувався на існуючих рекомендаціях, представлених у трьох доповідях, підготовлених у межах мандату Ради з прав людини в галузі культурних прав (А/HRC/17/38, А/HRC/31/59, А/71/317), дослідженні Експертного механізму з прав корінних народів (А/HRC/30/53), резолюції 33/20 Ради з прав людини та резолюціях 2199 (2015) та 2347 (2017) Ради Безпеки, і мав за мету обговорити конкретні заходи, які слід вжити для здійснення цих рекомендацій [5].

Дискусії, що відбулися на семінарі стосувалися впровадження правозахисного підходу в галузі охорони культурної спадщини. Учасники надали численні рекомендації щодо ефективного розроблення правозахисного підходу до збереження спадщини та її застосування, а також наголосили, що відсутність всеосяжного підходу

до пошуку відповіді на питання про те, що вважати культурною спадщиною, може призвести до різних тлумачень та виникнення перешкод для загального здійснення культурних прав [5].

31 березня 2022 року Рада з прав людини у резолюції 49/7 знову просила Верховного комісара у консультації з Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури та Спеціальним доповідачем у сфері культурних прав здійснювати подальше вдосконалення і розробку належних механізмів поширення підходу до питань захисту, відновлення та збереження культурної спадщини, що сприяє універсальному дотриманню культурних прав усіма особами і скликати одноденний семінар для розгляду та просування механізмів поширення і можливих методів впровадження підходу до питань захисту, відновлення та збереження культурної спадщини, що сприяє універсальному дотриманню культурних прав усіма особами [6].

Варто також зазначити, що на підставі резолюції Ради з прав людини було засновано низку спеціальних процедур, як-от: Спеціальний доповідач у сфері культурних прав, Спеціальний доповідач з питань меншин, Спеціальний доповідач з прав корінних народів та ін.

Так, у 2009 році Рада ООН з прав людини своєю резолюцією 10/23 заснувала нову спеціальну процедуру – Незалежного експерта в галузі культурних прав [7].

Надалі, в резолюції 19/6 від 22 березня 2012 року Рада вирішила продовжити мандат означеного уповноваженого як Спеціального доповідача у сфері культурних прав [8] (мандат було продовжено відповідно до резолюцій Ради 28/9 від 10 квітня 2015 р., 37/12 від 22 березня 2018 р., 46/9 від 26 березня 2021 р. та 55/5 від 3 квітня 2024 р.).

У межах цього мандату Спеціальний доповідач уповноважений: вияв-

ляти види передової практики заохочення і захисту культурних прав на місцевому, національному, регіональному та міжнародному рівнях; виявляти можливі перешкоди на шляху до заохочення і захисту культурних прав та подавати пропозиції і/або виносити рекомендації Раді про можливі заходи щодо цього; проводити роботу у співпраці з державами з метою активізації вжиття заходів на місцевому, національному, регіональному і міжнародному рівнях, спрямованих на заохочення та захист культурних прав через внесення конкретних пропозицій щодо нарощування субрегіонального, регіонального та міжнародного співробітництва в цій галузі; вивчати взаємозв'язок між культурними правами та культурною різноманітністю у тісній взаємодії з державами та іншими відповідними суб'єктами, в тому числі, з Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури з метою подальшого заохочення культурних прав; враховувати у своїй роботі гендерну проблематику та питання інвалідності; проводити роботу у тісній координації з міжурядовими та неурядовими організаціями, іншими спеціальними процедурами Ради з прав людини, Комітетом з економічних, соціальних і культурних прав, а також з іншими суб'єктами, що представляють найширше коло інтересів та сфер практичної діяльності, зокрема через участь у відповідних міжнародних конференціях і заходах [9].

Спецдоповідач також здійснює щорічно в середньому два офіційні візити до країн, які здійснюються на запрошення відповідного уряду. Основна мета візитів до країн полягає в тому, щоб активно співпрацювати з державами та іншими зацікавленими сторонами задля посилення просування і захисту культурних прав на місцях. Про свої висновки та рекомендації Спеціальний доповідач звітує Раді з прав людини. Спецдоповідач також представляє щорічні тематичні

довіді Раді з прав людини та Генеральній Асамблеї з питань, що стосуються його мандату [10]. Так зокрема, доповідь 2024 р. (А/79/299) була присвячена праву на участь у спорті. У цій доповіді Спецдоповідач розглядає право на участь у спорті як важливий елемент права на участь у культурному житті, акцентує увагу на перешкодах у реалізації цього права, роз'яснює зобов'язання держав і відповідальність спортивних асоціацій щодо права, а також висвітлює позитивні приклади інклюзивного доступу до спорту та участі в ньому [11]. У доповіді 2022 р. (А/77/290) Спеціальним доповідачем було приділено увагу ролі культури в сталому розвитку, включаючи культуру розвитку, з метою оцінки того, як культурне різноманіття і культурні права були враховані в Порядку денному у сфері сталого розвитку до 2030 року [12].

Також Спеціальний доповідач отримує інформацію від усіх зацікавлених сторін, яка використовується в подальших заходах. За необхідності доповідач може обмінюватися повідомленнями з відповідними урядами, брати участь у конференціях, семінарах та інших заходах, що стосуються його мандату [10].

Варто зазначити, що використання процедури повідомлень є одним із важливих інструментів сприяння реалізації культурних прав, відповідно до якої Спецдоповідач може порушувати питання про конкретні випадки передбачуваних порушень, що розглядаються в рамках його мандату [13].

Повідомлення представляють собою листи, які надсилаються спеціальними процедурами урядам та іншим суб'єктам, таким як міжурядові організації, комерційні, військові чи охоронні компанії. У цих листах доповідачі повідомляють про отриману ними інформацію щодо порушень прав людини та, як правило, описують такі випадки і просять надати відповідні пояснення. За необхідності спецдоповідачі також можуть звертатися до відповідних

органів влади з вимогою вжити заходи щодо запобігання або припинення насильства, розслідування випадків і притягнення до відповідальності винних, а також забезпечення засобів правового захисту для постраждалих та їхніх сімей [14].

Так, приміром, 18 березня 2024 р. Спецдоповідачем було направлено повідомлення Греції (GRC 1/2024), в якому він висловив свої зауваження щодо законопроекту про заходи збереження та популяризації нематеріальної культурної спадщини, захисту і зміцнення грекомовної пісні та оркестрової музики. Спецдоповідач висловив стурбованість тим, що в законопроекті не було прийнято підхід до культурних прав, який узгоджується з міжнародними зобов'язаннями у галузі прав людини, взятими Грецією відповідно до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Також він зазначив про те, що, що законопроект у його нинішньому вигляді, який заохочує пісні грецькою мовою, матиме невинуватно дискримінаційний вплив на авторів та виконавців, які не говорять грецькою мовою.

На підставі вищевикладеного Доповідач рекомендував уряду переглянути законопроект щоб забезпечити його відповідність міжнародним зобов'язанням держави в галузі прав людини щодо поваги та захисту культурної різноманітності, забезпечення права кожного на художній вираз і творчість, на участь у культурному житті та участь у виявленні, інтерпретації і розвитку культурної спадщини [15].

Слід зауважити, що важливість таких повідомлень полягає в тому, що вони надають можливість продемонструвати вплив порушень культурних прав у конкретному контексті, підвищити поінформованість про культурні права у правозахисній системі ООН та зміцнити неподільність і взаємозалежність прав людини. Крім того, з огляду на те, що культурні права

раніше практично не розглядалися механізмами подання скарг, більшість спрямованих повідомлень вимагали розробки відповідної основи та формулювань для оцінки ситуацій, пов'язаних з передбачуваними порушеннями [13].

Окремі аспекти щодо забезпечення культурних прав також відображені в роботі Спеціального доповідача з питань меншин, Спеціального доповідача з прав корінних народів, Експертного механізму з прав корінних народів тощо.

Слід також зазначити щодо забезпечення культурних прав на регіональному рівні. Так, у межах Африканського Союзу Африканська комісія з прав людини і народів резолюцією 73 на 36-й черговій сесії, що проходила в Дакарі, Сенегал (23 листопада по 7 грудня 2004 р.) створила Робочу групу з економічних, соціальних і культурних прав. Мандат Робочої групи уповноважує її розробити та запропонувати Африканській комісії проект принципів та керівних положень з економічних, соціальних і культурних прав; розробити проект переглянутих керівних засад для звітності держав; проводити дослідження з конкретних економічних, соціальних і культурних прав; та подавати звіт про хід роботи Африканській комісії на кожній черговій сесії [16].

На міжамериканському рівні культурні права були розроблені в межах роботи Міжамериканської комісії з прав людини (далі – МАКПЛ), зокрема, крізь призму прав корінних народів.

Крім того, в квітні 2014 року, визнаючи взаємозалежність і неподільність прав людини, МАКПЛ ініціювала процес створення Офісу спеціального доповідача з економічних, соціальних, культурних та екологічних прав (REDESCA). Ця ініціатива завершилася у 2017 році запуском REDESCA та призначенням її першого керівника. Створення REDESCA стало частиною значних змін у міжа-

мериканській системі прав людини. Ця подія відобразила низку юридичних та інституційних досягнень, які глибоко вплинули на розуміння та захист цих прав у регіоні [17].

У травні 2018 року також відбувся перший Культурний саміт Америк. Саміт зібрав понад 160 культурних лідерів з 33 країн (25 в Америці), що охоплюють п'ять континентів, щоб обмінятися ідеями і найкращими практиками для сприяння громадській підтримці мистецтва та культури і побудови яскравих, процвітаючих та інклюзивних суспільств.

Саміт започаткував насичену дискусію на тему культурного громадянства – концепції, яка наголошує на вираженні різноманітних культурних практик та ідентичності поряд з повною участю в культурному житті [18].

Висновки Саміту були сформульовані у спільному заклику до дій, в якому учасники зобов'язалися підтримувати постійний діалог і співпрацю з метою: заохочувати та захищати право всіх людей на свободу художнього вираження, а також на доступ до культурного життя і участь у ньому; визнавати «нагальну потребу поважати і заохочувати невід'ємні права корінних народів, які впливають з їхніх політичних, економічних і соціальних структур, а також з їхніх культур, духовних традицій, історії та філософії»; культивувати різноманітність форм культурного самовираження в регіоні, забезпечувати цінування та підтримку внеску молоді, визнавати нерівність і виклики, зокрема в епоху цифрових технологій тощо [19, с. 6–7].

Надалі в 2019 році відбувся другий Саміт, присвячений питанню «Культурні зміни на різноманітній території» та у 2021 – третій Саміт, на тему «Назустріч стійкому, справедливому та інклюзивному майбутньому».

Підсумовуючи вищевикладене, можемо зробити висновок, що в межах таких міжнародних міжурядових організацій, як ООН, АС та

ОАД створено низку органів, мандатаріїв та структур (Рада з прав людини, Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Спеціальний доповідач у сфері культурних прав, Робоча група з економічних, соціальних і культурних прав, Офіс спеціального доповідача з економічних, соціальних, культурних та екологічних прав тощо), уповноважених на забезпечення та сприяння реалізації культурних прав, їх захист та заохочення. Діяльність означених механізмів є різноманітною та охоплює широкий спектр діяльності, що включає проведення обговорення нагальних питань у сфері захисту культурних прав, підготовку тематичних доповідей, надсилання повідомлень щодо ймовірних порушень культурних прав, візити до держав тощо. Означене у своїй сукупності сприяє підвищенню поінформованості про культурні права, посилення їх захисту як на міжнародному так і на національному рівнях, а також попередження ймовірних порушень тощо.

У статті охарактеризовано міжнародний інституційний механізм щодо захисту і забезпечення культурних прав людини в межах таких міжнародних організацій як: Організація Об'єднаних Націй, Африканський Союз, Організація американських держав тощо. Вказано, що в межах Організації Об'єднаних Націй функціонує низка органів, структур та спеціально уповноважених осіб, діяльність яких спрямована на заохочення, захист та сприяння реалізації культурних прав людини (Верховний комісар ООН з прав людини, Рада з прав людини, Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Спеціальний доповідач у сфері культурних прав, Спеціальний доповідач з питань меншин, Спеціальний доповідач з прав корінних народів тощо). Вказано, що Комітет з економічних, соціальних і культурних прав уповноважений на розгляд наці-

ональних доповідей, за підсумками якого приймає заключні зауваження та здійснення тлумачення положень Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права шляхом оприлюднення зауважень загального порядку. Акцентовано, що важливий внесок у забезпечення культурних прав людини зроблено Радою з прав людини, на підставі резолюцій якої було запроваджено низку «спеціальних процедур», мандат яких охоплює захист культурних прав. Зокрема, Спеціальний доповідач у сфері культурних прав наділений компетенцією виявляти передову практику і можливі перешкоди у реалізації та захисті культурних прав, здійснювати офіційні візити до країн, представляти тематичні доповіді, використовувати процедуру повідомлень тощо. Акцентовано увагу на Культурному саміті Америк, що проходив у 2018, 2019 та 2021 роках. Зазначено, що на міжамериканському рівні культурним правам було приділено в межах роботи Міжамериканської комісії з прав людини, зокрема, крізь призму прав корінних народів. Вказано, що заснування Офісу спеціального доповідача з економічних, соціальних, культурних та екологічних прав стало частиною значних змін у міжамериканській системі прав людини.

Ключові слова: міжнародні організації, права людини, правозахист, спеціальні процедури.

Batviniev V. International institutional mechanism for ensuring cultural rights

The article describes the international institutional mechanism for the protection and enforcement of cultural human rights within such international organisations as: The United Nations, the African Union, the Organisation of American States, etc. It is indicated that within the framework of the United Nations there are a number of bodies, structures and specially authorised persons whose activ-

ities are aimed at promoting, protecting and facilitating the realisation of cultural human rights (the UN High Commissioner for Human Rights, the Human Rights Council, the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Special Rapporteur in the field of cultural rights, the Special Rapporteur on Minority Issues, the Special Rapporteur on the Rights of Indigenous Peoples etc.) It is stated that the Committee on Economic, Social and Cultural Rights is authorised to consider national reports, following which it adopts concluding observations and interprets the provisions of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights by issuing general comments. It is emphasised that an important contribution to the protection of cultural human rights has been made by the Human Rights Council, which has established a number of «special procedures» on the basis of its resolutions, the mandate of which covers the protection of cultural rights. In particular, the Special Rapporteur in the field of cultural rights is empowered to identify best practices and possible obstacles to the realisation and protection of cultural rights, to conduct official visits to countries, to present thematic reports, to use the communications procedure, etc. Attention is focused on the Americas Cultural Summit, which took place in 2018, 2019 and 2021. It is noted that at the Inter-American level, cultural rights have been taken into account in the work of the Inter-American Commission on Human Rights, particularly through the prism of the rights of indigenous peoples. It is stated that the establishment of the Office of the Special Rapporteur on Economic, Social, Cultural and Environmental Rights was part of significant changes in the inter-American human rights system.

Key words: international organisations, human rights, human rights protection, special procedures.

Література:

1. Report of the Special Rapporteur in the field of cultural right (Cultural rights defenders) A/HRC/43/50. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g20/014/98/pdf/g2001498.pdf> (дата звернення: 17.12.2024).

2. United Nations: Introduction to the Committee. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cescr/introduction-committee> (дата звернення: 17.12.2024).

3. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights General comment No. 21. Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1 (a), of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) E/C.12/GC/21. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g09/469/22/pdf/g0946922.pdf> (дата звернення: 17.12.2024).

4. Resolution adopted by the Human Rights Council on 30 September 2016 33/20. Cultural rights and the protection of cultural heritage. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g16/227/55/pdf/g1622755.pdf> (дата звернення: 17.12.2024).

5. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights (Intersessional seminar on cultural rights and the protection of cultural heritage) A/HRC/37/29. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g17/368/58/pdf/g1736858.pdf> (дата звернення: 17.12.2024).

6. Resolution adopted by the Human Rights Council on 31 March 2022 49/7. Cultural rights and the protection of cultural heritage. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g22/304/34/pdf/g2230434.pdf> (дата звернення: 17.12.2024).

7. Human Rights Council Resolution 10/23. Independent expert in the field of cultural rights. URL: https://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_10_23.pdf (дата звернення: 17.12.2024).

8. Resolution adopted by the Human Rights Council 19/6 Special Rapporteur in the field of cultural rights. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/g12/127/13/pdf/g1212713.pdf>

9. United Nations: About the mandate Special Rapporteur in the field of cultural rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-cultural-rights/about-mandate> (дата звернення: 17.12.2024).

10. Special Rapporteur in the field of Cultural Rights: Leaflet dedicated to the mandate. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/CulturalRights/Leaflet_SR_cultural_rights_en.pdf (дата звернення: 17.12.2024).

11. A/79/299: Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, Alexandra Xanthaki – The right to participate in sports. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/a79299-report-special-rapporteur-field-cultural-rights-alexandra> (дата звернення: 17.12.2024).

12. A/77/290: Development and cultural rights: the principles. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/a77290-development-and-cultural-rights-principles> (дата звернення: 17.12.2024).

13. Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights (Cultural rights: tenth anniversary report) A/HRC/40/53. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g19/010/52/pdf/g1901052.pdf> (дата звернення: 17.12.2024).

14. United Nations: Special Procedures of the Human Rights Council. What are Communications? URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures-human-rights-council/what-are-communications> (дата звернення: 17.12.2024).

15. Mandate of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, Communication GRC 1/2024 18 March 2024. URL: <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gId=28886> (дата звернення: 17.12.2024).

16. Compendium on Economic, Social, Cultural and Environmental Rights: Inter-American Standards. Inter-American Commission on Human Rights, Office of the Special Rapporteur on Economic, Social, Cultural and Environmental Rights, OEA/Ser.L/V/II. 2021. 225 p.

17. IACHR: Special Rapporteurship on Economic, Social, Cultural, and Environmental Rights. URL: <https://www.oas.org/en/iachr/jsForm/?File=en/iachr/r/DESCA/default.asp> (дата звернення: 17.12.2024).

18. International Federation of Arts Councils and Culture Agencies: Americas Cultural Summit 2018. URL: <https://ifacca.org/what-we-do/international-relationships-and-exchange/regional-initiatives/americas-cultural-summit/> (дата звернення: 17.12.2024).

19. Americas Cultural Summit: Post-Event Report. URL: <https://ifacca.org/what-we-do/international-relationships-and-exchange/regional-initiatives/americas-cultural-summit/> (дата звернення: 17.12.2024).

О. Бойчук,

аспірант 1-го курсу за спеціальністю 081 – Право

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ДОГОВОРУ: МЕЖІ ТА МОЖЛИВОСТІ

Постановка проблеми. Свобода договору є одним з основоположних принципів цивільного права, який відображає ідею автономії волі учасників правовідносин. Вона дозволяє сторонам визначати умови своїх домовленостей відповідно до власних інтересів і потреб. Однак ця свобода не є абсолютною і потребує певних обмежень, що спрямовані на забезпечення балансу між приватними правами сторін та публічними інтересами, такими як захист слабших учасників договору, забезпечення публічного порядку, моральності та запобігання зловживанням.

Актуальність дослідження обмежень свободи договору зумовлена необхідністю врегулювання складних правових відносин в умовах економічної глобалізації, соціальної нерівності та розвитку нових форм економічної діяльності. В сучасних умовах, коли договірні відносини стають усе більш різноманітними, а правові механізми – складними і багатоплановими, виникає потреба в чіткому визначенні меж свободи договору та її обмежень.

Ця стаття спрямована на аналіз правової природи свободи договору та розкриття меж її обмежень, зокрема з точки зору теоретичних підходів і практичних аспектів. Зокрема, досліджується роль обмежень свободи договору у забезпеченні справедливості та правової визначеності, а також розглядаються можливі шляхи вдосконалення механізмів правового регулювання цих обмежень на національному рівні. Враховуючи вищезгадані аспекти, особлива увага

приділяється питанням захисту слабших сторін у договірних відносинах, гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та формуванню єдиних критеріїв застосування обмежень у судовій практиці.

Актуальність теми обмеження свободи договору зумовлена її ключовим значенням у сучасному цивільному праві, яке спрямоване на балансування інтересів сторін договору та суспільства. Свобода договору є одним із основних принципів приватного права, що забезпечує автономію волі сторін, однак її реалізація не може бути абсолютною.

У сучасних умовах глобалізації, соціальної нерівності та економічної нестабільності важливість обмежень свободи договору зростає. Вони спрямовані на: захист слабшої сторони у договірних відносинах (наприклад, споживачів чи працівників); забезпечення публічного порядку, моральності та інтересів держави; запобігання зловживанням правами та несправедливим умовам у договорах.

Крім того, розвиток договірних відносин у цифровому середовищі, нові види економічної діяльності та інтеграція України до європейського правового простору вимагають удосконалення механізмів правового регулювання свободи договору та її обмежень.

Метою статті є аналіз правової природи свободи договору та її обмежень у цивільному праві, зокрема визначення меж застосування цього принципу, з'ясування підстав та механізмів обмежень, а також оцінка

їхнього впливу на баланс інтересів сторін і суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені, які досліджували тематику свободи договору. Серед українських учених, які досліджували свободу договору та її обмеження у цивільному праві, можна виділити таких:

1. Олександр Дзера – досліджував свободу договору у контексті сучасного цивільного законодавства України.

2. Наталія Кузнецова – зробила значний внесок у розвиток цивільного права, включаючи питання принципів договірної права та їх обмеження.

3. Роман Майданик – досліджує проблематику договірної права, включаючи межі свободи договору.

4. Ірина Спасибо-Фатеева – відома своїми працями з цивільного права, зокрема питаннями договірних зобов'язань.

5. Валентина Васильєва – займається аналізом договірних відносин і питань їхнього регулювання в українському правовому полі.

Ці науковці активно досліджують як теоретичні, так і практичні аспекти свободи договору та її обмежень, пропонуючи шляхи вдосконалення національного законодавства відповідно до сучасних викликів.

Результати дослідження. Проблемні питання свободи договору та її обмежень у цивільному праві пов'язані з необхідністю забезпечення балансу між автономією волі сторін і врахуванням публічних інтересів. Важливо визначити чіткі межі втручання держави в договірні відносини, щоб не допустити надмірного обмеження свободи договору.

Одним із ключових аспектів є правова визначеність обмежень, яка потребує чіткого законодавчого регулювання підстав і меж застосування таких обмежень. Відсутність ясності у цих питаннях може спричинити зловживання з боку держави або судової влади, а також створювати правову

невизначеність для сторін договору.

Особливої уваги заслуговує проблема захисту слабшої сторони у договірних відносинах, таких як споживачі, працівники чи інші вразливі групи. Існуючі механізми боротьби з несправедливими умовами договорів часто виявляються недостатньо ефективними або не враховують усіх аспектів соціальної нерівності.

Гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами є важливим напрямом удосконалення договірної права. Використання європейського досвіду може сприяти ефективнішому захисту прав сторін договору та забезпеченню справедливості у договірних відносинах.

Правову природу обмежень свободи договору розкривають їх ознаки [1, с. 287;]. На думку, вчених обов'язковими ознаками правових обмежень є: те, що вони звужують обсяг і зміст прав (свобод) людини; формально визначені; встановлюються з певною метою та застосовуються державою.

Головною ознакою обмеження свободи договору є те, що вони звужують обсяг правомочностей учасників зобов'язальних правовідносин. Загалом, до елементів зобов'язання вчені відносять: суб'єктів (боржника та кредитора), об'єкт (який може бути як юридичним, визначеною поведінкою сторін, так і матеріальним, певними речами чи грошима), зміст (включає право вимоги, яке належить кредитору та обов'язки боржника) [3, с. 82].

Насамперед слід з'ясувати етимологію понять та різницю між термінами «обмеження» і «межі». Академічний тлумачний словник зазначає, що «обмеження» означає певні правила, настанови, які обмежують які-небудь права та дії, а поняття «межі» розкривається через декілька значень: певна лінія, яка розподіляє територію, частину поверхні чи чого-небудь; обмежений простір; крайній ступінь.

При застосуванні термінів «обмеження» і «межі» до правових інсти-

тутів та явищ науковці виходять із позиції, що це різні поняття. «Межі права» розглядають як міру дозволеної поведінки у певних правових відносинах, яка надає можливість праву встановлювати певні рамки правомірної діяльності для учасника. Також обґрунтовується, що «межі права» та «обмеження прав» співвідносяться як загальна та спеціальна категорії, що пояснюється з позиції того, що межі є у кожному правовому акті та відносяться до кожного суб'єкта, а обмеження є «зменшенням матеріального змісту права» через належність окремому суб'єкту правовідносин [6, с. 19].

Зустрічається і інший підхід, коли поняття «обмеження» та «межі» розглядаються у взаємозв'язку. Так, М. А. Комзюк вважає, що обмеження є встановленням меж свободи [7, с. 54]. О. В. Осинська вважає, що обмеження прав є звуженням їх змісту чи обсягу щодо можливості мати, володіти, а також користуватися соціальною цінністю, свободою поведінки задля захисту суверенітету, цілісності, громадського порядку, а також забезпечення захисту основних прав і свобод, є окрім того показником державного стандарту рівня життя [9, с. 6].

До тлумачення понять «обмеження» та «межі» вдається і Конституційний Суд України. При цьому, у переважній більшості випадків до понять права та свободи застосовується термін «обмеження». Конституційний Суд України при розгляді поняття «обмеження» прав виходить з позиції, що воно має узгоджуватися із принципом «пропорційності», тобто обмеження прав виправдане тільки у разі відповідності цілям, що є соціально обумовленими.

Термін обмеження тлумачиться як звуження змісту і обсягу права та свободи. Щодо розмежування термінів «обмеження» та «межі» Конституційний Суд України доходить висновку, що їх слід відрізнити, оскільки «межі»

є «фіксацією сутнісних меж прав та свобод». Враховуючи вказане, вірним буде саме застосування терміну «обмеження свободи договору», що передбачає звуження обсягу правомочностей учасників зобов'язальних правовідносин шляхом визначення правових меж для вчинення ними правомірних дій.

Враховуючи, норми ЦК України, у тому числі положення статей 6 та 627, стосовно обмеження свободи договору забезпечується правова визначеність. Конституційний Суд України також наголошує, що обмеження має узгоджуватися із принципом правової визначеності, тому на практиці можливе обмеження тільки при умові гарантування передбачуваності правової норми, що застосовується і встановлює обмеження. Саме це дозволяє учасникам правовідносин розмежовувати правомірну та протиправну поведінку [2]. У випадку, коли обмеження, навіть якщо і відбувається згідно закону, але сформульовано таким чином, що не дає змогу особі прогнозувати свою поведінку та її наслідки, воно може визнаватися неправомірним. Роль обмежень суб'єктивних прав осіб в механізмі правового регулювання є важливою, оскільки дозволяє оцінити, в якій мірі право здатне впливати на врегульовані ним суспільні майнові відносини.

Стаття 3 ЦК України містить перелік засад цивільного законодавства, які є принципами цивільного права. Із змісту цієї статті та аналізу інших норм кодексу, вчені пропонують такий перелік принципів цивільного права: неприпустимості свавільного втручання в особисте життя людини (або ще його називають «суверенітет особистості»); неприпустимості позбавлення права власності (вказаний принцип не є абсолютним, оскільки позбавлення можливе, коли це передбачено законом); свободи договорів; свободи підприємницької діяльності (для цього принципу на рівні закону

визначені загальні правила зайняття підприємницькою діяльністю, передбачені відповідні юридичні гарантії); судового захисту цивільного права та інтересу; справедливості, добросовісності та розумності (які, на думку вчених, забезпечують встановлення у цивільному законодавстві рівних умов для всіх учасників цивільних відносин, гарантують захист їх прав та інтересів, створюють передумови шанування прав та інтересів інших осіб, а також суспільної моралі) [4, с. 304].

Також вказаний перелік доповнюється вченими принципами рівності, диспозитивності, об'єктивної істини, а також підгалузевими принципами (наприклад, зобов'язального права, спадкового права тощо) та принципами окремих інститутів цивільного права (наприклад, принципи цивільно-правової відповідальності тощо). Принципи цивільного права мають не тільки регулятивне значення для динаміки цивільно-правових відносин, але і є квінтесенцією таких соціальних цінностей, які ґрунтуються на ідеї природного права, а також спрямовані на зміцнення моральних засад цивільно-правового регулювання [8, с. 108]. Більше того вчені розглядають принципи цивільного права і як вираження свободи фізичної особи. При цьому зазначається, що свобода визначає стан особи у суспільстві та є фундаментальною цінністю, що окреслює напрямки цивільно-правового регулювання, а принципи охоплюють змістом ідею свободи людини і є її зовнішньою формою закріплення та виразу, що реалізовується у механізмі правового регулювання [5, с. 226].

Таким чином, принципам цивільного права, як регуляторам вищого рівня, мають відповідати норми цивільного права, відповідно і обмеження свободи договору мають бути визначені у відповідності із цивільноправовими принципами, інакше можна говорити про їх неправомірність.

Важливим є також висновок Конституційного Суду України, що обмеження як прав, так і свобод не може бути ні свавільним, ні несправедливим, а також має передбачатися тільки Конституцією чи законом, мати легітимні цілі, обумовлюватися суспільною необхідністю, а також бути пропорційним, обґрунтованим. Крім того зауважено, що законодавець повинен встановити таке правове регулювання, яке дозволить досягти легітимної цілі із мінімальним втручанням у свободу або право без порушення їх сутнісного змісту. Крім того, обмеження не повинні бути дискримінаційними. Вказані критерії підлягають застосуванню і до обмежень свободи договору, вони повинні бути обґрунтованими, справедливими, пропорційними, передбаченими ЦК України чи іншим актом цивільного законодавства, мати легітимну мету, а також бути обумовленими суспільною необхідністю (гарантувати баланс інтересів учасників зобов'язальних відносин) та не бути дискримінаційними. На нашу думку, це і є сутнісні ознаки обмеження договірної свободи.

Висновки

1. Захист слабшої сторони: Розробити ефективні механізми для боротьби з несправедливими умовами договорів, особливо в умовах цифрової економіки, щоб забезпечити рівність сторін у правовідносинах.

2. Пропорційність обмежень: Обмеження свободи договору мають відповідати принципу пропорційності, тобто бути обґрунтованими, мати легітимну мету і мінімально впливати на права сторін.

3. Гармонізація з міжнародними стандартами: Впровадження європейського досвіду у сфері договірного права сприятиме інтеграції України до європейського правового простору та забезпечить ефективний захист прав сторін.

4. Розробка рекомендацій для судової практики: Запровадження єдиних стандартів розгляду спорів,

пов'язаних із межами свободи договору, сприятиме підвищенню правової визначеності. Зокрема, судам необхідно приділяти увагу системному та послідовному застосуванню відповідних норм Цивільного кодексу України, зокрема статей 6 та 627, для забезпечення правової визначеності, в тому числі у правовідносинах, що пов'язані з новітніми сферами економіки, аби уникнути зловживань та гарантувати передбачуваність договірних відносин.

Стаття присвячена аналізу сутності принципу свободи договору та її обмежень у цивільному праві України. Автор розглядає основні аспекти забезпечення балансу між автономією сторін договору та суспільними інтересами, зокрема захистом слабших учасників, запобіганням зловживанням і забезпеченням правової визначеності. У роботі підкреслено, що свобода договору, як фундаментальний принцип цивільного права, сприяє гнучкості та ефективності договірних відносин, проте вона не є абсолютною.

Дослідження акцентує увагу на сучасних викликах, таких як глобалізація, економічна нестабільність і розвиток цифрової економіки, які зумовлюють потребу вдосконалення правового регулювання договірних відносин. Виявлено ключові проблеми, пов'язані з обмеженням свободи договору, такі як недостатня чіткість у законодавстві та недосконалість механізмів захисту слабших сторін.

Автор також аналізує національне та міжнародне законодавство, звертаючи увагу на необхідність гармонізації українського цивільного права з європейськими стандартами. В статті запропоновано шляхи вдосконалення правового регулювання: посилення захисту вразливих груп, впровадження єдиних стандартів судової

практики та забезпечення пропорційності обмежень.

Робота спрямована на сприяння розвитку договірного права в Україні з урахуванням сучасних тенденцій, забезпечення балансу інтересів сторін договору та суспільства, а також зміцнення правової визначеності.

Важливість свободи договору полягає в тому, що вона сприяє гнучкості та ефективності договірних відносин, дозволяючи сторонам адаптувати умови угоди до конкретних обставин. Це має особливе значення за сучасних умов, коли активний економічний розвиток та ускладнення правового регулювання поєднуються із кризовими явищами. У цьому контексті особливу увагу приділено аналізу обмежень принципу свободи договору, які виникають з необхідності захисту прав слабших сторін, запобігання зловживанням тощо.

Ключові слова: свобода договору, автономія, запобігання, законодавство, обмеження, межі, учасники правовідносин, баланс інтересів.

Boichuk O. Legal Aspects of Restriction of Freedom of Contract: Limits and Possibilities

The article is devoted to the analysis of the essence of the principle of freedom of contract and its limitations in the civil law of Ukraine. The author examines the main aspects of striking a balance between the autonomy of the parties to a contract and the public interest, in particular, protection of weaker parties, prevention of abuse and ensuring legal certainty. The article emphasises that freedom of contract, as a fundamental principle of civil law, promotes flexibility and efficiency of contractual relations, but it is not absolute.

The study focuses on modern challenges, such as globalisation, economic instability and the development of the digital economy, which neces-

sitate improvement of the legal regulation of contractual relations. The author identifies key problems associated with the restriction of freedom of contract, such as lack of clarity in legislation and imperfect mechanisms for protecting weaker parties.

The author also analyses national and international legislation, drawing attention to the need to harmonise Ukrainian civil law with European standards. The article suggests ways to improve legal regulation: strengthening the protection of vulnerable groups, introducing common standards of judicial practice and ensuring proportionality of restrictions.

The work is aimed at promoting the development of contract law in Ukraine in line with current trends, ensuring a balance of interests of the parties to the contract and society, and strengthening legal certainty.

The importance of freedom of contract lies in the fact that it promotes flexibility and efficiency of contractual relations by allowing the parties to adapt the terms of the agreement to specific circumstances. This has heightened importance in the current conditions where active economic development and increased complexities of regulations are combined with crises. In this context, special attention is paid to the analysis of limitations of the principle of freedom of contract arising from the need to protect the rights of weaker parties, prevent abuses, etc.

Key words: freedom of contract, autonomy, prevention, legislation, restrictions, limitations, parties to legal relations, balance of interests.

Література:

1. Расько Ю.О. Правова природа обмежень свободи договору / Матеріали

XIV-ї Міжнародної науково-практичної конференції "Закарпатські правові читання. Трансформація національних правових систем країн Центральної та Східної Європи в умовах сучасних викликів". 28-29 квітня, м. Ужгород 2022. С. 286-287.

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : від 2 листоп. 2004 р. № 15-рп/2004. Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>

3. Слома В. Елементи цивільно-правового зобов'язання. Актуальні проблеми правознавства. Тернопіль, 2017. Вип. 2 (10). С. 79–82.

4. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Принципи цивільного права України в контексті їхнього співвідношення з DCFR. Актуальні проблеми держави і права. Одеса, 2015. Вип. 75. С. 302–309

5. Загоруй Л. М. Принцип цивільного права – форма вираження ідеї свободи фізичної особи. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. 2017. № 2 (78). С. 222–230.

6. Кожевнікова В. Співвідношення правової категорії «обмеження» з іншими правовими категоріями у праві. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 1. С. 18–21.

7. Комзюк М. А. Поняття, зміст, види та форми обмеження особистої свободи громадян за адміністративним правом. Європейські перспективи. 2015. № 1. С. 52–58.

8. Марусяк Л. О. Аксиологія принципів цивільного права. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 3. С. 106–109. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/27.pdf

9. Осинська О. В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.

А. Гладкий,

аспірант кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

МЕХАНІЗМ АФРИКАНСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ І ЗАХИСТУ ЖЕРТВ

Постановка проблеми. Тероризм є загрозою для існування держав, суспільств, світового співтовариства в цілому. Більшість жертв тероризму – це безневинні громадяни, які опинилися не в тому місці і не в той час, які випадково зазнали жорстоких нападів. Життя тих, хто вижив, та їх сімей може бути безповоротно змінено. Багатьом жертвам знадобляться роки, щоб фізично відновитися після отриманих травм або змиритися із втратою. Без сторонньої допомоги травма може стати довичним вироком [1].

Як зазначив голова Комісії Африканського Союзу, останні дані Центру вивчення та дослідження тероризму (ACSRT) Африканського Союзу в Алжирі відображають тривожну картину ескалації тероризму на континенті. Вони свідчать про значне збільшення як частоти, так і летального характеру терористичних атак у 2023 році, із середнім показником 8 інцидентів і 44 жертвами щодня, порівняно з нижчим середнім показником у 4 напади та 18 жертв на день між 2017 і 2021 роками. На жаль, цивільні особи продовжують нести основний тягар цих жахливих актів, лише у 2023 році загинуло понад 7000 осіб. Крім того, постраждали сектори безпеки та військовий сектор, які зазнали тривожного зростання втрат особового складу на 190,8%, що становить понад 4000 смертельних випадків [2].

Зважаючи на зростаючу загрозу тероризму й екстремізму, міжнародні

міжурядові організації та їхні держави-члени повинні докладати максимум зусиль задля попередження і протидії цим негативним проявам; створювати системи захисту жертв злочинів; розвивати співпрацю з іншими міжнародними організаціями та створеними ними спеціалізованими структурами задля забезпечення безпеки держав, громад, населення тощо.

Стан дослідження. Варто зазначити, що загальним питанням кваліфікації терористичних актів, міжнародному співробітництву та протидії терористичним злочинам, окремим питанням участі Африканського Союзу у протидії тероризму присвячено праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед яких: А. Антипенко, М. Вермеулен, Н. Зелінська, Т. Сироїд, Лінда Макмаллен, Дж. Точукву Оменма, Мойсей Онянго, Кетрін Стурман та ін. Разом з тим означена проблематика потребує подальшого дослідження з урахуванням сучасних викликів і реалій для субрегіональних міжнародних організацій та їхніх держав-членів.

Мета. Стаття має за мету дослідження механізму Африканського Союзу у протидії тероризму і захисті жертв.

Виклад основного матеріалу. Африканському континенту довелося боротися з багатьма різними формами тероризму та терористичними суб'єктами, включно з Аль-Каїдою, аль-Шабааб, Боко Харам та Армією опору Господа. Як наслідок, Африканський Союз (далі – АС) і його попередник,

ристичної Стратегії ООН і відповідних інструментів та рамок АС, спираючись на успіх, досягнутий завдяки взаємодії АС з громадянським суспільством у сфері миру, безпеки та соціально-економічного розвитку. У симпозіумі взяли участь низка держав-членів АС, регіональні економічні співтовариства, держави-партнери АС, міжнародні організації, представники ООН та засобів масової інформації. Ключовими серед учасників були представники африканського громадянського суспільства та неурядових організацій, створених жертвами терористичних актів та їхніми сім'ями вихідцями з Алжиру, Кенії, Сомалі та Уганди.

За підсумками Симпозіуму учасники запропонували ряд рекомендацій, що стосувалися підтримки і допомоги жертвам терористичних актів; реакції кримінальної юстиції на підтримку жертв терористичних актів; ролі засобів масової інформації; ролі жертв терористичних актів у протидії насильницькому екстремізму; а також створення мережі африканських асоціацій жертв терористичних актів [7].

У 2015 році Африканською комісією з прав людини і народів під час її 56-ї чергової сесії були прийняті Принципи і керівні положення з прав людини і народів в умовах боротьби з тероризмом в Африці. Принципи і керівні положення ґрунтуються на африканському регіональному довірному праві, прецедентному праві, стандартах і резолюціях Комісії, а також на міжнародному довірному праві в галузі прав людини та резолюціях Ради Безпеки ООН, а також враховують інші міжнародні та регіональні рішення з прав людини [8].

Документ містить набір з чотирьох загальних принципів, таких як недискримінація і зобов'язання відшкодувати збитки, а також керівні положення з конкретних питань, які Комісія вважає особливо важливими для захисту прав людини в умовах боротьби з тероризмом.

Принципи і керівні положення спрямовані на досягнення чотирьох конкретних цілей, серед яких – зосередження уваги на жертвах: Комісія визнала, що жертви тероризму надто часто витісняються з дискусій, які ведуть держави та міжурядові організації з метою запобігання тероризму та боротьби з ним. З цієї причини в Принципах і керівних положеннях значну увагу приділено необхідності запобігання терористичним актам і покарання за них, а також наданню допомоги жертвам тероризму. Зокрема, в частині 10 Принципів і керівних положень визначено, що: держави повинні дозволяти створення і вдосконалення відповідних національних інституцій, на які покладено заохочення та захист прав і свобод людини, гарантованих міжнародним та регіональним правом у галузі прав людини; держави мають забезпечувати захист свідків і жертв тероризму та пов'язаних з ним порушень прав людини, а також інших осіб, які надають інформацію органам влади або проводять будь-яке розслідування порушень прав людини від насильства, погроз насильства або будь-якої іншої форми залякування чи репресій з боку державного агента, підозрюваного терориста чи терористичної групи або іншої приватної особи. На додаток до своїх інших обов'язків перед жертвами, викладених у Принципах і керівних положеннях, держави повинні домагатися правосуддя для жертв тероризму шляхом проведення ефективних офіційних розслідувань у всіх випадках, коли особи були вбиті або серйозно поранені в результаті прямого або непрямого терористичного акту, з метою забезпечення притягнення винних до відповідальності і засвоєння уроків на майбутнє. Держави також повинні забезпечити жертвам тероризму право на створення представницьких організацій, чий права на свободу об'єднання і вираження поглядів повинні бути повністю гарантовані.

На підставі Резолюції щодо імплементації принципів і вказівок щодо прав людини та народів під час протидії тероризму в Африці (ACHPR/Res.368(LX)2017), Африканська комісія закликала «всі африканські держави вжити законодавчих, адміністративних, судових та інших відповідних заходів для реалізації Принципів та керівних положень щодо прав людини в умовах боротьби з тероризмом в Африці та забезпечити, щоб права, що містяться в них, та обов'язки були гарантовані в законах, політиці, положеннях та практиці, що регулюють всі контртерористичні операції, в тому числі під час збройних конфліктів та в умовах надзвичайного стану».

Серед актів АС слід також згадати Порядок денний до 2063 р.[9], який спрямований на реалізацію визначених прагнень, кожне з яких має свій власний набір цілей, виконання яких наблизить Африку до досягнення її бачення на 2063 рік, до континенту вільних громадян та розширених горизонтів, де буде реалізовано весь потенціал жінок і молоді, і де не буде місця страху, хвороб та потреби. Флагманські проекти охоплюють, серед іншого, інфраструктуру, освіту, науку, технології, мистецтво та культуру, а також ініціативи щодо забезпечення миру на континенті, який безперечно пов'язаний з вирішенням питання щодо ліквідації терористичних загроз для існування держав-членів АС.

Крім правової основи у межах АС створено низку інституцій з визначеною компетенцією. У рамках виконання Плану дій АС щодо запобігання тероризму в Африці та боротьби з ним створено Африканський центр вивчення та дослідження тероризму (ACSRT), який має за мету сприяння та зміцнення потенціалу АС у запобіганні та боротьбі з тероризмом в Африці. З цією метою Центр слугує для збору та централізації інформації, досліджень та аналізу з тероризму,

а також терористичних груп. Він також розробляє навчальні програми та організує, за сприяння міжнародних партнерів, навчання, зустрічі та симпозиуми [10]. ACSRT співпрацює з іншими регіональними організаціями, зокрема, з ЄС. Мета цієї спільної дії полягає в тому, щоб держави-члени АС співпрацювали більше та покращували організацію своїх можливостей у боротьбі з тероризмом. Ця спільна дія здійснюється в рамках реалізації контртерористичної стратегії Європейського Союзу [11].

У відповідь на рішення Асамблеї Союзу [Assembly/AU/Dec.311(XV)] про запобігання тероризму та боротьбу з ним, прийняте на її сесії в Кампалі в липні 2010 року, у жовтні 2010 року Голова Комісії АС призначив Спеціального представника Африканського Союзу з питань співробітництва по боротьбі з тероризмом. Спеціальний представник одночасно виконує функції директора ACSRT. З моменту свого призначення Спеціальний представник виконав низку важливих доручень з мобілізації підтримки континенту для боротьби з лихом тероризму, оцінки ситуації в різних державах-членах і визначення разом із відповідними національними органами пріоритетних питань безпеки, які необхідно вирішити.

Особлива роль відведена Раді миру та безпеки АС (PSC), вона є постійним керівним органом АС з прийняття рішень з метою запобігання, регулювання та вирішення конфліктів. Ця колективна система безпеки та раннього попередження, спрямована на сприяння своєчасній та ефективній реакції на конфлікти та кризові ситуації в Африці. Вона також є ключовим стовпом Африканської архітектури миру та безпеки (APSA), яка є основою для сприяння миру, безпеці та стабільності в Африці [12]. Питання протидії тероризму на континенті є одним з ключових питань, що знаходяться в полі зору (PSC).

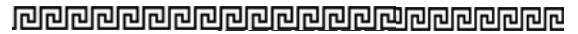
Зокрема в Комюніке 1237-го засідання Ради (23 жовтня 2024 р.) Рада визнала зростаючу загрозу тероризму в Африці, яка підриває його ініціативу «Змусити гармати замовкнути» та Цілі розвитку [13].

Висновки. У межах Африканського Союзу здійснюється плідна робота, спрямована на розширення потенціалу держав-членів у створенні всеосяжної стратегії боротьби з тероризмом для континенту, наданні підтримки та допомоги жертвам тероризму. Правовою основою діяльності організації є низка правових актів, зокрема: Конвенція Організації африканської єдності (ОАЄ) про попередження тероризму та боротьбу з ним 1999 р., Додатковий протокол 2004 р., План дій Африканського Союзу щодо запобігання тероризму в Африці та боротьби з ним 2002 р., Африканський Модельний закон про боротьбу з тероризмом 2011 р. тощо. Однак статистичні дані свідчать, що структура боротьби з тероризмом АС, схоже, не працює і не реалізується своєчасно та ефективно на рівні окремих країн. Фактично, на додаток до багаторічної затримки набрання чинності Додаткового протоколу 2004 р. до Конвенції ОАЄ про попередження тероризму та боротьбу з ним 1999 р., менше третини африканських країн ратифікували Конвенцію. Крім того, лише кілька африканських країн ухвалили національне законодавство та реструктурували свої правові та судові системи для боротьби з тероризмом. АС має зробити сміливі кроки, щоб переконатися, що на національному рівні запроваджено необхідні заходи задля реалізації політики, яка значно посилює боротьбу з тероризмом на континентальному рівні (наприклад, процеси обміну інформацією та консультацій; гармонізація імміграційної політики тощо). АС також має переконатися, що національні лідери не використовують антитерористичні закони для придушення та експлуатації невинних громадян.

Хоча держави-члени АС серйозно ставляться до тероризму як до загрози безпеці, вони не завжди гарантують адекватну підтримку жертвам та їхнім родинам. Жертви тероризму та їхні сім'ї потребують цілеспрямованих і спеціальних механізмів, які б гарантували, що їхні права як особи будуть підтримані та захищені. У цьому зв'язку зазначимо, що АС слід запозичувати позитивний досвід ЄС у галузі захисту постраждалих від терористичних злочинів. Як зазначає професор Сироїд Т. Л., «ЄС досяг значного прогресу у сфері прав жертв, активний захист жертв злочинів є пріоритетом Союзу та його держав-членів... Особливістю політики ЄС у галузі захисту жертв злочинів є вчасне реагування на існуючі зміни у суспільстві, моніторинг ситуації та долучення громадськості до процесу удосконалення правової основи» [14, с. 610–611]. Тим паче, що співпраця АС з ЄС встановлена на рівні Африканського центру вивчення та дослідження тероризму.

Створені інституційні структури, посадові особи, зокрема: Африканський центр вивчення та дослідження тероризму (ACSRT), Рада миру та безпеки АС, Спеціальний представник АС з питань співробітництва в боротьбі з тероризмом та ін. сприяють втіленню в життя приписів існуючих нормативів щодо протидії тероризму, забезпечення безпеки жертв терористичних нападів. Разом із тим вони повинні оперативно реагувати на сучасні безпекові виклики і загрози для існування громад, держав-членів АС та окремих осіб, зокрема політичних лідерів держав, які відстоюють позиції держав щодо протидії тероризму та грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини.

У статті приділено увагу механізму міжнародної регіональної організації – Африканський Союз (далі – АС, Організація) у протидії тероризму і захисту жертв. Роз-

крито правовий доробок Організації в означеній сфері, складовою якого є: Конвенція Організації африканської єдності про попередження тероризму та боротьбу з ним 1999 р., Додатковий протокол 2004 р., План дій Міжурядової наради високого рівня Африканського Союзу щодо запобігання тероризму в Африці та боротьби з ним 2002 р., Африканський Модельний закон про боротьбу з тероризмом ні 2011 р., Порядок денний 2063-ЦСР. Підкреслено роль інституцій, уповноважених на виконання цілей, завдань, приписів означених актів та реалізації безпекової політики АС складовою якої є протидія тероризму (Африканський центр вивчення та дослідження тероризму (ACSRT), Спеціальний представник Африканського Союзу з питань співробітництва в боротьбі з тероризмом, Рада миру та безпеки АС).

Зазначено, що Організація докладає зусиль щодо розробки правових актів, направлених на захист прав людини в умовах тероризму. Серед таких актів проаналізовано: Резолюцію про захист прав людини та верховенство закону у боротьбі з тероризмом (ACHPR/Res.88(XXXVIII)05), Принципи і керівні положення з прав людини і народів в умовах боротьби з тероризмом в Африці 2015 р., Резолюцію щодо імплементації принципів і вказівок щодо прав людини та народів під час протидії тероризму в Африці (ACHPR/Res.368(LX)2017). Підкреслено, що флагманські проекти АС охоплюють, серед іншого, інфраструктуру, освіту, науку, технології, мистецтво та культуру, а також ініціативи щодо забезпечення миру на континенті, який безперечно пов'язаний з вирішенням питання щодо ліквідації терористичних загроз для існування держав-членів АС.

Зроблено висновок, що АС докладає суттєвих зусиль щодо розробки

правової основи та створення і належного функціонування інституцій з визначеними спеціальними повноваженнями у протидії тероризму і захисті жертв злочину. Разом із тим серед суттєвих недоліків слід зазначити: уповільнений процес імплементації нормативів АС, зокрема, Конвенції Організації африканської єдності (ОАЄ) про попередження тероризму та боротьбу з ним 1999 р., Додаткового протоколу 2004 р.; розробка національного законодавства державами-членами; створення національних інституційних спеціалізованих органів по боротьбі з тероризмом; і надання допомоги жертвам терористичних злочинів.

Ключові слова: Африканський Союз, безпека, жертви тероризму, інституції, механізми захисту, права людини, правова основа, протидія злочинності, терористичні злочини.

Gladky A. African Union mechanism on counter-terrorism and protection of victims

The article focuses on the mechanism of the international regional organization – the African Union (hereinafter – the AU, the Organization) in combating terrorism and protecting victims. The legal acquis of the Organization in this area is disclosed, which includes: OAU Convention on the Prevention and Combating of Terrorism of 1999, the Additional Protocol of 2004, Plan of Action of the African Union High-Level Inter-Governmental Meeting on the Prevention and Combating of Terrorism in Africa of 2002, the African Model Anti-Terrorism Law, Agenda 2063-SDGs. It is emphasised the role of the institutions empowered to fulfil the goals, objectives and provisions of the above-mentioned instruments and to implement the AU security policy, including counter-terrorism (African Centre for the Study and Research on Terrorism (ACSRT), Special Rep-

representative of the African Union for Counter-Terrorism Cooperation, AU Peace and Security Council).

It is noted that the Organization is making efforts to develop legal instruments aimed at protecting human rights in the context of terrorism. Among such instruments, the following were analyzed: Resolution on the Protection of Human Rights and the Rule of Law in the Fight Against Terrorism (ACHPR/Res.88(XXXVIII)05), Principles and Guidelines on Human and Peoples' Rights while Countering Terrorism in Africa 2015, Resolution on Implementation of the Principles and Guidelines on Human and Peoples' Rights while Countering Terrorism in Africa (ACHPR/Res.368(LX)2017). It is emphasized that the AU's flagship projects cover, among others, infrastructure, education, science, technology, arts and culture, as well as initiatives to ensure peace on the continent, which is undoubtedly related to addressing the issue of eliminating terrorist threats to the existence of AU member states.

It is concluded that the AU is making significant efforts to develop a legal framework and establish and properly operate institutions with specific powers to counter terrorism and protect victims of crime. However, significant shortcomings include: the slow implementation of AU standards, in particular the 1999 Organization of African Unity (OAU) Convention on the Prevention and Combating of Terrorism and its Additional Protocol of 2004; the development of national legislation by member states; the establishment of national institutional specialized bodies to combat terrorism; and assistance to victims of terrorist crimes.

Key words: African Union, security, victims of terrorism, institutions, protection mechanisms, human rights, legal framework, combating crime, terrorist crimes.

Література:

1. Victims of terrorism. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/terrorism/expertise/victims-of-terrorism.html> (дата звернення 23.12.2024).
2. Remarks of H.E. Moussa Faki Mahamat Chairperson of The African Union Commission at the Opening Ceremony of the High-Level African Counter-Terrorism Meeting in Abuja. URL: <https://au.int/en/speeches/20240422/remarks-opening-ceremony-high-level-african-counter-terrorism-meeting-abuja> (дата звернення 23.12.2024).
3. OAU Convention on the Prevention and Combating of Terrorism, 1999. URL: <https://treaties.un.org/doc/db/Terrorism/OAU-english.pdf> (дата звернення 21.12.2024).
4. Protocol to the OAU Convention on the Prevention and Combating of Terrorism. URL: <https://caselaw.ihrda.org/en/entity/8d3sx7ytxdruc1f1ryxi9c0udi?page=2> (дата звернення 20.12.2024).
5. Plan of Action of the African Union high-level Inter-Governmental meeting on the Prevention and combating of Terrorism in Africa. URL: <https://www.peaceau.org/uploads/au-anti-terrorism-plan-of-action.pdf> (дата звернення 22.12.2024).
6. The African Model Anti-Terrorism Law. URL: <https://archives.au.int/bitstream/handle/123456789/8313/african-model-law-E.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 23.12.2024).
7. African Union Symposium on Victims of Terrorist Acts (Algiers, Algeria 27-28 October 2014): Conclusions. URL: <http://www.peaceau.org/uploads/conclusions-symposium-victims-oct2014-en.pdf> (дата звернення: 16.11.2024).
8. Principles and Guidelines on Human and Peoples' Rights while Countering Terrorism in Africa. URL: <https://caselaw.ihrda.org/entity/njozg6khhmg1d3u78c4xx39pb9?file=15107643943863jl6bo7w2lkhwyg9442t9.pdf&page=3> (дата звернення 19.12.2024).
9. Agenda 2063: The Africa We Want. URL: <https://au.int/en/agenda2063/overview> (дата звернення 19.11.2024)
10. Profile: African Centre for the Study and Research on Terrorism (ACSRT). URL: <https://issafrika.org/au-african-union-ua-lunion-africaine/profile-african-centre-for-the-study-and-research-on-terrorism-acsrts> (дата звернення 21.11.2024).
11. Cooperation with the African Centre for Study and Research on Terrorism.

URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/cooperation-with-the-african-centre-for-study-and-research-on-terrorism.html> (дата звернення 25.12.2024).

12. Peace and Security Council. URL: <https://papsrepository.africa-union.org/handle/123456789/6> (дата звернення 25.12.2024).

13. Communiqué of the 1237th Meeting of the Peace and Security Council held

on 23 October 2024 on the Consideration of the AU Commission Report on Combating Terrorism in the Continent. URL: https://papsrepository.africa-union.org/bitstream/handle/123456789/2188/1237_comm_en.pdf?sequence=9&isAllowed=y (дата звернення 20.11.2024).

14. Сироїд Т. Політика Європейського Союзу у сфері захисту прав жертв злочинів Аналітично-порівняльне правознавство. 2024/3. С. 605-614.

М. Левченко,

аспірант

кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА РОЗВИТОК У МЕЖАХ АФРИКАНСЬКОГО РЕГІОНУ

Постановка проблеми. Як визнається в Декларації про право на розвиток 1986 р., розвиток є всебічним економічним, соціальним, культурним і політичним процесом, спрямованим на постійне підвищення добробуту всього населення та всіх осіб на основі їхньої активної, вільної і конструктивної участі в розвитку та справедливому розподілі створюваних під час нього благ. Право на розвиток – це також право людей і народів на сприятливе середовище на національному і глобальному рівнях, що сприяє справедливому, рівноправному, заснованому на участі та орієнтованому на інтереси людини розвитку, за якого дотримуються всі права людини [1]. Разом з тим, через понад 30 років після ухвалення Декларації 1986 р. мільярди людей у різних регіонах світу залишаються залишеними поза увагою і ще не реалізували своє право на розвиток [2]. Як зазначають Керол Сі Нганг (Carol C Ngang), Серж Дджою Камга (Serges Djoyou Kamga), Вусі Гумед (Vusi Gumed) «необхідність вирішення проблем, пов'язаних з правами людини і розвитком, протягом кількох десятиліть залишалася актуальною як в академічному, так і в політичному дискурсі і, по суті, врешті-решт викристалізувалася у визнання того, що розвиток сам по собі є правом людини. Однак, оскільки право на розвиток виникло в країнах, що розвиваються, розвинені країни з побоюванням і обережністю ставляться до питання про те, чи існує право людини

на розвиток. Таким чином, незважаючи на аргументацію, яка зумовила необхідність появи права на розвиток, подальші політизовані суперечки щодо його правової природи та концептуальної ясності як права людини гальмують його реалізацію» [3, с. 1]. У зв'язку з цим дослідження питання щодо забезпечення права на розвиток у межах африканського регіону є вчасним та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання присвячені міжнародному захисту прав людини на міжнародному регіональному рівні, зокрема праву на розвиток, діяльності міжнародної спільноти і держав у досягненні цілей сталого розвитку досліджувалися в роботах українських і зарубіжних учених, серед яких: А. Войціховський, С. Карвацька, Є. Реньов, Т. Сироїд, Л. Фоміна, Вусі Гумед (Vusi Gumed), Керол Сі Нганг (Carol C Ngang), Серж Дджою Камга (Serges Djoyou Kamga), Ромола Адеола (Romola Adeola) та ін. Разом з тим, зважаючи на те, що право на розвиток не було предметом окремого комплексного дослідження, означена тематика потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Мета статті полягає у наданні характеристики міжнародно-правових актів, прийнятих у межах африканського регіону, національних актів та судової практики щодо закріплення права на розвиток.

Виклад основного матеріалу. Право на розвиток, яке є невід'ємним

правом людини, в силу якого кожна людина і всі народи мають право брати участь у такому економічному, соціальному, культурному та політичному розвитку, за якого можуть бути повністю здійснені всі права людини й основні свободи, а також сприяти йому та користуватися його благами (ст. 1 Декларації про право на розвиток 1986 р.) [4], знайшло своє закріплення в низці міжнародно-правових актів регіонального рівня, зокрема в межах Африканського союзу (далі – АС) та Південноафриканського співтовариства розвитку (далі – САДК), практиці регіональних правозахисних органів та конституційних актах африканських держав.

Так, відповідно до Установчого акта Африканського Союзу 2000 р. однією з цілей Союзу є: сприяння сталому розвитку на економічному, соціальному та культурному рівнях, а також інтеграція африканських економік (ст. 3 (j)) [5].

У преамбулі Африканської хартії прав людини і народів 1981 р. (далі – Африканська хартія) африканські держави-члени Організації Африканської Єдності висловили переконання щодо необхідності приділяти особливу увагу праву на розвиток і що громадянські та політичні права не можуть бути відокремлені від економічних, соціальних і культурних прав у їхньому розумінні, а також в їхній універсальності [6].

У статті 22 Африканської хартії закріплено положення, згідно з яким всім народам гарантується право на свій економічний, соціальний та культурний розвиток при належній повазі до їхньої свободи і самобутності та при рівноправному користуванні спільною спадщиною людства. На держави покладається зобов'язання, на індивідуальній або колективній основі, забезпечувати здійснення права на розвиток. Крім того, статтею 24 Хартії передбачено, що всі народи мають право на загальне задовільне навколишнє середовище, сприятливе для їхнього розвитку.

Слід погодитися з думкою Ромола Адеола (Romola Adeola), який зазначив, що з текстуального прочитання статті 22 Африканської хартії випливають три різні види розвитку. Перший – це економічний розвиток. Фактично, стаття 22 Африканської хартії чітко вказує на те, що економічні можливості народів у державі повинні бути покращені. Індекс для вимірювання реалізації державою економічної складової цього права може бути отриманий з критичного аналізу адекватності рівня життя народів, що проживають у державі. З цією метою право на розвиток синтезує існуючі права, такі як право на достатній життєвий рівень, право на працю та участь. Стаття 22 також чітко говорить, що розвиток не можна розглядати просто як економічне зростання. Отже, це також вимагає, щоб держава забезпечувала розвиток у соціальній та культурній сферах [7, с. 37].

Варто також зазначити, що на думку Керол Сі Нганг (Carol C Ngang) «всупереч розумінню Сенгупти, що мати право означає мати претензію на будь-що (що породжує позитивний обов'язок щодо виконання), право на розвиток в Африці тягне за собою не тільки позитивне очікування досягнення певного матеріального права, а й негативний обов'язок захищати право на розвиток від порушення» [8, с. 7].

Надалі право на розвиток знайшло своє закріплення в положеннях, прийнятій в 1990 році, Африканської хартії прав і добробуту дитини. Зокрема статтею 5 (виживання і розвиток) передбачено, що кожна дитина має невід'ємне право на життя. Це право охороняється законом. Держави-учасниці цієї Хартії забезпечують, наскільки це можливо, виживання, захист і розвиток дитини. Крім того, смертний вирок не виноситься за злочини, вчинені дітьми. Аналіз цих положень свідчить про те, що на держави покладається зобов'язання забезпечувати не лише право на роз-

виток дитини – духовний, соціальний, економічний, культурний, але й створювати умови, що забезпечують її фізичне існування, що в свою чергу передбачає реалізацію інших прав, гарантованих у Хартії.

У 2003 році було прийнято Протокол до Африканської хартії прав людини і народів про права жінок в Африці, також відомий як Протокол Мапуту про права жінок. Протокол гарантує широкі права жінок, включаючи право брати участь у політичних процесах, на соціальну і політичну рівність з чоловіками, покращену автономію у прийнятті рішень щодо репродуктивного здоров'я та припинення шкідливих традиційних практик, таких як каліцтво жіночих статевих органів. Він охоплює широке коло громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та екологічних прав і вважається одним з найбільш прогресивних інструментів прав людини у всьому світі [10].

У статті 19 Протоколу гарантується право на сталий розвиток. Зокрема передбачено, що жінки мають право повною мірою користуватися своїм правом на сталий розвиток. У зв'язку з цим держави-учасниці вживають усіх належних заходів для того, щоб: впровадити гендерну перспективу в процедури планування національного розвитку; забезпечити участь жінок на всіх рівнях у концептуалізації, прийнятті рішень, реалізації та оцінці політики і програм розвитку; сприяти доступу жінок до таких виробничих ресурсів, як земля, і контролю над ними, а також гарантувати їх право на власність; сприяти доступу жінок до навчання, розвитку навичок і дорадчих послуг на сільському та міському рівнях, щоб забезпечити жінкам більш високу якість життя та зменшити рівень бідності серед них; враховувати показники людського розвитку, які особливо стосуються жінок, при розробці політики і програм розвитку; і забезпечити, щоб негативні наслідки

глобалізації та будь-які несприятливі наслідки впровадження торгово-економічної політики і програм були зведені до мінімуму для жінок [10].

2006 рік було ознаменовано прийняттям Африканської молодіжної хартії (далі – Хартія 2006 р.) [11], що представляє собою політико-правову основу, яка слугує для забезпечення стратегічних рамок і напрямів діяльності з розширення прав і можливостей молоді та розвитку на континентальному, регіональному і національному рівнях по всій Африці. Хартія відповідає зусиллям Комісії Африканського Союзу, спрямованим на забезпечення ефективної участі молоді у процесах розвитку, і є частиною зусиль з реалізації її Стратегічного плану (2004-2007), спрямованого на власну інституційну трансформацію, посилення впливу на континенті та покращення робочих відносин з регіональними економічними співтовариствами і міжнародними партнерами у сфері розвитку [12].

Статтею 10 Хартії 2006 р. проголошено право кожної молодої особи на соціальний, економічний, політичний і культурний розвиток з належною повагою до її свободи та самобутності і рівного користування спільним надбанням людства. З цією метою держави-учасниці заохочують молодіжні організації керувати молодіжними програмами та забезпечувати здійснення права на розвиток. Держави-учасниці також здійснюють заохочення засобів масової інформації (ЗМІ) до поширення інформації, яка несе економічну, політичну, соціальну і культурну користь молоді; сприяння розвитку молодіжних ЗМІ для поширення інформації серед молоді; заохочення міжнародного співробітництва у виробництві, обміні та розповсюдженні інформації як з національних, так і з міжнародних джерел, що має економічну, соціальну та культурну цінність для молоді; забезпечення доступу до інформації, освіти та навчання для молодих людей, щоб вони

дізналися про свої права та обов'язки, навчалися демократичним процесам, громадянству, прийняттю рішень, управлінню та лідерству тощо [11].

У червні 2024 р. Африканська комісія з прав людини і народів, на своїй 79-тій черговій сесії, визнаючи, що право на розвиток є невід'ємним правом людини, також вирішила уповноважити Робочу групу з економічних, соціальних і культурних прав в Африці розглянути питання про розробку всеосяжних Загальних зауважень щодо права на розвиток, адаптованих до специфічного контексту Африки і таких, що слугуватимуть орієнтиром для реалізації та заохочення права на розвиток на всьому континенті [13].

Важливо також зазначити, що регіональні судові та правозахисні органи конкретизували зміст права на розвиток шляхом судового тлумачення. Зокрема, у справі Центр розвитку прав меншин (Кенія) та Міжнародна група з прав меншин від імені Ради добробуту Ендоройс проти Кенії (276/03) Африканська комісія з прав людини і народів дійшла висновку щодо порушення державою-відповідачем статті 22 Африканської хартії [14].

У цій справі заявники стверджували про порушення, пов'язані з виселенням корінної громади Ендоройс з їхніх споконвічних земель, ненаданням їм адекватної компенсації за втрату майна, порушенням пастушої діяльності громади та порушенням права на сповідування своєї релігії і культури, а також загального процесу розвитку народу Ендоройс. Щодо права на розвиток, то заявники стверджували, що означене право Ендоройс було порушено внаслідок нездатності держави-відповідача належним чином залучити їх до процесу розвитку та нездатності забезпечити постійне покращення добробуту громади Ендоройс. Також зазначалося, що з моменту виселення з заповідника в Ендоройс зменшився набір варіантів вибору та можливостей,

доступних для них. Відповідно відсутність вибору у громади прямо суперечить гарантіям права на розвиток. У цій справі також стверджувалося, що держава-відповідач не прийняла підхід до економічного зростання, заснований на правах людини, який наполягає на розвитку у спосіб, що відповідає і сприяє реалізації прав людини та праву на розвиток через адекватні і попередні консультації. У підсумку, розвиток Ендоройс як народу постраждав в економічному, соціальному та культурному плані.

Розглядаючи дану справу, Африканська комісія дійшла висновку, що право на розвиток є двоєдиним критерієм – одночасно конститутивним та інструментальним, або є одночасно і засобом, і метою. Порушення процесуального або матеріального елементу є порушенням права на розвиток. Виконання лише одного з двох елементів також не задовольняє право на розвиток. Африканська комісія також прийняла аргументи заявників про те, що визнання права на розвиток вимагає дотримання п'яти основних критеріїв: воно має бути справедливим, недискримінаційним, партисипативним, підзвітним і прозорим, причому справедливість і вибір є важливими, наскрізними темами права на розвиток.

У підсумку, Комісія резюмувала, що держава-відповідач несе відповідальність за створення умов, сприятливих для розвитку народу. Ненадання адекватної компенсації та пільг, або придатної землі для випасу худоби вказує на те, що держава-відповідач не забезпечила належного врахування інтересів Ендоройс у процесі розвитку, чим порушила статтю 22 Хартії [14].

Варто також акцентувати щодо діяльності Співтовариства розвитку Південної Африки (далі – САДК) у сфері забезпечення права на розвиток. Так зокрема, Договір про створення Співтовариства розвитку Південної Африки, який був при-

йнятий у 1992 році і набув чинності в 1993 році не містить конкретних положень щодо права на розвиток, хоча серед інших його цілей є забезпечення розвитку і досягнення економічного зростання, подолання бідності, поліпшення якості життя в САДК і підтримка соціально незахищених верств населення (ст. 5) [15].

У 2003 році на Саміті в Дар-ес-Саламі, глави держав і урядів САДК, враховуючи цілі Співтовариства, викладені в статті 5 Договору, прийняли Хартію основних соціальних прав у САДК, головною метою якої є підвищення рівня життя людей [16]. У тому ж дусі в 2008 році був прийнятий Протокол САДК з питань гендеру і розвитку. По суті, зміст цього протоколу схожий на статтю 19 Протокол Мапуту про права жінок, хоча в ньому відсутнє конкретне положення щодо права на розвиток жінок [17].

Окремо слід зазначити, що право на розвиток також прямо визнано в конституціях низки африканських держав, як-от: Республіка Малаві, Федеративна Демократична Республіка Ефіопія, Республіки Уганда та ін.

Так зокрема, Конституцією Республіки Малаві (ст. 30) передбачено, що всі люди і народи мають право на розвиток а, отже, на користування економічним, соціальним, культурним і політичним розвитком, а жінкам, дітям та особам з інвалідністю приділяється особлива увага при здійсненні цього права. У зв'язку з цим, держава має вживати всіх необхідних заходів для здійснення права на розвиток, що включають: забезпечення рівних можливостей для всіх у доступі до основних ресурсів, освіти, охорони здоров'я, продовольства, житла, зайнятості та інфраструктури. Держава також вживає заходів для проведення реформ, спрямованих на ліквідацію соціальної несправедливості і нерівності; несе відповідальність за дотримання права на розвиток і обґрунтовує свою політику відповідно до цієї відповідальності [18].

У Конституції Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія право на розвиток гарантовано у статті 43, відповідно до якої народи Ефіопії в цілому і кожна нація, національність і народ Ефіопії зокрема мають право на підвищення рівня життя та сталий розвиток. Громадянам гарантується право на участь у національному розвитку і, зокрема, на отримання консультацій щодо політики та проєктів, які впливають на їхню громаду. Також передбачається, що всі міжнародні угоди і відносини, які укладаються, встановлюються або здійснюються державою, повинні захищати та забезпечувати право Ефіопії на сталий розвиток, а основною метою діяльності у сфері розвитку є посилення спроможності громадян до розвитку і задоволення їхніх основних потреб [19].

Конституція Республіки Уганда 1995 р. також захищає право на розвиток. З метою сприяння швидкому і справедливому розвитку держава заохочує приватну ініціативу і опору на власні сили. Держава також вживає всіх необхідних заходів для залучення народу до розробки і здійснення планів та програм розвитку; надає найвищий пріоритет прийняттю законодавства, що встановлює заходи, які захищають і зміцнюють право народу на рівні можливості у розвитку; стимулює сільськогосподарський, промисловий, технічний і науковий розвиток шляхом проведення відповідної політики та прийняття відповідного законодавства тощо [20].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можемо констатувати, що в межах африканського регіону створено правове підґрунтя щодо забезпечення права на розвиток. Окремі аспекти, присвячені цьому питанню закріплені в положеннях регіональних угод з прав людини, як-от: Африканська хартія прав людини і народів 1981 р., Африканська хартія прав і добробуту дитини 1990 р., Протокол до Африканської хартії прав людини

і народів про права жінок в Африці 2003 р., Африканська молодіжна хартія 2006 р. тощо), резолютивних документів, а також у низці конституційних актів держав (Малаві, Ефіопія, Уганда та ін.). Так зокрема, Африканська молодіжна хартія 2006 р. слугує для забезпечення стратегічних рамок і напрямів діяльності з розширення прав і можливостей молоді та розвитку на континентальному, регіональному і національному рівнях по всій Африці; Протоколом Мапуту про права жінок передбачено право жінок повною мірою користуватися своїм правом на сталий розвиток тощо. Крім того, зміст досліджуваного права конкретизовано в практиці регіональних судових і правозахисних органів.

У статті охарактеризовано положення міжнародно-правових актів, прийнятих у межах міжнародних регіональних африканських організацій, зокрема Африканського Союзу і Південноафриканського співтовариства розвитку щодо закріплення права на розвиток (Установчий акт Африканського Союзу 2000 р., Африканська хартія прав людини і народів 1981 р., Африканська хартія прав і добробуту дитини 1990 р., Протокол до Африканської хартії прав людини і народів про права жінок в Африці 2003 р., Африканська молодіжна хартія 2006 р., Договір про створення Співтовариства розвитку Південної Африки 1992 р., Хартія основних соціальних прав у САДК тощо). Вказано, що означеними актами, зазвичай, прямо закріплено право на розвиток. Визначено, що в статті 22 Африканської хартії прав людини і народів 1981 р. право на розвиток включає три види розвитку – економічний, соціальний і культурний. Зазначено, що в 2024 р. Африканська комісія з прав людини і народів уповноважила Робочу групу з економічних, соціальних і культурних

прав в Африці розглянути питання про розробку всеосяжних Загальних зауважень щодо права на розвиток, адаптованих до специфічного контексту Африки і таких, що слугуватимуть орієнтиром для реалізації і заохочення права на розвиток на всьому континенті. Встановлено, що право на розвиток прямо визнано в конституціях низки африканських держав, як-от: Республіка Малаві, Федеративна Демократична Республіка Ефіопія, республіки Уганда та ін. Акцентовано увагу на практиці регіональних правозахисних органів, що конкретизували зміст права на розвиток шляхом судового тлумачення, зокрема справи «Центр розвитку прав меншин (Кенія) та Міжнародна група з прав меншин від імені Ради добробуту Ендройс проти Кенії» (276/03), в якій Африканська комісія з прав людини і народів дійшла висновку щодо порушення держава-відповідачем статті 22 Африканської хартії.

Ключові слова: міжнародні організації, права людини, правова основа, розвиток, судовий прецедент.

Levchenko M. Ensuring the right to development within the African region

The article describes the provisions of international legal instruments adopted within the framework of international regional African organisations, in particular, the African Union and the Southern African Development Community, which enshrine the right to development (the Constitutive Act of the African Union of 2000, the African Charter on Human and Peoples' Rights of 1981, the African Charter on the Rights and Welfare of the Child of 1990, the Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa of 2003, the African Youth Charter of 2006, the Treaty establishing the Southern African Development

Community of 1992, the Charter of Fundamental Social Rights in SADC, etc.) It is indicated that these acts, as a rule, directly enshrine the right to development. It is determined that in Article 22 of the African Charter on Human and Peoples' Rights of 1981, the right to development includes three types of development – economic, social and cultural. It is noted that in 2024 the African Commission on Human and Peoples' Rights mandated the Working Group on Economic, Social and Cultural Rights in Africa to consider the formulation of comprehensive General Comments on the Right to Development, adapted to the specific context of Africa and serving as a guide for the implementation and promotion of the right to development across the continent. It is noted that the right to development is explicitly recognised in the constitutions of a number of African States, such as: The Republic of Malawi, the Federal Democratic Republic of Ethiopia, the Republic of Uganda, and others. It is focused on the practice of regional human rights bodies which have specified the content of the right to development through judicial interpretation, in particular, the case of Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council v. Kenya (276/03), in which the African Commission on Human and Peoples' Rights concluded that the respondent State had violated Article 22 of the African Charter.

Key words: international organisations, human rights, legal framework, development, judicial precedent.

Література:

1. Report of the Secretary-General and the United Nations High Commissioner for Human Rights (Right to development) A/HRC/54/38. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g23/131/50/pdf/g2313150.pdf> (дата звернення: 18.12.2024).

2. United Nations: Special Rapporteur on the right to development. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-development> (дата звернення: 18.12.2024).

3. Carol C Ngang, Serges Djoyou Kamga & Vusi Gumede. Introduction: The right to development in broad perspective. Perspectives on the Right to Development. Pretoria University Law Press, 2018. 415 p. URL: <https://directory.doabooks.org/handle/20.500.12854/56060> (дата звернення: 18.12.2024).

4. Declaration on the Right to Development adopted 04 December 1986 by General Assembly resolution 41/128. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-right-development> (дата звернення: 18.12.2024).

5. Constitutive Act of the African Union. URL: https://au.int/sites/default/files/pages/34873-file-constitutiveact_en.pdf (дата звернення: 18.12.2024).

6. African Charter on Human and Peoples' Rights 1981. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201520/volume-1520-I-26363-English.pdf> (дата звернення: 18.12.2024).

7. Romola Adeola. The right to development under the African Charter: Is there an extraterritorial reach? Perspectives on the Right to Development. Pretoria University Law Press, 2018. 415 p. URL: <https://directory.doabooks.org/handle/20.500.12854/56060> (дата звернення: 18.12.2024).

8. Ngang C. C. Towards a right-to-development governance in Africa. Journal of Human Rights. 2017. 17(1). Pp. 107–122. <https://doi.org/10.1080/14754835.2016.1274645> (дата звернення: 18.12.2024).

9. African Charter on the Rights and Welfare of the Child. URL: <https://au.int/en/treaty-category-tags/human-rights-treaties> (дата звернення: 18.12.2024).

10. Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa 2003. URL: <https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-rights-women-africa> (дата звернення: 18.12.2024).

11. African Youth Charter. URL: https://au.int/sites/default/files/treaties/7789-treaty-0033_-_african_youth_charter_e.pdf (дата звернення: 18.12.2024).

12. *Summary of the African Youth Charter*. URL: https://www.youthpolicy.org/uploads/documents/2006_Summary_Of_African_Youth_Charter_Eng.pdf (дата звернення: 18.12.2024).

13. *Resolution on the preparation of a General Comment on the right to development in Africa – ACHPR.Res.586 (LXXIX) 2024*. URL: <https://achpr.au.int/en/adopted-resolutions/resolution-preparation-general-comments-right-development> (дата звернення: 18.12.2024).

14. *Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group (on behalf of Endorois Welfare Council) / Kenya – 276/03*. URL: <https://achpr.au.int/en/decisions-communications/centre-minority-rights-development-kenya-and-minority-rights-group-27603> (дата звернення: 18.12.2024).

15. *Treaty establishing the Southern African Development Community*. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/201607> (дата звернення: 18.12.2024).

16. *Charter of Fundamental Social Rights in SADC*. URL: <https://caselaw.ihrrda.org/entity/1ekgoexjp4lsi5l34cxfsckerk9?file=1511970072896x7mрnauв6whl59gnqr27qfr.pdf&raw=true&page=1> (дата звернення: 18.12.2024).

17. *SADC Protocol on Gender and Development*. URL: <https://jaolex.jao.org/docs/pdf/mul188953.pdf> (дата звернення: 18.12.2024).

18. *Constitution of Malawi*. URL: <https://www.malawi.gov.mw/index.php/resources/documents/constitution-of-the-republic-of-malawi> (дата звернення: 18.12.2024).

19. *Constitution of the Federal Democratic Republic of Ethiopia*. URL: <https://ecnl.org/sites/default/files/files/2021/EthiopiaConstitution.pdf> (дата звернення: 18.12.2024).

20. *The Constitution of the Republic of Uganda 1995*. URL: <https://ulii.org/akn/ug/act/statute/1995/constitution/eng@2023-12-31> (дата звернення: 18.12.2024).

Н. Мартюхіна,

аспірантка кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ВНЕСОК ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ З ПИТАНЬ ОСВІТИ, НАУКИ ТА КУЛЬТУРИ У ПРОТИДІЮ МОВІ ВОРОЖНЕЧІ

Постановка проблеми. Мова ворожнечі у формі ксенофобії, расизму, антисемітизму, антимусульманської ворожнечі, ненависті до ЛГБТКІ+, жінконеадекватності та інших видів нетерпимості зростає в усьому світі, поширюючись через соціальні мережі швидше та масштабніше, ніж будь-коли раніше. Як онлайн, так і офлайн, мова ворожнечі націлена і дегуманізує людей і народи залежно від того, ким вони є – часто з боку суб'єктів, які прагнуть політичної вигоди.

Серед спеціалізованих установ Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) особливим мандатом на сприяння «вільному обміну ідеями за допомогою слова та зображення» наділена Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (далі – ЮНЕСКО). Вона бореться з мовою ворожнечі за допомогою освіти, медійної та інформаційної грамотності, просуває міжнародні стандарти свободи вираження думок для усунення корінних причин мови ворожнечі та підтримує країни у розробці ефективних заходів у відповідь, у тому числі шляхом сприяння нарощуванню потенціалу регулюючих та судових органів, а також виступаючи за посилення прозорості Інтернет-компаній [1].

Розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті не тільки завдає шкоди на особистому рівні і може спровокувати насильство, це атака на інклю-

зивність, різноманітність та права людини. Воно порушує соціальну згуртованість та спільні цінності, перешкоджаючи миру, стабільності, сталому розвитку та здійсненню прав людини для всіх.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто зазначити, що загальним питанням поширенню мови ворожнечі у світі, необхідності запровадження заходів протидії, підготовки фахівців у цій сфері, проблематиці використання зловмисниками інформаційно-комунікаційних технологій, як засобу розповсюдження мови ворожнечі, приділено увагу в дослідженнях таких вітчизняних і зарубіжних авторів: А. Гринчак, Н. Дрьоміна, Т. Ісакова, Т. Сироїд, Л. Фоміна, В. Чекштуріна, Ігініо Гальярдоне (Iginio Gagliardone), Розамма Філіп (Rosamma Philip), Читранджалі Негі (Chitranjali Negi) та ін. Разом з тим, означена тематика потребує подальшого ґрунтовного дослідження в аспекті діяльності спеціалізованої установи ООН – ЮНЕСКО.

Постановка завдання. Стаття має за мету висвітлення внеску ЮНЕСКО у протидію мові ворожнечі.

Виклад основного матеріалу. У 2021 році Генеральна Асамблея ООН наголосила на глобальному занепокоєнні з приводу поширення мови ворожнечі в усьому світі та ухвалила резолюцію 75/309 «Сприяння міжрелігійному та міжкультурному діалогу і толерантності у протидії мові ворожнечі» [2]. Резолюція прого-

лосила 18 червня Міжнародним днем протидії мові ворожнечі, спираючись на Стратегію та План дій Організації Об'єднаних Націй щодо боротьби з мовою ворожнечі 2019 року. Означені стратегічні документи спрямовані на надання ООН можливості та ресурсів для боротьби з ненависницькою риторикою, що становить загрозу для принципів, цінностей та програм Організації. Запропоновані заходи відповідають міжнародним нормам і стандартам у галузі прав людини, зокрема праву на свободу думок та їх вільне вираження. Стратегія та План дій мають дві мети: активізувати зусилля ООН щодо усунення корінних причин та факторів ненависницької риторики; надати ООН можливість ефективно реагувати на наслідки ненависницької риторики для суспільства [3].

Суттєвий внесок у реалізацію Стратегії та Плану дій Організації Об'єднаних Націй щодо боротьби з мовою ворожнечі робить ЮНЕСКО, яка співпрацює з багатьма різними партнерами з метою боротьби з мовою ворожнечі та протидії їй у рамках означених актів. ЮНЕСКО наголошує на важливості підходу, заснованого на правах людини до боротьби з мовою ворожнечі, в тому числі шляхом захисту свободи вираження поглядів.

Вона пропагує та розробляє заходи протидії порушенням прав людини. Перш за все, Організація зосереджує увагу на освіті, яка є потужним інструментом боротьби з дезінформацією, недостовірною інформацією та мовою ворожнечі. ЮНЕСКО допомагає країнам підтримувати регулюючі органи та судових операторів у розробці освітніх заходів реагування, а також політику та законодавство, які заохочують, захищають та підтримують міжнародні права людини.

Мова ворожнечі поширюється з безпрецедентною швидкістю та охопленням за допомогою цифрових інструментів, зокрема платформ соці-

альних мереж про що свідчить нещодавнє опитування ЮНЕСКО/IPSOS, проведене в 16 країнах, в якому зазначено, що 67% користувачів Інтернету стикалися з ненавистю в Інтернеті, 85% були стурбовані впливом дезінформації на своїх співгромадян, розглядаючи її як реальну загрозу, яка може дестабілізувати товариства [4]. Поширено формою мови ворожнечі є гендерна дискримінація, яка може проявлятися у формі сексизму, кібернасилля тощо [5].

ЮНЕСКО працює над вирішенням проблеми мови ворожнечі в Інтернеті, надаючи учням навички цифрового суспільства, щоб люди різного віку навчалися безпечно та відповідально користуватися Інтернетом.

Медійна та інформаційна грамотність може підвищити стійкість людей до розпалювання ворожнечі та розвинути їхню здатність розпізнавати і протидіяти недостовірній інформації та дезінформації, пропагандистським екстремістським ідеям та теоріям змови. ЮНЕСКО підтримує розвиток медійно-інформаційної грамотності та цифрових компетенцій для всіх, щоб дати людям можливість критично взаємодіяти з інформацією, безпечно та відповідально орієнтуватися в онлайн-середовищі і забезпечити довіру до інформаційної екосистеми та цифрових технологій.

Медійно-інформаційна грамотність забезпечує набір основних навичок для вирішення проблем XXI століття, включаючи поширення недостовірної інформації та дезінформації, мови ворожнечі, зниження довіри до засобів масової інформації та цифрових інновацій, зокрема штучного інтелекту [6].

ЮНЕСКО виступає за підвищення прозорості та відповідальності цифрових платформ для протидії онлайн-дезінформації та висловлюванням, що розпалюють ненависть і дискримінацію. Це включає заклик до компаній соціальних мереж повідомляти про висловлювання, що розпалюють

ненависть, про те, як їхні алгоритми можуть вплинути на їх поширення, та про політику, яку вони застосовують для протидії їм. ЮНЕСКО випустила набір із 26 принципів високого рівня для підвищення прозорості серед компаній інтернет-платформ [7].

ЮНЕСКО також підтримує створення вільного, різноманітного та плюралістичного сектору засобів масової інформації (далі – ЗМІ), включаючи професійне саморегулювання ЗМІ, а також поширення передового досвіду у боротьбі з розпалюванням ненависті та навчання працівників судових і правоохоронних органів міжнародним стандартам свободи вираження поглядів.

ЮНЕСКО у співпраці з Управлінням ООН із запобігання геноциду та відповідальності за захист (UNOSAPG) розробили перше Керівництво для політиків та вчителів з вивчення освітніх заходів реагування на мову ворожнечі та надання практичних рекомендацій щодо зміцнення систем освіти [8]. Керівництво є частиною реалізації Стратегії та Плану дій ООН щодо з боротьби з мовою ворожнечі.

Керівництво направлене на проведення розмежування між мовою ворожнечі та свободою слова. У ньому підкреслено роль медійної та інформаційної грамотності; зосереджено увагу на розумінні механізмів, що лежать в основі функціонування медіа та цифрових платформ, та помічати тактику переконання, яка зазвичай використовується для поширення теорій змови й інших форм дезінформації та шкідливого контенту; означено способи виявлення та протидії пропаганді мови ворожнечі у навчальних програмах. Керівництвом зазначено, що для більш ефективної протидії розпалюванню мови ворожнечі необхідна комплексна відповідь за участю всього суспільства, при цьому необхідно розглянути такі важливі напрямки дій як: визначення необхідності боротьби з мовою ворож-

нечі як питання національного та глобального пріоритету на найвищих політичних рівнях; боротьба з мовою ворожнечі у змісті освітніх програм/навчальних планів та педагогічних підходів на кожному рівні формальної, неформальної та неофіційної освіти, від раннього дитинства до вищої освіти та навчання протягом усього життя; впровадження ефективної антидискримінаційної політики та стратегій; розробка більш досконалих механізмів звітності на місцевому, національному та глобальному рівнях; координація покращених відповідей з компаніями соціальних мереж; заохочення подальших досліджень характеру та поширення мови ворожнечі, а також ефективності заходів реагування та пом'якшення наслідків, які вживаються різними зацікавленими сторонами, в тому числі у секторі освіти.

Слід підкреслити, що забезпечення всеосяжної, справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання протягом усього життя для всіх з метою, серед іншого, скорочення нерівності та сприяння створенню учнівських та творчих товариств, особливо в цифрову епоху, є однією з цілей Стратегії ЮНЕСКО на 2022–2029 рр. [9].

Боротьба з розпалюванням ворожнечі є складовою Порядку денного у сфері сталого розвитку на період до 2030 року та корелюється з ціллю 4 – забезпечення інклюзивної і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання протягом усього життя для всіх; ціллю 5 – досягнення гендерної рівності та розширення прав і можливості всіх жінок та дівчаток; цілю 16 – сприяння мирним та інклюзивним суспільствам, забезпечення доступу до правосуддя для всіх та розбудові ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій на всіх рівнях; визнання, що всі люди повинні бути вільними від усіх форм насильства та відчувати себе в безпеці, незважаючи на свою етнічну

Задля запобігання мові ворожнечі та боротьби з нею в автономному й онлайн-середовищі держави-члени мають забезпечити створення всеосяжної та ефективної національної правової бази; докладати зусиль щодо імплементації норм, прийнятих під егідою ООН щодо протидії мові ворожнечі; підвищувати рівень підготовки фахівців у галузі прав людини у вищих навчальних закладах, обізнаність учнів у шкільних закладах; здійснювати підготовку і перепідготовку працівників правоохоронної і судової систем, представників органів державної влади і місцевого самоврядування у галузі прав людини, оскільки ці особи дотичні до розробки державної політики на національному рівні; пропагувати дотримання принципів толерантності, недискримінації тощо, через засоби масової інформації з метою підвищення рівня громадської самосвідомості, дотримання прав і свобод людини.

У статті досліджено діяльність Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) у протидії мові ворожнечі. Зазначено, що правовою основою діяльності спеціалізованої установи є програмні акти ООН, зокрема: Стратегія та План дій ООН щодо боротьби з мовою ворожнечі 2019 р., Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року (Ціль 4 – Якісна освіта, 5 – Гендерна рівність, 16 – Мир, справедливість та сильні інститути), Стратегія ЮНЕСКО на 2022-2029 рр. (Стратегічна мета 1: Забезпечення всеосяжної та справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання протягом усього життя для всіх з метою, серед іншого, скорочення нерівності та сприяння створенню учнів та творчих товариств, особливо в цифрову епоху).

Зазначено, що ЮНЕСКО зосереджується на просвітницькій

діяльності щодо загально визначених стандартів прав людини, регламентованих універсальними міжнародними актами, зокрема: Загальною декларацією прав людини 1948, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 р. та спеціалізованими актами; здійснює моніторингову місію, що сприяє виробленню відповідних рекомендацій, направлених на викорінення систематичних порушень прав людини, зокрема стандарту свободи вираження думок для усунення корінних причин мови ворожнечі; надає підтримку країнам у розробці ефективних заходів реагування на прояви мови ворожнечі, у тому числі шляхом сприяння нарощуванню потенціалу регулюючих органів; ЮНЕСКО слугує платформою для публічного обговорення проблеми мови ворожнечі та вироблення сумісних зусиль з протидії цьому негативному явищу; проводить тренінги для представників освіти з метою навчання протидії мові ворожнечі. Організація запровадила проєкт «Social Media 4 Peace» у межах якого здійснює співпрацю з країнами щодо посилення стійкості суспільства до потенційно шкідливого контенту, який поширюється в Інтернеті. Сприяє розробці та розповсюдженню практичних матеріалів, зокрема ЮНЕСКО у співпраці з Управлінням ООН із запобігання геноциду та відповідальності за захист (UNOSAPG) розробили Керівництво для політиків та вчителів з вивчення освітніх заходів реагування на мову ворожнечі та надання практичних рекомендацій щодо зміцнення систем освіти.

Ключові слова: медіапростір, навчання, права людини, протиправне діяння, спеціалізована установа, універсальна система захисту.

Matiyukhina N. The contribution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization to countering hate speech

The article examines the activities of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) in combating hate speech. It is noted that the legal basis for the activities of the specialized agency are UN programmatic acts, in particular: the United Nations Strategy and Plan of Action on Hate Speech 2019, the 2030 Agenda for Sustainable Development (Goal 4 – Quality Education, 5 – Gender Equality, 16 – Peace, Justice and Strong Institutions), the UNESCO Strategy for 2022-2029 (Strategic Goal 1: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all, with the aim, inter alia, of reducing inequalities and promoting the creation of learners and creative societies, especially in the digital age).

It is noted that UNESCO focuses on educational activities on universally recognized human rights standards regulated by universal international instruments, in particular: the Universal Declaration of Human Rights of 1948, the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966 and specialized instruments; carries out a monitoring mission that contributes to the development of appropriate recommendations aimed at eradicating systematic violations of human rights, in particular the standard of freedom of expression to eliminate the root causes of hate speech; provides support to countries in developing effective measures to respond to manifestations of hate speech, including by promoting capacity-building of regulatory bodies; UNESCO serves as a platform for public discussion of the problem of hate speech and developing joint efforts to counter this negative phe-

nomenon; conducts trainings for education representatives to teach how to counter hate speech. The organization has launched the Social Media 4 Peace project, which works with countries to strengthen the resilience of societies to potentially harmful content distributed online. It promotes the development and dissemination of practical materials, in particular, UNESCO, in collaboration with The United Nations Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect (UNOSAPG), developed a Guide for Policymakers and Teachers on Educational Responses to Hate Speech and provides practical recommendations for strengthening education systems.

Key words: media space, education, human rights, wrongful act, specialized institution, universal protection system.

Література:

1. Countering hate speech. URL: <https://www.unesco.org/en/countering-hate-speech> (дата звернення 15.11.2024)
2. 75/309. Promoting interreligious and intercultural dialogue and tolerance in countering hate speech. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n21/200/61/pdf/n2120061.pdf> (дата звернення 11.12.2024).
3. United Nations Strategy and Plan of Action on Hate Speech. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3889290?v=pdf> (дата звернення 14.12.2024).
4. Elections & social media: the battle against disinformation and trust issues. URL: <http://surl.li/knbtqt> (дата звернення 15.12.2024).
5. Сироїд Т.Л. Концепція гендерної рівності та прояви гендерної нерівності: міжнародно-правовий аспект. Аналітично-порівняльне правознавство. Випуск № 6. 2024. С. 925-934 (дата звернення 30.11.2024).
6. Media and Information Literacy. URL: <https://www.unesco.org/en/media-information-literacy?hub=70287> (дата звернення 17.11.2024).
7. Letting the sun shine in: transparency and accountability in the digital age.

URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377231> (дата звернення 17.11.2024).

8. *Addressing hate speech through education: a guide for policy-makers.* URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000384872> (дата звернення 14.12.2024).

9. *Medium-Term Strategy for 2022-2029 (41 C/4).* UNESCO 2022 *Printed in France.* URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000378083> (дата звернення 14.12.2024).

10. *Transforming our World: THE 2030 AGenda for Sustainable Development.* URL: <http://surl.li/jplclu> (дата звернення 12.12.2024).

11. *Social Media 4 Peace.* URL: <https://www.unesco.org/en/articles/social-media-4-peace> (дата звернення 16.12.2024).

12. *Innovate for Peace: no to Hate Speech.* URL: <https://www.unesco.org/en/articles/innovate-peace-no-hate-speech> (дата звернення 15.12.2024).

13. *Digital frontlines: Analysis of Harmful Content during Elections.* URL: <https://www.unesco.org/en/articles/digital-frontlines-analysis-harmful-content-during-elections> (дата звернення 14.12.2024).

14. *Bridging the Gap: Local voices in content moderation.* URL: <https://www.article19.org/bridging-the-gap-local-voices-in-content-moderation/> (дата звернення 16.12.2024).

15. *Countering hate speech.* URL: <https://www.unesco.org/en/countering-hate-speech> (дата звернення 15.12.2024).

16. *International Day for Universal Access to Information.* URL: <https://www.unesco.org/en/days/universal-access-information> (дата звернення 02.12.2024).

І. Негода,

аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ,
помічник судді Господарського суду Київської області

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ СПОСОБИ ВІДНОВЛЕННЯ КОРПОРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ

Вступ. Законодавство, установчі документи, корпоративні договори створюють можливість здійснення корпоративних прав учасниками товариств з обмеженою відповідальністю (надалі – ТОВ) та повинні забезпечуватися можливістю реалізації права на захист на випадок їхнього порушення, невизнання або оспорування. Н. С. Кузнєцова стверджує: «Правове регулювання будь-яких суспільних відносин, пов'язане з процесом трансформації правових приписів у площину фактичних суспільних відносин, передбачає, що кожне суб'єктивне право в разі його порушення гарантовано забезпечується можливістю його примусового відновлення або захисту» [1, с. 100].

Під захистом права розуміється державно-примусова діяльність, спрямована на відновлення порушеного права суб'єкта правовідносин та забезпечення виконання юридичного обов'язку зобов'язаною стороною [2]. Автор поділяє думку О. О. Кота, який розглядає захист як передбачену законом можливість застосувати встановлені законом або договором примусові заходи, метою яких є припинення правопорушення та відновлення порушеного права або в разі неможливості його відновлення, компенсація заподіяних правопорушенням збитків і моральної шкоди [3, с. 187].

У структурі захисту корпоративних прав першочергове значення мають способи захисту. Верховним Судом спосіб захисту визначається як

концентрований вираз змісту (суті) міри державного примусу, за допомогою якого відбувається досягнення бажаного для особи, право чи інтерес якої порушені, правового результату. Спосіб захисту втілює безпосередню мету, якої прагне досягти суб'єкт захисту (позивач), вважаючи, що таким чином буде припинено порушення (чи оспорування) його прав, він компенсує витрати, що виникли у зв'язку з порушенням його прав, або в інший спосіб нівелює негативні наслідки порушення його прав [4]. Автор погоджується з позицією Верховного Суду щодо того, що спосіб захисту виражає бажаний правовий результат, який відбудеться після його реалізації, та зауважує, що законодавство та судова практика використовують поняття відновлення становища або відновлення прав як мету захисту та саме у такому контексті це поняття буде вживатись у даній статті.

Позбавленням учасника ТОВ належної йому частки у статутному капіталі товариства має наслідком втрати корпоративного контролю. Тому, як для правозастосовної практики, так і для теоретичних досліджень, актуалізується проблема дослідження ефективних способів відновлення права на частку у статутному капіталі, що досягається зокрема застосуванням таких способів захисту як переведення прав та обов'язків покупця частки у статутному капіталі, визначення розміру

статутного капіталу та визначення часток учасників.

Стан дослідження. Питанню захисту прав учасників товариств з обмеженою відповідальністю приділялась значна увага такими вченими як О. В. Бігняк, О. А. Беляєвич, Ю. М. Жорнокуй, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатеева, В. І. Цікало та іншими. Однак, існуючі прогалини правового регулювання корпоративних відносин, відсутність окремих наукових праць, присвячених саме питанням способам прав на частку у статутному капіталі товариств, зумовлюють необхідність подальших досліджень у цій сфері.

Метою статті є аналіз чинного законодавства та судової практики для виявлення проблем застосування таких способів захисту як переведення прав та обов'язків покупця, визначення розміру статутного капіталу, частки учасника і обґрунтування шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу Корпоративний контроль надає учаснику правові можливості по прийняттю актів по управлінню товариством, які є обов'язковими для товариства або блокуванню прийняття відповідних рішень. Реалізація корпоративних прав, які належать учаснику, обумовлюється часткою певного розміру у статутному капіталі. Отже, для захисту прав учасників товариства потрібно врахувати, що корпоративні права належать учаснику саме у зв'язку з наявністю у нього прав власності на частку в статутному капіталі, формування волі товариства відбувається шляхом здійснення суб'єктивних корпоративних прав.

А. Жук зазначає, що втрата корпоративного контролю є протиправним позбавленням учасника юридичної особи корпоративного типу належних йому частки у статутному капіталі товариства, внаслідок чого він втрачає можливість здійснювати вплив на діяльність корпорації, тобто передумо-

вою втрати корпоративного контролю є позбавлення особи права власності на частку (акції) або зменшення їх розміру таким чином, щоб унеможливити прийняття особою принципово важливих рішень у межах діяльності корпорації, наприклад щодо формування її органів управління, внесення змін до установчих документів [5, с. 18]. Безперечно, запропоноване визначення є цінним, проте вимагає уточнення на якому рівні концентрації часток у статутному капіталі ТОВ виникає корпоративний контроль учасника.

Корпоративний контроль виявляється у колі правомочностей, що визначають обсяг права учасника корпоративного підприємства брати участь в управлінні справами корпоративного підприємства залежно від розміру належної йому корпоративної частки або кількості належних йому корпоративних часток. А. В. Смітюх розглядає корпоративний контроль у ТОВ як такий, що є має безумовний характер [6, с. 341–342]. Вважаємо, що це твердження підтверджується чинним законодавством та судовою практикою. Кожен учасник товариства, незалежно від розміру його частки може заблокувати рішення з затвердження грошової оцінки не грошового вкладу учасника, перерозподіл часток між учасниками товариства, створення інших органів товариства, визначення порядку їх діяльності, прийняття рішення про придбання товариством частки (частини частки) учасника, прийняття рішення щодо обліку або припинення обліку часток товариства в обліковій системі часток (пп. 4, 5, 9, 10, 14 п. 2 ст. 30 ЗУ «Про ТОВ та ТДВ»). Отже, учасники товариства, чії частки складають менше 10% статутного капіталу хоча не можуть ініціювати корпоративні процедури в товаристві, проте можуть ефективно блокувати прийняття рішень з широкого кола важливих питань. Згідно з п. 7. ст. 32 ЗУ «Про ТОВ» будь-який

учасник має право внести пропозиції щодо включення питань до порядку денного загальних зборів учасників. У постанові від 03.12.2019 року Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку про те, що «неповідомлення учасника ТзОВ, якому належить частка у розмірі 3,5 відсотка у статутному капіталі, про проведення загальних зборів вплинуло на можливість реалізації ним права на внесення своїх питань до порядку денного» [7]. Факт неповідомлення учасника, незалежно від розміру частки у статутному капіталі, про час, місце і порядок денний зборів, є підставою для визнання недійсними прийнятих на зборах рішень, адже право такого учасника на управління товариством шляхом участі у загальних зборах його учасників є порушеним.

Захист у сфері корпоративного права нерозривно пов'язаний з необхідністю урахування специфіки створення та функціонування ТОВ та з належністю корпоративних відносин до цивільних відносин (ст. 1 ЦК України). Автор поділяє погляд щодо цивільної природи корпоративних відносин [8, с. 2]. Юридичну природу корпоративних прав як цивільних відзначає й О. В. Зудіхін, який зазначає, що «при їх захисті використовується більшість універсальних цивільно-правових способів захисту» [9, с. 4]. О. І. Антонюк, зауважує, що якщо поновлення прав позивача пов'язане з державною реєстрацією, тобто внесенням до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань (ЄДР) відомостей щодо розміру статутного капіталу, часток у ньому чи складу учасників товариства, то обрання способу захисту, що визначатиме прохальну частину позовної заяви, має відбуватися з урахуванням положень реєстраційного законодавства [10].

З аналізу чинного законодавства та судової практики висновується, що існують різні способи втрати кор-

поративного контролю, кожен із цих випадків має певну специфіку, що зумовлює й специфіку способів його відновлення.

Одним зі способів втрати корпоративного контролю у ТОВ є продаж учасником частки (частини частки) у статутному капіталі третій особі. За загальним правилом продаж частки учасником іншому учаснику або третій особі відбувається без згоди інших учасників. Статутом товариства може бути встановлено, що відчуження частки (частини частки) та надання її в заставу допускається лише за згодою інших учасників. Відповідне положення може бути внесене до статуту або виключене з нього одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства. Таке положення є додатковим інструментом контролю за перерозподілом часток, щоб жоден з учасників не зміг отримати переваг всупереч волі інших. У ряді судових рішень можна віднайти розкриття сутності переважного права учасника товариства. Переважне право — це право (правомочність), яке забезпечує першочерговість перед іншими (третіми) особами на вчинення певної юридичної дії. Метою застосування інституту переважного права у корпоративних правовідносинах є збереження складу учасників товариства [11]. У іншій постанові Верховний суд відмічає, що переважне право покликане захистити інтереси в придбанні частки та управлінні товариством. За загальним правилом, належним способом захисту у випадку порушення переважного права купівлі майна є переведення прав і обов'язків покупця на привілейовану особу. Водночас, Верховний Суд вважає, що таке переведення можна здійснити лише в тому разі, якщо майно залишилось у володінні первісного покупця. Якщо ж останній вже передав належну йому частку іншій особі, то у такому разі переведення прав не є можливим, оскільки такий спосіб не

захистить (не відновить) порушеного переважного права учасника на придбання частки, не забезпечить йому можливості придбати у власність частку, що була відчужені з порушенням його переважного права на їхнє придбання, таке рішення не буде підставою для припинення права власності на частку у статутному капіталі товариства останнього покупця (власників частки). Захист переважного права на придбання частки товариства у такому разі може бути реалізовано шляхом переведення прав за останнім договором купівлі-продажу, оскільки позивачі залишаються учасниками товариства і мають переважне право при укладанні кожного договору купівлі-продажу [12].

Корпоративний контроль також втрачається у випадках зміни статутного капіталу товариства. Товариство має право змінювати (збільшувати або зменшувати) розмір статутного капіталу. Відповідно до чинного законодавства учасник товариства здійснює права пропорційно його частці у статутному капіталі, що прямо впливає на визначення кількості голосів на загальних зборах учасників (ч. 3 ст. 29 ЗУ «Про ТОВ та ТДВ») та на вчинення інших дій, які пов'язані зі здійсненням учасником корпоративного контролю. Сутність статутного капіталу слід розглядати як розподіл повноважень учасників товариства та здійснення їх прав пропорційно їх частці у статутному капіталі, що й зумовлює інтерес до питання збільшення статутного капіталу та втраченою корпоративного контролю.

У статтях 16–18 З «Про ТОВ та ТДВ» виокремлено наступні способи збільшення статутного капіталу: збільшення статутного капіталу товариства, після внесення всіма учасниками товариства своїх вкладів у повному обсязі; збільшення статутного капіталу без додаткових вкладів; збільшення статутного капіталу за рахунок додаткових вкладів. Проте нормами зазначених статей

не передбачено такої ситуації, коли один із учасників не вносить додаткового вкладу. Статтею 18 згаданого Закону України передбачено, що протягом одного місяця з дати спливу строку для внесення додаткових вкладів, встановленого відповідно до цієї статті, загальні збори учасників товариства приймають рішення про: затвердження результатів внесення додаткових вкладів учасниками товариства та/або третіми особами; затвердження розмірів часток учасників товариства та їх номінальної вартості з урахуванням фактично внесених ними додаткових вкладів; затвердження збільшеного розміру статутного капіталу товариства.

За загальним правилом внесення додаткових вкладів частиною учасників має наслідком перерозподіл часток. Частка учасника, який не виконав обов'язку внесення додаткового вкладу до статутного капіталу, не збільшується, якщо збільшення статутного капіталу відбулось за рахунок додаткового вкладу іншого учасника. При цьому важливим є те, що учасник товариства, якому належить більша частка статутного капіталу має певні переваги, які полягають у тому, що він може суттєво збільшити розмір частки у статутному капіталі. При вирішенні справ цієї категорії слід враховувати, що невнесення учасником додаткового вкладу для збільшення статутного капіталу не може перешкоджати його внесенню іншими учасниками; у судовому порядку учасника не можна спонукати до внесення додаткових вкладів до статутного капіталу; суд не може зменшити статутний капітал до первісного при виконання внесених іншими учасниками додаткових вкладів у статутний капітал. Верховний суд сформулював ще одне засадниче правило для вирішення справ даної категорії відповідно до якого надання можливості одному із учасників товариства з обмеженою відповідальністю, який володіє часткою, що має вирішальний вплив при прийнятті рішень

на загальних зборах товариства, права самостійно збільшувати статутний капітал товариства без врахування на засадах пропорційності часток інших учасників, що фактично призводить до їх зменшення, свідчить про невідповідність таких рішень загальних зборів наведеним нормам законодавства, принципу верховенства права та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відповідно про порушення прав та законних інтересів учасника товариства [13].

Статути товариств можуть містити положення, які запобігають зловживанню одним із учасників своїм правом на збільшення розміру статутного капіталу у спосіб внесення додаткового вкладу з метою «розмиття» частки іншого учасника. У рішенні Господарського суду Київської області від 21 грудня 2022 року у справі № 911/1330/21, з яким погодився й Верховний суд, зазначено, що статутом товариства передбачено, що вкладом до статутного капіталу товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку. Зміни вартості майна внесеного як вклад, та додаткові внески учасників не впливають на розмір їх частки у статутному капіталі, вказаній в цьому статуті. Збільшення статутного капіталу товариства допускається після внесення усіма його учасниками вкладів у повному обсязі. У випадку прийняття загальними зборами учасників товариства рішення про внесення додаткових вкладів, то такі вклади є обов'язковими для внесення всіма учасниками, і вносяться у грошовій формі. Додаткові вклади можуть вноситися шляхом передачі майна або майнових прав лише за взаємною згодою між учасником та загальними зборами учасників. З положень законодавства та статуту товариства вбачається, що додаткові внески учасників не впливають на розмір їх частки у статутному капіталі та такі (додаткові) вклади є обов'язковими для внесення всіма

учасниками. Тобто, заборону на зміну розміру частки учасника за рахунок додаткових вкладів слід розуміти так, що статутний капітал може збільшуватися за рахунок внесення додаткових вкладів, але коли такі вклади будуть внесені всіма його учасниками у відповідному існуючому процентному співвідношенні, із тим, щоб розмір їх часток у збільшеному статутному капіталі не змінився. Та лише після внесення додаткових вкладів всіма учасниками товариства може відбутися збільшення статутного капіталу [14].

Висновки. Отже, судовою практикою напрацьовано наступні узагальнюючі положення, що запобігають «розмиттю» частки при збільшенні статутного капіталу: невнесення навіть одним із учасників додаткових вкладів унеможливує залучення запланованого додаткового капіталу в цілому; якщо збільшення статутного капіталу відбулось лише за рахунок додаткового вкладу іншого учасника, то частка іншого учасника не збільшується, адже це порушувало б принцип щодо майнової участі кожного учасника у формуванні статутного капіталу товариства.

Відтак можна стверджувати, що захист корпоративного контролю обмежується насамперед випадками втрати частки у статутному капіталі, яка й надавала її власнику корпоративний контроль. Відновлення корпоративного контролю є наслідком застосування способів захисту, які спрямовані на відновлення права на частку у статутному капіталі ТОВ, таких як віндикація та визнання права власності, визнання угод недійсними та реституцію, визнання переважного права учасника на придбання частки та інших, реалізацією яких досягається відновлення становища, яке існувало до порушення права.

Ефективність способів захисту прав учасників на частку у статутному капіталі товариств з обмеженою відповідальністю

стю є одним із ключових проблем цивільного права. У статті висноується, що корпоративний контроль надає учаснику можливість впливати на прийняття або блокування прийняття певних рішень загальними зборами товариства. Надаються додаткові аргументи для підтримки позиції щодо безумовного характеру корпоративного контролю, тобто такого, що не залежить від розміру частки учасника у статутному капіталі товариства. Відновлення корпоративного контролю розглядається як мета застосування окремих способів захисту. У статті аналізуються окремі випадки втрати корпоративного контролю, зокрема при продажі учасником частки (частини частки) у статутному капіталі третій особі та прийняттю загальними зборами учасників рішення про збільшення статутного капіталу. При продажі учасником частки у статутному капіталі для відновлення корпоративного контролю застосовується такий спосіб захисту як переведення прав та обов'язків покупця. Відмічається, що одним із проблемних моментів реалізації цього способу захисту є те, що його застосування можливе лише за останнім договором купівлі-продажу частки у статутному капіталі. Відновлення корпоративного контролю учаснику товариства, який вважає, що при прийнятті загальними зборами рішення про збільшення статутного капіталу допущені певні порушення за умови фактичного внесення іншими учасниками додаткових вкладів та подальшому перерозподілі часток, досягається таким способом як визначення розміру статутного капіталу та часток учасників товариств з обмеженою відповідальністю. У статті аналізується відповідна судова практика по застосуванню цього способу для відновлення кор-

поративного контролю на підставі якої зроблено узагальнюючий висновок про те, що учасник товариства, який має вирішальний ступінь корпоративного контролю, не має права одноосібно приймати рішення про збільшення статутного капіталу.

Ключові слова: захист цивільних прав, способи захисту цивільних прав, частка у статутному капіталі, втрата корпоративного контролю, переважне право учасника товариства, визначення розміру статутного капіталу, визначення часток учасників.

Negoda I. Civil-law methods of restoration of corporate control

The effectiveness of methods for protecting the rights of participants in relation to their share in the authorized capital of limited liability companies is one of the key issues in civil law. The article concludes that corporate control provides a participant with the ability to influence or block the adoption of certain decisions by the general meeting of the company. Additional arguments are provided to support the position regarding the unconditional nature of corporate control, meaning that it does not depend on the size of the participant's share in the company's authorized capital. The restoration of corporate control is viewed as the aim of applying specific protective measures. The article analyzes individual cases of loss of corporate control, particularly when a participant sells their share (or part of their share) in the authorized capital to a third party and when the general meeting of participants decides to increase the authorized capital. When a participant sells their share in the authorized capital, a method of protection called the transfer of rights and obligations of the buyer is applied to restore corporate control. It is noted that one of the problematic aspects of implementing this method of protection is that its appli-

ation is only possible under the most recent sale and purchase agreement of the share in the authorized capital. Restoring corporate control for a participant in the company who believes that certain violations occurred during the general meeting's decision to increase the authorized capital, given that other participants have actually made additional contributions and the subsequent redistribution of shares, is achieved through methods such as determining the size of the authorized capital and the shares of participants in limited liability companies. The article analyzes the relevant judicial practice regarding the application of this method to restore corporate control, based on which a summarizing conclusion is made that a participant in the company who holds a decisive degree of corporate control does not have the right to unilaterally make decisions about increasing the authorized capital.

Key words: protection of civil rights, methods of protecting civil rights, share in the authorized capital, loss of corporate control, preemptive right of a participant in the company, determination of the size of the authorized capital, determination of participants' shares.

Література:

1. Кузнєцова Н. С. Цивільно-правова відповідальність і захист цивільних прав. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Юридичні науки). 2009. Вип. 81. С. 100 (дата звернення 24.12.2024)

2. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі № 920/622/18 від 25 березня 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80918717> (дата звернення 24.12.2024)

3. Кот О. О. Поняття захисту суб'єктивних цивільних прав. Часопис Київського університету права, 2016 № 4. С. 184-189 (дата звернення 24.12.2024)

4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного госпо-

дарського суду у справі № 920/622/18 від 25 березня 2019 року URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80918717> (дата звернення 25.12.2024)

5. Жук А. Відновлення становища, яке існувало до порушення, як спосіб захисту корпоративних прав. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 4. С. 16-21 (дата звернення 25.12.2024)

6. Смітюх А. В. Корпоративні права та корпоративні паї (частки): теоретико-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2018. 561 (дата звернення 25.12.2024)

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 грудня 2019 року у справі № 904/10956/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86333853> (дата звернення 26.12.2024)

8. Жорнокуй Ю. М., Сліпченко С. О., Жорнокуй В. Г. – Харків : ЕКУС, 2021. 248 с. (дата звернення 26.12.2024)

9. Зудіхін О.В. Цивільно-правовий захист корпоративних прав учасників господарських товариств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Одеса, Національний університет «Одеська юридична академія». 2011. 20 с. (дата звернення 26.12.2024)

10. Антонюк О.І. Залежний спосіб Юридична практика № 41-42 (1242-1243). URL: <https://pravo.ua/articles/zalezhnii-sposib/?fbclid> (звернення 26.12.2024)

11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 02 листопада 2023 року у справі № 910/6287/22/ URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114860272> (дата звернення 26.12.2024)

12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 14 червня 2022 року у справі № № 904/4790/20/ URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104747629> (дата звернення 26.12.2024)

13. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 27 лютого 2018 року у справі № 918/92/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72550977> (дата звернення 26.12.2024)

14. Рішення Господарський суд Київської області від 21 грудня 2022 року у справі № 911/1330/21/ URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108580588> (дата звернення 26.12.2024)

О. Гончарова-Парфьонова,
аспірант кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Ю. Таратинов,
аспірант кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОВОКАЦІЮ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Постановка проблеми. Проблема кримінальної відповідальності за провокацію кримінального правопорушення щодо неповнолітніх є надзвичайно актуальною в умовах сьогодення, оскільки залучення неповнолітніх до злочинної діяльності має особливо серйозні наслідки для їхнього морального та психічного розвитку. Питання кримінальної відповідальності за провокацію таких дій є важливим аспектом кримінального права, який потребує детального аналізу, адже неповнолітні є особливо вразливою категорією осіб, а наслідки залучення їх до протиправної діяльності можуть призвести до тривалих деструктивних змін у їхньому житті.

У багатьох правових системах передбачено особливі заходи захисту прав неповнолітніх та специфічні форми відповідальності за правопорушення проти них. Водночас не всі країни мають чітке правове регулювання стосовно провокації кримінальних правопорушень, де фігурують неповнолітні. Постає питання, як законодавство та правоохоронна система мають реагувати на дії, що створюють умови для злочинної поведінки серед неповнолітніх та сприяють їх залученню до правопорушень. Різні підходи до визначення та оцінки провокації правопорушень, а також

до кримінально-правових заходів щодо осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, свідчать про необхідність подальшого аналізу й порівняння законодавчих моделей.

Дослідження цієї проблеми також актуальне у світлі потреби захисту неповнолітніх у цифрову епоху, коли технології надають нові можливості для здійснення провокації та маніпуляції дітьми. У зв'язку з цим актуально дослідити, як кримінальне законодавство може відповідати на виклики, пов'язані з новими формами залучення неповнолітніх до правопорушень через цифрові засоби, а також забезпечити адекватний захист та підтримку неповнолітніх, що стали жертвами провокації.

Отже, проблема полягає у відсутності чітких і єдиних підходів до кримінальної відповідальності за провокацію правопорушень щодо неповнолітніх, особливо в контексті сучасних умов.

Метою дослідження є виявлення та аналіз специфічних аспектів кримінальної відповідальності за провокацію кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх, визначення правових підходів до кваліфікації таких діянь, а також вивчення судової практики для виявлення проблемних питань і можливих шляхів удосконалення законодавства в цій сфері.

моральному розвитку. Це положення накладає на всі органи влади обов'язок забезпечувати належний захист інтересів дітей, включаючи запобігання залученню неповнолітніх до злочинної діяльності або їх провокації до правопорушень [12].

ККУ містить положення, що враховують особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх та захищають їх від негативного впливу з боку дорослих. Зокрема, КК України містить кілька ключових статей, що сприяють захисту неповнолітніх у контексті кримінальних правопорушень: ст.ст. 300, 301, 304, 307, 309, 314, 315, 317 ККУ тощо.

Законодавчі норми, спрямовані на захист неповнолітніх, повинні ефективно реалізуватися через правозастосування. У кримінальних справах за участю неповнолітніх обов'язковим є врахування вікових особливостей, можливого психологічного тиску та впливу, якому вони можуть піддаватися з боку дорослих. Судова практика також передбачає посилені захист неповнолітніх через спеціальні процедури досудового розслідування та окремі механізми в ході судового процесу (наприклад, присутність психолога або соціального працівника, уникнення психологічного тиску під час допиту).

Кваліфікація провокації правопорушення щодо неповнолітнього має свою специфіку, зумовлену особливим статусом неповнолітніх як вразливої категорії населення. Провокація правопорушення, за своєю суттю, є дією, спрямованою на спонукання іншої особи до вчинення злочинних дій, часто з метою подальшого викриття або дискредитації. Однак коли йдеться про неповнолітніх, ці дії можуть набувати особливого соціального та правового значення через підвищену вразливість молодих людей до впливу оточення та низьку здатність критично оцінювати наслідки своїх вчинків. Основними складнощами для кваліфікації провокації щодо неповнолітніх є:

Особливий статус неповнолітнього як потерпілої сторони. У випадках, коли жертвою провокації стає неповнолітній, його вікові, психологічні та соціальні особливості повинні враховуватися під час кваліфікації. Наприклад, неповнолітні можуть не усвідомлювати повною мірою, що стають об'єктом маніпуляцій або підбурювання до правопорушення, що відрізняє їх від дорослих.

Застосування ст. 304 ККУ (Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність) [11]. Ця стаття охоплює випадки, коли дорослий навмисне схиляє, підбурює або змушує неповнолітнього до вчинення протиправних дій. Однак у випадках провокації можуть виникати труднощі з доведенням наміру дорослого саме на створення умов для викриття неповнолітнього, а не лише на залучення до злочинної діяльності. Таким чином, важливо правильно кваліфікувати такі дії та розмежувати їх від звичайного підбурювання.

Розмежування провокації та підбурювання. За кримінально-правовою доктриною, провокація відрізняється від підбурювання тим, що в її основі часто лежить намір не просто схилити до правопорушення, а й викрити чи дискредитувати особу. У випадках із неповнолітніми це розмежування стає складнішим, адже дитина чи підліток може не повністю розуміти сутність своїх дій. Відповідно, при кваліфікації дій дорослого необхідно встановити, чи мав він на меті спонукати неповнолітнього до правопорушення, щоб потім розкрити його як правопорушника.

Доказування умислу провокації. Оскільки провокація правопорушення передбачає спеціальний умисел (створення умов для викриття неповнолітнього як правопорушника), виникають складнощі з доведенням цього елемента. У випадках із неповнолітніми суди повинні враховувати як наявність навмисного впливу, так і поведінку неповнолітнього, рівень його довіри

до провокатора, та інші обставини, що могли б підтвердити схильність дитини підкорятися дорослому.

Психологічний аспект. Кваліфікація провокації правопорушення щодо неповнолітнього вимагає врахування психологічного аспекту, зокрема, впливу, що дорослий здійснює на дитину. Неповнолітні зазвичай не здатні оцінювати правомірність пропозицій дорослих і часто підпадають під тиск або маніпуляції. Тому для суду важливо встановити, чи використав дорослий певні психологічні прийоми або вразливі сторони дитини з метою спонукання її до протиправних дій.

Практичні проблеми правозастосування. На практиці встановлення провокації у випадках із неповнолітніми рідко стає предметом судових справ, оскільки такі ситуації часто кваліфікуються за іншими статтями, такими як підбурювання або втягнення неповнолітнього до правопорушення. Однак у випадках, коли є докази того, що дорослий навмисно прагнув не лише спровокувати правопорушення, а й створити підстави для подальшого викриття, суди можуть застосовувати принципи, подібні до кваліфікації за провокацію.

Для прикладу наведемо Рішення Іванівський районний суд Одеської області № 499/680/21 від 04 жовтня 2021 року, так суд розглядав випадок, коли доросла особа підбурювала неповнолітнього до крадіжки з метою розкрити його як правопорушника. Під час слідства було встановлено, що дорослий систематично впливав на неповнолітнього, обіцяючи винагороду за вчинення дрібної крадіжки. Суд встановив, що дорослий діяв з метою подальшого викриття неповнолітнього, що фактично можна було б вважати провокацією. Однак через відсутність спеціальної норми в ККУ, справу кваліфікували за ст. 304 (Втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність) без урахування особливостей провокаційного наміру. Суд засудив дорослого до поз-

бавлення волі, врахувавши негативний вплив на неповнолітнього [13].

Ще одним протилежним прикладом є Рішення Ратнівський районний суд Волинської області від 23 грудня 2020 року, де суд ухвалив вирок у справі щодо неповнолітнього, обвинуваченого за ч. 2 ст. 307 КК України у незаконному збуті особливо небезпечного наркотичного засобу – канабісу. Неповнолітній ОСОБА_7 був звинувачений у двох епізодах збуту наркотиків 24 квітня та 19 травня 2020 року. Під час судового процесу сторона захисту стверджувала, що мала місце провокація з боку працівників правоохоронних органів, однак суд визнав ці твердження необґрунтованими, зазначивши, що дії працівників поліції відповідали їх службовим повноваженням, а провокація чи підбурювання зі сторони правоохоронців відсутні [14].

Ця справа є прикладом розгляду питання щодо провокації правопорушення у випадку неповнолітнього обвинуваченого, де суд визначив відсутність протиправних дій зі сторони правоохоронців і підтвердив провину неповнолітнього за обвинуваченням у збуті наркотичних засобів.

На основі судових рішень можна зробити висновок, що суди в Україні стикаються з певними проблемами у кваліфікації дій, коли неповнолітні стають об'єктами провокації. Відсутність спеціальних положень щодо провокації правопорушення стосовно неповнолітніх призводить до того, що суди використовують норми про втягнення у злочинну діяльність або підбурювання.

Для повноти наукового дослідження варто звернутись до міжнародного досвіду щодо відповідальності за провокацію правопорушень, зокрема стосовно неповнолітніх, який демонструє важливість жорсткого законодавчого регулювання та захисних механізмів, які оберігають дітей та підлітків від негативного впливу. Так, у Німеччині питання захисту

неповнолітніх від провокацій регулюється комплексом правових норм. У рамках Кримінального кодексу Німеччини встановлено заборону на провокаційні дії, що спонукають до правопорушень, особливо у випадку взаємодії з неповнолітніми. Поліція та інші правоохоронні органи зобов'язані дотримуватися суворих правил під час розслідування з метою запобігання створенню ситуацій, які могли б підштовхнути підлітків до правопорушень.

Важливим елементом є система ювенальної юстиції, що спрямована на реабілітацію неповнолітніх, а не на їх криміналізацію. Суди та соціальні служби Німеччини акцентують увагу на корекції поведінки, а не на покаранні, тому будь-яка провокація зі сторони державних службовців є неприпустимою і може призвести до суворих санкцій.

У США питання провокації правопорушень також жорстко регулюється, особливо щодо неповнолітніх. Верховний Суд США в низці рішень, зокрема у справі «Jacobson v. United States», наголошував, що провокація (або «entrapment») [15] є неправомірною і суперечить конституційним правам. Якщо підліток був спровокований на вчинення правопорушень агентом держави або під впливом тиску, таке правопорушення може бути визнаний недійсним у судовому порядку.

У правозастосовній практиці США надається велика увага до збереження прав підлітків під час проведення розслідувань. Існують суворі вимоги щодо доказів, які отримані в результаті провокаційних дій, а порушення цих вимог може призвести до звільнення неповнолітнього від відповідальності та покарання відповідальних службовців.

У Франції Кримінальний кодекс та Кодекс кримінального процесу включають положення, що забороняють провокаційні дії правоохоронних органів під час роботи з неповноліт-

німи. Французька система ювенальної юстиції акцентує увагу на соціальній допомозі та реабілітації, тому будь-яка провокація зі сторони державних агентів у відношенні до підлітків розглядається як серйозне порушення.

Французька практика попередження правопорушень серед неповнолітніх спрямована на мінімізацію ризиків їхнього залучення до злочинної діяльності, зокрема через посилення контролю над діями правоохоронців та залучення соціальних служб. За порушення законодавства щодо провокації передбачені дисциплінарні та кримінальні санкції.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) встановлює високі стандарти у питаннях захисту неповнолітніх від правопорушень та провокаційних дій, що закріплені в таких міжнародних документах, як:

Конвенція ООН про права дитини (1989). Цей документ зобов'язує держави-учасниці забезпечити захист дітей від усіх форм зловживань, включно з провокаційними діями з боку державних службовців [16].

Керівні принципи ООН щодо запобігання злочинам серед молоді (Ер-Рядські керівні принципи). Ці рекомендації підкреслюють важливість профілактики злочинів через освіту, підтримку родин, культурні програми та психологічну допомогу. Особливий акцент ставиться на ролі ювенальної юстиції як системи, яка має охороняти інтереси дітей та надавати їм можливості для реабілітації [17].

Пекінські правила ООН (Мінімальні стандартні правила щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх). У цьому документі вказано, що держави мають забезпечити такі умови, за яких неповнолітні не будуть піддаватись жодним провокаційним діям. Система ювенальної юстиції повинна сприяти соціальній адаптації дітей і допомагати їм уникати правопорушень [18].

Висновки. У результаті проведеного дослідження проблеми кримі-

нальної відповідальності за провокацію кримінального правопорушення щодо неповнолітніх встановлено, що ця тема є надзвичайно актуальною в умовах сучасного суспільства. Неповнолітні, як особливо вразлива категорія, стикаються з серйозними наслідками участі у злочинній діяльності, що може призвести до негативних змін у їхньому психічному та моральному розвитку. В Україні існує прогалина в законодавстві, що ускладнює кваліфікацію дій, пов'язаних із провокацією, оскільки Кримінальний кодекс не містить чітких положень, що регулюють ці питання у контексті неповнолітніх. Це вимагає детального аналізу існуючих правових норм та можливих шляхів їх удосконалення.

Крім того, дослідження міжнародного досвіду показує, що в ряді країн, таких як Німеччина, США та Франція, існують суворі механізми правового захисту неповнолітніх від провокаційних дій. Ці системи акцентують увагу на реабілітації, а не на криміналізації, запобігаючи ситуаціям, що можуть спонукати дітей до злочинних дій. На основі отриманих висновків дослідження пропонується вдосконалити українське законодавство, запровадивши більш чіткі норми, що регулюють питання провокації стосовно неповнолітніх, а також підвищити ефективність правозастосування через відповідне навчання правоохоронців та суддів.

Проблема кримінальної відповідальності за провокацію кримінального правопорушення щодо неповнолітніх є актуальною, зважаючи на особливу вразливість неповнолітніх до злочинних впливів. Провокація, як окремий вид правопорушення, спрямована на спонукання іншої особи до протиправної поведінки з метою подальшого її викриття. Проте законодавство України не містить чітких положень, які регулюють відповідальність за провокацію

щодо неповнолітніх, що створює труднощі для судової практики. Окрім того, вплив цифрових технологій посилює проблему, надаючи нові можливості для маніпуляцій, що збільшує ризик втягнення дітей у правопорушення через Інтернет.

Стаття досліджує питання правового та етичного характеру, які виникають у процесі кваліфікації провокаційних дій, спрямованих на неповнолітніх, і містить порівняльний аналіз українського та міжнародного законодавства. Проаналізовано міжнародні практики, зокрема у Німеччині, Франції та США, де питання захисту неповнолітніх від провокації є пріоритетним, а поліція та правоохоронні органи зобов'язані уникати створення провокаційних ситуацій. У статті зазначено, що відсутність уніфікованих підходів до кримінальної відповідальності за провокацію правопорушень у разі залучення неповнолітніх створює значні правові прогалини.

Завданням дослідження є визначення ключових аспектів кримінальної відповідальності за провокацію правопорушень щодо неповнолітніх, аналіз правових підходів до кваліфікації таких дій та огляд судової практики для подальшого вдосконалення законодавства. Обговорення охоплює рекомендації щодо посилення правових норм та підвищення захисту неповнолітніх на національному рівні, зокрема шляхом впровадження положень, що враховують їхню вразливість, та розвитку механізмів, які гарантуватимуть справедливе розслідування і захист прав дітей.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна відповідальність, провокація правопорушення, неповнолітні особи, правовий захист неповнолітніх, попередження правопорушень, міжнародний досвід, судова практика.

Goncharova O., Taratynov Yu.
Features of criminal liability for provocation of a criminal offense and criminal legal measures regarding minors

The problem of criminal liability for provocation of a criminal offense against minors is relevant, taking into account the special vulnerability of minors to criminal influences. Provocation, as a separate type of crime, is aimed at inciting another person to illegal behavior in order to further expose it. However, the legislation of Ukraine does not contain clear provisions that regulate responsibility for provocation against minors, which creates difficulties for judicial practice. In addition, the influence of digital technologies exacerbates the problem by providing new opportunities for manipulation, which increases the risk of children being involved in online crime.

The article examines the legal and ethical issues that arise in the process of qualifying provocative actions aimed at minors and contains a comparative analysis of Ukrainian and international legislation. International practices were analyzed, in particular in Germany, France and the USA, where the issue of protecting minors from provocation is a priority, and the police and law enforcement agencies are obliged to avoid creating provocative situations. The article states that the lack of unified approaches to criminal liability for the provocation of offenses in the case of the involvement of minors creates significant legal gaps.

The task of the research is to determine the key aspects of criminal liability for provocation of crimes against minors, analysis of legal approaches to the qualification of such actions and review of judicial practice for further improvement of the legislation. The discussion includes recommendations for strengthening legal norms and improving the protection

of minors at the national level, in particular by introducing provisions that take into account their vulnerability and developing mechanisms that will guarantee fair investigations and protection of children's rights.

Key words: criminal law, criminal responsibility, provocation of an offense, minors, legal protection of minors, prevention of offenses, international experience, judicial practice.

Література:

1. Альошина О. І. Визначення провокації злочину в кримінальному праві України. *Право і Безпека*. 2005. Т. 4, № 5. С. 51-54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2005_4_5_16
2. Багаденко І. П. Стан кримінальних правопорушень серед неповнолітніх за період 2017 – 2021 років: аналіз та перспективи. *Наука і правоохорона*. 2022. № 4. С. 106-118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2022_4_12
3. Веретянников В. О. Правозастосовне тлумачення провокації кримінального правопорушення в практиці Європейського суду з прав людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 4. С. 93-104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vldivs_2020_4_10
4. Дудченко В. В. Принципи взаємодії органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та ювенальної превенції у сфері запобігання правопорушенням серед неповнолітніх. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 3(2). С. 47-50. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjiv_2019_3\(2\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjiv_2019_3(2)_12)
5. Жлобінська Л. Провокації правоохоронних органів на вчинення кримінальних правопорушень. *Юридичний вісник*. 2014. № 5. С. 212-215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2014_5_39
6. Марченко Т. Ф. Аналіз правових позицій ЄСПЛ щодо провокації кримінального правопорушення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2022. Вип. 60. С. 54-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvngu_jur_2022_60_14
7. Мотунова Н. Сутність поняття профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*.

Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2014. Вип. 31. С. 104-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nuipred_2014_31_38

8. Мураненко К. Ю. Зарубіжний досвід профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Психологічний часопис. 2019. № 2. С. 85-98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_2_8

9. Панова А. В. Проблемні питання відмежування провокації вчинення злочину від негласної діяльності з його контролю у кримінальному провадженні. Право і суспільство. 2015. №5.2(2).С.222-229. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5

10. Петrenchенко С. Залучення неповнолітньої особи в якості свідка (понятого) в справах про адміністративні правопорушення. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Юридичні науки. 2017. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadrscirp_2017_1_14

11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. ст.131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

12. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року. Відомо-

сті Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

13. Рішення Іванівський районний суд Одеської області у справі № 499/680/21 від 04 жовтня 2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100089093>

14. Рішення Ратнівського районного суду Волинської області у справі № 166/742/20 від 23 грудня 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93750589>

15. *Jacobson v. United States*, 503 U.S. 540 (1992). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/503/540/>

16. Конвенція ООН про права дитини: схвалена резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

17. Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх («Ер-Ріядські керівні принципи») від 14 грудня 1990 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/tu90377?an=&ed=&dtm=&le=>

18. Пекінські правила ООН (Мінімальні стандартні правила щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU85321>

